

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**ASKERİ HÜKÜMETLER DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1960-1983)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Derya TATLIDİL

**ARALIK 2013
TRABZON**

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ*SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI**

**ASKERİ HÜKÜMETLER DÖNEMİNDE TÜRK DIŞ POLİTİKASI
(1960-1983)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Derya TATLIDİL

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

**ARALIK 2013
TRABZON**

ONAY

Derya TATLIDİL tarafından hazırlanan “Askeri Hükümetler Döneminde Türk Dış Politikası (1960-1983)” adlı bu çalışma 30.12.2013 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim dalında **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ (Başkan/Danışman)

Doç. Dr. Rahmi ÇİÇEK

Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım. .../.../.....

Prof. Dr. Ahmet ULUSOY

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Derya TATLIDİL

30.12.2013

ÖNSÖZ

Bu çalışma, yakın tarihimizde gerçekleşen 1960'tan 1983 yılına uzanan zaman çizgisindeki askeri hükümetlerin dış politika tercihlerini ve çizgilerini belirlemeyi amaç edinmiştir. Güncel politik gelişmeler yaşanırken geçmişe yapılan atıflardan dolayı temel bilgilere ulaşmanın, sağlıklı yorumlar yapılmasına katkı sağlayabileceğini düşünmek, tezimizin temel faktörü olmuştur.

Türkiye'nin çok partili hayata geçmesinden sonra, 1950 yılında iktidar olan Demokrat Parti'nin yönetimi, 27 Mayıs 1960 darbesi ile sonlandırılmıştır. 1960 darbesini, oldukça kısa bir süre sonra 1971 Askeri Muhtırası takip etmiştir. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980 günü emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği askeri müdahale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Silahlı Kuvvetler'in yönetime karşı üçüncü açık müdahalesi olmuştur. Bu çalışmada Askeri hükümetlerin yabancı devletlerle olan münasebetleri, dış politika yaklaşımları ve bu doğrultuda hangi uygulamalara yer verdikleri mevzusunun açıklık getirilmeye çalışılmıştır.

Gerek lisans ve gerekse yüksek lisans eğitimimde değerli katkılarıyla birçok konuda bana yol gösteren, yardımlarını esirgemeyen ve çalışmanın konusunu belirleyen Sayın hocam Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ'e teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Yine çalışmam esnasında araştırma yaptığım Ankara da bulunan Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi ve Ankara Milli Kütüphane çalışanlarına da yardımları için teşekkür ederim. Son olarak, bu güne kadar her zaman arkamda duran, her kararımı destekleyen başta annem, babam olmak üzere ablam Arş. Gör. İlknur ALTIN, eniştem Yrd. Doç. Dr. İsmail ALTIN'a ve kardeşime teşekkürlerimi sunarım.

Trabzon, Aralık 2013

Derya TATLIDİL

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa Nr.</u>
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER.....	V
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR LİSTESİ	XI
GİRİŞ.....	1-6

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ VE DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASI.....	7-99
1.1. 27 Mayıs'a Giden Süreç ve 27 Mayıs.....	7
1.1.1. Gizli Askeri Darbeci Komitelerin Kurulması.....	8
1.1.2. Darbeye Zemin Hazırlayan Olaylar	10
1.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi	16
1.2.1. Türk Basınında 27 Mayıs.....	19
1.2.2. Dış Basında 27 Mayıs	22
1.3. Milli Birlik Komitesi Dönemi.....	25
1.3.1. Cemal Gürsel'in Hükümeti Kurması	26
1.3.2. Milli Birlik Komitesi'nin İlk Toplantısı ve Alınan Kararlar	27
1.3.3. 12 Haziran 1960 1 Sayılı Geçici Anayasa	28
1.4. Cemal Gürsel'in Hükümet Programı	30
1.5. Hükümet Programında Dış Politika ve Değerlendirmesi.....	31
1.6. 27 Mayıs Hükümeti'nin Yabancı Ülkelerle İlişkileri	34
1.6.1. ABD ile İlişkiler	34
1.6.2. Sovyetler Birliği ile İlişkiler	43
1.6.3. Türkiye ve Orta Doğu.....	47
1.7. Kıbrıs Sorunu	70
1.7.1. Demokrat Parti'nin Kıbrıs Politikası	73

1.7.1.1. Türkiye'nin Ada Üzerinde Hak İddiası (Nisan 1955-Aralık 1956).....	75
1.7.1.2. Ada'nın Taksimi (Aralık 1956-Mayıs 1960).....	79
1.7.2. 27 Mayıs Yönetiminin Kıbrıs Politikası.....	83
1.8. AET ile İlişkiler.....	87
1.9. Yeni Hükümetin Kurulması ve 1961 Anayasası.....	94

İKİNCİ BÖLÜM

2. 12 MART ARA REJİM DÖNEMİ VE DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASI.....100-178

2.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum.....	101
2.1.1. Soldaki Bölünmeler.....	103
2.1.2. Öğrenciler ve İşçiler: Siyasetin Dinamik Güçleri.....	103
2.1.3. Ordunun Durumu.....	107
2.1.4. 1969 Seçimleri.....	109
2.2. 12 Mart Muhtırası.....	111
2.3. 12 Mart Hükümetleri.....	115
2.3.1. Birinci Nihat Erim Hükümeti Dönemi (26 Mart 1971 - 11 Aralık 1971).....	115
2.3.1.1. Birinci Nihat Erim Hükümet Programında Dış Politika.....	120
2.3.2. İkinci Nihat Erim Hükümeti Dönemi (11 Aralık 1971 - 5 Mayıs 1972).....	120
2.3.3. Ferit Melen Hükümeti Dönemi (22 Mayıs 1972 - 15 Nisan 1973).....	124
2.3.3.1. Melen Hükümet Programında Dış Politika.....	127
2.3.4. Naim Talu Hükümeti Dönemi (15 Nisan 1973 - 26 Ocak 1974).....	128
2.3.4.1. Naim Talu Hükümet Programında Dış Politika.....	128
2.4. 12 Mart Hükümetleri'nin Yabancı Devletlerle İlişkileri.....	129
2.4.1. Kıbrıs Meselesi.....	129
2.4.2. AET ile İlişkiler.....	138
2.4.2.1. Ankara Antlaşması.....	138
2.4.2.2. Katma Protokolü.....	144
2.4.3. ABD ile İlişkiler.....	152
2.4.3.1. Küba Krizi ve Üsler Meselesi.....	153
2.4.3.2. Gerginleşen İlişkiler ve Johnson Mektubu.....	159
2.4.3.3. Afyon Krizi.....	164

2.4.4. Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri.....	168
2.4.5. Türkiye ve Orta Doğu.....	171
2.4.6. 14 Ekim 1973 Seçimleri	177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ VE YÖNETİMİN DIŞ POLİTİKASI	179-271
3.1. 12 Eylül'e Giden Süreç.....	179
3.1.1. Darbe Öncesi İç Durum	180
3.1.2. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Uyarı Mektubu.....	182
3.1.3. 24 Ocak 1980 Kararnamesi	186
3.1.4. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri	190
3.1.5. Bayrak Harekâtı	191
3.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi.....	192
3.2.1. Kenan Evren'in Radyo Konuşması	192
3.2.2. İç ve Dış Kamuoyunun Tepkileri	194
3.3. Bülent Ulusu Hükümeti ve Uygulamaları	198
3.3.1. Bülent Ulusu Hükümet Programı	199
3.4. Dış Devletlerle İlişkiler.....	202
3.4.1. ABD ile İlişkiler	203
3.4.2. Yunanistan ile İlişkiler.....	209
3.4.2.1. Kıbrıs Sorunu.....	210
3.4.2.2. Ege Denizi Sorunları.....	216
3.4.3. AET ile İlişkiler	224
3.4.4. Türkiye ve Orta Doğu.....	240
3.4.4.1. İran-İrak Savaşı ve Türkiye	241
3.4.4.2. Türkiye'nin Diğer Orta Doğu Devletleri ile İlişkileri.....	248
3.4.5. Ermeni Terör Faaliyetleri	256
3.5. 6 Kasım 1983 Seçimleri ve Demokrasiye Geçiş	268
SONUÇ	272
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	276
EKLER	298
ÖZGEÇMİŞ	316

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 askeri darbe dönemlerinin dış politika olayları, takip ettikleri dış politika anlayışları ve yabancı devletlerle olan münasebetleri tez çalışmasının asıl konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş'te konu tanıtımı, araştırmanın amacından kısaca bahsedilmiştir. Çalışmada arşiv kaynakları, gazeteler ve ikinci el kaynaklardan yararlanılarak bütünlük sağlanmaya çalışılmıştır. Birinci bölümde, 27 Mayıs 1960 darbesiyle kurulan askeri rejimin 1961 genel seçimlerine kadar olan sürecinde, iç ve dış politikası incelenmiş ve yabancı devletlerle olan ilişkileri, dönemin olayları üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, 12 Mart 1971 darbesi ile kurulan ve 1973 yılına kadar süren ara rejim döneminin dış politika anlayışı, uygulamaları ve dönemin olayları incelenmiştir. Üçüncü bölümde, 12 Eylül 1980'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin yönetime el koyması ile başlayıp 1983 seçimlerine kadar süren iktidarının, dış politika konusunda nasıl bir yön takip ettiği, dönemin önemli dış olayları üzerinde durulmuştur.

Elde edilen bulgulara göre, askeri rejim dönemlerinin dış politika önceliği Atatürk ilkelerine bağlı kalmak, uluslararası ilişkilerde bağımsızlık, egemenlik, ülke bütünlüğüne saygı ve içişlere karışmama ilkeleri çerçevesinde, karşılıklı işbirliği anlayışı ile dış politikayı yürütmektir. Türk tarihinin her sürecine bakıldığında, Batı'nın değerlerini toplumsal yaşama egemen kılma çabalarını yoğunlukla görme olanağı vardır. Türkiye'nin batıya dönük siyaseti Avrupa Birliği'ne üyelik amacı olarak ortaya çıkmış, yaklaşık yarım asırdır uluslararası siyaset bu amaca uygun olarak şekillendirilmiştir. Türkiye zaman zaman duraksamalar geçirmiş olsa da, Gümrük Birliği'ne katılımı önemli bir ivme kazanmıştır. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinin dış politikası, dönemin yaşanan önemli olaylarına bağlı kalınarak değişiklik göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, Darbe, Avrupa Birliği, Siyaset, Ekonomi.

ABSTRACT

Foreign policy events, their conceptions of foreign policy which they had applied, and their contacts with foreign countries of 27th May 1960, 12th March 1971 and 12th September 1980 military coup eras which are the most significant eras, which had been experienced, in the Republic of Turkey constitute main topic of this thesis study.

The study includes introduction and three main sections. It has been briefly mentioned from presentation of the topic, aim of the study and references in the introduction. It has been tried to provide integrity by using records, news papers, and used books in the study.

In the first section, internal and foreign policy of military regime in the period until 1961 general elections had been examined and it had been studied on relationships with foreign countries of military regime and events of that era. In the second section, understanding of foreign policy, practices and events of era of interim regime which had been founded by 12th March 1971 coup and lasted until 1973 had been examined. In the third section, what the government followed route on foreign policy, and on most important foreign events of era of government of the Turkish armed forces, which had begun by coup and lasted until 1983 elections on 12th September 1980, had been examined.

According to findings obtained, foreign policy priority of the military regime eras were adhering to the principles of Atatürk, independence in international relations, sovereignty, respect for territorial integrity, and carrying out foreign policy under understanding of mutual cooperation without not interfering internal affairs.

When every process of Turkish history is viewed, there is intensively possibility to see that efforts of western make its values dominant on social life. Turkey's western-oriented politics had arisen as the aim of European Union membership and then international politics had been built according to this aim during about half-century.

Membership process, which had been begun on 31st July 1959, had been interrupted with grounds of Turkey's democracy leaving during eras of coup. Turkey had been gained an important acceleration with participating to Customs Union even Turkey had hesitated in places. Foreign policy of 27th May, 12th March and 12th September eras had varied by adhering true life significant events of era.

Key Words: Foreign Policy, Coup, European Union, Politics, Economy.

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.g.	: Adı geçen gazete
a.g.m.	: Adı geçen makale
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
AET	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
AIP	: Aeronautical Information Publication
AKÇT	: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
AP	: Adalet Partisi
AT	: Avrupa Topluluğu
AÜ	: Ankara Üniversitesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi
Bkz.	: Bakınız
BAC	: Birleşik Arap Cumhuriyeti
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BKKK	: Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BMDHS	: Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesi
BMGMEK	: Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu
BÖKMEK	: Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu
CIA	: Central Intelligence Agency
CENTO	: Central Treaty Organization
CGP	: Cumhuriyetçi Güven Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
CKMP	: Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
DÇM	: Dövize Çevirilebilir Mevduat

DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DİSK	: Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DP	: Demokrat Parti
DYP	: Doğru Yol Partisi
Ed.	: Editör
EFTA	: European Free Trade Association
EOKA	: Ethniki Organosis Kypriou Agoniston
GAP	: Güney Anadolu Partisi
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
GP	: Güven Partisi
Haz.	: Hazırlayan
ICAO	: International Civil Aviation Organization
IMF	: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
İKÖ	: İslam Konferans Örgütü
İKT	: İslam Konferansı Toplumu
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
KTFD	: Kıbrıs Türk Federe Devleti
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MGK	: Milli Güvenlik Kurulu
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi
MSP	: Milli Selamet Partisi
NATO	: North Atlantic Treaty Organization
NOTAM	: Notice to Airmen
ODTÜ	: Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OEEC	: Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
OPEC	: Organization of Petroleum Exporting Countries
Org.	: Orgeneral
Prof.	: Profesör
RCD	: Regional Cooperation Development
s.	: Sayfa numarası
SEİA	: Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TİP	: Türkiye İşçi Partisi
TSK	: Türk Silahlı Kuvvetleri
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici İşadamları Derneği
t.y.	: Tarih Yok
YTP	: Yeni Türkiye Partisi

GİRİŞ

Türk milleti, istiklal mücadelesinden alınmış akı ile çıkmış ve işgalcileri topraklarından çıkarmakta başarılı olmuştur. Kurtuluş Savaşı sırasında benimsenen dış politika çizgisi öncelikle milli sınırlar içinde bağımsız bir Türk devleti kurulması ana hedefi ile uyum göstermiştir. Maceracı ve yayılmacı eğilimleri reddeden, ancak bağımsızlıktan taviz vermeyen bu tutum, Sevres’de ve Mondros Mütarekesi’nde öne sürülen şartların kabul edilemeyeceğini ilan edilmesinden, milli çıkarlardan ödün vermeyen Lozan Antlaşması’nın hayata geçirilmesine kadar, Türkiye Cumhuriyeti’nin koşulsuz bağımsızlığını sağlayan bir dizi gelişmeye damgasını vurmuştur.

Türkiye’nin Atatürk döneminde uygulanan dış politikasının en önemli özellikleri barışçıl olması, gerçekçilikten sapmaması, uluslararası hukuka ve meşruiyete azami önem vermesi ve hem bölgesel hem de uluslararası planda işbirliği ve diyalogu önde tutan bir yol izlemesidir. Atatürk’ün dış politika alanında ortaya koyduğu vizyon, “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” sözleriyle çizdiği hedef ve bu yönde izlediği kararlı politikalar belki de Türkiye’nin bugünkü konumuna gelmesindeki en önemli etkeni teşkil etmiştir.

Türkiye’de 1921’de başlayan, belirli dönemlerde değişikliğe uğrayan Türk Anayasaları, dış politikada kurumların ne yetkilerini ve bunların nasıl kullanılacağını belirlemiştir. Türk Dış Politikası’nın oluşturulması ve yürütülmesi süreci, anayasa ve yasalarla düzenlenmiştir. 1924 Anayasası, dış konularda, savaş ilanı, barış yapma, antlaşmaların onaylanması, dış ülkelere kuvvet gönderilmesi gibi konularda TBMM’yi yetkili kılmıştır. 1924 Anayasası bir ülkenin dış politikasında önem arz eden konuları mecliste toplayarak, bunların doğrudan doğruya meclis tarafından yerine getirileceğini belirtmiştir.

1924 Anayasası’nın 37’nci maddesi Cumhurbaşkanına, “Cumhurbaşkanı, yabancı devletler yanında Türkiye Cumhuriyeti’nin siyasi temsilcilerini tayineder ve yabancı devletlerin siyasi temsilcilerini kabul eder.” şeklinde sembolik bir yetki vermiştir. 1924

Anayasası yürütmeyi yasamanın bir uzantısı olarak kabul etmesine rağmen yürütme, yasamaya egemen olmuştur. Bunun nedeni de tek parti sistemidir. Çok partili hayata geçilene kadar, dış politika konuları, Cumhurbaşkanı'nın ve onun yakın çevresinin tekelinde kalmış ve dış politika konsepti onlar tarafından belirlenmiştir.

1938'e kadarki dönemde nasıl Atatürk ülkenin dış politikasına damgasını vurduysa, Atatürk sonrası İnönü de dış politikanın baş mimarı olmuştur. İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu yıllar, uluslararası alanda dünya devletleri arasında gerilimin en üst noktaya ulaştığı, 1939'da savaşa dönüştüğü bir dönemdi. Tek partili dönemde dış politika kararları, daha çok dar bir kadro içinde alınmıştır. Fakat nihai kararı veren İnönü olmuş ve dış politikanın ana hatları onun tarafından belirlenmiştir.

27 yıl süren CHP'nin tek parti dönemi, disiplinli bir demokrasi anlayışı ile geçirildikten sonra yerini, DP'ye bırakmıştır. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes hükümetlerinin dış politikalarında öncelik verdikleri konular; Batı dünyası ve özellikle Amerika ile ilişkileri arttırmak, Türkiye'nin güvenliği için NATO'ya girmek, ekonomik kalkınmayı arttırmak için dış yardımlardan mümkün mertebede istifade etmektir. 1957'de Roma Antlaşması'nın imzalanmasıyla oluşturulan Ortak Pazar (bugünkü Avrupa Birliği'nin ilk şekli) ile NATO'ya üyeliği hedefleyen girişimleri de gündeme gelmiştir. Uzun yıllar dış ilişkileri etkileyen Kıbrıs sorunu 1955'ten itibaren giderek önem kazanmıştır.

Türk Dış Politikası'nı büyük ölçüde etkileyen unsurlardan birisi de askeri darbelerdir. Türkiye 1960-1980 döneminde üç askeri darbe yaşayarak, demokratik ve siyasi anlamda çok çalkantılı bir dönem geçirmiştir. Yaklaşık 20 yıllık bu dönemde Türkiye'de 21 değişik hükümet görev yapmıştır.

10 yıllık DP yönetimi, 27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile sonlandırılmış ve 1961 genel seçimlerine kadar askeri yönetim iktidar olmuştur. Bu dönemde Türkiye uluslararası taahhütlerini sürdürmeye devam etmiştir. 1960'lı yıllara gelinceye kadar Türk Dış Politikası'nın değişmeyen temel özelliği Batı ile olan bağlantısıdır. Türkiye sürekli olarak Batı Bloğu içinde yer alma eğiliminde olmuştur.

27 Mayıs hükümetinin programında dış politika konusu bir bütün olarak incelendiğinde ise üç noktada odaklaşan bir eğilim görülmektedir. Batılı müttefikler ile ilişkiler aynı düzeyde, ancak eşitlik ve egemenlik ilkesi temelinde tutulacaktır. Sovyetler Birliği ile ilişkilerde komşuluk esasına dayalı dostluk ilişkileri geliştirmeye çalışılacak, bağımsızlık ve refah mücadelesi veren Bağlantısız ülkelerle ilişkiler geliştirilecektir.

1960'ta Türk-Rum siyasi ortaklığı temeli üzerine kurulmuş Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti iki yıl kadar devam etmiş, kısa süre sonra yeni devlette gittikçe artan dengesizlik ve çekişmelere saplanılacak silahlı çatışmalara girilmiş kadar sosyal ve siyasal denge bozulmuştur. Kıbrıs sorunu artık Türkiye'nin Dış Politikası'nda önemli bir mesele olmuş ve dış ilişkilerini bir hayli etkilemeye başlamıştır. Türkiye'de 27 Mayıs 1960'ta darbe olması, AET müzakerelerinin kesilmesine yol açmış, Türkiye-AET ilişkileri dondurulmuştur.

1965-1971 arasında iç ve dış etkenler yüzünden Türk Dış Politikası, Cumhuriyet tarihinde eşine az rastlanan bir dinamizm içine girmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin Batı'dan ne denli uzaklaşabileceğini, Doğu'ya ise ne denli yaklaşabileceğini ortaya çıkarmıştır. Bu bakımdan 1971'den sonra Türk Dış Politikası'nın bir anlamda denge noktasına ulaştığını söyleyebilmek mümkündür.

12 Mart 1971 tarihinde başlayıp, 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar süren ve adına kısaca "Ara Rejim Dönemi" denilen bu dönem, bir askeri darbe ile başlamıştır. 1971-1973 yılları arası dönem, Türk Dış Politikası açısından iç politik gelişmelerin gölgesinde kalınan bir dönem olmuştur. 12 Mart 1971'itakip eden devrede üzerinde önemle durulmaya devam edilen dış politika sorunlarının başında Kıbrıs meselesi gelmektedir. Kriz, Türkiye'de mutlak Amerikan taraftarı tek yönlü bir dış politika izlenmekle yapılan hatanın farkına varılıp; daha önce ihmal edilen veya küstürülen tüm sosyalist ülkeler, çoğu eski sömürge olan Bağlantısızlar ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin tamir edilmeye çalışılarak, çok yönlü dış politikaya geçiş sürecini başlatmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980'de emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği askeri müdahale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Silahlı Kuvvetler'in yönetime karşı üçüncü açık müdahalesidir. Bu dönem 1983 genel seçimlerin yapılmasına

kadar sürmüştür. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonraki dönemde Türkiye geleneksel dış politika çizgisinden ayrılmamıştır. Yeni koşullarda Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ortaklık ilişkilerinin fiilen askıya alınması kaçınılmazdı, fakat Avrupa Konseyi ile ilişkilerin devam etmesi ve bu suretle Batı ile ilişkilerin önemli bir unsurunun korunması için büyük çaba harcanmış ve bunda başarı sağlanmıştır.

NATO içinde de işbirliği aynı yoğunlukta sürdürülmüştür. Bu devirde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak Orta Doğu politikasına daha fazla ağırlık vermek yolunu tuttuğuna ilişkin iddialar geçerli değildir. Orta Doğu politikasında da değişen koşulların gerektirdiği ayarlamalar hariç, geleneksel çizgide kalınmıştır. 1980 yılının Türkiye-Topluluk ilişkilerinde radikal değişiklikler oluşmasına yol açan iki önemli gelişmeden biri, 12 Eylül askeri müdahalesi, diğeri ise Yunanistan faktörüdür. 12 Eylül müdahalesinden sonra, Batı kurumlarıyla iyi ilişkiler kurup, Batı'nın desteğini sağlamaya çalışan Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün önündeki Türk vetosunu kaldırmıştır. Böylece Türkiye, Yunanistan'a karşı elindeki önemli bir kozu kaybetmiştir. Yunanistan bu süreçte sonraki yıllarda her fırsatta Türkiye-AET ilişkilerinde Türkiye'ye zorluk çıkararak karşılık vermiştir.

1980'li yıllarda Türkiye-AET ilişkilerine Ermeni Sorunu da büyük zarar vermiştir. Özellikle Ermeni diasporasının güçlü olduğu ülkeler ile Ermeni lobilerinin etkili olduğu başkentlerde Türkiye karşıtı hareket zaman zaman ilişkileri koparma noktasına getirmiştir.

KAYNAK TAHLİLİ

Araştırmanın Konusu

Araştırma; 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983 dönemlerinde takip edilen dış politikayı ortaya koymaktadır. Belirtilen dönemler esas konuyu teşkil etmekle birlikte konunun sebepleri, nasıl geliştiği ve sonuçları açıklanırken bu tarihlerin dışına da çıkmıştır. Ayrıca konunun daha anlaşılır olması için dönemlerin iç politikası hakkında da bilgiler verilmiştir.

Araştırmanın Önemi

Türkiye jeostratejik konumu, jeopolitik önemi ve milli hedefleri ile çevresindeki kritik olaylara büyük bir duyarlılık içinde, problemlerle dolu dış ilişkilerinde büyük gayretler ve gelişmelerle Atatürk'ün yolunda azimle devam etmektedir. Türk Dış Politikası'nı büyük ölçüde etkileyen unsurlardan birisi de askeri darbelerdir. Türkiye 1960-1980 döneminde üç askeri darbe yaşayarak, demokratik ve siyasi anlamda çok çalkantılı bir dönem geçirmiştir. 1960-1980 arası, 20 yıllık bu dönemde Türkiye'de yaklaşık 18 hükümet görev yapmıştır.

Elde edilen bulgulara göre, askeri rejim dönemlerinin dış politika önceliği Atatürk ilkelerine bağlı kalmak, uluslararası ilişkilerde bağımsızlık, egemenlik, ülke bütünlüğüne saygı ve içişlere karışmama ilkeleri çerçevesinde, karşılıklı işbirliği anlayışı ile dış politikayı yürütmektir. Bu çalışma askeri hükümetler döneminin dış politika olayları, takip ettikleri dış politika anlayışları ve yabancı devletlerle olan münasebetlerini incelemesi açısından önemlidir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada ilk olarak, yazılı kaynakların taranması ve bulunan bilgilerin değerlendirilmesi şeklinde bir yöntem izlenmiştir. Çalışmada ağırlıklı olarak birinci elden kaynaklar ve dönemin yazılı basını kullanılmıştır. Bu yazılı kaynakların başlıcaları şunlardır:

1. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi,
2. 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983 yılları arasında görev yapan hükümetlerin programları,
3. 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983 yılları arasındaki TBMM Zabıt Cerideleri, TBMM Tutanak Dergisi, Cumhuriyet Senato Dergisi, MGK Tutanak Dergisi,
4. Dışişleri Bakanlığı'nın yayınladığı kitap ve raporlar,
5. 1960-1961, 1971-1973, 1980-1983 dönemlerinde yayınlanan Cumhuriyet, Milliyet, Akşam, Tercüman, Zafer, Son Havadis, Hürriyet, Ulus, Vatan, Yeni Sabah gazeteleri,
6. 1960-1961 ve ağırlıklı olarak 1980-1983 arasını kapsayan Ayın tarihi,
7. Dönemi kapsayan dış politika kaynakları, dergiler ve araştırma eserleri,
8. İnternette yer alan bilgiler kullanılmıştır.

Belirtilen dönemlerde bazı gazetelerin yanlı yayın yapmasından dolayı çalışmada kullanılan bilgiler, objektif bir süzgeçten geçirilerek yansıtılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ VE DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASI

Askeri darbeler, genel itibari ile birer sosyal olaylardır. Sosyal olayların sebeplerini tek bir nedene bağlamak mümkün değildir. Farklı sosyal olaylar ve etkenler birleşerek büyük sosyal olayları meydana getirirler.

27 Mayıs 1960 darbesi ordunun bir ihtilalinden çok, Demokrat Parti iktidarının siyasi iktidarına karşı yapılmış bir “karşı-darbe” niteliğindedir. Türkiye’de bir ara düzelen sosyo-ekonomik koşullardan sonra, bir takım siyasi gerilimler yaşanmış ve nihayetinde Türkiye’de yaklaşık her on senede bir yapılacak darbeler dönemi başlamıştır.

27 Mayıs Türkiye’nin yaşadığı üç darbe içinde çok farklı bir nitelik gösterir. Önceden bir fikri hazırlığı ve lideri bulunmayan; hem hiyerarşik bir yapıya sahip olmaması hem de daha çok genç subaylardan oluşması yönüyle farklılık göstermektedir.

1.1. 27 Mayıs’a Giden Süreç ve 27 Mayıs

27 Mayıs’ın gerçekleştirilmesinde etkili olan birçok faktör birleşerek 27 Mayıs’ın alt yapısını oluşturmuştu. DP’nin on yıllık iktidarı sırasında, darbenin altyapısı yavaş yavaş şekillenmiş ve iktidarın son bir yılında meydana gelen hadiseler ülkede darbe sürecini başlatmıştı. Bu hadiseler; muhalefetin propagandaları, Topkapı olayı, Çanakkale olayı, Konya olayları, Kayseri olayları, 28-29 Nisan öğrenci olayları, 555 K olayı ve Tahkikat Komisyonu’nun icraatlarıdır.¹

Cumhuriyet gazetesine göre 26 Mayıs 1960 günü şu şekildedir: “Türkiye 26 Mayıs günü, tüm demokratik haklardan yoksun kalınmış bir rejimi yaşıyordu. Tahkikat

---

¹ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yayın Grubu, 2004, s. 55.

komisyonu bir dikta rejimi gibi çalışıyor, yazarlar hapsediliyor, gazeteler kapatılıyor, muhalefet susturuluyordu. Bütün il, ilçe ve köylerde iktidar muhalefet çatışması vardı.”² Yunus Nadi, hükümetin hatalı gidişini tenkit edip görüşüne katılmayanların “münafık”, komünist diye ilan edildiğini, oy almak içinde köylere milyonlar harcayarak barajlar, fabrikalar yapmanın milleti sömürmekten başka işe yaramadığını ileri sürmüştü.³

1.1.1. Gizli Askeri Darbeci Komitelerin Kurulması

Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren ordu içinde birtakım farklı gruplaşmalar olduğu görülmektedir. Bu gruplar yeri geldiğinde bir hükümeti devirebilecek kadar güçlenmişlerdi. 1954’den sonra yeniden darbe amaçlı teşekküllere başlanmıştı. 27 Mayıs 1960 darbesini yapan askerlerin anıları incelendiğinde üç ana örgütün varlığı göze çarpar. Bunlardan birincisi 1954 yılı sonbaharında, bir pazar gecesi Tuzla Uçaksavar Topçu Okulu’nda Dünder Seyhan ve Orhan Kabibay’ın kurdukları örgüttür. Sırasıyla Yüzbaşı Süreyya Yüksel, Yüzbaşı Turan Okan ve Yüzbaşı Nejat Kumaşoğlu örgüte katılmıştı. Beş kişilik örgütte Süreyya Yüksel’in Fenerbahçe’deki evinde yapılan toplantısında Seyhan, genel sekreterliğe seçilmişti.⁴

Bir başka gizli örgüt Ankara’da Talat Aydemir tarafından kurulmuştu. İstanbul’da örgütlenmenin ciddi boyutlara geldiği anlarda Ankara’da da DP iktidarına karşı cunta hareketlerinin kurulması ve DP iktidarına son verilmesi için örgütlenme modelleri tartışılmıştır. Bunlardan biri de Ankara’da görevli olan Talat Aydemir ve ekibidir. Çevresinde bulunan yeni nesil subaylarla yaptığı görüşmeler sonucunda, 1956 yılında fikir birliğine ulaştığı arkadaşları Sezai Okan ve Osman Köksal ile birlikte ordu içinde yapılacak çalışmalarını genişletmenin yollarını aramıştı.⁵

Ankara’da oluşan bir diğer ekip ise Sadi Koçaş ve Kenan Esengin’in liderliğindeydi. Bu ekipte yer alan Sadi Koçaş’ı 27 Mayıs öncesi ve sonrasında önemli noktalarda görmek mümkün olacaktır. Koçaş’ın örgütüne ilk olarak Binbaşı Kenan Esengin ve Binbaşı Baha Vefa Karatay katıldılar. 1957 yılında İstanbul’a gelen Sezai Okan

² “27 Mayıs’a Nasıl Gelindi, Neler Getirdi?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1982, s. 9.

³ Yücel Gökay, “27 Mayıs”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 25 Kasım 1960, s. 5.

⁴ Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası, 1966, s. 44.

⁵ Talat Aydemir, **Talat Aydemir’in Hatıraları**, İstanbul: May Yayınları, 1968, s. 27.

ve Adnan Çelikoğlu ile çalışmalarını hızlandıran Aydemir ekibi kısa sürede Seyhan grubu ile bağlantı kurup ekiplerini birleştirme kararı aldı. Yeni yapılanmasıyla; Talat Aydemir, Sezai Okan, Rafet Aksoyoğlu, Fahrettin Ermutlu, Rauf Gökçe, Ahmet Yıldız, Dündar Seyhan ve Orhan Kabibay katılmış ve silah üzerine yemin etmişlerdi.⁶ Yeni başkan Talat Aydemir toplantıya Osman Köksal ve Alparslan Türkeş'in vekâletini alarak gelmişti. Kendisi başkan, genel sekreter ise Ahmet Yıldız oluyordu.⁷

Gizli örgütün yapılandırılması, genişletilmesi, üye sistemi, örgütlenme modeli gibi konularda anlaşma sağlanmakla birlikte temel konuda farklı düşüncelerin ortaya çıktığı anlaşılıyor. Talat Aydemir ve Dündar Seyhan gibi radikaller hemen bir devrim yapılmasından daha ihtiyatlılar ise darbe yerine son çare olarak görmekten ve ilk adım olarak ordu içinde reformları öne çıkarmadan üzerine yanaydılar. Bu saflaşma Dündar Seyhan'ın kendi grubu içinde yaptığı konuşmada net biçimde ortaya çıkıyor. Seyhan ilk defa ihtilal kelimesini şu şekilde kullanmıştı:

Ordu da ıslahat yapacağız diyoruz. Bunun için çalışıyoruz, hazırlanıyoruz. Ama dava ordudaki ıslahatla halledilemez. Memleketi ıslah etmek, kurtarmak gerekiyor. Politikacıların bir şey yapacağı yok. Bu bakımdan yakında hükümeti bertaraf etmemiz bahis konusu olabilir. Hazırlıklarımızı bir ihtilale göre geliştirmeliyiz. Bunun için gerekirse kan dökmekten çekinmemeliyiz. Kan dökülecekse dökülür, başka çare yoksa hem de çok dökülür.⁸

Aydemir bir an önce yönetime el konulması taraftarıydı. Bu nedenle Faruk Ateşdağ ile birlikte 27 Ekim 1957 olarak açıklanan seçim tarihinden önce darbe yapmaya karar verdiler. Ancak Osman Köksal bu görüşe karşı çıkarak seçimlerde olay çıkmasını beklemeleri gerektiğini, aksi takdirde müdahale etmenin anlamsız olacağını söyledi.⁹ Seçimlerden önce darbe yapmaya karar veren örgüt üyeleri siyasi bir destek arayışına girmiş ve bu çerçevede İnönü'nün onayını almak istemişti. Fakat durumu İnönü'ye ilettiklerinde bekledikleri ilgiyi görememişlerdi.¹⁰ Seyhan anılarında bu teklifin amacını memleket idaresinde ve iktidarda tecrübeli bir teşkilat olan Halk Partisi ile ortaklık etmek

⁶ Abdi İpekçi ve Ömer Sami Coşkun, **İhtilalin İcyüzü**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1962, s. 44.

⁷ Örsan Öymen, **Bir İhtilal Daha Var**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s. 168.

⁸ İpekçi ve Coşkun, a.g.e.,s. 40.

⁹ Öymen, a.g.e., s. 170.

¹⁰ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları, 1996, s. 96.

olarak tanımlamıştı. Seyhan, CHP ile temasa Ateşdağı'nın görevlendirildiğini ve Faik Ahmet Barutçu'ya kadar ulaşıldığını yazmaktadır.¹¹

İnönü'den beklediği desteği alamayan subaylar bu defa DP'nin Milli Savunma Bakanı Şemi Ergin'e darbe liderliği teklif ettiler.¹² Faruk Güventürk'ün Milli Savunma Bakanı ile görüşmesinin ardından aralarında Güventürk ve Ateşdağı'nın da bulunduğu 9 subay 16 Ocak 1958'de tutuklandı.

1.1.2. Darbeye Zemin Hazırlayan Olaylar

DP'nin halk kesimlerini politikaya sokması, CHP'nin malvarlığının kaynağını araştırmak için Tahkikat Komisyonu kurması ordu içinde rahatsızlıklara yol açmıştır. DP giderek kendini daha güvensiz hissetmiş ve muhalefet üzerindeki baskılarını artırmıştı. Ayrıca 1950'lerin ortasında başlayan ekonomik yavaşlama, durgunluk ve giderek ortaya çıkan kriz belirtileri, DP iktidarını sarsmaya başlamıştı. 27 Mayıs 1960 darbesini tahlil eden Samet Ağaoğlu'na göre darbenin dört sacayağı vardı. Bunlar sırasıyla asker-sivil, bürokrasi, basın ve üniversitelerdi.

Askeri bürokrasinin DP iktidar oluncaya kadar her zaman imtiyazlı durumunu koruduğunu belirten Ağaoğlu, bunun askerler arasında çeşitli iç çekişmelere yol açtığını; *Genç Subaylar Pilotlar Birliği* ve *Genç Kurmay Subayları*'nın yaşlı generalleri devreden çıkarmak isteyen mektuplarını örnek göstererek ortaya koymaktadır. Bu genç subaylar DP iktidarından orduda geniş bir tasfiye yapılmasını, ordunun yalnız savaş zamanlarında değil barışta da ülke yönetiminde söz sahibi olmasını istemişlerdi. Ayrıca yaşlı generaller kendilerinin sahip oldukları konumlarının değiştirilmemesini çünkü subayların devlet memuru sayılmayacaklarını beyan etmişlerdi. Bu isteklerin hepsini yerine getiremeyen DP iktidarı ordu üzerindeki çalışmalarını daha çok teknik konularda yoğunlaştırmış, buna karşın ordudaki üst düzey subayları da 27 Mayıs'ı gerçekleştiren cuntacılar topluca ses çıkarmayıp askeri rejimi kabul etmek zorunda kalmıştı.¹³

---

¹¹ Seyhan, a.g.e., s. 63-64.

¹² Hale, a.g.e., s. 96.

¹³ Samet Ağaoğlu, **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, İstanbul: Ağaoğlu Yayınları, 1972, s. 187.

Sivil bürokrasiye gelince; bunlar darbeye askeri bürokrasiye göre hiç aktif rol almamışlar, yalnızca darbeyi desteklemişlerdir.¹⁴ Tek parti hâkimiyetinin baskısından bıkmış olan sivil bürokrasi, 1950’den sonra parti yerine halkın baskısı altına girer. İşte sivil bürokrasiyi halk iradesine dayanan rejimden biraz soğutan ve 1950’de halka verilen desteğin 1960’ta halktan çekilmesinin en önemli sebebi budur.

DP’nin sonunu hazırlayan en önemli gelişmelerden birisi, 1960 Nisanı’nda oluşturulan Tahkikat Komisyonu’dur. DP’li bazı milletvekilleri CHP’nin seçim dışı yollardan iktidara gelme hazırlığı içinde bulunduğunu, hücre örgütleri oluşturduğunu, silahlandığını ileri sürerek bir soruşturma açılmasını istiyorlardı. 18 Nisan 1960’ta, DP tarafından verilen önerge mecliste kabul edildi ve tümünü DP’li milletvekillerinin oluşturduğu on beş kişilik bir komisyon çalışmalarına başladı. Komisyon sadece CHP’yi değil, CHP ile ortak hareket ettiği düşünülen muhalif basını da kapsıyordu. Önergede bazı basın organlarının “CHP ile aynı maksat ve gayelerle ve neşir yoluyla faaliyette bulunarak genç demokrasimizin manevi temellerini işlemez hale getirmek ve yalan neşriyatta bulunmak suretiyle memleketi tehlikeye maruz bırakmak” istedikleri ileri sürülüyordu.¹⁵

Komisyon işe, Meclis’in tahkikat kararı ile ilgili müzakerelerinin yayını yasaklayarak başladı. Yine CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün konuşmasını yayımlayan Ulus gazetesini toplattı. Yasanın yürürlüğe girmesinin ardından İstanbul ve Ankara’daki Üniversitelerde olaylar çıktı ve sıkıyönetim ilan edildi. Sıkıyönetim yasaklarına uymadıkları gerekçesiyle Yeni Sabah 10, Zafer 7, Akşam 20 gün kapatıldı. Türkiye’deki bu durum ABD Başkanı Harry S. Truman’ın da dikkatini çekmiştir. Truman, demokrasinin kuralları gereği gazetecilerin cezalandırılmasına son verilmesini istemişti. Truman şunları ifade etmişti: “Bir ulus, tüm özgürlükleri tehlikeye atmadan basını sindiremez.”¹⁶ Menderes bu uyarıyı dikkate alarak Komisyon’un çalışmalarını sona erdirdiğini 25 Mayıs 1960’ta açıklamıştı.

1945 yılında açılan hürriyet kapısından yalnız demokrasi ideali ile ilgili fikirler değil, her çeşit ideoloji geçti. Bu akımların kendi düşünceleri gerçekleşinceye kadar her

---

¹⁴ Ağaoğlu, a.g.e., s. 219.

¹⁵ Cem Eroğul, **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi, 1998, s. 235-237.

¹⁶ “Truman Assesses Korea And Turkey”, **New York Times**, 8 Mayıs 1960, s. 4.

iktidarın aleyhinde olacakları normaldi. DP iktidarının komünizm ve faşizmle mücadele etmesi üzerine bu düşünceleri savunan kalemler, bütün gücüyle muhalafete geçmişlerdi. Daha sonra birçok gazete iktidarın hizmetlerini kendi düşüncelerine aykırı bulup tenkite başlamıştı. Bunların bir kısmı 1950 öncesi DP'yi tutan gazetelerdir. Bu tip gazetecilerden son derece rahatsız olan Ağaoğlu düşüncelerini şöyle ifade eder:

6-7 Eylül olayları ile 18 Nisan olayları üzerine ilan edilen sıkıyönetimlerle DP iktidarının son ayında kurulmuş Meclis Tahkikat Komisyonu'nun kararları dışında kapatılmış gazete ve dergi yoktur. 1950'de milli iradenin hararetlisi gazetecilerin 1960'da aynı iradenin karşısına geçmelerinde, resmi ilanlar gibi şahsi menfaatler konusunu bir tarafa bırakarak söylüyorum, belli başlı sebep, kökü dışarıda ideolojilerle kendi görüşlerini, fikirlerini hakikatin kendisi sayan ve sanan zihniyettir.¹⁷

Basının durumu ile ilgili DP milletvekili Rıfki Salim Burçak ilginç bir hatırasını naklede:

Başbakan, basın ile ilişkilerimizin çok düzgün olduğuna işaret ederken insanı memleket hesabına derin derin düşündüren sözler söyledi. Gazeteciler kendisine: “Siz gazetecileri gözetin, bize yardım edin, biz yapılacak zamları ucuzluk şeklinde de göstermesini biliriz!” demiştir. Bu sözleri gülerek söyleyen Başbakan: “Demek ki şimdiye kadar ucuzluğu pahalılık gibi gösterdiklerini de itiraf etmiş oluyorlar. Nerelerden gelip geçmişiz, artık anlayın.” demişti.¹⁸

1957-1960, basının iktidar partisiyle köprüleri attığı dönemdir. Özellikle son seçimlerde usulsüzlükler yapıldığı; kimi vilayet, kaza ve nahiyelerin sırf muhalafet partilerini destekledikleri gerekçesiyle daha küçük idari birimlere dönüştürüldüğü şeklinde yazılar sütunlarda bolca gözükmektedir. Öğrenci hareketlerinin başladığı 1960 yılının ilk yarısında, basında bu kez, kolluk güçleri tarafından inanılmaz yöntemlerin uygulandığı dile getirilir olmuştur. Özellikle *Kim* ve *Akis* dergilerinde, muhalafetin iktidar aleyhinde ortaya attığı iddialar gerçekler olarak takdim edilmiş; ikincisinin sahibinin *Ana Muhalefet Partisi* liderinin damadı oluşu, bu dergiyi neredeyse partinin yarı resmi yayın organı haline dönüştürmüştü.¹⁹ Eleştiri sınırlarının ötesinde yapılan hakaretleri içeren kimi yazıların sahibi ve yayınlandığı dergi ya da gazetenin sorumlu yazı işleri müdürlerinin birer ikişer gözaltına alındıkları; tutuklandıkları veya mahkûm oldukları bu dönem, gerçekten de artık bir şeylerin olabileceğine işaret edecek manzarayı gözler önüne sermektedir.²⁰

¹⁷ Ağaoğlu, a.g.e., s. 223.

¹⁸ Rıfki Salim Burçak, *On Yılım Hatıraları*, Ankara: Nurel Matbaası, 1998, s. 611.

¹⁹ Nazlı Ilıcak, *15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor*, 1, İstanbul: Kervan Yayınları, 1975, s. 13.

²⁰ 27 Mayıs'ta basının tavrını örneklerle analiz eden şu çalışma çok önemlidir: İsmail Küçükılınç, “27 Mayıs ve Basın”, *Türkiye Günlüğü Dergisi*, 101, 2010, s. 23-41.

İktidarı süresince üniversitelerin gelişmesi için çalışmış ve yeni birçok üniversitelerin açılmasını sağlamış olan DP, darbe olduğu zaman birçok doçent ve profesörlerin darbeciler arasında yer almasını anlayamamıştı. Ağaoğlu üniversite hocalarının 28 Mayıs günü yani darbeden bir gün sonra yazdıkları raporla iktidarı Anayasayı ihlal etmekle suçlarken, kendilerinin yeni bir anayasa yapılması tekliflerini çok büyük bir çelişki olarak görür ve “Neden milli iradenin aleyhine çıkararak bu iradeyi parçalayan, zayıflatan yeni bir anayasanın ilk sözcüleri oldular?” sorusuyla çelişkiye dikkat çeker.²¹

Kayseri’de yaşanan DP-CHP çatışmasının nedenlerini yerinde görmek isteyen İnönü Kayseri’ye sokulmamıştı. Tüm engellemelere rağmen İnönü Kayseri’ye girmişti. Önünü kesen birlik komutanları İnönü’nün Kayseri’ye girebilmesi için izin verdikten sonra istifa ederlerken aslında DP iktidarının orduya yönelik güvensizliklerini de ispatlamışlardır. Menderes yönetimi İnönü’nün Kayseri’ye girmesinden Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel’i sorumlu tutarak emekliliğine altı ay kala izinli olarak Gürsel’i İzmir’e göndermişti.

28-29 Nisan’da meydana gelen öğrenci olaylarında öğrencilere müdahale için gönderilen subay ve askerinde öğrencilere katılması artık üniversite ve ordunun hükümetten açıkça koptuğunu gösteriyordu. DP iktidarına karşı yaptığı yayından dolayı cezaevine giren ve İnönü’nün kendisini ziyaret ettiği gazetecilerden Cüneyt Arcayürek şöyle demiştir: “Evet, Menderes, rejimi çığırından çıkaran çeşitli yöntemler uygulamıştı. Ama Menderes’in bu çılgınlıklarına karşı, genelde İsmet Paşa muhalefetinin de kışkırtıcı bir rolü zaman zaman üstlendiği de gerçektir.”²²

İstanbul Üniversitesi olaylarında polis müdahalesi esnasında rektörün şiddet gördüğü iddiaları, kimi öğretim üyeleriyle polisler arasındaki arbede, 27 Mayıs sabahı neredeyse üniversitenin intikamcı bir tutumla hadiseye yaklaşmasına neden olmuştu. Darbenin hemen ardından, “bir daha asla diktacı bir yönetimin iktidara gelmesine, laiklikten ödün verilmesine mani olacak anayasanın yapılması için davet edilen öğretim üyelerinin işe önce hukuki manada yapılanın bir hükümet darbesi sayılmayacağını içeren

---

²¹ Ağaoğlu, a.g.e., s. 225.

²² Cüneyt Arcayürek, **Bir İktidar Bir İhtilal (1955–1960)**, Ankara: Bilgi Yayınları, 1985, s. 241.

fetvayla başlamaları, DP iktidarına karşı duyulan husumet hiyerarşisinde ilk sırada olduklarını” göstermektedir.²³ Hele, önde gelen darbecilerin yapılacak tutuklamaların dar bir kitleyi kapsaması gerektiği yönündeki eylem planına karşı dile getirdikleri itiraz, akıllara durgunluk verecek niteliktedir.²⁴

Sonradan tamamen yalan olduğu iddiaları, bizzat MBK’nin, kendisinden haber alınamayan öğrencilerin velilerini müracaata davetine rağmen hiçbir başvuru olmamasıyla sonuçlanan, öldürülen gençler meselesinde, üniversitenin kışkırtıcılıkta Fısıltı gazetesiyile yarıştığını göstermektedir. O dönem içinde gerçekmiş gibi algılanan bu tür haberlere göre; “Demokratik çerçevede itirazlarını dile getiren masum üniversite gençliğine mensup yüzlerce öğrenci öldürülmüş; cesetleri kıyma makinelerinde öğütülerek hayvan yemi haline getirilmiş; bir kısmının asfalt yollar boyu gömüldüğü yaralıların ise ölüme terk edilerek bilinmeyen yerlerde hapsedildiği”, şeklindeki yalanların subay kitlesi üzerindeki tesiri hiç de yabana atılamayacak seviyede olmuştu.

Toplumun en dinamik kesimi ile en güçlü kesimini karşısına alan iktidarın simgesel olarak bitişi 5 Mayıs’ta Kızılay’da Menderes’in darp edilmesidir. Fakat yaklaşan darbenin başlangıcının işareti ise Kara Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşüdür. Bu yürüyüş harp okulu öğrencisi yürüyüşünden çıkıp subay yürüyüşü halini almıştı.²⁵ Org. Cemal Gürsel’in İzmir’e gitmesi ile bu süreçte darbe planlayan komitenin geçici bir lider bulma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştı. Adaylardan ilki İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Fahri Özdilek’tir. Özdilek Menderes iktidarına karşıydı fakat yapılan teklifi reddetti. Bunun üzerine ikinci aday Cemal Madanoğlu’na teklif götürülerek general açığı kapatılmaya çalışılmıştı. Cemal Madanoğlu başta, “Ben bu işe gelmem arkadaşlar, benden büyük rütbe lazım” diyerek tereddüdünü belirtse de daha sonra komiteye girmeye razı olmuştu.²⁶ Artık komite ve darbeciler generalsiz değillerdir. Darbecilerin general rütbesine sahip kişilerle irtibatta olması ve generalsiz yapamayacaklarını bilmeleri komitenin eksikliğinden değil,

²³ Fetvanın tam metni için bkz. **Ak Devrim**, “Anayasa Komisyonu’nun Raporu”, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1960, s. 64-66.

²⁴ Profesörler, masumiyet durumu tersine çevirerek, yapılan tahliyelerin yersiz ve yanlış olduğunu belirtiyorlardı. Devrilen hükümet mensuplarının hepsinde suç durumu mevcuttu ve buna binaen: “Aksi ispat edilene kadar hepsi suçludurlar” demektedirler. Nitekim tahliye edilenler yeniden toplandılar. Bkz. İpekçi ve Coşar, a.g.e., s. 276.

²⁵ Doğan Akyaz, **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 125.

²⁶ İpekçi, a.g.e., s. 39.

hiyerarşiye olan bağılıkları ve ordudaki hiyerarşiyi karşlarına almak istememeleri önemli etkidir.

Darbeye adım adım yaklaşırken ihbarların yoğunlaşması ve ihtilal beklentisini artıyordu. Menderes ve kabine bunlardan etkilenmiş olacak ki o ana kadar pek dikkate almadıkları ordu mensuplarının ekonomik durumlarını iyileştirme kararı alır. Maaş artırılması dahi ordu mensupları tarafından rüşvet olarak algılanır. Subayların ağzından ise aynı cümle dökülmekteydi: “Bizi para ile satın alacaklarını sanıyorlar.”²⁷

Kurmay Binbaşı Ahmet Yıldız 27 Mayıs’ın fikir safhasını şu şekilde anlatmıştır:

İktidarın tutumu, temas ettiğimiz dostlarımız ve fikir adamlarımızın tenkitlerine hedef oluyordu. Biz de aynı fikirleri taşımaktaydık. Teatti edilen görüşlerde herhangi bir siyasi parti ve zümreye iltifat etmiyorduk. Ordunun siyasetten ayrı kalması prensibinin bilhassa bizde hayati önemine inanmış bulunuyoruz. Bu bakımdan partizan fikir ve tartışmalara katılmadık. Basına konan tehditler ve gereğine inanmadığımız baskı tedbirleri tepkileri artırıyordu. Radyo da hakikatleri aksi olarak yayınlıyor, sabırları tüketiyordu. Radyolarımızı dinlemez hale gelmiştik. Takip edilen tutuma karşı tenkitler arttıkça baskı artıyordu. Tutumu tenkit edilen eski hükümet üyeleri devletin bütün yetkilerini haiz komisyonu kurunca reaksiyon son haddini buldu. 28-29 Nisan hadiseleri bizde de büyük tepkiler yarattı. Talebeler, Profesörler ve çeşitli meslek erbabının vakur, hiçbir şahsa ve mala tecavüz etmeden gösterdiği tepkiyi biz fiilen ve sert bir şekilde bastırmaya memur edildik. Sesini kısmak istediğimiz fertler ve kütle ne diyordu: “Hürriyet istiyoruz, Demokrasi istiyoruz, Hükümet istifa etsin.”²⁸

Kara kuvvetleri komutanı Org. Cemal Gürsel’in Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes’e yazdığı 3 Mayıs 1960 tarihli mektupta, DP hükümeti açıkça uyarılmıştı. Mektup şu şekildedir:

Muhterem Vekilim; şu hakikati kabul etmek lazımdır ki Kayseri hadiseleriyle başlayıp feci olaylarla devam eden vakalar vatandaşlarda derin tesir etmiş ve hükümete karşı telafisi güç hoşnutsuzluklar yaratmıştır. Hele ordunun talebelere karşı akılsızca kullanılması için vehametini arttırmış, ordu mensuplarında da huzursuzluk ve güvensizlik hisleri belirmiş, korkulan şey olmuş, Ordu politikaya karıştırılmıştır. Memleket, Hükümet ve partinin düştüğü bu müşkül vaziyeti kurtarmak için sukunetli fakat ciddi tedbirler almak lazımdır. Bu tedbirler şöyle olmalıdır:

Cumhurbaşkanı istifa etmelidir. Cumhurbaşkanlığına Sayın Adnan Menderes getirilmelidir. Nitekim bu zaat her şeye rağmen Milletin çoğunluğunca sevilmiştir. Bu sevgiden istifade ederek kırılanların gönülleri alınmalı ve millete yeniden güven telkin edilmelidir.

İstanbul, Ankara Valileri ve Emniyet müdürleri hızla değiştirilmelidir.

²⁷ İpekçi, a.g.e., s. 62.

²⁸ “Nasıl Hazırlandı? Nasıl Yapıldı?”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s. 4.

Mevcut Gazeteciler bir af kanunu ile kısa zamanda tahliye edilmeli, şimdiye kadar ki bütün antidemokrat kanunlar kaldırılmalıdır. (...)

Sayın Vekilim, maruzatım muhakkak ki çok mühim ve hatta çok cüretkârdır.²⁹

1.2. 27 Mayıs 1960 Darbesi

Genelkurmay Başkanı, Başbakan'a orduyu elinde tuttuğunu söylediği 23 Mayıs'ta Birleşik Komite bir toplantı yaparak 25-26 Mayıs gecesi müdahalenin yapılmasını kararlaştırmıştı. Toplantıda Cemal Madanoğlu müdahalenin "silsile-i meratiple" yani hiyerarşik düzen içinde yapılmasını teklif etmiş fakat kabul görmemişti.³⁰ Toplantıda 1. ve 2. ordudan müdahaleye itiraz gelmeyeceği fakat Ragıp Gümüşpala'nın komutasındaki 3. ordudan itiraz geleceği tahmini üstünde durulmuştu.³¹

Ankara içindeki bazı birlik komutanlarının harekete geçmek için bir generalin emrini talep etmeleri ve Menderes'in Eskişehir'e gitmesi nedenleriyle müdahale 27 Mayıs'a ertelendi. Zira Eskişehir'de komite ile bağlantısı olan herhangi bir kişinin olmaması nedeniyle Menderes'in ele geçirilmesi sorun olmaktadır.

26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat 03.00'da İstanbul'da başlayan darbe bir saat içinde önemli ve kilit mevkiilerin ele geçirilmesi ile tamamlanacaktı. Fakat İstanbul ve Ankara ekipleri arasındaki saat anlaşmazlığı nedeniyle İstanbul ekibi operasyonu Ankara'dan 2.5 saat önce tamamlamıştı. Ankara'da yapılmayan radyo yayını nedeniyle Orhan Erkanlı'nın darbeyi İstanbul'dan duyurma önerisi makul bulunmuş ve saat 04.36'da darbe duyurulmuştu.³²

Ordunun hareket safhası da Kurmay Yarbay Orhan Kabibay tarafından şöyle anlatılmıştır:

28 Nisan'dan itibaren devam eden olayların çok feci bir istikamette büyük bir hızla inkişafı karşısında şerefli ordumuz mensuplarının hızla teşkilatlanarak tehlikede olan büyük milletimizin varlığını korumak vazifesinin artık geldiğine inandık. Kısa zamanda Ankara, İstanbul, Eskişehir ve yurdun diğer merkezlerinde özel teşkilatlar kuruldu. Kan dökülmeden başarıya ulaşmak gayemizdi. Bu sebeple planlama çok uzun sürdü ve en ince teferruata

²⁹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BÖKMEK, 030.09.90.276.3.

³⁰ Akyaz, a.g.e., s. 129.

³¹ İpekçi, a.g.e., s. 179.

³² İpekçi, a.g.e., s. 215.

kadar inildi. Çünkü kahraman Türk ordusu büyük milletimizin ve dünyanın önünde tarihi bir imtihan verecekti. Harekât planladığımız gibi cereyan etti ve neticelendi. 26 Mayıs günü Ankara ve Eskişehir’de gerekli irtibatlar yapıldı ve zaman tespit edildi. 26-27 Mayıs saat 3’te harekât başladı. Büyük subay kitlesi, bilhassa Harp Akademileri’nin subayları harekâtı büyük ölçüde kolaylaştırdı. Saat 4’te bütün hedefler ele geçirilmişti. İstanbul Milli Birlik Komutanlığı’nın İstanbul radyosundan ilk tebliğ 4.15’te oldu. Harekât iştiyakla kabul edildi ve 6 saatte tamamlandı.³³

27 Mayıs darbesi Silahlı Kuvvetlere mensup otuzyediy subay tarafından gerçekleştirilmişti.³⁴ O gece parola Vatan, işareti de namus idi. Perşembe günü Ankara’dan gelen: “Geciktim özür dilerim, 2703 lira olan borcumu İstanbul’a gönderdim.”, şeklindeki şifreli telgraf hadisenin 27 Mayıs günü saat 3’te yapılacağını ortaya koymuştu.³⁵

Albay Alparslan Türkeş Ankara Radyosu’nda saat 05.25’te TSK Bildirisi’ni okumaya başladı. Bildiride: “Bugün demokrasinin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla ve kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini devralmıştı.”³⁶ diyerek, darbenin yapılma nedenini açıklamıştı. Radyodaki ilk anonsla birlikte sokağa çıkma yasağı da ilan edilmişti. Başlangıçta darbenin kimler tarafından yapıldığı konusunda tam bir belirsizlik hâkimdi. Darbenin lideri olan Org. Cemal Gürsel, öğle saatlerinde İzmir’den bir askeri uçakla Ankara’ya geldi ve radyodan bir konuşma yaptı. Saat 16.00’da Başbakanlıkta teybe yaptığı konuşma radyodan yayınlanmıştır. Gürsel konuşmasında şöyle demişti:

Bir aydan beri memlekette cereyan eden ve milleti süratle korkunç buhranlara sürükleyen hadiseleri biliyorsunuz. Bu gidişin memleketi kanlı bir kardeş kavgasına da götürmekte olduğunu her akılı başında vatandaşın takdir ettiğine kaniyim. Dünya ahvali hergün biraz daha kötüye giderken vatanımızın bu şuursuz politika ihtirası yüzünden maddeten ve manen perişanlığa sürüklenmesi vicdan sahibi bütün vatandaşları dilhun ettiğine de kaniyim. Bu hal nereye kadar gidecek? Bu feci akıbete hissiz ve alâkasız seyirci mi kalmak lazım? İşte vatandaşlarım bu ahvali ızdırap içinde aylardan beri düşündüm ve bu zevata çıkar yolları gösterdim, fakat onlar kapıldıkları politika ihtirasının şuurlarına verdiği bozukluk dolayısıyla dinlemediler ve işi zorla yürütmek sevdasına düştüler. (...)³⁷

Cemal Gürsel’in konuşmasında özellikle vurguladığı durum, ülkeye birlik ve düzeni getireceği ve asla diktatör olmayacağını ileri sürmesidir.³⁸ Cemal Gürsel, artık

³³ “Harekât Safhası”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s. 4.

³⁴ M. Serhan Yücel, “Menderes Dönemi (1950-1960)”, **Türkler içinde**, 16, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 845.

³⁵ Ömer Sami Coşar, “O Gece Parola Vatan, İşareti Namus İdi”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s. 4.

³⁶ Muhsin Batur, **Anılar ve Görüşler: Üç Dönemin Perde Arkası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1985, s. 83.

³⁷ “Orgeneral Gürsel’in Radyo Konuşması”, **Yeni Sabah Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s. 1.

³⁸ “Gürsel Diktatör Olmayacağını Dedi”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s. 1.

bütün amacının Türk milletinin bir daha o karanlık günlere düşmemesi için bütün tedbirleri alacağını, milleti adalet ve ahlak esaslarına dayanan bir idareye kavuşturmak istediğini belirtmişti.³⁹ Gürsel şöyle devam etmişti:

(...) Derhal bütün vatandaşlara şunu ifade etmek isterim ki, asla bir diktatör olmak hevesinde değilim, bütün emelim süratle bu memlekette temiz bir, bir demokratik nizam kurmak ve devletin idaresini milletin iradesine terk etmektir. Bana inanınız ve güveniniz. Bütün milletin benimle beraber olduğuna inanıyorum. Birçok menfaatperestler, midelerini ve vicdanını paraya bağlamış olanlar, bu harekete karşı şer veya bir teşebbüste bulunabilirler. Bunlara karşı asla müdahale edilmeyeceğini bütün vatandaşlarıma temin ederim. Kötü ruhlu olanlardan bile memleketin bu nazik anında biraz olsun vicdanlarını harekete getirerek çalışmalarımıza yardım etmeseler bile engel olmamalarını isterim.⁴⁰

Celal Bayar, “Bence, 27 Mayıs, bir fiili durumdur. Bence, askeri ihtilali Osmanlı’dan kalma geleneksel yönetimimizdeki ordu-medrese işbirliğinin, kanun yapma ve yürütme gücüne karşı direnişi, müdahalesidir.” tespiti ile Milli Birlik Komitesi’nden Orhan Erkanlı’nın 27 Mayıs’ın gerekçesi olarak I. Dünya Savaşı’ndan beri TSK’nın savaşa girmemesi sonucu, yapacak işlerinin olmadığını ve sıkıldıklarını belirtmesi, Türk ordusunun profesyonelleşme düzeyi hakkında derin kaygılar uyandırmaktadır.

Cumhuriyet, Tercüman ve Hürriyet gazetelerinin; “Kahraman Türk ordusu idareyi ele aldı”, “Büyük Türk ordusuna ithaf desteğimiz”, “(...) Doğru’ya özlemlerimizi fiili halde gerçekleştirme şerefi kendine düşen ordu (...)”, “Türk ordusu vazife başında” haberleriyle 27 Mayıs’ı kucaklamaları, Abdi İpekçi, Çetin Altan, Refi Cefat Ulunay’ın sevinçten ağlayarak darbeyi öven yazıları, 27 Mayıs’la birlikte Türk toplumunda belirli kesimlerin ilk tepkileri olarak göze çarpmaktadır.⁴¹

30 Mayıs 1960 Pazartesi günü saat 10’da Başvekâlette MBK Başkanı ve Başvekil Cemal Gürsel’in başkanlığında yeni kabinenin ilk toplantısı yapılmış ve yeni meclisin alacağı tedbirler belirtilmişti. Bu toplantıda; vatandaşların demokratik kurallar çerçevesi dâhilinde maddi ve manevi rahata ulaşmaları için gerekli tedbirlerin alınmasına partili veya partisiz herkesin eşit tutulmasına, herhangi üzücü hadiseye sebep olmamak için parti faaliyetlerine şimdilik izin verilmemesine karar verilmişti. Ayrıca müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu ülkeler ve bütün dünya milletleriyle dostça

³⁹ “Cemal Gürsel İle Görüşme”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Temmuz 1960, s. 4.

⁴⁰ “Orgeneral Gürsel’in Radyo Konuşması”, **Yeni Sabah Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁴¹ Nurşen Mazıcı, **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul: Gür Yayınları, 1989, s. 51.

ilişkilerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiş ve vekiller vazifelerine başlamışlardı.⁴²

Darbeden bir gün sonra düzenlediği basın toplantısında Cemal Gürsel idareye el koymanın amacının, Türkiye’de demokrasinin tekrar ortaya çıkarılması olduğunu söylemişti. Yeni seçim kanununun hazırlanmasından sonra yönetim, halkın serbest seçimine bırakılacaktı. Gürsel, DP de dâhil olmak üzere, bütün partilerin genel seçimlere katılmaları için izin verileceğine de söz vermişti.⁴³ 27 Mayıs darbesinin hemen ardından yapılan ilk icraatlardan biri 28 Mayıs 1960 günü saat 03.00’den itibaren, MBK’nın 22 Numaralı Tebliğiyle basın suçlarından dolayı gözaltında, tutuklu veya mahkûm olan herkesin tahliye edilmesidir.⁴⁴

1.2.1. Türk Basınında 27 Mayıs

27 Mayıs 1960 darbesiyle iktidara el koyan MBK, DP döneminde tutuklanan birçok asker, öğrenci, gazeteciyi serbest bırakmıştı. Müdahale sonrasında, MBK üyeleri, basının tavrından dolayı müteşekkir olduklarını bildirmiş ve basını en önemli yardımcıları olarak gördüklerini açıklamışlardı. 27 Mayıs’ı gerçekleştirenlerden biri olan Orhan Erkanlı anılarında, “Bize ihtilali Akis dergisi yaptırdı. Akis’i okuya okuya biz darbeyi yaptık.” demişti.⁴⁵

27 Mayıs 1960 askeri darbesi sabaha karşı gerçekleştiği için, aynı tarihli gazetelerde, manşetler dışında pek haber ve yoruma yer verilememişti. Ancak ilerleyen günlerde, darbe, basın içinde büyük bir sevinçle karşılanmış, darbe haberleri büyük ve renkli puntolarla gazetelerde yer almıştır. Yurdun dört bir tarafından gelen kutlama haberlerine özel bir sayfa ayrılmış, haberler renkli ve resimli olarak verilmişti.

Hürriyet gazetesi 27 Mayıs 1960 tarihli gazete manşeti, “Türk ordusu vazife başında. Silahlı Kuvvetlerimiz bütün Yurtta idareyi fiilen ele aldı.” şeklinde olmuştu. Yine aynı gazete yazısında, “İstanbul bir bayram havası yaşamaktadır. Sokağa çıkma yasağına

⁴² BCA, BKKK, 030.18.1.2.155.1.1.

⁴³ Feroz Ahmad ve Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1976, s. 216.

⁴⁴ Kurtul Altuğ, **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, İstanbul: Yılmaz Yayınları, 1991, s. 39.

⁴⁵ Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi (1960–1980)**, İstanbul: Güneş Yayınları, 1987, s. 61.

rağmen vatandaşlarımız sevinç içindeler. Bütün evler ve binalar bayraklarla donatıldı.” şeklinde haber yapmıştı.⁴⁶

Hürriyet gazetesindeki bir yazısında Dr. Yaşar Gürbüz “inkılâp” olarak nitelendirdiği darbeyi şu şekilde değerlendirmektedir:

(...) Kahraman ordumuzun gerçekleştirdiği 27 Mayıs İnkılâbı siyaset ilminin peşinen işaret ettiği kaçınılmaz bir netice idi. Zira siyasette de birtakım kanunlar vardır ve muayyen haller behemehâl muayyen neticeler doğurur. Sabıklar şayet her meselede olduğu gibi burada da ilmin sesine kulak tıkamasalardı başlarına gelecek akıbeti ve bundan kaçınmanın yollarını öğrenirlerdi.⁴⁷

Hürriyet gazetesinin 30 Mayıs tarihli yayını bir İngiliz gazetesinin darbeyi “kibar inkılâp” olarak değerlendirdiğini ifade etmiş ve yurt dışında da bu müdahaleyle ilgili olumlu yorumların yapıldığını belirtmişti.⁴⁸

27 Mayıs tarihli Yeni Sabah gazetesinin manşeti, “Org. Cemal Gürsel devletin ve ordunun idaresini ele aldı. Kahraman Türk ordusunun başardığı hürriyet hareketinin lideri Cemal Gürsel” olmuştu.⁴⁹

27 Mayıs tarihli Vatan gazetesinin manşeti ise şöyledir: “Bir bayram havası bütün yurdu kapladı. Milli Birlik Komitesi’nin idareyi alışı bir bayram havası yaratıyor.”⁵⁰

Milliyet gazetesinin, “Yurtta Hürriyet Bayramı” adlı yazısında ülkede 27 Mayıs İhtilâlinin bir bayram havası içinde kutlanıldığı, Isparta, Edirne, Ankara, İzmir, Konya ve Edirne’de halkın sevinç gösterilerinde bulunduğu ifade edilmişti.⁵¹ Yine aynı gazetenin “İstanbul’un yaşadığı tarihi an: 27 Mayıs Cuma” adlı yazısında:

(...) Türk ordusu memlekette özlenen hürriyet ve demokrasi nizamını kurmak için tarihi vazifesini şanına yaraşır şekilde 27 Mayıs Cuma günü başardı. Türk tarihinde şerefli bir yer

⁴⁶ “Bayram Sevinci İstanbul Bayraklarla Donandı”, **Hürriyet Gazetesi**, 27 Mayıs 1960, s. 1.

⁴⁷ Yaşar Gürbüz, “Beklenen İnkılâp”, **Hürriyet Gazetesi**, 28 Haziran 1960, s. 2.

⁴⁸ “Kibar İnkılâp”, **Hürriyet Gazetesi**, 30 Mayıs 1960, s. 2.

⁴⁹ “Cemal Gürsel Ordunun ve Devletin İdaresini Ele Aldı”, **Yeni Sabah Gazetesi**, 27 Mayıs 1960, s. 1.

⁵⁰ “Bir Bayram Havası Bütün Yurdu Kapladı”, **Vatan Gazetesi**, 27 Mayıs 1960, s. 1.

⁵¹ “Yurtta Hürriyet Bayramı”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s. 1.

işgal edecek bu mutlu inkılabın, birbirini büyük bir intizamla takip eden safhaları Perşembe günü son hadiseleri müteakip 27 Mayıs günü saat 2.30'dan itibaren başlamıştır.⁵²

28 Mayıs tarihli Tercüman gazetesi şu manşeti atmıştır: “Türk Silahlı Kuvvetleri milli bir inkılâp hareketini kan dökülmeden başardılar. Milletçe bayram sevinci içindeyiz. Hadise bütün dünyada çok müspet karşılandı. Yabancı radyolar Türkiye’de ordunun başardığı bu hareketi takdirle andılar.”⁵³

Akşam gazetesinde Vecihi Ünal ise şöyle demektedir:

27 Mayıs sabahı, radyonun sesiyle uyanınca bir tuhaf olmuş, buruk, anlamsız bir acıya bürünmüş ve oh diye inlemiştim. Bu inleyişte, sevincin hazzıyla endişenin üzüntüsü vardı. Diktatörlüğün sonunu müjdeleyen sesi dinleyerek sevinmiş, fakat bu sonun aynı yöndeki yeni bir başlangıç olabileceğinden endişelenmişim. Bu korku öyle içimize sinmiş bu zehirli örümcek öyle beynimize girmişti ki. (...) ⁵⁴

Haberler gibi köşe yazılarında da 27 Mayıs 1960 darbesi açıkça desteklenmişti. Bu bağlamda Tercüman gazetesinde Haldun Taner yazılarında, “Menderes hükümetini hürriyet düşmanları” olarak tanımlayıp eleştirmişti. Taner’e göre darbeden çıkartmamız gereken asıl ders kurtuluşun partilerde değil, partiler dışındaki milli kuvvetlerde olduğudur. Taner, demokrasinin koruyucusu olarak tanımladığı bu manevi kuvvetlerin politikacıları kapsamadığını, gençlik, üniversite ve ordudan oluştuğunu belirtmişti. Aynı gazeteden Kadirhan Kafalı da “27 Mayıs’ı kalemle başlayıp kılıçla sonuçlanan bir hürriyet savaşı” olarak tanımlamıştı. Köşe yazarları darbecilere akıl vermeyi ihmal etmemiş, özellikle DP’li politikacılara yumuşak davranılmaması konusunda onları uyarmıştı.⁵⁵

Bedii Faik Dünya gazetesindeki yazısında darbe ile ilgili şöyle demiştir: “(...) Görünüşte bir çizme bu. Ama bastığı yerde çimenler güller bitiyor. Geçtiği yerde, insan hak ve hürriyetlerinin, boyunları bükülmüşken suya kavuşmuş çiçekler gibi doğruldukları görülüyor.”⁵⁶

⁵² “İstanbul’un Yaşadığı Tarihi An: 27 Mayıs Cuma”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s. 2.

⁵³ “Milletçe Bayram Sevinci İçindeyiz”, **Tercüman Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s. 1.

⁵⁴ “Yaşasın İdealizm”, **Akşam Gazetesi**, 30 Mayıs 1960, s. 2.

⁵⁵ İrfan Neziroğlu, **Türkiye’de Askeri Müdahaleler Ve Basın 1950-1980**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 2003, s. 98.

⁵⁶ Alpay Kabacalı, **Türk Basımında Demokrasi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 277-278.

1.2.2. Dış Basında 27 Mayıs

27 Mayıs yabancı memleketlerde de yankı uyandırmış ve konu ile ilgili haberler yayınlanmıştı. 28 Mayıs tarihli Milliyet gazetesi dış basındaki durumu şu şekilde ortaya koymuştur:

Dışarıdaki akisler; bütün dünya radyoları, dün bütün gün boyunca Türkiye'deki hareket haberini birinci haber olarak vermişlerdir. Londra, Washington ve diğer Batılı istasyonlar yeni idarenin BM prensiplerine, NATO ve CENTO'ya sadık kalacağı hususundaki teminatını da özellikle belirtmişlerdir. Haber dün sabah geç vakitte yayımlandığı için dış basın herhangi bir yorum yapmaktan çekinmiş ve hareketin yalnız Türkiye'yi ilgilendiren iç bir mesele olduğunu belirtmiştir.⁵⁷

Amerika, Türkiye'nin rejim değişikliğinden sonra alınan haberlerin Batılılar için güven verici olduğunu ve Batı dünyasının bu kuvvetli müttefikinin her zamanki gibi sağlam bulunduğunu ifade etmişti.⁵⁸

İngiltere'nin The Economist dergisi, 4 Haziran tarihli sayısında "Türkiye'nin Yeni Başlangıcı" başlıklı bir yazı ile TSK'nın 27 Mayıs'ta giriştikleri darbe hareketini tahlil etmekte ve Türk demokrasisi hakkında fikirler ileri sürmektedir. Son yıllarda birçok memlekette Silahlı Kuvvetler'in dâhili siyaset alanında oynadıkları rollerin Batıyı ilgilendirdiğini belirten Economist, Türkiye'nin NATO ile olan bağlarından Batı'nın endişe duymadığını yazmıştı. Org. Gürsel'in memlekette hür seçimler yapıldıktan sonra iş başından çekileceği vaadini de ele alan dergi, yeni devlet ve Hükümet Reisi'nin sözlerinden dönmesi için bir sebep olmadığını yazmaktadır.

Gürsel ve arkadaşlarının Atatürk'ün yolundan gitmekte olduklarını ve Cumhuriyeti muhafaza edeceklerini belirten dergi, son 15 yılın hata ve tecrübelerinin yeni idarecilere rehber olacağını yazmıştı. Dergi makalesini şöyle bitirmektedir, "Biz yabancılar General Gürsel ve arkadaşlarının Türkiye'yi güneşli günlere kavuşturacaklarını ümit ediyoruz. Yapacak başka bir şeyimiz yoktur."⁵⁹

⁵⁷ "Hadiselerin Yabancı Memleketlerde Aksi", **Milliyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1960, s. 3.

⁵⁸ "Batı Dünyası Türkiye'de Durum Güven Verici Diyor", **Yeni Sabah Gazetesi**, 30 Mayıs 1960, s. 1.

⁵⁹ "Türkiye'de Demokrasi İçin Şans Yaratıldı", **Milliyet Gazetesi**, 13 Haziran 1960, s. 4.

Times dergisi, “Türkler Bıkmışlardı” başlığıyla şunları yazıyordu:

Diktatör Menderes’in fert hürriyetleri üzerindeki baskısı, Türk milletinin tahammülünün artık son haddine varmıştı. İktisadi sıkıntılarla Menderes’in hatalı mali siyasetinden mütevellit enflasyonunun da amil olarak zikri mümkündür. Fakat esas sebep diktatörün bütün siyasi muhalefeti susturmak için takip ettiği amansız siyasetin, halkın durumundan artan infialini son haddine getirmiş olmasıdır. Menderes’in demokrasi vazifesini başaracak evsafa olmamasından ileri gelmiştir. Zira kendisi müsamaha göstermeyen bir şahsiyete sahipti. Türk demokrasisi hastalanmıştı. Bir demokrasi hastalanınca kendi kendini mahveder. Hâlbuki ordunun suiistimallere artık bir son verilmesi entrikacı siyaset adamlarının uzaklaştırılması partiler arası mücadelelere ara verilmesi ve en nihayet bir iç harbin önlenmesi maksadıyla yapmış olduğu bu hareketle, Türk demokrasisi kurtarılmış oldu. Buna inanmamak için şimdilik hiç bir sebep mevcut değildir.⁶⁰

27 Mayıs Türkiye’nin Dış Politikası’na da yansımıştır. 27 Mayıs olayı meydana geldiğinde Türk Dış Politikası’nda en etkin faktör, DP hükümetlerinin izlediği dış politikanın doğal sonucu olarak ABD’dir. Amerika, Latin Amerika ülkelerinde yıllardır pek çok askeri darbe görmüştü. Bu ülkelerin askeri darbelerine Amerika adeta alışmıştı. Fakat NATO’nun üyesi 1950’den beri liberal demokrasiyi benimsemiş ve Batı siyasal sisteminin bir parçası haline gelmiş olan Türkiye’de bir askeri darbenin oluşumu Amerikayı bir hayli şaşırtmıştı.

Amerikan Büyükelçi Fletcher Warren, 28 Mayıs sabahı yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper ile birlikte Cemal Gürseli ziyaret etmişti. Warren, Gürsel’e kendisiyle görüşmesinin tamamen gayri resmi olduğunu söyledikten sonra 27 Mayıs harekâtı için övgüler yağdırarak bu darbenin şimdiye kadar şahidi olduğu darbelerin içinde, en etkin olduğunu belirtmiştir. Bununla beraber Warren, Gürsel’e bazı uyarılarda bulunmaktan da geri kalmamıştı. Warren’e göre, darbeyi yapmakla işin en kolay tarafı başarılmıştı. Fakat bundan sonra esas güçlükler başlayacaktı. Bu güçlükler çeşitli olabilir ve sadece Türkiye’yi değil Amerika’yı ve hatta Batı’yı da ilgilendirebilirdi. Warren, doğacak olan zorlukların çözümünde Amerika’nın Türkiye’ye yardım etmeye hazır olduğunu belirtmiştir. Büyükelçinin bir an önce seçimlere gidilmesi gerektiğini belirtmesi üzerine de Gürsel, bu konuda kendisine teminat vermişti.

Milli Birlik Komitesi’nin ilk günden itibaren üzerinde durduğu nokta Amerika’nın 27 Mayıs olayını destekleyen bir demeç yayınlamasıydı. Bu istek Amerika Dışişleri Bakanı Herter tarafından da desteklenince Başkan Eisenhower, 11 Haziran 1960 günü Başkan

⁶⁰ “Dış Basın İnkılâp İçin Ne Diyor?”, **27 Mayıs Bülteni**, 27 Mayıs 1961, s. 2.

Gürsel'e bir mesaj göndermişti. Eisenhower mesajında, “Yeni yönetimin NATO ve CENTO’ya bağlılığından dolayı memnuniyetini belirtirken aynı zamanda seçimlerin yapılması ve yönetimin yeni ve seçilmiş bir hükümete devri kararlılığının, Türkiye’nin bütün dostları tarafından memnuniyetle karşılandığını” bildirerek askeri yönetimden bir an önce seçimlerin yapılmasını ister gibi görünmekteydi.⁶¹

Büyükelçi Warren, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Yakın Doğu ve Güney Asya işlerinden sorumlu Başkan Yardımcısı Lewis Jones’a yazdığı 11 Ağustos 1960 tarihli uzun mektupta, MBK hakkında ilginç değerlendirmeler yapmıştı. Warren’e göre, Cemal Gürsel 27 Mayıs 1961’de seçim yapacağını söylemiş, fakat bu mümkün olmayacaktı. Çünkü MBK üyeleri yeni yetkilere alıştıktan sonra eski görevlerine dönmek istemeyeceklerdi. Bu durum seçimlerin hemen yapılmasını mümkün olmamıştı. MBK, basın üzerinde büyük sansür uygulamaktaydı. Parti faaliyetlerine izin verilmemişti. Bu halde durum Menderes zamanından farklı değildi. Warren değerlendirmesinin sonunda da bu hükümetin yıkılması halinde Sovyetler’in durumdan yararlanacağını, ondan sonra ne olacağını kimsenin bilemeyeceğini söylemişti. Dolayısıyla bugünkü hükümette bir alternatif mevcut olmadığından gerek Amerika’nın gerek Batı’nın Gürsel hükümetine yardımcı olması gerektiğini, kendisine komünizme kaptırmamak için bu hükümetin Amerika’ya, NATO’ya ve CENTO’ya bağlı kalmasının sağlanmasının yine en iyi yol olacağını bildirmişti.

27 Mayıs olayı ve sonrasındaki gelişmelere Amerika’nın buluşmaması hakkında Büyükelçi Warren’in ileri sürdüğü görüşler, Washington tarafından paylaşılacakla beraber, Washington, Türkiye gelişmelerine global stratejisi açısından bakarken, Warren DP iktidarı ile uzun yıllar beraber çalışmış olması dolayısıyla olsa gerek MBK’ya pek de sempatik gözle bakmamış ve değerlendirmelerini de bu psikolojik durumun etkisinde yapmış görünmektedir.⁶²

27 Mayısı gerçekleştiren subaylardan Sami Küçük, 27 Mayıs’ta Amerika ile temas yapılmadığını söyleyerek şöyle demişti: “Biz küçük rütbeliyiz evvela. Böyle bir şey söz konusu olmadı.”⁶³ 27 Mayısçılardan olan ancak 13 arkadaşı ile MBK’dan çıkarılan Numan

---

⁶¹ Fahir Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, **Bellekten**, LX (227), Ankara: TTK Yayınları, 1996, s. 203-225.

⁶² Armaoğlu, “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, s. 203-225.

⁶³ Bedri Baykam, **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1994, s. 189.

Esin'in; "27 Mayıs olayının temelinde dış etkenlerin belki bizim bilmediğimiz rolü olmuş olabilir. Komitenin parçalanması 14'ler hadisesinin yaratılması ve bizlerin tasfiye edilmesi özünde dış güçlerin de katıldığı bir tertibin ürünüdür. Temelinde yabancı güçler vardır." sözleri oldukça dikkat çekicidir.⁶⁴

İngiliz Dışişleri Bakanlığı için Türkiye'deki darbe sürpriz değildi. Ankara'da İngiliz Büyükelçiliği Türkiye'nin durumu hakkında bütün bilgileri düzenli olarak geçmekteydi. 22 Nisan 1960 tarihli raporunda İngiliz Büyükelçisi Burrows, 1955 ile 1960 arası daha sakin bir dönem olmakla birlikte, bu dönemde belli aralıklarda şiddet ve sertliğin patlak vermesinin nasıl Türkiye'deki iç politik durumun bir özelliği haline geldiğini detayları ile belirtmişti. Yine bu raporda Menderes yönetiminin yaptığı son hatalara da dikkat çekmişti. Tahkikat Komisyonu'nun ülkedeki bütün siyasi faaliyetleri ve toplantıları yasakladığını dile getiren Burrows, gelecekte neler olacağını belirsiz olduğunu potansiyel bir ihtilal ortamının var olduğunu yazmıştı. Burrows, 27 Mayıs'ta darbe olmasından hemen sonra Londra'da yaptığı açıklamada darbeyi, Türkiye'nin bir iç meselesi olarak tarif etmiş ve konunun diğer boyutlarına ilişkin yorum yapmamıştı. İngiliz Dışişleri Bakanlığı, 29 Mayıs 1960'da Türkiye'deki askeri yönetimin tanınmasına ilişkin bir yönerge göndermişti. Bu belgeye göre Burrows, ABD elçisi ile bu meselede yakın ilişki kurmalıydı. İngiliz hükümeti yeni rejimi ABD ile aynı anda tanımayı çok arzulamakta lakin arkada kalmış görüntüsü vermek istememekteydi.

İngiliz hükümeti 30 Mayıs 1960'ta yeni Türk hükümetini tanıdı ve Türk hükümetinin iki ülke arasında gelişen ilişkilerin sürdürülmesinden memnuniyet duyacağını bildirmişti.⁶⁵

1.3. Milli Birlik Komitesi Dönemi

Hükümet darbesini gerçekleştirenlerden ancak 38'inin yer alabildiği Milli Birlik Komitesi 13 Kasım 1960'taki tasfiyeden sonra kalan üyelerce 25 Ekim 1961'e kadar sürdürülmüştü. 38 üyeli ilk komitede, iki orgeneral; bir tümgeneral, iki de tuğgeneral yer

⁶⁴ Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler Ve Amerika**, Geliştirilmiş 10. Baskı, Antalya: Yeniden Anadolu Ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, 2010, s. 89.

⁶⁵ Cihat Göktepe, "İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye'deki 27 Mayıs Darbesi", **Türkler içinde**, 17, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 54-56.

almıştır. Geriye kalan 33 üyenin rütbeleri ise şöyle; 9 albay; 7 yarbay; 11 binbaşı 6 yüzbaşı şeklindedir. 33 üyenin 27'sinin kurmay olduğu 6'sının ise kurmay olmadığı görülmektedir.⁶⁶

Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Cemal Gürsel 28 Mayıs 1960'ta Milli Birlik Komitesi başkanlığına, hükümetin başbakanlığına, vekâleten Milli Savunma Bakanlığı'na ve Başkomutanlığa getirilmesidir.

1.3.1. Cemal Gürsel'in Hükümeti Kurması

Cemal Gürsel'in başkanlığında kurulan hükümet, saat 19.00'da radyodan MBK'nın 27 Numaralı tebliği ile ilan edilmiştir. Tebliğde şöyledir:

Milli Birlik Komitesince uhdeme tevdi edilen Başbakanlık görevi icabı Hükümet belirlenen zevat tarafından teşkil edilmiştir. Bu hükümetin teşkilinde dikkat nazarına alınan fikri müdir, memleket ve dünya çapında şöhret yapmış fakat herhangi bir siyasi partiye resmen mensup olmayan personelden ibaret olmasıdır. Yakın mesai arkadaşlarıma yeni vazifelerinde başarılar temenni eder, Türk milletine hayırlı olmalarını temenni ederim.⁶⁷

Kabine üyeleri ise şöyledir:

Başvekil ve Milli Müdafaa Vekili: Org. Cemal Gürsel

Devlet Vekili: Amil Artus

Devlet Vekili: Şefik İnan

Adliye Vekili: Abdullah Gözübüyük

Dâhiliye Vekili: Tümg. Muharrem İhsan Kızıloğlu

Hariciye Vekili: Selim Sarper

Maliye Vekili: Ekrem Alican

Maarif Vekili: Prof. Fehmi Yavuz

Nafia Vekili: Daniş Koper

Ticaret Vekili: Cihat İren

Sihhat ve İçtimai Muavenet Vekili: Cihat İren

Gümrük ve İnhisarlar Vekili: Fehmi Aşkın

⁶⁶ Cevat Fehmi Başkut, "Milli Birlik Komitesi'nin Gizli İçtimasına Girsek Neler Görürüz?", **Cumhuriyet Gazetesi**, 15 Temmuz 1960, s. 3.

⁶⁷ "Yeni Hükümet Kuruldu", **Yeni Sabah Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s. 1.

Ziraat Vekili: Feridun Üstün

Çalışma Vekili: Prof. Cahit Talas

Sanayi Vekili: Muhtar Uluer

Basın-Yayın ve Turizm Vekili: Zühtü Tarhan

İmar ve İskân Vekili: Orhan Kubat⁶⁸

Seçilen Bakanlar tebliğde belirtildiği gibi “dünya çapında ün yapmış” kişilerden oluşmamaktadır. Hükümette teknokratlar mevcut olmakla birlikte, hükümet bir teknokratlar hükümeti değildir. Radyodan ilan edilen hükümetin bir sivil hükümet olduğunu duyan Selim Sarper, Gürsel’e başvurmuş ve Dışişleri Bakanı olmak istediğini bildirmişti. Fahri Korutürk’ün yerine Selim Sarper’in ismi radyodan okunmuş ve böylece Sarper Dışişleri Bakanı olmuştu.

Siyasi partilerin faaliyetleri 27 Mayıs sabahı MBK’nin 3 numaralı tebliğ ile durdurulmuş, 13 numaralı bildiri ile faaliyetlerin yeni Anayasa yürürlüğe girene kadar yasak olduğu açıklanmıştı.⁶⁹

1.3.2. Milli Birlik Komitesi’nin İlk Toplantısı ve Alınan Kararlar

30 Mayıs 1960 Pazartesi günü saat 10’da Başvekâlette MBK Başkanı ve Başvekil Cemal Gürsel’in başkanlığında yeni kabine ilk toplantısını yapmıştı. Bu toplantıda şu kararlar alınmıştır:

1. Muhterem vatandaşlarımızın demokratik nizamlar çerçevesi dâhilinde maddi ve manevi rahata kavuşturulmaları için gerekli tedbirlerin bir an önce alınmasına, partili veya partisiz herkesin eşit hak ve muamelelere tabi tutulmasına,
2. Herhangi üzücü hadiseye sebep olacak kardeş kavgası ve mücadelesine mani olmak maksadıyla parti faaliyetlerine şimdilik müsaade edilmemesine,

⁶⁸ “Kabine Üyeleri”, **Hürriyet Gazetesi**, 29 Mayıs 1960, s. 1.

⁶⁹ 2 numaralı tebliğ; “Fırınlar normal mesaiye devam ve imalatta bulunacaklar.”, 3 numaralı tebliğ; “Siyasi parti faaliyetleri men edilmiştir.”, 19 numaralı tebliğ; “Ankara ve İstanbul garnizon kumandanlarının aynı zamanda örfi idare kumandanları olup, eski örfi idare tebliğleri hükümsüz olacaktır. TBMM feshedilmiştir. Partiler siyasi toplantı yapamayacaklardır.” 20 numaralı tebliğ; “Bankalar 30.05.1960 günü açılacaktır.” Bu konu hakkında ayrıntılı bilgiye ulaşmak için bakınız: BCA, BÖKMEK, 030.01.00.00.1.10.

3. İspat hakkını kaldıran veya basını kayıt altına koyan kanunlar gibi esas hak ve hürriyetleri tehdit eden kanun ve hükümlerin kaldırılmasına ve bu konuda Adliye Vekâleti'nin kısa zamanda gerekli hazırlıkları yapmasına,
4. İktisadi ve mali durumun bir an önce düzeltilmesi ve vatandaş geçim şartlarının kolaylaştırılması için gerekli tedbirlerin alınmasına,
5. Devletin daha önce yabancı devletlerle yapmış olduğu siyasi, askeri, iktisadi ve mali bütün taahhütlerin geçerli sayılarak buna göre gerekli tedbirlerin alınmasına karar verilmiştir.

Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere bütün dünya milletleriyle dostça münasebetlerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar verilmiştir.⁷⁰

1.3.3. 12 Haziran 1960 1 Sayılı Geçici Anayasa

Milli Birlik Komitesi, 28 Mayıs 1960 tarihinde kurulan yeni hükümet ve MBK arasındaki münasebetlerin hukuki yönden düzenlenmesi için, “Geçici Anayasayı” hazırlamak üzere, üniversiteden Hüseyin Naili Kübalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, MBK’dan Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve Devlet Bakanı Amil Artus’tan oluşan bir komisyon kurdu. 3 Geçici Anayasa “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu’nun Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun” adıyla, 12 Haziran 1960 tarihli 1 numaralı kanun olarak yayımlandı. Cemal Gürsel yapılacak olan Anayasa ile ilgili şunları söylemiştir:

İkinci Cumhuriyet’in Anayasası, ilmin ve geçmiş uzun yılların acı tecrübelerinin ışığı altında, memleketin mümtaz ilim adamlarının geceli gündüzlü çalışmaları ve memleket aydınlarının bu çalışmalara anketler vasıtasıyla katılmaları suretiyle hazırlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, hukuk prensipleri ve milli ruh ve ihtiyaçlardan doğmuş olan eski anayasamız ile milli gelenekler ve yurdumuzun özellikleri, yeni anayasamız için ilham alınan başlıca kaynakları teşkil etmektedir. Vatandaşın hür iradesini tam bir şekilde aksettirebilecek bir seçim mekanizması kuracak olan yeni seçim kanunu üzerinde de ilim adamlarımız çalışmaktadır.⁷¹

Ordu İç Hizmet Kanunu’nun 34’üncü maddesi ile “Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumak” vazifesi

⁷⁰ BCA, BÖKMEK, 030.18.1.2.155.1.1.

⁷¹ BCA, BÖKMEK, 030.01.0.54.329.1.

Türk ordusuna verilmişti. “Türk ordusu, vatandaşı birbirine düşürmek suretiyle Türk vatanını ve millî varlığı tehlikeye koymuş olan eski iktidara karşı vazifesini yerine getirmek ve Hukuk devletini yeniden kurmak için, Türk milleti adına harekete geçerek, milleti temsil vasfını kaybetmiş olan Meclisi dağıtıp iktidarı, geçici olarak, Milli Birlik Komitesi’ne emanet etmiştir.”

1 sayılı Geçici Anayasa şu şekildedir:

- Milli Birlik Komitesi, yeni anayasa ve seçim kanunu, demokratik usullere uygun olarak, kabul edilip buna göre en kısa zamanda yapılacak genel seçimlerle yeniden kurulacak olan TBMM’ye iktidarı devredeceği tarihe kadar Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanır. TBMM’nin Teşkilâtı Esasiye Kanunu’na göre sahip olduğu bütün hak ve yetkiler, bu süre içinde, Milli Birlik Komitesi’ne aittir.
- Milli Birlik Komitesi üyeleri kendi aralarında ve Türk milleti huzurunda şu yeminle vazifeye başlarlar: “Bir karşılık beklemeden, ahlâk, adalet, hukuk ve insan hakları prensiplerinden ve vicdani kanaatlerimden başka bir sınırla bağlı olmaksızın kendimi Türk milletine adadım. Vatanın ve milletin mutluluğuna ve milletin egemenliğine aykırı bir ülkü gütmeyeceğim. Demokratik Cumhuriyeti yeni anayasaya göre düzenlemek ve iktidarı yeni Meclise devretmek ülküsüne bağlılıktan ayrılmayacağım. Bunun için şerefim, namusum üzerine and içerim.”
- Milli Birlik Komitesi, yasama yetkisini doğrudan doğruya kendisi ve yürütme yetkisini Devlet başkanınca tayin ve komitece tasvip edilen Bakanlar Kurulu eliyle kullanır.
- Milli Birlik Komitesi, Bakanları her vakit denetleyebilir ve görevinden çıkarabilir.
- Yargı hakkı, tarafsız ve bağımsız mahkemelerce kanun sınırları içinde, millet adına kullanılır.
- Milli Birlik Komitesi’nin Başkanı aynı zamanda Devletin ve Bakanlar Kurulunun Başkanıdır.
- Bakanlar, Milli Birlik Komitesi üyelerinden veya 27 Mayıs 1960 tarihinde herhangi bir siyasi partiye kayıtlı olmayan vatandaşlardan seçilir.

- 1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun 4-7, 9-25, 27-36, 38-40'ıncı maddeleri ile 41'inci maddesinin ikinci ve üçüncü cümleleri ve 42-50, 52, 61-67, 95, 102, 104'üncü maddeleri hükümleri yürürlükten kaldırılmıştı. Eski iktidar mensuplarından, kendilerinin ve yakınlarının servetlerini meşru yollardan edindiklerini mahkemede ispat edemeyenler hakkında Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun 73'üncü maddesinde yazılı müsadere yasağı yürürlükten kaldırılmıştı.
- Milli Birlik Komitesince çıkarılan geçici kanunlar, yeni anayasaya göre kurulacak TBMM tarafından kaldırılmadıkça yürürlükte kalır.
- Bu kanun, 27 Mayıs 1960 tarihinden itibaren yürürlükte dir. Milli Birlik Komitesince ve Bakanlar Kurulunca 27 Mayıs 1960 gününden başlayarak bu geçici kanunun yayınlanması tarihine kadar çıkarılmış olan kararnameler ve alınmış olan karar ve tedbirler muteber ve meri'dir.
- Bu Kanunu Milli Birlik Komitesi yürütür.⁷²

12 Haziran 1960 gün ve 1 sayılı geçici Anayasa, 27 Mayıs'la 12 Haziran 1960 arasındaki dönemi kapsayacak biçimde yürürlüğe girmişti.

Yüksek Adalet Divanı; Cumhurbaşkanı, Başbakanı, Bakanları ve Demokrat Parti milletvekillerini tutukladılar. Bunları yargılamak için "Yüksek Adalet Divanı" isimli bir kurul kurdular. Verdiği idam cezaları ile Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan 16 ve 17 Eylül 1961'de infaz edilmişti.

1.4. Cemal Gürsel'in Hükümet Programı

Cemal Gürsel'in 11 Temmuz 1960 tarihli hükümet programı şöyledir:⁷³

Adalet işleri konusunda; "Adalet ülkenin temelidir." sözü başlıca düsturumuzdur. Yurdumuz, ilhamını sadece kanunlar ve hukuk prensiplerinden ve vicdanından alan hâkimlerin ülkesi olacaktır. Türk mahkemeleri, hiçbir kuvvetin müdahale edemeyeceği, her türlü gölge ve şüpheden uzak bir adaletin tecelli ettiği mukaddes bir yer olacaktır. Dış ticaretimizi mümkün olduğu kadar serbest mübadele rejimine intikal ettirebilmek için her

⁷² 1924 Tarih ve 491 Sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun Bazı Hükümlerinin Kaldırılması Ve Bazı Hükümlerinin Değiştirilmesi Hakkında Geçici Kanun, **T. C. Resmi Gazete**, 10525, 14 Haziran 1960.

⁷³ Cemal Gürsel'in hükümet programı Ek 1'de verilmiştir.

türlü gayret sarf edilecektir. Hükümetimiz ihracatımızın artırılması için kısa ve uzun vadeli çalışmalra başlamış bulunmaktadır. Uzun vadeli olarak ihracatın teşviki için bir ihracatı geliştirme merkezi kurulmuştur. Dış yardımlarla da takviye edilecek olan bu araştırma organı yabancı ve yerli mütehassırlarımızın iş birliği ile ihracatımızın artırılması için lüzumlu ilmi ve tatbiki çalışmaları yapacaktır. İthalatımızda hedef, liberasyon sistemini mümkün olduğu kadar yükseltmektir. Bugünkü tatbikatımız Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatı'nın liberasyon kolunda intibak ettirilecektir. Hükümetimizin yabancı sermaye yatırımlarını en önemli dış yardım kaynağı olarak görmektedir. Bu bakımdan yabancı sermayeyi teşvik için gayret edilecek ve Türkiye'deki yatırım imkânlarını yabancı sermayedarlara tanıtmak üzere lüzumlu teşkilatın kurulmasına çalışılacaktır. Dış borçlarımız, İnkılâp hükümetimizi en çok düşündüren mevzulardan biridir. Bir taraftan vecibelerimizi yerine getirmekte azami gayret sarf ederken, diğer taraftan da önümüzdeki yılların maliye külfiyetlerini artırmamak, başlıca kaygılarımızdandır. Paramızın on yıl devam eden basiretsiz iktisadi ve mali politikanın neticesi olarak, geçirdiği ağır devalüasyon sonunda bugün haiz olduğu iç ve dış kıymeti korumak iktisadi ve mali politikamıza hakim olan başlıca davamızdır.⁷⁴

1.5. Hükümet Programında Dış Politika ve Değerlendirmesi

Dış Politikada yeni idarenin takip edeceği siyasetin ana hatları 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile memlekete duyurulmuştı. Türkiye'nin kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemediği, uzatılan her dost elini sıkacağı, kendisine karşı gösterilen samimi dostluğa aynen karşılık vereceği ileri sürülmüştü. Hükümet programında NATO, CENTO konusunda şöyle denmiştir:

NATO hür ve müstakil yaşamak ile insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasası'na uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilatıdır. Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğumuz ve Atatürk inkılâpları neticesinde kendilerine daha da yaklaştığımız bu dost ve müttefik devletlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindedir. NATO müttefiklerimizden bahsederken ABD ile olan samimi ve ileri dostluk bağlarımıza işaret etmemek mümkün değildir. Başkan Eisenhower'ın Türkiye devlet ve hükümet başkanına gönderdiği mesajında belirtilen bu dostluğun karşılıklı gayretler sayesinde ve müşterek menfaatlerimiz doğrultusunda daha da ilerlemesi için elden gelen yapılacak. Türkiye NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır. CENTO, yine BM Anayasası'na uygun olarak Ortadoğu'da barış güvenlik ve ilerlemeyi sağlamak üzere meydana getirilen bir savunma teşkilatıdır.⁷⁵

Hükümet programı incelendiğinde üzerinde durulan bir diğer konu ise Türkiye'nin Yunanistan ile olan ilişkileridir. Yunanistan ile ilişkilerde özellikle Kıbrıs sorununa değinilmiş ve bu sorun halledildikten sonra ilişkilerin tekrardan geliştirileceği üzerinde durulmuştur. Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın son safhasına ulaşıldığı vurgulanmıştır.

⁷⁴ BCA, BÖKMEK, 030.01.0.54.329.1.

⁷⁵ BCA, BÖKMEK, 030.01.54.329.1.

Avrupa Konseyi konusunda ise, Konsey'in çalışmalarına etkin bir şekilde katılacağı belirtilmiştir.

Türkiye'nin mensup bulunduğu ittifaklar haricinde kalan devletler ile de ilişkilerini BM prensiplerine uygun olarak ve giriştiği taahhütler çerçevesinde geliştirmek istediği belirtilmiştir. Bu arada bağımsızlık mücadelesi veren Arap ülkelerinin de destekleneceği belirtilmiştir. Türkiye, Sovyetler Birliği ile ilişkileri konusunda karşılıklı saygı esasına dayandırarak komşuluk ilişkilerini geliştirme arzusundadır.

Hükümet programı incelendiğinde Türkiye'nin Batı bağlantılı geleneksel politikasının aynı biçimde sürdüğü izlenimi edilebilir. Ancak, 1957 seçimlerinden sonra kurulan DP hükümetinin 4 Aralık 1957 tarihinde TBMM'de okunan programla karşılaştırıldığında, hem içerik hem de üslup bakımından Türk Dış Politikası'nda önemli sayılabilecek değişiklikler olduğu görülmektedir.⁷⁶ Hükümet programında, bloklaşma ve Soğuk Savaş üzerine vurgu yapılmamış, sosyalist blok barışı bozan bir öge olarak gösterilmemişti. NATO'ya bakış açısında farklılıklar gözlenmektedir. Dış siyasetin başlıca ilkesinin dost ve müttefik ülkelerle ilişkilerin her alanda eşitlik ve egemenlik esasları çerçevesinde yürütmek ve geliştirmek olduğu belirtilerek, DP dönemi dış politikasına tepki olarak eşitlik ve egemenlik kavramları üzerinde durulmuştu.⁷⁷

Sovyetler Birliği ile ilişkilerde de önemli bir tutum farklılığı görülmektedir. Menderes programında; "Sovyet Rusya ile münasebetlerin mensup bulunduğumuz müdafaa topluluklarından tecrit edilerek mütalaaasına imkân yoktur. NATO ve Bağdat teşekkülleri üyesi olarak vaziyeti mütalaa edip hissedeceğimiz emniyet nispetinde ve müttefiklerimizle aynı seviyede olmak üzere Sovyetlerle ilişkilerimizi devam ettirmek kararındayız." demişti. Bu ifadeyle, Sovyetler Birliği'nin komşu bir ülke olduğunu, onunla özel bir ilişki kurma gereğini unutmuş görünüyor ve Moskova'ya NATO'nun kolektif gözüyle bakıyordu. Hâlbuki 27 Mayıs'ın hükümet programında, "Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına müstenit iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz." denilerek, iki ülke arasında ilişki NATO dışında,

⁷⁶ Cüneyt Akalın, **Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları, 2000, s. 198.

⁷⁷ Melek Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara: Siyasal Yayınları, 1997, s. 33.

komşuluk temeline oturtulmaktadır. İkili ilişkilerin gelişmesi için NATO'nun tutumu bir koşul olarak öne sürülmemekte, uluslararası gerginliğin kalkması için sarfedilen gayretlerin başarıya ulaşmasının, bu arzunun gerçekleşmesini kolaylaştıracağı belirtilmişti.⁷⁸

Orta Doğu bölgesi ile eşit biçimde Balkanlar ve özellikle Yugoslavya, Afrika, Uzak Doğu ve Latin Amerika bölgelerinde yer alan ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verileceği vurgulanmaktadır. Bu dönemde Orta Doğu'ya bakış da değişmişti. BAC ve Irak gibi devrim geçirmiş ve DP hükümeti döneminde ilişkilerin asgari düzeyde tutulduğu ülkelerle iyi komşuluk ilişkileri kurmak arzusu dile getirilirken, "Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle istemekteyiz." denilerek, genel bakış açısı çizilmektedir. 1957'de ise yılındaki hükümet programında, Avrupa'nın ekonomik bütünleşme yolunda örgütlemeye gittiği belirtilerek, Avrupa'da yer alan daha az gelişmiş ülkelerle yardım yapılacağı bilindiği ve Türkiye'nin bu yardımlardan yararlanma ve bu teşebbüslere girme konusunda gayret sarfettiği söylenmekteydi.

27 Mayıs hükümeti ise, programında Avrupa ile ilişkiler bölümünde Avrupa Konseyi'ne yer vermekte ve her şahsın insan hakları ve hürriyetlerinden faydalanmasını sağlamak prensibi üzerine kurulan Konsey'in çalışmalarına faal bir şekilde katılmaktan şeref duyacağını söylemektedir. Bu durum, iki hükümetin karşı karşıya buldukları sıkıntıların farklı oluşundan kaynaklanmaktadır. 1957'de Menderes'in en önemli sorunu yatırımları sürdürmek için kredi bulabilmektir. 27 Mayıs'tan sonra ise, demokrasinin rafa kaldırıldığı Türkiye, Avrupa Konseyi tarafından dışlanmıştı.

27 Mayıs hükümetinin programında dış politika konusu bir bütün olarak incelendiğinde üç noktada odaklaşan bir eğilim görülmektedir. Batılı müttefiklerimizle ilişkilerimiz aynı düzeyde, ancak eşitlik ve egemenlik ilkesi temelinde tutulacaktı. Sovyetler Birliği ile ilişkilerde komşuluk esasına dayalı dostluk ilişkileri geliştirmeye çalışılacaktı. Bağımsızlık ve refah mücadelesi veren Bağlantısız ülkelerle ilişkiler geliştirilecekti.⁷⁹

---

⁷⁸ Fırat, 1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu, s. 33-36.

⁷⁹ Fırat, a.g.e., s. 33-36.

MBK tarafından belirlenen dış politikanın temel ilkesi, yapılan bir açıklamayla anlatılmıştı. Böylece ilk kez Üçüncü Dünya'daki bağımsızlık mücadelelerinin destekleneceği dile getirilmişti. Söz konusu açıklamada şöyle denilmiştir:

Dış siyasetimiz, milli menfaatler, milletlerarası barış, emniyet, huzur ve hürriyet gerçeği ve inancı içerisinde tanzim ve esaslandırılacak ve mevcut antlaşmalara riayet edilecektir. Komşularımızla dostluk ve iyi niyet münasebetleri samimiyetle idame ettirilecek ve milletlerin hürriyet uğrunda mücadeleleri desteklenecektir.⁸⁰

1.6. 27 Mayıs Hükümeti'nin Yabancı Ülkelerle İlişkileri

Yeni Türk yönetimi 30 Mayıs'ta Birleşik Amerika ve İngiltere, 31 Mayıs'ta Sovyetler Birliği tarafından tanınmış ve 3 Haziran'a kadar bu yönetimi tanıyan devletlerin sayısı 31'e yükselmişti. 27 Mayıs hükümetinin dış politika konusunda benimsediği ilkeler, Türkiye'nin Batılı müttefikleri arasında, özellikle Birleşik Amerika'da memnunluk yaratmıştı. ABD Başkanı Eisenhower, devrim yönetiminin başkanı Cemal Gürsel'e 11 Haziran'da gönderdiği bir mesajda, memnunluğunu şöyle açıklıyordu:

(...) Hükümetinizin Türkiye'nin NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etmek hususundaki azmi, benim için ve hür dünyanın müdafaası gayesiyle kurulmuş bulunan bu müşterek emniyet teşekküllerinde Türkiye ile teşriki mesai edenler için keza büyük bir memnuniyet kaynağı teşkil etmiştir. Hükümetim, Türkiye ile samimi münasebetlere devamdan memnuniyet duyacaktır.⁸¹

1.6.1. ABD ile İlişkiler

Soğuk Savaş Dönemi'nde dünya genelinde hissedilen Sovyet korkusu, Türkiye'de II. Dünya Savaşı sonrası gelişen Amerikan nüfuzuna gerekli zemin hazırlamıştı. Bu doğrultuda Türkiye ile ABD arasında, potansiyel komünizm tehdidi ikili ilişkilerde karşılıklı koz olarak kullanılmıştı. Türkiye, bu tehlikeyi kullanarak daha çok yardım almaya, ABD ise Türkiye'yi kendi çıkarlarına göre yapılandırmaya ve Türkiye üzerinde etkisini artırmaya çalışmıştı. Türkiye'nin 1960'ların ortalarına kadar dış politikası, Soğuk Savaş algılaması ve Amerika'nın merkezci konumu etrafında şekillenmişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk-Amerikan münasebetleri iki döneme ayrılır. Bunlardan biri, 1945-

⁸⁰ Turgay Merih, **Soğuk Savaş ve Türkiye 1946-1960**, Ankara: Ebabel Yayınları, 2006, s. 254.

⁸¹ Mehmet Gönübol ve diğerleri, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 1, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1987, s. 323-324.

1960 dönemi olup, iki ülke arasında münasebetler sarsıntısız bir dayanışma gösterir. 1960'lardan itibaren ise Türk-Amerikan ilişkilerinde inişler, çıkışlar, krizler görülür.⁸²

II. Dünya Savaşı sonrası Türk-Amerikan ilişkileri, çok hızlı bir şekilde gelişerek, daha önceki dönemlerle karşılaştırılmayacak derecede hareketlilik ve yoğunluk kazanmıştı. ABD'nin Türkiye'ye olan ilgisi, özellikle II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru düzenlenen konferanslarda belirginleşmeye başlamıştı. Ancak bu konferanslarda bile ABD'nin ilgisi, doğrudan doğruya savaş sonrası Türkiye'nin güvenliği ve huzuru değil, Boğazlar'ın ve Karadeniz'in güvenliğine yönelik olmuştu. 1945 Temmuz'unda düzenlenen Potsdam Konferansı öncesinde, ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Başkan Harry Truman'a sunulmak üzere "ABD'nin Türkiye'ye Yönelik Politikası" adıyla hazırlanmış bir brifingin gizli metninde, ABD'nin Türkiye'ye bakışı ortaya konulmuştu. Bu belgede Türkiye'nin, tarihsel olarak Rusya ve İngiltere arasında potansiyel diplomatik, ekonomik ve askeri anlaşmazlıkların ve rekabetin yaşandığı bir yer olageldiği belirtildikten sonra; Türkiye'nin gelecekte bir Sovyet uydusu olmaktan İngiltere'nin vereceği destek ve cesaretle kurtulabileceği söylenmektedir.⁸³ Sovyet yayılcılığı karşısında Türkiye'nin geleceğini, 6 yıl süren bir savaştan tükenmiş bir şekilde çıkan İngiltere'ye havale eden ABD, daha çok Boğazlarla ilgilenmişti.

II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından, Sovyetler'in Doğu ve Merkezi Avrupa ile Balkanlarda giriştiği komünistleştirme ve uydulaştırma faaliyetlerinin yanında Yunanistan'daki iç savaşta komünistlere destek olması, Türkiye'den açık açık toprak ve üs talebinde bulunması, İran'dan askerlerini çekmemekte direnmesi Doğu Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılma niyetini belli etmişti.⁸⁴

Sovyetler'in İran, Türkiye ve Yunanistan'daki girişimlerinden etkilenen Truman başkanlığındaki ABD yönetimi, Orta Doğu ülkelerinin de Doğu Avrupa ülkelerinin başına gelenleri yaşamalarının önlenmesinin vazgeçilmez bir gereklilik olduğunu anlamıştı. Amerikan yöneticileri, İngiltere'nin Türkiye ve Yunanistan'daki yükümlülüklerini devralmaya karar verdiklerinde kamuoyunu ve Kongre üyelerini ikna etmeye çalışırken

⁸² Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 277.

⁸³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi, 1999, s. 135.

⁸⁴ Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara: Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 96.

hep Soğuk Savaş kavramlarını kullanmışlardır. Kongre’de yapılan toplantıda Dışişleri Bakan Yardımcısı Dean Acheson, komünistlerin Türkiye ve Yunanistan’da başarıya ulaşması durumunda başka yerlerde, hatta sonuçta her yerde başarı elde edecekleri uyarısında bulunmuştu. Başkan Truman ise “Truman Doktrini” olarak isimlendirilen meşhur konuşmasında iki ülkenin düşmesi durumunda karışıklık ve düzensizliğin tüm Orta Doğu’ya yayılacağını söylemişti.⁸⁵ II. Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası sistemin en güçlü devleti olarak ortaya çıkan ABD ve SSCB arasında çıkar çatışmalarının su yüzüne çıkması, ABD’nin dış politika anlayışında bir değişikliğinin ifadesi olan ve Türkiye ile de ittifakının temelini atan Truman Doktrini’nin ilanını beraberinde getirmişti.

Truman Doktrini, ABD’nin Türkiye’ye yöneltilecek olası bir Sovyet saldırısına silahlı kuvvetleri de dâhil olmak üzere elinde mevcut olan bütün imkânları kullanarak karşı koyma konusundaki kararlılığını belgelemişti. ABD, 1946’da savaş sırasında Türkiye’ye verdiği borçları silerek ve 1947’de Truman Doktrini ile daha sonra da Avrupa ülkeleri için geliştirilen Marshall Planı kapsamındaki yardımlara fiilen II. Dünya Savaşı’na katılmamış olmasına rağmen Türkiye’yi de dâhil ederek ekonomik yardımlardan yararlanmasını sağlamıştı.

Truman Doktrini’nin ilanından sonra Türkiye’ye hissedilir miktarda askeri ve ekonomik Amerikan yardımı yapılmaya başlanmış ve özellikle de Türkiye’nin NATO’ya alınışından sonra yardımların miktarı artırılmıştı. Türkiye’nin ise kalkınma arzusu ve bu arzunun gerçeğe dönüşebilmesi için özellikle 1950’lerde ABD yardımına ümit bağlanması, Ankara’nın kendi isteği ile ABD’nin mimarı ve öncüsü olduğu uluslararası sistem içinde yer almasında etkili olmuştu. Bu dönemde Türkiye, daha çok yardım alabilmek için birtakım ekonomik liberalleşme adımları atmıştı. Türkiye, alacağı yardımı ABD’nin kendisinden umduğu çıkarların gerçekleşmesine endeksli olarak yorumlamış; Türkiye’den beklentilerin azalması halinde yardımın da sona ereceğinden çekinmişti.⁸⁶

Marshall Yardımı ile ekonomisi savaş sebebiyle bozulmuş olan Türkiye rahat bir nefes almış ve ordusunu kısmen de olsa modernize etme imkânına kavuşmuştu. Marshall

---

⁸⁵ Uslu, a.g.e., s. 97.

⁸⁶ Mustafa Kayar, **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s. 119.

Planı⁸⁷ çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan yardımlar ABD'nin ve Batı'nın Türkiye'ye önem verdiği anlamına gelmişse de; Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden duyduğu derin endişeyi sona erdirecek nitelikte değildir. Sovyetler'in, 1925 Türk-Sovyet Tarafsızlık ve Saldırmazlık Paktı'nı feshettiklerini açıklayıp 1945 ve 1946 yıllarında Doğu Anadolu'dan toprak taleplerini ve Boğazlara yerleşme isteklerini resmen nota ile bildirmesi üzerine Türkiye Cumhuriyeti, Milli Mücadele'den beri ilk defa bu çapta birlik ve bütünlüğüne yönelik açık bir tehdide maruz kalmıştı. Bu durumda Türkiye'nin istediği, daha çok siyasi ve askeri destek olmuştu. Bu nedenle Türkiye, ABD ile doğrudan askeri ittifak bağ kurmanın yollarını aramıştı. O dönemde böyle bir ittifak için en uygun zemin ise NATO'dur.⁸⁸ ABD'nin komünizm tehlikesine karşı toprak bütünlüğünün korunması ve dış yardım beklentisi çerçevesinde Türk Dış Politikası'nın tek odağı olarak varlığı, 1950'lerin ortalarına kadar sürmüştü.⁸⁹

Adnan Menderes Mayıs 1950'de hükümeti kurduğunda, Türkiye'nin yeni dış politikasının temelleri atılmıştı. Partiler arası ilişkilerin sertliğine karşın, Mehmet Ali Aybar, Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel gibi sosyalistlerin dışında, bütün partiler ve basın dış ilişkiler konusunda bir uzlaşma sağlamıştı.⁹⁰ DP'liler dış ilişkilerde herhangi bir radikal değişim yapmaya niyetli değillerdi. Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, son seçim sonuçları ışığında şöyle demektedir: "II. Dünya Savaşı'ndan beri Batıya yönelen dış politikamız, bu yönde daha enerjik bir biçim alacaktır."⁹¹

Menderes ve arkadaşları, Türkiye'nin dış politika çıkar ve hedeflerinin Batı'ninkiyile çıkar ve hedeflerini dengelenmesi için, ABD ile çok sıkı bir işbirliğine girmenin zorunlu olduğunu düşünmekteydiler. Buna gerekçesi de, ABD ile kurulacak ilişkilerin Türkiye'nin beklentilerine tam cevap verebilecek konumda olduğu düşüncesiydi. DP, NATO'yu ülkedeki çok partili hayatın garantisi olarak telakki etmekteydi.⁹²

---

⁸⁷ Yardımlar için bkz. Osman Okyar, "Amerikan Yardımları ve Türk Ekonomisi", **Siyasi İlimler Mecmuası**, 12 (260), 1952, s. 341-343.

⁸⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, s. 188-189.

⁸⁹ Burcu Bostanoğlu, **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s. 373.

⁹⁰ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları, 1994, s. 474-475.

⁹¹ "Dış İlişkilerimiz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 1 Haziran 1950, s. 1.

⁹² Haluk Ülman ve Oral Sander "Türk Dış Politikası'na Yön Veren Etkenler; 1923-1968", **AÜSBF Dergisi**, 27 (1), 1972, s. 6.

ABD Sovyet yayılmacılığının önünü kesmek için Türkiye'ye askeri ve ekonomik yardımda bulunmaya karar vermişti. Onlar, Amerikan desteğinin sağlanmaması durumunda SSCB'nin Türkiye ve Orta Doğu'daki siyasi ve askeri yayılması için bir atlama tahtası haline getirebileceğinden korkuyorlardı. ABD'nin bulunduğu konum itibarıyla Türkiye'yi önemsememesi ve Türkiye'nin de ABD karşısında tarafsız bir pozisyonda durması mümkün olamazdı. Türkiye'nin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu gerekçeyle de Türkiye'nin askeri bakımdan güçlü bir devlet haline gelmesi amaçlanmaktaydı. Bunda da Lizbon Doruğu'nda kabul edilen NATO askeri stratejisinde Sovyet saldırısını bir sünger gibi emmesi düşüncesi belirleyici bir etkiye sahiptir. Bu arada Türkiye'ye Amerikan perspektifli oluşumlarda önemli roller vermek arzusu, bu durumu kuvvetlendirmekteydi.

Türkiye, NATO üyeliği için öncelikle ABD'nin ikna edilmesi gerektiğini fark etmiş ve adımlarını bu amaca yönelik olarak atmıştı. Bu çerçevede Türkiye, o güne kadar bölge ülkeleriyle yürüttüğü ilişkilerden sapma pahasına da olsa Mart 1949'da İsrail'i tanımıştı. Türkiye'nin ABD'yi ikna gayreti, Kore Savaşı'na asker göndermesiyle de daha belirgin olarak ortaya çıkmıştı. Türkiye, ABD ve Avrupa ile ilişkilerini güçlendirmek için binlerce kilometre ötedeki Kore'yle ilgilenmekle komşusu Sovyetleri dahi kızdırmaktan ve kendine daha çok düşman etmekten çekinmemişti.⁹³ Amerikan Büyükelçisi Warren, Wor Radyosu'nda 1955 yılı konuşmasında şunları söylemişti:

Orta Doğu'nun dolayısıyla dünyanın hiçbir yerinde, Türkiye'den daha iyi bir dosta, daha kuvvetli bir müttefike, daha enerjik bir partnere sahip değiliz. Bu hayat dolu genç Cumhuriyet, Kore'de Amerikalılarla ve diğer Birleşmiş Milletler kuvvetleriyle omuz omuza çarpışmıştır. Türkiye Kuzey Atlantik Camiası ittifakının doğudaki kuvvetli gücü olmuştur. On yıl önce Türkiye ve Yunanistan' askeri ve iktisadi yardım yapılmasına dair Truman Doktrini'nin vücuda geliştiren bu yana Birleşik Amerika, Türkiye'nin iktisadi gelişim planlarına ve silahlı kuvvetlerinin takviyesine gerçek bir yardımda bulunmuştur.

İktisadi, askeri ve teknik yardım programları, Türkiye'nin tekâmül yolundaki faaliyetlerinin mühim bir kısmını hudutları içine almış ve cesaret verici neticelere ulaşmıştır. Şahsi fikrimi söylemek gerekirse, Amerika'nın Türkiye ile işbirliği yapmasında çok iyi sebepler mevcut olduğunu ifade etmek isterim. Karşılıklı gayretlerimiz, birçok hallerde hür dünya milletleri arasındaki münasebetlere bir örnek teşkil etmektedir. İşbirliğimiz belki de hem karşılıklı, hem de dünya menfaatleri bakımından, eşit haklara sahip devletlerarasında en iyi bir dostluk diye tasnif edilebilir.⁹⁴

⁹³ Uğur Büyüktepe, **Türk Amerikan İlişkilerinin Müttefiklik Ve Stratejik Ortaklık Boyutlarından Karşılaştırmalı Analizi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, s. 17-18.

⁹⁴ BCA, BÖKMEK, 030.01.126.810.7.

Menderes döneminde Türkiye'nin NATO'ya alınması büyük bir başarı olarak değerlendirilmelidir. Çünkü Türkiye, NATO'yu tarihin en geniş ittifakı olarak görmekte ve bunun parçası olmanın, Avrupa'nın bir parçası olmakla özdeş olduğu inancını taşımaktaydı. Aslında bu radikal kararlar Menderes dönemine denk gelmekle beraber, önceki hükümetlerle Menderes hükümetleri arasında politik olarak önemli bir paralellik vardı. Şöyle ki; Soğuk Savaş Dönemi'nin başlangıcındaki CHP ve DP hükümetleri, (özellikle 1940'lı yılların ikinci yarısından sonra) ABD'yi Türkiye'ye mümkün olabildiğince, tüm iç ve dış politik alanlarında, daha sıkı bir yakınlaştırma amacıyla siyaset üretmekteydiler.

1960'lı yıllara gelinceye kadar Türk Dış Politikası'nın değişmeyen temel özelliği Batı ile olan bağlantısıdır. Türkiye sürekli olarak Batı Bloğu içinde yer alma eğiliminde olmuştur. Bu düşünce yani batılılaşma ve Batı sistemi içinde ulus-devlet olarak yer alma ilkesi genel anlamda Batı; özellikle de Amerikan çıkarları ile özdeşleşme olarak algılanarak ilerleyen yıllarda oldukça fazla eleştiriye maruz kalacak Batı yanlısı bir politikaya dönüşmüştür.⁹⁵

Batı ile ilişkilerin daha fazla önem taşıması belki de Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı sırasında, hibe veya borç şeklinde; ABD'den 1 milyar 583 milyon dolar borç alınmış olmasıyla da ilişkilendirilebilir ve alınan büyük miktarda borçlar, yabancılara ülke ekonomisinde söz sahibi olma imkânını vermişti.⁹⁶

27 Mayıs olayı meydana geldiğinde, Türk Dış Politikası'nda etkin faktör, Demokrat Parti hükümetlerinin izlediği dış politikanın doğal sonucu olarak, ABD'dir.⁹⁷ 27 Mayıs hareketinin önemli ilkelerinden biri de dış politikaya ilişkindir. Dış politikada mevcut anlaşmalara bağlı kalınarak; bağımsız bir dış politika izlenmesi esas alınmak istenmişti. Ama yine de 27 Mayıs hareketini gerçekleştirenlerin endişe duydukları en önemli mesele ise herhangi bir dış gücün yeni yönetime müdahale etmesi olmuştur. Bu nedenle, darbenin hemen ardından iktidara el koyan askeri idarenin ilk işi; NATO ve CENTO'ya olan bağlılıklarının beyan edilmesidir.

⁹⁵ Oral Sander, "Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri", **AÜSBF Dergisi**, 37 (34), 1982, s. 105.

⁹⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1998, s. 269.

⁹⁷ Armaoğlu, "Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı", s. 203.

Dışişleri Bakanı Selim Sarper, yeni hükümetin dış politikasında hiçbir değişiklik yapılmayacağını NATO, CENTO, Londra, Züriç ve diğer bütün anlaşmalara sadık kalınacağını basın toplantısıyla bildirmişti.⁹⁸ Bu askeri idare ABD yönetimi tarafından hemen tanınmış ve yeni yönetimi övücü beyanlar da gazetelerde yer almıştır. Eisenhower, Cemal Gürsel'e gönderdiği mesajında şöyle demektedir:

Türkiye'ye yaptığım muhtelif ziyaretlerim Türk milletine ve yıllar boyunca karşılaştığı meselelere karşı bende derin ve devamlı bir alaka uyandırmıştır. Son günlerde vatandaşlarınıza ve bütün dünyaya yayınladığınız yapıcı beyanlarımızı hususi bir alaka ile takip etmekteyim. Hükümetinizin Türkiye'nin ve NATO ve CENTO ile bağlarını muhafaza etme hususundaki azmi büyük bir memnuniyetle karşılanmıştır. Türk ve Amerikan milletleri arasındaki münasebetlerin dostluk ve işbirliği ananesine uygun olarak, Türkiye ile samimi münasebetlerde bulunmaya devam edeceğiz.⁹⁹

Cemal Gürsel, Eisenhower'ın mesajına verdiği cevapta, Türk-Amerikan dostluğunun artarak devam edeceğinden emin olduğunu bildirerek şöyle demişti: “Mesajınızı büyük bir memnuniyetle aldım. Mesajınızda işaret etme lütfünde bulunduğunuz gibi Amerikan ve Türk milletleri arasındaki ananevi dostluk derin ve sağlam temellere dayanmaktadır. Bu yakın dostluk eminim ki artarak devam edecektir. Dost ve müttefik Amerikan milletine ve size en kalbi minnetlerimi sunarım.¹⁰⁰

Bu muvaffakiyet dileme haberlerinin ardından gazetelerde Amerikan başkanlık fonundan Türkiye'ye yardım yapılacağı bildirildi. Amerika ve Türkiye arasında 1 milyar dolarlık anlaşma imzalandı. Amerika karşılık paralar fonundan 1960 mali yılı içinde meydana geleceği hesaplanan 1 milyar doları serbest bırakmıştır. Washington hükümeti 1960 yılı Türkiye'ye yapacağı iktisadi yardımı da 100 milyon dolara çıkaracağını bildirmişti. Bu rakam bir önceki yıla göre 20 milyon dolar fazladır.

Karşılık paralar fonundan 500 milyon lirası Milli Savunma hizmetlerine tahsis edilmişti. Geri kalan 500 milyon liranın 300 milyonu İktisadi Devlet Teşekkülleri, 200 milyon ise teknik yardım, eğitim masrafları ve münferit programlara tahsis edilmişti. Bu anlaşma karşısında Selim Sarper şöyle demektedir: “Türkiye hükümeti Birleşik Devletler hükümetinin, iktisadi problemlere karşı olan alakasını takdirle karşılamaktadır.” Amerikan Büyükelçi Warren ise şöyle demişti: “Birleşik Amerika'nın Türk hükümetine itimadını

⁹⁸ “Selim Sarper Anlaşmalara Sadık Kalınacağını Bildirdi”, **Milliyet Gazetesi**, 2 Haziran 1960, s. 1.

⁹⁹ “Eisenhower Gürsel'e Bir Mesaj Gönderdi”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Haziran 1960, s. 5.

¹⁰⁰ “Org. Gürsel Eisenhower'a Cevabi Bir Mesaj Gönderdi”, **Milliyet Gazetesi**, 30 Haziran 1960, s. 5.

teyit eden bu antlaşmayı imza etmemiz çok yerinde bir harekettir. Amerika milleti Türk milletine daima müzahirdir ve Türkiye'nin kuvvetli bir müttefik ve hür dünya milletlerinin destekleyicisi olma hususundaki gayretleri takdirle karşılanmaktadır.”¹⁰¹

Yeni hükümetin batı dünyasına verdiği güvencelerin dışarıdan gelecek müdahaleleri engellemek dışında bir diğer amacı da ekonomik sorunlarla karşı karşıya bulunmasından dolayı istikrarı sağlayabilmek için ekonomik yardıma ihtiyaç duyması olmuştur. İşte bu yüzden 27 Mayıs yönetiminin bozulmaya başlamış Türk-Amerikan ilişkilerinin yeniden canlanmasına yol açtığı söylenebilir. Amerikan yetkililerinin Türk Dış Politikası'nın değişmeyeceğine dair düşünceleri doğru çıkmıştır. Bu dönemde herhangi bir dış politika değişikliği gerçekleşmediğinden dolayı Kıbrıs bunalımına kadar izlenen politika 1950-1960 döneminden farklı olmamıştı.

Türk-Amerikan ilişkilerini, 27 Mayıs öncesi ile kıyaslırsak daha etkili bir şekilde ilerlemiş ve Batı'ya daha da bağımlı bir hale gelmeye başlamıştı. Ayrıca askeri anlamda iyi bir ordunun Batı ile işbirliği olmadan sağlanamayacağı düşüncesi hâkimdir. Özellikle de ekonomik alanda zaten iyi gitmeyen Türk ekonomisi; ABD ve NATO'ya herhangi bir karşıt görüşte yapılan yardımlardan yararlanamayabilirdi. Uluslararası konularda ABD ve Batı politikasını destekleyen bir siyaset ile diğer devletlere karşı bir tutum içine girmişti. Dış yardım da ancak Batı ile sıkı ilişkileri sürdürme politikasıyla gerçekleşebilirdi. Cemal Gürsel'in bu konudaki sözleri şöyledir:

Fakat şu unutmamalıdır ki, bu, çok fazla olan borçları öderken, NATO camiası için hayati ehemmiyeti olan Türk iktisadi ve askerî gelişme işi de sekteye uğrayacaktır. Şu halde Avrupa'nın bunu görmesi ve Türkiye'ye yardım etmesi makul bir harekettir. Amerikan yardımının artırılması keyfiyetine gelince, Amerika bizi anladığı takdirde bu yardımı artırabilir ve artırmalıdır. Şimdi size söyleyemeyeceğim, birçok yerlerden bana avuç dolusu yardım teklifleri geliyor ama Amerika'nın bu yardımı yapması daha iyi olur, zannediyorum.¹⁰²

27 Mayıs sonrası ABD'den 400 milyon kredi gelmesi bekleniyordu. 1959 yılındaki Amerikan yardım toplamı 167 milyon dolarken bu rakam 1960'da 103 milyon dolara düşmüştü. 1961 yılında ekonomik alanda birçok iyileştirme yapılmışolsa da yaklaşık 1,5

¹⁰¹ “Amerika 1 Milyar Lira Hibede Bulundu”, **Hürriyet Gazetesi**, 5 Temmuz 1960, s. 3.

¹⁰² Devlet Başkanı ve Başbakan Cemal Gürsel'in 4 Temmuz 1960 Günü İstanbul'da Basın Mensuplarıyla Konuşmaları ve Sorulara Cevapları, **T.C. Resmi Gazete**, 10559, 23 Temmuz 1960.

milyar dolara yaklaşan dış borçlar önemli bir sorun olmuştu.¹⁰³ Amerikan yardımları gerçekten Türk ekonomisinde rahatlatma yaratmış olsada ülkenin daha sonraki yıllarda yaşayacağı dış müdahale endişesini de beraberinde getirmişti. Türkiye'nin NATO'ya katılmasından sonra ABD Türkiye'ye askerî ve ekonomik yardım yaparak işbirliğine girişmişti. Askeri yardımların artması yine Amerikan çıkarlarına yönelik olmuştur. ABD öncelikli olarak yardım yapmış olduğu ülkelerdeki Amerikan üslerinin korunmasını yine bu ülkelerle yapılmış olan anlaşmaların sürdürülebilmesi, stratejik ham maddelerin korunması ve müttefik devletlerin askeri gücünün artırılması taleplerinde bulunmuştu.

ABD'nin askeri yardımdaki ana politikası bu isteklerin en uygun şekilde yerine getirilmesi yönündedir. Türkiye belki de bu özel gerekçeler sebebiyle Orta Doğu ülkeleri arasında en çok askerî ve ekonomik yardım alan ülke olmuştu. ABD'nin sözünü ne kadar dinlerlerse; o kadar çok dışyardım alacaklarını düşünmüşlerdir.¹⁰⁴ Türkiye, NATO Antlaşması ve imzaladığı ikili anlaşmalarla sadece kendi maddi çıkarlarını gütmemiştir; Batı İttifakı içinde Sovyetler Birliği'ne en yakın ve en gelişmiş hava üslerinin kurulmasına ve burada birtakım uçakların kullanabileceğine dair güvenceler de vermişti. Amerikan üslerinin gerçekten Türkiye'ye iyi niyetlerle ve sadece yardım amaçlı kurulmadığı ortadadır. Çünkü zaten Türkiye NATO'ya girmekle NATO savunma stratejisi bağlamında bu ittifakta bazı taahhütleri de yerine getirmesi gerektiğini bilmektedir. ABD bu üsleri kurarken Orta Doğu veya Sovyetler Birliği'ne yakın menzilli üsler kazanmıştı. Daha sonraki yıllarda Amerikan üs ve personeli meselesi Türk-Amerikan ilişkilerinde bir takım olumsuzluklara yol açmıştı.

Türkiye'de yaşayan Amerikan personel ile Türkler'in anlaşamadığı noktalar olmuş ayrıca Amerikan üsleri meselesinde kamuoyunda en çok tartışılan ve eleştirilen meselelerden olmuştu. Bu dönemde de unutulmaması gereken bir husus da Türk-Amerikan ilişkilerinde önemli bir yeri olan Küba Krizi'dir. Sovyetler Birliği ile ABD arasında geçen bu olayda ABD tarafından Küba'da orta menzilli Sovyet füzelerinin tespit edilmesi sonrası yaşanan krizde, yapılan bir takım pazarlıklar sonucunda SSCB'nin Küba'daki füzelerini çekmesi karşılığında ABD de Türkiye'deki Jüpiter füzelerini kaldırmıştır. 1962'de yaşanmış bu olaydan anlaşıldığı üzere; ABD bir NATO ülkesi olarak çıkarları

¹⁰³ T.C. Maliye Bakanlığı, **Türkiye'ye Amerikan İktisadi Yardımları (1949-1968)**, Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları, 1968, s. 155-160.

¹⁰⁴ Halûk Ülman, "NATO ve Türkiye", **AÜSBF Dergisi**, 22 (4), 1967, s. 776.

doğrultusunda pazarlık yapabilmişti. Küba Krizi dönem içinde belkide fazla anlamadığından dolayı dikkat çekmemişti. Oysaki bu durumun Türkiye'nin güvenliği açısından önemi çok büyüktür. Bu durum da çıkarlar söz konusu olduğunda ilişkilerin nasıl bozulabileceğinin en iyi örneğidir.¹⁰⁵

1.6.2. Sovyetler Birliği ile İlişkiler

II. Dünya Savaşı sonrası oluşmaya başlayan yeni siyasi yapı, Türkiye'nin bir takım radikal sayılabilecek kararları almaya mecbur bırakmıştır. Çünkü II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa, Kafkaslar ve Orta Doğu'daki güç dengesinin tamamıyla değişmesi bölgede bir "güç boşluğunun" ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu da o zamana kadar takip edilen Tarafsızlık Politikası'nın artık terk edilmesi gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmaktaydı. Sovyetler'in radikal değişiklik taleplerinden en yakın komşusu olan ve çok önemli bir kavşakta bulunan Türkiye'nin de etkilenmemesi mümkün değildi. Nitekim Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde, savaş sonrası ilişkileri şekillendirecek anlaşmalar yapılmaya başlandığında bu ciddi tehditler ile yüzleşmeye başlamıştı.

Türkiye ve Sovyet Rusya ikili ilişkilerindeki olumsuzluklar II. Dünya Savaşı'nın sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Sovyetler'in Mart 1945'te, ikili ilişkilerin temelinde yer alan 1925 Anlaşması'nın yürürlükten kaldırılmasını istemesinin yanı sıra, Türkiye'den toprak talebiyle birlikte Boğazlarla ilgili taleplerde bulunması, yeni başlayan Soğuk Savaş döneminde tarafları farklı cephelerde konuşlanmaya götürmüştü.¹⁰⁶

II. Dünya Savaşı içinde Sovyetler'in Türkiye'ye karşı politikası cephe durumlarına göre değişiklikler göstermiş, savaş sonunda ise gerçek niteliğini kazanmıştı.¹⁰⁷ 1945 yılı sadece savaşın sonu olmakla kalmamış aynı zamanda kendisine güvenen ve yayılcı emeller ortaya koyan bir Sovyetler Birliği'nin sahneye çıktığı yıl olmuştu.¹⁰⁸ Sovyet hükümeti savaş bitmeden 19 Mart 1945'te Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'i kabul ederek, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın günün

¹⁰⁵ Küba Krizi ve Üsler Meselesi konusu ilerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

¹⁰⁶ Mithat Çelikpala, "1990'lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri", **Avrasya Dosyası**, 13 (1), Ankara: Avrasya Dosyası Yayınları, 2007, s. 269.

¹⁰⁷ Temuçin Faik Ertan, "Atatürk Sonrası Türkiye", M. Derviş Kılıçkaya (Ed.), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 5. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2004, s. 434.

¹⁰⁸ Abdülkadir Baharççek, "Soğuk Savaşın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri", İdris Bal (Ed.), **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2004, s. 57.

şartlarına ve II. Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yeni duruma uygun olmadığı için, esaslı değişiklikleri gerektirdiğine inandığını ve bunun için de antlaşmayı fesh ettiğini bildirmişti.¹⁰⁹ Zaten Stalin Yalta konferansında Montreux Sözleşmesi'nin değiştirilmesini de açıkça talep etmişti.¹¹⁰ Bu sorunlar şöyledir:

- 1) Türkiye'nin doğu sınırlarında değişiklik yapılması (Kars ve Ardahan'ın Sovyetlere terki),
- 2) Boğazlarda ortak savunmayı sağlamak için Sovyetlere üs verilmesi. Molotov Boğazlar konusunda şöyle diyordu: "Sovyet hükümeti Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda Boğazları korumadaki iyi niyetini takdir etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği gibi büyük bir devlet böyle önemli bir konuda komşusunun iyiniyetine güvenemez ve Türkiye'nin askeri gücünü de göz ardı edemez." Bu nedenlerle Molotov "Sovyetler'in Boğazları korumak için askeri üslere sahip olması gerektiğini" ifade ediyordu.
- 3) Montreux'un yeniden gözden geçirilmesi.¹¹¹

Böylece Türkiye Sovyetler Birliği'nin Boğazlar ile Doğu Anadolu'dan toprak talepleri ile karşı karşıya kalmıştı. Bu durum karşısında Türkiye, bir taraftan Sovyetler Birliği ile ilişkilerini sürdürebilme çabası içine girmiş, diğer taraftan İngiltere ve ABD'nin desteğini sağlayabilmek için uğraşmıştı. Türkiye önemli bir stratejik konumda bulunmaktaydı. Nitekim Türkiye'ye bu konumundan dolayı özel öneme sahipti. Türkiye SSCB ile oldukça uzun sınıra sahip olduğu gibi Sovyetler'in Akdeniz ve Orta Doğu'ya yayılma yolları üzerinde doğal bir engel oluşturmaktaydı. Akdeniz ve Karadeniz'i birbirine bağlayan Türk Boğazları olası Sovyet tehdidini durdurmak bakımından oldukça kıymetliydi. Çünkü Sovyet donanması Akdeniz'e ulaşmak için bu Boğazları kullanmak zorunda kalacaktı. Tehlike ya da çatışma durumlarında Türkiye, Sovyet güçlerinin Akdeniz'e ve Orta Doğu'ya çıkışını engelleyebilirdi.

5 Mart 1953'te Stalin'in ölmesi hem Sovyetler'in politikalarında hem de Türkiye ile ilişkilerde yeni dönemin başlamasına neden olmuştur. Sovyetler'in bu tarihten sonra

---

¹⁰⁹ Mustafa Aydın, "İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 475.

¹¹⁰ Baharçipek, a.g.m., s. 63.

¹¹¹ Aydın, a.g.m., s. 473.

Stalin'in, "SSCB'nin yanında olmayan herkes, SSCB'ye karşıdır." politikasını bırakarak, "Barış içinde bir arada yaşama" prensibine döndüğü görülmektedir. Bu yaklaşım iç politikada Stalin'den arındırma, dış politikada ise yumuşama ve sosyalizme giden farklı yolların kabulünü içermekteydi. Bu bağlamda Batı dünyasıyla da diyaloga dayalı ilişkiler kurulması öngörülmekteydi. Bu dönüşümün Türkiye'ye de etkisi doğrudan olmuştu. Stalin'in ölümünün ardından 30 Mayıs 1953'te verilen Sovyet notası ilişkilerin seyrini değiştirme adına Sovyetler tarafından atılan ilk adımdı.¹¹² İki kutuplu dünyada ise, SSCB'nin "barış içinde bir arada yaşam ilkesi" ilişkileri olumlu yönde etkilemişti.¹¹³

Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı politika değişikliğinin ilk önemli adımı 30 Mayıs 1953'te toprak taleplerinden vazgeçtiklerini ve Boğazlar üzerinde herhangi bir hak talep etmediklerini ve yeniden dostluk bağları kurmak istediklerini açıklamasıdır.¹¹⁴ Türkiye cevabını 18 Temmuz 1953'te vermişti. Sovyetler'in isteklerinden vazgeçmeleri Türk hükümeti tarafından olumlu karşılanmıştı. Ancak Sovyetler çok geçmeden, Boğazlar'da bulunan ABD ve İngiliz savaş gemilerinden rahatsızlık duyduğunu açıklamış, Türkiye ise her şeyin Montreux'a uygun olduğunu bildirmişti.¹¹⁵

1954 günü, Molotof, Sovyet Yüksek Şurasındaki konuşmasında, Türk-ABD işbirliğinin Sovyetler Birliği'ne karşı olduğunu belirttikten sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile iyi komşuluk münasebetleri kurmak istediğini, fakat Türkiye'den cevap alınamadığını söylemekteydi. 1960 baharı ilişkiler daha da yakınlaşmış ve Menderes Rusya'yı ziyaret etme kararı almıştı. 27 Mayıs 1960 günü Menderes hükümetinin görevden uzaklaştırılması bu ziyaretin yapılamamasına sebep olmuştur.¹¹⁶

31 Mayıs'ta Türkiye'deki yeni hükümeti tanıdığını açıklayan Sovyetler Birliği, 27 Mayıs hareketinin tıpkı öteki bölge ülkelerinde meydana gelen askeri müdahalelerden sonra olduğu gibi, ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatacağını düşündü.¹¹⁷ Kuruşçev, 28 Haziran'da Gürsel'e bir mesaj gönderdi. Mesaj şöyledir:

¹¹² Mitat Çelikpala, "SSCB İle İlişkiler", Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ankara: Platin Yayıncılık, 2008, s. 450-451.

¹¹³ Türkkaya Ataöv, **Amerika NATO Ve Türkiye**, Ankara: Aydınlık Yayınları, 1969, s. 192.

¹¹⁴ Ali Gevgili, **Yükseliş Ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1987, s. 93.

¹¹⁵ Erel Tellal, "Sovyetler ile İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 503-507.

¹¹⁶ Kamuran Gürün, **Dış İlişkiler Ve Türk Dış Politikası**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1983, s. 198-199.

¹¹⁷ Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 46.

(...) Sovyet-Rus münasebetlerinin ileride sıkı bir işbirliği mertebesine varmasına herhangi bir prensip itirazımızın olmadığını aynı zamanda kaydeder ve bunu kalpten selamlarız. Sizin ve bizim bu istikametteki hedeflerimiz aynı olduğuna göre, her iki memleketimiz halklarının menfaatleri uğruna beraberce çalışmamız gerekmektedir. Bu yolda düzenlenmesi gereken bir takım meseleleri halletmemiz gerekir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ananevi iyi komşuluk münasebetlerine hiç uymayan hareketleri yapmaya sürükleyen Batı devletleriyle askeri bloklara on yıllık iştirak politikasının neticesinde, Türkiye'nin içine düşmüş olduğu çetin durum hakkındaki mütalaalarımızı takdir ediyoruz. Açıkça ifade etmek isterim ki, eğer Türkiye bitaraflik durumunda kalmış olsaydı şüphesiz memleketlerimiz arasında en samimi münasebetler kurulmuş olacaktı. Bu hal memleketlerimize faydalar sağlayacaktı. Türkiye'nin kendi membalarını büyük masraflar gerektiren askeri hazırlıklar için değil, memleket ekonomisinin kalkınması ve halkının refahı için kullanılması imkânı hâsıl olacaktı.

Türkiye'nin Amerika ve diğer Batı devletleriyle olan münasebetlerinin kötüye götürülmesini istemeyiz. Esasen biz de ABD ve diğer Batı devletleriyle münasebetlerimizi düzeltmeye çalışıyoruz. Türkiye'nin üyesi bulunduğu ittifaklar çerçevesindeki taahhütlerine rağmen, kendi başına ve bağımsız bir siyaset takip etmek hususundaki arzusu Sovyet hükümetince anlayışla karşılanmaktadır. Sovyetler Birliği'nde en çok arzuladığımız husus bize komşu olan devletlerin refah içinde bağımsız bir dış siyaset güttüklerini görmektir.

Gürsel 8 Temmuz'da Kuruşçev'in mesajını yanıtladı. İki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda Kuruşçev'in samimi arzularına aynı şekilde katıldığını belirttiikten sonra şunları söylemiştir:

Başkanı bulunduğum hükümet geçen mayısta milli inkılâp harekâtını yapmıştır. Bu harekât ilk beyannamelerinden birinde Türkiye'nin bütün milletlerarası taahhütlerine ve bilhassa NATO ve CENTO gibi ittifaklarına sadık kalacağını bildirmiştir. Bu ittifaklar, BM antlaşmasının hükümleri gereğince akdedilmiştir. Türkiye'de yeni rejimin kurulmasını Moskova'da müspet karşılandığını öğrenmekle bahtiyarım. İsveç, İsviçre ve Hindistan'ı örnek göstererek tarafsız ülkelerin daha az askeri masraf yaptıkları savına katılmadığımı, bu ülkelerin bütçelerine ağır masraflar yükleyerek önemli savunma tedbirleri almışlardır. Sözlerime son verirken, Türkiye tarafından takip olunan siyasetin memleketlerimiz arasındaki münasebetlerin ıslahına hiçbir şekilde mani teşkil etmediğini tekrarlamak isterim.¹¹⁸

Kuruşçev'e göre; "Türkiye bugün dâhil bulunduğu bütün askeri ve siyasi paklardan ayrılmalı tarafsız bir devlet olmalıdır." Gürsel'e göre ise; "Türkiye'nin katıldığı ittifaklar Sovyetlerle samimi bir dostluğun kurulmasına engel değildir."¹¹⁹ Gürsel, Türkiye'nin Batı ittifakına bağlı kalacağını hem Moskova'ya hem de dolaylı olarak Batı dünyasına bildirmiş oldu. Nitekim Gürsel'in mesajı 27 Mayıs'ın izleyeceği dış politika konusunda ABD'deki tüm şüpheleri ortadan kaldırdı. Bununla birlikte yeni yönetim, Türk-Sovyet ilişkilerine özel bir önem verdiğini gösterdi.¹²⁰

¹¹⁸ "Gürsel İle Kuruşçev Arasında", **Akşam Gazetesi**, 1 Eylül 1960, s. 5.

¹¹⁹ "Türk-Sovyet Münasebetleri", **Milliyet Gazetesi**, 2 Eylül 1960, s. 1.

¹²⁰ Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 47.

1960'ta Türk-Sovyet ilişkilerinde beklenen iyileşmenin gerçekleşmeyeceği 1961'de daha da belirginlik kazandı. Sovyetler Birliği 3 Şubat 1961'de Türkiye'ye bir nota göndererek, Türk topraklarında ABD ve NATO füze üsleri kurulmasının kendi güvenliğini tehdit ettiğini ileri sürdü ve durumu protesto etti. Selim Sarper Sovyetlere verdiği cevapta şöyle demiştir:

Türkiye'nin aldığı müdafaa tedbirleri Sovyetlere karşı değildir. Bu husus devlet ve hükümet başkanımızın SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı'na 8 Temmuz 1960'taki mesajında da belirtilmiştir. Aynı mesajda, umumi bir silahsızlanma tahakkuk ettirilmedikçe hiçbir devlet güvenliğini temin edecek tedbirleri almaktan beri kalamayacağı belirtilmişti. Türkiye'nin ittifakları, ittifak dışı devletlerle iyi münasebetlerin gelişmesine mani değildir. SSCB Hükümeti'nin karşılıklı ilişkilerimizi iyileştirmeye matuf hareketlere ara vermediği hususundaki beyanı memnuniyetle kaydedilmiştir. Türkiye de Sovyetler Birliği ile iyi komşuluk münasebetlerini geliştirme arzusundadır.¹²¹

İki devlet arasındaki ilişkilere olumlu katkı yapan bir diğer gelişme de çeşitli teknik anlaşmaların imzalanmasıdır. SSCB ile Türkiye arasında doğrudan demiryolu ulaşımı sağlayan sözleşme 27 Nisan 1961'de; Türkiye'nin Bulgaristan ve Romanya ile olan telefon hattını Moskova'ya bağlayan "Telli-Telefon İrtibatı Kurulmasına ve Mevcut Radyo-Telgraf Servisine Dair Antlaşma", 9 Haziran 1962'de; iki ülkenin sınırlarındaki Arpaçay Irmağı üzerinde ortak bir sulama barajı yapılmasına ilişkin Protokol de 25 Nisan 1963'te imzalanmıştı.

Şubat 1961'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında yeniden başlayan "Füze Sorunu" Ekim 1962 Küba Füze bunalımı sırasında doruk noktasına ulaşana dek sürdü ve 27 Mayıs'ta bir süre için sık sık sözü edilen iyi komşuluk ilişkilerinin "Atatürk-Lenin dönemindeki gibi yeniden canlandırılması" umutlarını yok etti.¹²²

1.6.3. Türkiye ve Orta Doğu

II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan Soğuk Savaş, gerilim ortamının bir ürünü olarak belirmişti. Çatışan blokların dışında kalma ve ittifaklarda yer almama arzusunun bir

¹²¹ "Rus Notasına Cevap Verdik", *Milliyet Gazetesi*, 25 Şubat 1961, s. 5.

¹²² Fırat, *1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu*, s. 47.

sonucu olan bağıntısızlık aynı zamanda uluslararası ilişkilerde mümkün olduğu kadar bağımsız davranabilme isteğini de yansıtmaktadır.¹²³

II. Dünya Savaşı'nın sonundan 1980'li yıllara kadar uluslararası sistem, "Kapitalist ve Komünist Sistem" olarak ikiye bölünmüş, "Bağılantısızlar"¹²⁴ dışında, sistemin baş aktörleri ABD ve SSCB etrafında, "Batı ve Doğu Bloğu" olarak iki ayrı grup oluşmuştu. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda Avrupa Devletleri'nin sömürgesinde bulunan birçok Asya ve Afrika ülkesi, önce kendi kurtuluş mücadeleleri, sonra da BM'deki sömürgeciliğe karşı devletlerin yardımıyla bağımsızlıklarını kazandılar. Bu devletler bağımsızlıklarını kazandıklarında, iç kuruluşları ve yönetimleri bakımından da tecrübesiz ve yalnızdılar. Bu bakımdan tekrardan büyük devletlerin nüfuzu altına girmekten endişe duymuşlar ve kendi aralarında işbirliği yaparak bu endişelerini gidermek istemişlerdir. Bu işbirliğinin ilk uygulamalarını BM içinde görmekteyiz.¹²⁵

Bağılantısızlar'ın BM'de en büyük grubu oluşturarak kimi konularda ortak hareket ettikleri ve alınan kararları etkiledikleri göz ardı etmemek gerekir. Ulusal çıkarlar söz konusu olduğunda da birbirine aykırı düşen ya da diğerinin çıkarlarını zedeleyen tutumlar içerisine girdikleri de unutulmamalıdır.¹²⁶

Bağılantısızlık¹²⁷ hareketi içerisinde yer alan ülkeler başlangıç itibari ile Afrika ve Asya ülkelerinden oluşmaktadır. Bağılantısızlık, hareketi içerisinde ön plana çıkan isimler ise; Nehru, Nasır, Chou En Lai ve Tito'dur. Chou En Lai Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı, Tito Yugoslavya Devlet Başkanı, Nehru Hindistan Başbakanı, Nasır ise dönemin Mısır Cumhurbaşkanıdır.¹²⁸

¹²³ Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika**, 7. Basım, Bursa: Marmara Kitap Merkezi, 2008, s. 171.

¹²⁴ Bağılantısızlık belli başlı bloklar ile siyasal ya da ideolojik yaklaşımlardan kaçınma politikasıdır. "Blokuzluk Politikası" olarak da adlandırılan bağılantısızlık, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Hindistan, Yugoslavya, Mısır gibi ülkeler ile Asya ve Afrika'da yeni kurulan devletlerin çoğu tarafından uygulanmış bir politikadır. Günümüzde siyasal ve ideolojik blokların bulunduğu iki kutuplu sistem sona erdiğinden bağılantısızlık hareketinin temel dayanağı ortadan kalkmıştır. Ülke Arıboğan vd., **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınevi, 2000, s. 120-121.

¹²⁵ Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 273.

¹²⁶ Samir. N. Anabtawi, "Neutralists and Neutralism", **The Journal of Politics**, 27 (2), 1965, s. 351-361.

¹²⁷ Bağılantısızlar ile ilgili olarak karşımıza sıkça gelmesi muhtemel bir terim; Non-Aligned ve Non Aligned Countires: NAC'dır.

¹²⁸ Arı, **Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika**, s. 173.

Sömürge Devletleri, bağımsızlığı kazanmak kadar onu korumanın da oldukça güç olduğunu görmüşlerdi. Diğer bir deyişle, böylesi kesin çizgilerle bölünmüş bir uluslararası sistemde, ABD'nin bu ülkelere vaat ettiği ekonomik yardımlardan yararlanarak doğal müttefiki konumuna ya da Doğu Avrupa'daki gibi bir Sovyet uydusuna dönüşmeden ayakta kalabilmek onlar için hayati sorunlardan biri haline gelmişti. Üçüncü Dünya kavramı her ne kadar ideolojik ve politik bir temelden doğmuş olsa da özellikle 1960'lardan itibaren bu kavramın ekonomik yönü ağır basmıştır.¹²⁹

BM dışındaki teşkilatlanma çabaları 1954 yılından sonra başlamıştı. Endonezya Başbakanı Dr. Ali Sastroamidjo 1954 Ocak ayında bağımsız Asya ve Afrika Devletleri'nin bir toplantı yapmalarını önermiş ve bunun üzerine ilk toplantı 1954 Mayıs'ında Birmanya, Seylan, Hindistan, Pakistan ve Endonezya arasında Colombo'da yapılmıştır. Bundan sonra yine aynı beş devletin katılımıyla 1955 yılında Bandung'da konferansın toplanmasına karar verilmişti. Bu konferansa mümkün olduğu kadar çok devletin çağırılması için büyük bir çaba harcanmıştı. Konferans 18 Nisan 1955'te, Orta Afrika Federasyonu dışında çağrılan devletlerin ittifakıyla başlamıştı. Katılan devletler şunlardır: Afganistan, Birmanya, Kamboçya, Seylan, Mısır, Habeşistan, Altın Sahili, Hindistan, Endonezya, Irak, Japonya, Ürdün, Laos, Lübnan, Liberya, Libya, Nepal, Pakistan, İran, Filipinler, Suudi Arabistan, Siyam, Sudan, Suriye, KuzeyVietnam, Güney Vietnam, Yemen, Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye katılmıştı.¹³⁰

Konferans, 18-24 Nisan 1955'te Endonezya'nın Bandung kentinde "Asya-Afrika Zirve Konferansı" adı altında gerçekleşti. Konferansın amacı yeni bağımsızlıklarına kavuşan Afrika ve Asya ülkelerinin ABD ve Sovyetler Birliği gibi nükleer güce sahip olan ülkelere karşı varlıklarını korumak için bir birlik ve dayanışma oluşturmaktır. Çin dışında konferansa katılan diğer Asya-Afrika ülkeleri ileride "Tarafsızlar Bloğu"nun üyeleri olacaklardır.¹³¹

Konferans Endonezya Başkanı Sukarno'nun yaptığı açılış konuşmasıyla başlamıştı. Sukarno konuşmasında Soğuk Savaş'ın getirdiği şiddet ve korkuya dikkat çekerek barış

¹²⁹ İbrahim S. Canbolat, **Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Dış Politika**, 2. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 1999, s. 9.

¹³⁰ Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 273-274.

¹³¹ Semih Günver, **Fatin Rüştü Zorlu'nun Öyküsü**, Ankara: Pınar Yayınları, 1985, s. 52.

için daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğini ve bunu da Asya-Afrika halklarının başarabileceğini belirtmişti.¹³² Asya ve Afrika milletleri arasında iktisadi ve kültürel işbirliği, insan hakları ve milletlerin kendi kendilerine idare hakkı, ırkçılık ve müstemlekecilik, atom enerjisinin sulhsever gayelere kullanılması, BM teşkilatı üyeliği, barış içinde yaşama konuları görüşülmüştü.¹³³

Türkiye'yi Bandung'da Devlet Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Fatin Rüştü Zorlu'nun başkanlığında bir heyet temsil etmişti. Türkiye NATO ülkelerinin temsilcisi durumundaydı. Fatin Rüştü Zorlu komünizm tehdidi karşısında tarafsızlığın tehlikesine işaret ederek bir bakıma toplantının sonunda ortaya çıkacak olan "Bağlantısızlar" hareketini hedef almıştı. Hindistan Başbakanı Nehru'nun; NATO'nun sömürgeciliğin en güçlü koruyucusu olduğu tezine karşı Zorlu, NATO'nun gerekliliğini savunmuştu.¹³⁴ Fatin Rüştü Zorlu'nun konferansa katılan etkili isimlerden Hindistan Başbakanı Nehru ile tartışmasının yanı sıra; konferans boyunca etkili çıkışlaryapmasının Türkiye'nin lehine olduğunu ve Türkiye'nin adından söz ettirdiği düşünceleri de vardır. Konferansta en çok tartışılan konulardan birinin "sömürgeciliğin kınanması" olduğunu, Fatin Rüştü Zorlu'nun kınamaya ilişkin maddede, kapitalist sömürgeciliğin değil sosyalist sömürgeciliğin de kınanması gerektiği konusunda ısrar etmesi tartışmalara yol açmıştır. Bu sebeple, bazı kişilerin Zorlu'yu sömürgecilerin savunucusu gibi göstermek istediği belirtilmişti.¹³⁵ Fatin Rüştü Zorlu şöyle demiştir:

Arkadaşlar, Bandung Konferansı bir kere nedir? Dünya iki gruba, iki kampa ayrıldı. Bir, tecavüze hazırlananlar, bir de hürriyet ve demokrasiyi müdafaaya çalışanlar. Bu iki zümre arasında bir üçüncü zümre daha teessüs etmeye başladı, bu zümredekilerin gayesi sözde bitaraf olmaktır, bunlar nötralistlerdir. Bunlar arasında bizim dostane münasebette bulunduğumuz memleketler de, bulunmadığımız memleketler de vardır. Sulh cephesinden ayrılan büyük devletleri yani Amerika ile Rusya'yı kendi haline, Garp'ı kendi haline bırakalım. Gelin biz birlik olalım ve ayrı bir blok tesis edelim.

Bir konferans toplanıyor, bu konferansın toplanmasını ileri süren Hindistan büyük ve dostumuz olan bir memlekettir. Kendisiyle dostane münasebetimiz var. Aramızda bir soğukluk mevcut değil. Bizim onlarda onlarında bizde sefirleri var. Fakat dünya görüşünde bizimle onlar arasında bir ayrılık var, biz diyoruz ki, eğer taarruzdan kurtulmak istiyorsak, sulhu muhafaza etmek gerekir bu ancak fedakârlıkla ve birleşmekle kabildir. Binaenaleyh sulhsever memleketler bir araya gelelim. Onlar, sulhu muhafaza etmek için kendi felsefelerine, Grandi'nin felsefesine istinad ediyorlar, pasif mukavemet. Onlar, biz diyorlar,

¹³² Elif Yeneroğlu, "Tarafsızlar ve Bandung Konferansı", Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-2008)**, Ankara: Platin Yayıncılık, 2008, s. 533-536.

¹³³ "Bandung Konferans Çalışmaları Başlıyor", **Milliyet Gazetesi**, 18 Nisan 1955, s. 7.

¹³⁴ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 625.

¹³⁵ Günver, a.g.e., s. 58-59.

bitaraf kalalım, onlara dostluk gösterelim, bu dostluk onların düşmanlıklarını mağlup eder.¹³⁶

Fatin Rüştü Zorlu, bağımsız ülkeleri Kuzey Atlantik Paktı, Balkan Paktı, Türk-Pakistan ve Türk-İran Paktlarıyla Güney-Doğu Asya Müdafaa Paktı gibi ittifaklar yapmaya sevkeden şeyin tecavüz tehlikesi olduğunu ileri sürmüştü. Zorlu'ya göre, eğer bugün sulh ve güvenliğin muhafaza edilebileceği ümidine sahipsek, bu birlik ve hürriyeti seven insanların işbirliğinde bulunan kuvvetin tecavüzün muvaffak olmadığını ve olamayacağını göstermelerindedir. Görüldüğü gibi Türkiye NATO'yu ve genellikle Batı bloğunu savunmakla, konferansta her türlü blokların ve bloklaşmaların aleyhinde olan, tarafsızlığı kendilerine dış politika ilkesi olarak kabul eden devletlerin karşısına çıkmış bulunuyordu. Bunlar, Türkiye'yi Batı'nın sözcüsü olarak görmüşler ve bundan büyük bir hoşnutsuzluk duymuşlardı.¹³⁷

İngiltere ve Fransa gibi NATO üyesi ülkelerin sömürgelerindeki halkların Bandung'ta temsilci bulundurmaları karışıklığa neden olmuştu. Cezayir, Fas, Tunus gibi ülkeler örneğinde olduğu gibi, Çin, Hindistan, Mısır temsilcilerinin tavrı bu halkların bağımsızlığa kavuşması ve Birleşmiş Milletlerde temsil edilmesi yönünde olmuştu. Gazeteler meydana gelen durumu, açıklarken, Çin'in kendisinin bir emperyalist tehlike oluşturduğunu, her ne kadar batılı ülkelerin geçmişten gelen sömürge problemi yaşasalar da; batılı ülkelerin uluslar arası barışa hizmet eden NATO gibi bir ittifaka sahip olduğunu, ittifakın dünya barışını koruduğunu savunmuşlardır.¹³⁸

Gazeteler, Cezayir ile ilgili haberlere daha çok yer verirken, yazarlarının görüşleri, 1956 yılından itibaren köşelerinde daha sık yer almaya başlamıştı. Olayların şiddetinin artmaya başlaması, yapılan baskınlarda çok sayıda Cezayirlinin ölmesi, Cezayir sorununun Birleşmiş Milletlere taşınması, sorunun gazetelerde daha sık ele alınmasına neden olmuştu. Fakat haber kaynakları kendi muhabir ya da temsilcileri değil, Fransa'da yayınlanan gazeteler ve uluslar arası ajanslardır. Örneğin, Ulus gazetesi verdiği bir haberde, Fransız

¹³⁶ TBMM ZC, Birleşim 44, Dönem 10, Cilt 10, 25 Kasım 1956, s. 736-737.

¹³⁷ Gönübol ve diğerleri, a.g.e., s. 275-276.

¹³⁸ Mücahit Topalak, "Bandung", **Zafer Gazetesi**, 26 Nisan 1955, s. 1.

L'Express gazetesinden Jean Daniel'in bir makalesini olduğu gibi çevirerek okuyucusuna aktarmıştı.¹³⁹

Cezayir bağımsızlık mücadelesi, DP'nin iktidarının dördüncü senesinde başlamıştı. 1954 yılında Cezayir'de olayların başlamasından itibaren; sorunun BM Genel Kuruluna getirilişine kadar Türk devlet ve hükümet yetkililerinin herhangi bir açıklaması olmamıştı. 1953 yılında Fransız Parlamento heyeti Türkiye'yi ziyaretinde TBMM'de Türk-Fransız dostluk grubu kurulmuştu. Fransa ile NATO müttefikliğinin yanında birçok alanda ekonomik kültürel ilişkiler geliştirilmişti. Adnan Menderes hükümetlerinin, Türkiye'nin NATO'ya girişinden itibaren izlediği diğer NATO üyesi ülkelerle paralel dış politikası, Orta Doğu'da, özellikle Arap dünyasında meydana gelen gelişmelerle zıtlıklar meydana getirmişti. Mısır'ın İngiltere ve Fransa ile yaşadığı Süveyş Krizi, Bağdat Paketi'nin bir üyesinin İngiltere olması; Türkiye'nin Arap devletlerinin bir kısmı ile ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştı. Cemal Abdülnasır liderliğinde Mısır ile yaşanan gerginlik, Türkiye'nin İsrail'i tanınması ile başlayan güven krizini üst noktaya çıkarmıştı.

Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, TBMM'de yapılan görüşmelerde Lübnan'da meydana gelen olaylar, ABD'nin Lübnan'a asker göndermesi ve Türkiye'nin Orta Doğu politikasını değerlendirmişti. Orta Doğu'da ki Arap devletlerinin henüz bağımsızlığına yeni kavuştuğunu, milli yapılarını henüz yeterince sağlamlaştıramadıklarını, komünizmin bu ülkelere sızmaya çalıştığını ifade etmişti. Arap milliyetçiliğini değerlendirmesinde ise; Orta Doğu'da Arap olmayan milletlerinde var olduğunu, onların huzuruna bir zarar gelmediği ölçüde Arap milliyetçiliğinin tarafımızdan sempati ile karşılanacağını, Arapların Türklerle kardeş bir millet olduğu açıklamıştı.

Başbakan Adnan Menderes'in Cezayir sorununa ilişkin basın açıklaması şöyledir:

Tunus ve Fas'ın istiklallerini elde etmiş olmalarından dolayı büyük memnunluk duymaktayız. Zira müdebbir idarecilere sahip olmak bahtiyarlığındadırlar. Cezayir'de devam eden hadiseler hiç şüphesiz yüreklerimizi sızlatmaktadır. Araplara bağlılığımız ve istiklal mücadelelerine fitraten mevcut sempatimiz dolayısıyla Cezayir meselesinin bir an

¹³⁹ “Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi'nin Fransızlara Kurduğu Tuzaklar”, **Ulus Gazetesi**, 26 Mayıs 1956, s. 4.

evvel ifratlara kapılmadan adil bir neticeye isal edilmesini temenni ve ümit etmekteyiz. Bu mevzuda Türkiye'ye bir rol düşerse bunu da yapmaya hazırız.¹⁴⁰

Menderes, Cezayir konusunda çekingen tavrını barışçı dileklerle ifade etmiştir. Cezayir sorununa başbakan ve diğer hükümet üyelerinin açıklamaları mecliste ve basın önünde pek nadir olduğundan, soruna ilişkin görüşleri önem teşkil etmektedir. Başbakanın, Cezayir'e Türkiye'nin tarihi bağları dolayısıyla, Cezayir halkının bağımsızlık mücadelesini desteklemesi yönünde açıklama yapması yine de önemlidir. Menderes hükümetlerinin çekinceli tavrı iktidarları boyunca devam etmişti. Cezayir'in bağımsızlık savaşına Türk hükümetleri tarafından verilecek olan resmi destek ancak 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra gelmişti. 27 Mayıs 1960 askeri hükümetin başa gelmesine kadar Türk devlet adamlarının birçok defa yaptıkları Cezayir'i destekleyen basın açıklamaları bir hükümet politikasına dönüşmeksizin, BM Genel Kurulu'nda yapılan oylamalarda, çekimser veya ret oylarıyla Fransa'yı destekleyici bir konumda bulunan Türkiye için Cezayir yanlısı politika, MBK Başkanı Cemal Gürsel'in açıklamasıyla resmi bir tutuma dönüşmüştü.

27 Mayıs iktidarı bağımsızlık mücadelesi veren ülkelere karşı DP döneminde izlenen politikalardan rahatsızdı. Başta Bağlantısızlar olmak üzere Üçüncü Dünya Ülkeleri'yle ilişkilerini yeni bir zemine oturtmak istiyordu. 11 Temmuz 1960 hükümet programında Orta Doğu bölgesiyle ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verileceği belirtilmiştir. DP hükümetinden farklı bir tutum takınılacağı, Cezayir bağımsızlık savaşına ilişkin olarak daha açık ortaya kondu. 16 Eylül 1960'da MBK yayınladığı bildirimlerde, Cezayir'in Fransa'ya açtığı bağımsızlık savaşının destekleneceği açıklandı.¹⁴¹

Devlet ve hükümet Başkanı Cemal Gürsel'in, Anadolu ajansına yaptığı açıklama bütün Arap dünyasında geniş yankılar uyandırmıştı. Gürsel yaptığı açıklamada, "Ben öteden beri Cezayirlilerin sarf ettikleri asilane ve kahramanca mücadelelerini yakın bir alaka ile takip etmekte idim."¹⁴² diyerek, devlet başkanı sıfatıyla Cezayirli milliyetçilerin mücadelesini desteklediğini açıklamıştı. Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel,

¹⁴⁰ "Menderes'in Basın Açıklaması", **Zafer Gazetesi**, 8 Şubat 1958, s. 1- 4.

¹⁴¹ Melek Fırat ve Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu İle İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 789.

¹⁴² Feridun Bellisar, "Türkiye ve Cezayir", **Hürriyet Gazetesi**, 1 Eylül 1960, s. 1.

Türkiye’de temsil edilen yedi Arap ülkesi büyükelçilerini çağırarak, Türkiye’nin Cezayir’in bağımsızlığına kavuşması için yapılacak girişimleri destekleyeceğini onlara iletmişti.¹⁴³ Açıklamasının devamında; Cezayir ve Fransa’nın meşru menfaatlerini, şeref ve haysiyetlerini teminat altına alacak bir anlaşmaya varılmasının bütün dünya için hayırlı olacağını, Cezayir’de gelişen olayları dikkatle izlediklerini söylemişti.

Cemal Gürsel’in açıklamalarını yorumlayan Hürriyet gazetesi yazarı Feridun Bellisar, o güne kadar devam eden Cezayir’in bağımsızlık mücadelesi ile ilgili Türkiye’de hiçbir resmî yetkilinin bu kadar ümit verici konuşmadığını, dostumuz ve müttefikimiz Fransa’yı gücendirmemek için siyasî toplantılarda Türk temsilcilerinin sürekli iki tarafın da uzlaşmasını tavsiye etmekten başka bir şey yapmadıklarını belirtmişti. Türkiye’nin yeni siyasetinin Arap ülkeleri ile sıkı bağlar geliştirmek olduğunu, bu siyasetin Arap ülkeleri tarafından iyi karşılandığını, Kuzey Afrika’daki bütün Arap memleketlerinin kayıtsız şartsız Türk dostu olduğu yönünde görüşlerini yazmıştı. Türkiye’nin yeni siyasi yönelimi ile Cezayir davasında yanlarında hissetmelerinden daha doğal bir beklentinin olamayacağını, görüşlerine eklemişti.

MBK’nın Başkanı Cemal Gürsel yaptığı açıklamalarda, kendi düşünceleri ile birlikte, Türkiye’nin en yetkili kişisi olarak ülkenin Cezayir için izleyeceği siyasetin de çizgisini belirlemişti. Cezayir için izlenecek siyasetin kendisinden önce sürdürülen DP iktidarına karşı tavrı olmaktan ziyade, Cezayir sorununda artık bağımsızlığın verilmesinin Fransa tarafından da kabul edilmesini belirtmişti. DP iktidarı döneminde icra organının temsilcilerinden Başbakan ya da Dışişleri Bakanı’nın iyi dilek ve temennilerinden başka Türk hükümetinin Cezayir için resmi bir politika oluşturmaması hem Türkiye kamuoyunda hem de dönemin Cezayir milliyetçi önderleri ve Arap dünyası tarafından olumsuz karşılanmıştı.

Cemal Gürsel’in iktidarının üçüncü ayında yukarıdaki açıklamaları yapması, Türkiye’nin resmî tavrını Cezayir’in bağımsızlığı lehine çevirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Dışişleri Bakanı Selim Sarper’in, 23 Eylül 1960’ta Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı konuşmasında Türkiye’deki yeni yönetimin Cezayir politikasında Cezayir’i daha aktif destekleyeceğinin işaretleri vardır. Cezayir’de uzun süredir devam

---

¹⁴³ “Türkiye Cezayir İşinde Arap Âlemini Destekliyor”, **Hürriyet Gazetesi**, 28 Temmuz 1960, s. 3.

eden kanlı savaşta Cezayir halkının çektiği acıların, Türk milleti tarafından üzüntü ile karşılandığını, Türk halkının Cezayir halkına kardeşlik duygusu ile bağlı olduğunu, mücadelelerine sempati beslediklerini belirtmişti. Fransa'nın da Türkiye'nin dostu ve müttefiki olduğunu, bu sorunun iki tarafın da razı olacağı biçimde bir an önce çözüme kavuşması gerektiğini eklemiştir.¹⁴⁴ Türk hükümet temsilcilerinin Cezayir lehine açıklamaları yapılırken, Fransa'yı suçlayıcı ya da izlediği politikaları eleştirici açıklamalara rastlanmamıştır. Cezayir'in bağımsızlığı yönünde yapılan açıklamaların arkasından, Fransa'dan dost ve müttefik ülke olarak bahsedilmeye özen gösterilmiştir.

Türkiye temsilcisi; Cezayir sorununun adalet ve hakkaniyetle, kendi geleceğini belirleme ilkesine uygun olarak halledilmesi hususundaki Türkler'in arzusunu, bir taraftan Cezayir milleti için Türkiye'de duyulan sempati ve yakınlığa, diğer taraftan da Fransız milleti için beslenen dostluğa dayandığını belirterek sözlerini bitirmiştir.¹⁴⁵

Türkiye'nin, özellikle Orta Doğu'ya doğal bir köprü konumunda olması bölgenin savunmasında ve Batı ile ekonomik yöndeki bağlantısında hayati bir önem taşımaktadır.¹⁴⁶ 1945 sonrasında Türkiye'nin Arap ülkeleriyle ilişkilerini şekillendiren 3 faktör vardır:

- II. Dünya Savaşı boyunca tartışılmamış olan Hatay meselesinin, Arap milliyetçileri tarafından tekrar gündeme getirilmesi ile gerilimin artması,
- II. Dünya Savaşı sonrası Filistin meselesinde meydana gelen gelişmeler ve İsrail Devleti'nin kurulması bölgedeki bütün dengeleri değiştirmiştir. Türkiye'nin bu konuda Sovyet tehdidi ve Batı ittifakı içinde yer alma endişesiyle İsrail'i desteklemesinin Türk-Arap ilişkilerine bir darbe vurmuş olması,
- Farklı stratejik öncelikler ve tehdit algılamalarının olması.¹⁴⁷

1945-1950 yılları arasında, Türk Dış Politikası en zorlu dönemini yaşamıştı. II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra başlayan Soğuk Savaş döneminde, Sovyetler'in, Türkiye üzerindeki emperyalist emellerinin ortaya çıkması karşısında Türkiye, tehlikeyle karşı

¹⁴⁴ "Selim Sarper BM'de Konuştu", **Hürriyet Gazetesi**, 24 Eylül 1960, s. 3.

¹⁴⁵ "Temsilcimizin Birleşmiş Milletlerde Cezayir'e Dair Açıklaması", **Hürriyet Gazetesi**, 17 Aralık 1960, s. 3.

¹⁴⁶ Rıfat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s. 691.

¹⁴⁷ Gökhan Çetinsaya, "Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Yönelik Politikasına Bir Bakış (1923- 1998)", **Ata Dergisi**, 8, 1998, s. 45-46.

karşıya gelince bu dönemde Orta Doğu'daki gelişmelerden uzak durarak Batı ile ittifak içerisine girmişti. Türkiye'nin, Sovyet tehdidi karşısında güvenliğini Batı'ya ve özellikle ABD'ye bağlamakta olduğu dönemde Arap ülkelerinin çoğu Batı'ya karşı bir bağımsızlık savaşı vermekteydiler. Bunun doğal bir sonucu olarak Türkiye ile Arap ülkeleri kendilerini ayrı kampların üyesi olarak görmeye başlamışlardı. Arap sorunlarına karşı duyarsız hareket edilmiş ve Arap ülkelerinin Batı'ya karşı vermiş oldukları mücadeleye yeterince destek olamamışlardır.¹⁴⁸

Türkiye'nin Arap ülkelere yönelik olan Orta Doğu'daki siyaseti, II. Dünya Savaşı sonrası yeni bir eğilimin ilk işaretlerini vermesine rağmen, asıl aktif değişim Menderes hükümetinin 14 Mayıs 1950'de iş başına gelmesinden sonra gerçekleşti. Bu dönemde Türkiye'nin NATO üyesi olması, yeni hükümetin en büyük başarısıydı. Türkiye bir taraftan NATO'ya girerek Avrupa içinde bulunacak, diğer taraftan da doğu ile çatışmaya sebep vermeyecektir. İşte bu amaç çerçevesinde dış politikanın temellerini atan Demokrat Parti ve Menderes hükümetidir.¹⁴⁹

Türkiye, NATO'ya girdikten sonra Sovyetler Birliği'ne karşı daha aktif bir politika izlemeye başlarken komünizmin yayılmasını önlemek temel hedefi oldu. Bu nedenle Türkiye kendisinin de içinde bulunduğu çeşitli bölgesel paktların kurulmasında önemli görevler üstlendi. 1954 yılında, Balkan Paktı'nı Yugoslavya ve Yunanistan ile birlikte oluşturdu. Komünist bir yönetime sahip olan Yugoslavya bir anlamda Batı savunma sistemine dâhil edilerek Sovyetler Birliği'nin Akdeniz'e inmesinin önüne geçilmek istendi. Bir NATO üyesi olan Türkiye, Soğuk Savaş'ın önemli bir aktörü gibi hareket ederek batı ittifakının bir parçası olduğunu gösterdi. Batı'da Balkan Paktı, Doğu'da Türkiye-Pakistan Anlaşması imza edildikten sonra Mısır'ın İngiltere ile anlaşmasıyla birlikte, Türkiye Orta Doğu'nun savunmasını organize etmek için zamanın geldiğini düşündü.

Türkiye, Orta Doğu'da da bir pakt kurmak için yoğun bir çaba göstermeye başladı. ABD, Soğuk Savaş başladıktan sonra Sovyetlere karşı kuzey kuşağı oluşturmaya çalışırken, bunun eksik halkası Orta Doğu idi. ABD Dışişleri Bakanı Dulles Orta Doğu'yu

---

¹⁴⁸ Tayyar Arı, "Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler", İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, 3. Basım, Ankara: Global Araştırmalar Merkezi, 2006, s. 701.

¹⁴⁹ Hüseyin Bağcı, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi, 1990, s. 41.

ziyaretinden sonra burada Sovyetler Birliği'ne karşı bir pakt oluşturmanın mümkün olmadığını gördü. Orta Doğu'daki Arap devletleri Sovyetlerden çok İsrail tehdidinde önem verdiklerinden komünizm tehlikesi Araplar için bir şey ifade etmemekteydi. Irak daha ılımlı açıklamalar yaparak İngiltere ile anlaşma yapacağını söylerken Mısır ile de Arap güvenlik paktı konusunda anlaşmalarını açıkladı. Araplar Orta Doğu'da İsrail'in kurulmasından Avrupalı güçleri sorumlu tuttukları için Arap kamuoyunda kuvvetli bir Batı aleyhtarlığı mevcuttu. Bu nedenle Batılı devletlerle herhangi bir ittifaka girmeleri dolaylı olarak İsrail'i tanımak olacaktı ki bu da mümkün değildi.¹⁵⁰

Amerika, İngiltere, Fransa ve Türkiye tarafından 13 Ekim 1951'de Mısır'a eşit haklarla ve kurucu üye niteliğinde katılabileceği bir Orta Doğu Komutanlığı kurulmasını öngören bir tasarı sunuldu.¹⁵¹ Türk Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Temmuz 1951 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Türkiye'nin NATO'ya kabulünden sonra Orta Doğu'nun güvenliği için yapılacak çalışmalara katılacağını açıkladı.¹⁵²

20 Eylül 1951'de İngiliz Dışişleri Bakanı Morrison, Türkiye'ye yolladığı mesajda, Amerikalılar, Fransızlar ve İngilizler olarak Türkiye'yi Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulmasına davet ettiklerini açıkladı. İngiltere, ABD ve Fransa'nın askeri yetkilileri, 12 Ekim 1951'de Türkiye'ye gelerek, Türkiye'nin Orta Doğu Komutanlığı'nda alacağı görevleri görüştüler. Türkiye, komutanlığın kurulması konusunda istekliydi, ancak acele edilmemesi taraftarıydı. NATO'ya henüz üye olmadığından bu teklif karşısında çekimser bir tavır izledi.¹⁵³ Türkiye'de karar 15 Ekim 1951'de bir bildiriyle şöyle açıklanmıştı:

Orta Doğu'yu hedef tutan bir saldırı hareketini önlemek ve bu bölgenin barış ve güvenliğini korumak, genel çıkar gereğidir. Bu amaçla bir Orta Doğu Komutanlığı'nın kurulması gerekli görülmüştür. Esasen böyle bir komutanlığın kurulmasındaki yararı, ilke olarak hükümetimiz daha önce teslim etmiş ve bu görüşünü ilgili devletlere bildirmiş bulunmaktadır.¹⁵⁴

¹⁵⁰ Sabit Duman, "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", **Atatürk Yolu Dergisi**, 35-36, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 2005, s. 314.

¹⁵¹ Ethem Tiryakioğlu, "Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri", **Stratejik Etütler Bülteni**, 13 (65), 1979, s. 87.

¹⁵² **Ayn Tarihi**, (212), 20 Temmuz 1951, s. 73.

¹⁵³ Behçet Kemal Yeşilbursa, "İngiltere'nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye'nin NATO'ya Girişi (1950-1953)", **Türkiye'nin Güvenliği Sempozyumu**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 756.

¹⁵⁴ "Dış Politikamızın Açık Bilançosu", **Zafer Gazetesi**, 20 Aralık 1951, s. 4.

Türkiye, NATO'ya katıldıktan ve İngiltere'nin itirazları aşılarak NATO Komutanlıklarına doğrudan bağlandıktan sonra dahi Orta Doğu'da ayrı bir savunma sistemi kurmak çabaları devam etti. Başlangıçta böyle bir sisteme Arap ülkelerinin, özellikle Irak, Suriye, Mısır ve Ürdün'ün de dahil edilmesi öngörülüyordu. Fakat Irak hariç diğer ülkelerin hiçbiri böyle bir tertipte yer almak niyetinde değildi. Mısır 1952 devriminden önce bile projeye karşı olduğunu bildirmişti. Devrimden sonra Mısır'ın tutumunun daha ılımlı olmasını bekleyecek kadar gerçeklere gözlerini kapatanlar olmuştu. Oysa devrimi takiben Mısır'ın başlıca önceliği, İngiliz kuvvetlerinin Süveyş Kanalı bölgesinden çekilmesiydi. Bu yıllarda Türkiye ise Arap devletlerine karşı tamamen Batılı ülkeler paralelinde bir politika izlemekteydi. Birleşmiş Milletler'de Cezayir meselesi konusundaki oylamalarda sürekli Fransa'yı destekliyordu.¹⁵⁵

İngiltere 18 Haziran 1952'de Amerika'ya verdiği bir muhtıradan, "komutanlık" yani MEC deyimini bırakılarak, "Savunma Örgütü" kavramına dönülmesini, yani MEDO şeklinin benimsenmesini teklif etmiş ve bu da Amerika tarafından kabul edilmiştir. Bu önemli bir değişikliktir. Çünkü konu bir askeri komutanlıktan çıkarılıp, daha geniş kapsamlı ve siyasal nitelikli savunma sistemi örgütüne dönüştürülmekteydi. 1953 Mayıs'ı geldiğinde, Mısır tıpkı Orta Doğu komutanlığında olduğu gibi Orta Doğu Savunma Sistemi'ni de reddetmişti. Orta Doğu komutanlığı ilkesini reddetmesinin ve daha sonra onun biraz değiştirilmiş biçimi olan MEDO'ya da yanaşmamasının nedenlerini şöyle açıklıyordu: Arap dünyası için tehdit Sovyetler Birliği'nden değil, İsrail'den geliyor; zaten Sovyetler Birliği uzaktır; Batılılarla siyasal bir pakt yapılırsa, daha yeni bağımsızlıklarına kavuşmuş Arap Devletleri'nin eli kolu bağlanmış olacaktır; belki de Batılıların komünist dünya ile girişeceği bir çatışmada savaş bu bölgeye yayılacaktır. Oysa Araplar barış içinde kalkınmak ve gelişmek istemektedir. Bu gerekçelerle Mısır ve diğer Arap ülkelerinin çoğunluğu tarafsızlık politikasına yöneleceklerdi. Böyle olunca, ABD yönetimi hareket noktası Mısır olan bir Orta Doğu Savunma Sistemi'nden vazgeçmeleri gerektiğini anlamıştır.¹⁵⁶

Türkiye Pakistan arasında bu dostça İşbirliği Antlaşması, 2 Nisan 1954 günü Karaçi'de Pakistan Dışişleri Bakanı Zülfikar Han ile Türkiye Büyükelçisi Salahattin Arel

¹⁵⁵ İlter Türkmen, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, İstanbul: Bilgesam Yayınları, 2010, s. 16.

¹⁵⁶ İsmail Soysal, "1955 Bağdat Paktı", **Belleten**, LV (212), Ankara: TTK Yayınları, 1991, s. 181.

arasında imzalanmıştı. Antlaşma, 11 Nisan'da TBMM'de 370 milletvekilinin katıldığı oylama sonucu 370 kabul oyuyla yürürlüğe girmişti.

Antlaşma, Ankara siyasi çevrelerince büyük bir önemle karşılanmıştı. Antlaşmanın ileriki safhası ile ilgili basında şu yorumlar yapılmıştı: “Şimdiki halde siyasi, iktisadi ve kültürel mahiyette olan antlaşmanın yakın zamanda bir antlaşma ile takviye edilmesinin de kuvvetle muhtemeldir. Diğer taraftan Karaçi Antlaşması'nın bütün Orta Doğu'yu sıkı bir emniyet hattı içine alacak daha şümulü bir pakthaline gelmesi de beklenmektedir.”¹⁵⁷

Irak ile yapılan görüşmeler sonucunda 24 Şubat 1955'de Türkiye ile Irak arasında Bağdat'ta bir Güvenlik Savunma Antlaşması imzalandı. Antlaşma 26 Nisan'da TBMM'de 449 milletvekilinin katıldığı oylama ile 449 kabul oyuyla onaylanmıştı. İngiltere Bağdat Paktı'na Nisan 1955'te katıldı. Onu aynı yıl Eylül'de Pakistan, Başbakan Musaddık'ın devrilmesinden hemen sonra da İran takip etti ve Antlaşma Bağdat Paktı'na dönüştürüldü. Bu antlaşmaya imzasını koyan Irak Başbakan Nuri Sait, Mısır'ın lideri Nasır'ın bütün bölgede derin destek gören Arap milliyetçiliği politikasına karşı açıktan cephe almakla büyük bir riske giriyordu. Bunu ise 1958'de hayatı ile ödeyecekti.¹⁵⁸

Fuat Köprülü TBMM'de yaptığı açıklamada paktın diğer Orta Doğu devletlerini de kapsadığını belirterek şunları söylemiştir:

Bu Antlaşmayla, şimdiye kadar takip ettiğimiz gibi yalnız kendi emniyetimizi değil, kendi emniyetimizin en büyük mesnedini teşkil eden dünya emniyetini, sulhsever milletlerin müşterek emniyetini temin hususunda yeni bir adım daha atmış bulunuyoruz. Türkiye'nin iptida NATO'ya iltihakı, bildiğiniz gibi, sulhsever milletlerin müdafaa teşkilâtını, herhangi bir taarruza karşı Türkiye'nin Şark hudutlarına kadar ilerletmiş bulunuyordu. Ondan sonra, hükümetiniz daima Yüksek Meclisinizin ilhamlarından ve tasviplerinden ilham alarak bu sulh çalışmasının eksik noktalarını, gediklerini kapatmak ve bu gaye ile Balkan vaziyetini sağlamlaştırmak maksadıyla iptida, Ankara Paktı'nı ve bunu daha fiilî ve daha müessir, sulhun muhafazasını daha müessir bir hale getirmek için de Bled Antlaşmasını vücuda getirdi. Bütün bunların hepsi, yüksek tasvibinize iktiran etti.

Ondan sonra bu emniyet sahasını daha da genişletmek için mesaimize devam ettik. Ve tasvibinize iktiran etmiş olan Türkiye-Pakistan Antlaşması'yla bu emniyet sahasını daha Şark'a doğru ilerletmeye çalıştık. Bu defa yüksek huzurunuz ve tasvibinize arz olunan bu yeni Antlaşma ile Türkiye yalnız kendi emniyetini değil, aynı zamanda Orta Şark'ın sükûna, huzura, istiklâle muhtaç olan vaziyetini nazarı itibara almış ve burada bir sulh cephesi, taarruza karşı bir mukavemet cephesi kurabilmek için adım atmış bulunuyor. Gerek hükümetiniz, gerek epey zamandan beri bu meseleler hakkında kendisi ile samimî teşriki mesaide bulunduğumuz, görüş birliği yaptığımız Irak hükümeti hem kendi menfaatlerini

¹⁵⁷ “Türk-Pakistan Dostluk Antlaşması”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 20 Şubat 1954, s. 1.

¹⁵⁸ Soysal, “1955 Bağdat Paktı”, s. 181.

temin hem de müşterek sulh ve emniyet gayesine hizmet gibi hem realist hem idealist iki maksadı birden takip etmiş bulunuyorlar.¹⁵⁹

Türkiye, Bağdat Paktı'na bütün Arap ülkelerinin katılmasını arzulamaktaydı. Fakat İngiltere de paktın üyesidir. Mısır gibi diğer Arap ülkelerinin bir kısmının İngiltere ile sorunları vardır. İngiltere ve Irak, Ürdün'ü pakta çekmek için çok çaba gösterdi. Ürdün pakta katıldığı takdirde diğer Arap ülkelerinin de bu devleti takip edeceği tahmin edilmekteydi. Ancak bu beklenti gerçekleşmedi. Oysaki Ürdün bütün baskılara rağmen, Arap ülkelerinde aşırı milliyetçi eğilimden çekinerek pakta katılmak istemedi. Ürdün normal koşullarda pakta rahatça katılabilecek bir konumdaydı. Arap kamuoyunun baskısı sonucunda Ürdün ve Lübnan bekle gör politikası izlemekteydi. Ürdün'de yönetim batıya sempati duyarken halk buna karşıydı. Suriye ise pakta karşıydı. Irak-Türkiye anlaşması imzalandığında Baas Partisi yanlıları sokaklarda Irak ve Türkiye aleyhinde gösteriler yaptı. Diğer yandan Türkiye'nin Bağdat Paktı'ndan beklentisi çok fazlaydı.¹⁶⁰

Başbakan Adnan Menderes, Suriye ve Lübnan'ın Irak ile Türkiye arasında yapılacak anlaşmaya anlayışla yaklaştığını belirtirken, Mısır'ın aynı anlayışı göstermemesini üzüntüyle karşıladığını söylemişti.¹⁶¹ Mısır'ın ve Yahudi lobilerinin tepkilerinden çekinen ABD ise, Pakt Konseyi'nin ve diğer organlarının toplantılarına katılmakla birlikte üye olmaktan kaçındı.¹⁶² Bağdat Paktı'nın kurulmasında ki amaç, bir taraftan İngiltere'nin bölgedeki stratejik çıkarlarının korunması, diğer yandan Sovyet yayılmacılığına karşı Orta Doğu'nun güvenliğinin sağlanmasıydı.¹⁶³

Bağdat Paktı'nın kurulması, başta Mısır olmak üzere, Suriye ve diğer Arap devletleri tarafından tepkiyle karşılanmıştı.¹⁶⁴ Mısır'ın Bağdat Paktı'na olan sert tepkisinin nedenini Nadir Nadi şu şekilde açıklamaktadır:

Mısır, büyük askeri kuvvetleri bulunan Türkiye'nin adeta himaye eder gibi Arap âlemine girmesini, kendi liderlik ümitlerinin tahakkukuna engel görmektedir. Türkiye ile çok hayati ehemmiyette muahedeler yapacak Arap memleketlerinin yarınki siyasi inkişaflarında Mısır'ın siyasi işaretlerine kulak asmadan evvel, muahede ile bağlı olduğu devletle yani

¹⁵⁹ **TBMM ZC**, Birleşim 50, Dönem 10, Cilt 5, 26 Şubat 1955, s. 807.

¹⁶⁰ Fahir Armaoğlu, "1955 Yılında Milletlerarası Münasebetler", **Forum Dergisi**, 4 (43), 1956, s. 19.

¹⁶¹ "Başvekil'in Mühim Beyanatı", **Zafer Gazetesi**, 8 Şubat 1955, s. 1.

¹⁶² Türkmen, a.g.e., s. 17.

¹⁶³ Duygu Sezer Bazoğlu, "Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye'nin İttifaklar Politikası", İsmail Soysal (Der.), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: TTK Basımevi, 1999, s. 449.

¹⁶⁴ Uçarol, a.g.e., s. 697.

Türkiye ile istişarede bulunması pek tabii bir hakkı olacaktır. Bu da Arap âleminin mevhum liderliğini ehemmiyetten düşürecektir. Mısır bunun için Arapların Türkiye ile anlaşmasını istemez ve istemeyecektir.¹⁶⁵

Sovyet hükümeti, Batı'nın özellikle Türkiye'nin Yakın ve Orta Doğu'da Sovyet tehlikesini önlemek için bir askeri anlaşmanın gerekli olduğu yolundaki önerileri kesin olarak reddetmişti. Ayrıca Sovyet hükümeti, bölgedeki devletlerin milliyetçi hedeflerine büyük bir anlayış ve sempati ile baktığına işaret etmiştir.¹⁶⁶ SSCB ile Mısır'ı birbirine yaklaştıran pakta karşılık, Sovyetler Birliği'nin desteği ile Mısır ve Suriye 20 Ekim 1955'te bir askeri pakt imzalamış ve bu anlaşmaya 27 Ekim'de Suudi Arabistan'ın da katılmasıyla, tüm Arap ülkeleri Irak'ın karşısına bir blok olarak çıkmışlardır.¹⁶⁷

Orta Doğu'yu bölen bir örgüt olan Bağdat Paktı'na, Mısır-Suriye-Suudi Arabistan katılmayarak, kendi aralarında askeri pakt imzalamışlardır. SSCB, Bağdat Paktı'nı, kontrol edilmesi gereken saldırgan bir blok olarak görmüştü. SSCB, Mısır'ı ve diğer Arap devletlerini herhangi bir ittifaka katılmaya mecbur tutmadan modern silahlar vermeyi teklif ederek bu devletlere Batı'dan daha fazla güvence vermişti.¹⁶⁸ Arap dünyasının devrimci kanadı, Bağdat Paktı'nı Arap dünyasının bir parçasının alınıp, Batı'nın sömürü mekanizması içerisine itilmesi olarak yorumlamış ve bu nedenle Türkiye suçlanmıştır. ABD, 1957 yılında "Eisenhower Doktrini" adıyla, Bağdat Paktı devletlerine karşı kesin sorumluluk yükleyerek, yaptığı diğer girişimlerle, bu bölge üzerinde etki sahibi bir devlet haline gelmişti.

1957 yılından sonra, Orta Doğu'da olaylar hızlı bir gelişme göstermişti. Bağdat Paktı'nın gelişmesi sırasında, Mısır'dan sonra Suriye de Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuş ve Çin Halk Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Bu durum, Batılı devletler tarafından kuşkuyla karşılanmıştır. Bağdat Paktı'na üye devletler amaçlarını pakt aracılığıyla gerçekleştirme hedefine yönelmişlerdir. 1955 ve 1958 arasında Türkiye, Sovyet tehdidini, Bağdat Paktı aracılığıyla önlemeye çalışmıştır.

¹⁶⁵ Nadir Nadi, "Türkiye, Arap Âlemi ve Mısır", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Ocak 1955, s. 1.

¹⁶⁶ Bağcı, a.g.e., s. 69.

¹⁶⁷ Turan Silleli, **Büyük Oyunda Türkiye-İrak İlişkileri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları, 2005, s. 77.

¹⁶⁸ J.C.Hurewitz, **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, (Çev. Nusret Özselçuk), Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1980, s. 477.

Bağdat Paktı, Sovyetler'in Orta Doğu'daki nüfuzunu önlemek amacıyla kurulmuş bir organizasyon olarak gözüke de aslında Sovyet nüfuzunu biraz daha artırmıştı. Irak ise, ekonomik gelişmesinde Batı'nın yardımını alabilmek, Krallık rejiminin kaybolan prestijini yeniden artırmak ve Arap dünyasının liderliğini Mısır'dan alabilme beklentisi içindeydi. Pakistan ve İran'ın beklentisi de Suriye gibi Batı yardımını alabilmektir. Bağdat Paktı ve bundan doğan Orta Doğu krizi, üye devletlerin hedeflerini gerçekleştirememelerine neden olmuştur.¹⁶⁹

Bağdat Paktı'nın Türkiye'ye yararından çok zararı olmuştur. Türkiye, Araplar tarafından Batı'nın bir askeri uzantısı olarak algıladıkları Bağdat Paktı'na üye olduğu için sürekli suçlanmış, ayrıca bu örgütün güçlü bir askeri yapıdan yoksun olması, Türkiye'nin güvenliğine katkısını engellemiştir.¹⁷⁰

Paktın, Türk Dış Politikası açısından bir diğer önemli sonucu ise, 1947 yılından beri iyi olan Türk-İsrail ilişkilerinin bozulması olmuştur. 1956 yılında çıkan Süveyş Krizi sonrasında başlayan Mısır-İsrail Savaşı'nda, İngiltere ve Fransa'nın İsrail lehine Süveyş'e asker çıkarması üzerine, Bağdat Paktı'nı oluşturan devletler, Arap ülkelerinin yanında yer almış ve pakt bir güç olarak hareket ederken, bu hareketin İngiltere'ye karşı yapılmış olması paktın geleceği açısından soru işaretleri bırakmıştı.¹⁷¹ Paktın giderek güçlenmesi üzerine, Orta Doğu'ya ve buradaki zenginliklere göz koyan Batılı devletler bu paktı kısa zamanda parçalamak istemişlerdir.¹⁷²

Ecevit, hükümetin dış politikasını her alanda başarısız ilan ederken, ayrıca eleştiriye tahammülünün olmadığına dikkati çekmişti. NATO'nun Türkiye'nin güvenliği ile ilgili yeterli olmadığını, Bağdat Paktı'nın, üç yanı dostlarla çevrili bir halde DP iktidarına devredilen Türkiye'nin, "tehlikelerle çevrili" hale gelmesini önleyemediği yolunda tespitler yapmıştır. İktidara geldiklerinde Müslüman âleminin liderliğini ele almak iddiasıyla yapılan girişimlerin Türkiye'yi Orta Doğu'da I. Dünya Savaşı'ndan beri

¹⁶⁹ Gönlübol ve diğerleri, a.g.e., s. 271.

¹⁷⁰ Bazoğlu, a.g.m., s. 450.

¹⁷¹ Soysal, a.g.m., s. 185.

¹⁷² Kemal Kirişçi, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der.), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 2002, s. 160.

görülmelik ölçüde yalnız bıraktığını ileri sürerek iktidarı bu alanda da başarısız ilan etmişti.¹⁷³

Ecevit, ABD üzerinden Batılıların Orta Doğu politikasını da eleştirmiştir. Mısır ve liderine ekonomik ve askerî konularda katkı sağlayan ABD'nin desteğini çekmesini, Arap dünyasında Sovyetler Birliği ve yandaşları tarafından Batı aleyhine bir koz olarak kullanıldığına dikkati çekmiştir. Batılı ülkelerin de Arap-İsrail anlaşmazlığında Arapların yanında yer alırken, İngiltere ve Fransa'nın İsrail'i desteklemeye başlamasının Arap kamuoyunda olumsuz sonuçlar yaratacağını, Türkiye'nin de bu değişken politikalarından uzak kalması gerektiğini yazmıştı.¹⁷⁴

Aynı gazetenin bir başka yazarı Hüseyin Cahit Yalçın, bölgede meydana gelen gerginliklerde, Batılı ülkelerin karşılaştığı sorunlarda Türkiye'nin arada kalmış bir görüntü sergilediğini, Atatürk döneminden sonra Türk Dış Politikası'nın iyi yönetilemediğini ileri sürmüştür.¹⁷⁵ Ecevit bir başka yazısında Orta Doğu ülkelerinde etkili olan Arap milliyetçiliğini konu edinmiş ve Türkiye'nin milliyetçilik anlayışı ile Arap milliyetçiliğinin farklılıklarına değinmiştir. Ona göre yurt kavramına sıkı sıkıya bağlı kalan Atatürk milliyetçiliğine karşın, Arap milliyetçiliğinin geniş bir coğrafyaya yayılan Arapları hedef aldığı, Arap kültürüne bağlı bütün topluluklara yönelerek ırk, dil, din bağlamından hareketle amacına ulaşmak istemektedir. Bu politikanın yabancı olmadığına, Batılıların Arapları Osmanlılara karşı kışkırtmak için kullandığına, Osmanlı idaresi bölgede yıkıldıktan sonra aynı anlayışın bizzat Araplar tarafından Batılılara yöneltildiğine okuyucularının dikkatini çeken Ecevit, bu anlayışın sonucunda hiçbir Arap ülkesinin kendi başına milli bütünlüğünü koruyacak duruma gelemediğini, bu nedenle Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını sağlam temeller üzerine oturtmadığını yazmıştı. Türk hükümetinin ise bütün bu farklılıkları dikkate almadan Orta Doğu liderliğine soyunduğunu düşünen Ecevit, Türkiye'nin bu liderliği İngilizlerin yardımıyla gerçekleştirmeye çalışmasının bölge gerçekleriyle bağdaşmadığı gibi, dış siyaseti başarısız kıldığı görüşündedir.¹⁷⁶

---

¹⁷³ Bülent Ecevit, "İktidar ve Muhalefet", **Ulus Gazetesi**, 20 Aralık 1957, s. 3.

¹⁷⁴ Bülent Ecevit, "Orta Doğu Çıkmazı", **Ulus Gazetesi**, 5 Ocak 1957, s. 3.

¹⁷⁵ Hüseyin Cahit Yalçın, "Batı İle Doğu Arasında Türkiye", **Ulus Gazetesi**, 14 Şubat 1957, s. 1.

¹⁷⁶ Bülent Ecevit, "Arap Milliyetçiliği ve Batılılar", **Ulus Gazetesi**, 15 Mart 1957, s. 3. Ecevit, bu yazısında da Türk milliyetçiliği ile Arap milliyetçiliğinin karşılaştırılmasını, Batılı ülkelere örnekler vererek yapmıştır.

Ahmet Şükrü Esmer, Bağdat Paktı'nın Orta Doğu'da beklenen etkiyi yaratmadığını, Türkiye'nin Kıbrıs sorunu ve 6-7 Eylül olayları nedeniyle dünya kamuoyunda zor durumda kaldığını yazmıştı. 1955 yılına ilişkin değerlendirmelerinde ayrıca ekonomik sorunların Türkiye'nin Dış Politikası'nı etkilediğini, ülkenin dış borçlarını ödemede zorluklarla karşılaşmasına rağmen dünyadaki gelişmelere tepkisiz kalmamasını olumlu olarak değerlendirmişti.¹⁷⁷

Türkiye'nin Dış Politikası'nda Kıbrıs'ın önemli yer işgal etmeye başlamasıyla birlikte muhalif yazarların hükümete karşı eleştirileri daha da artmıştı. Birleşmiş Milletler de Kıbrıs ile ilgili bir oylamada müttefik Irak'ın Yunanistan lehinde oy kullanması *Akis* tarafından Türkiye'nin Orta Doğu'da sultanlarla kurduğu ittifakın iflası olarak değerlendirilmişti. Orta Doğu ülkelerinde görevli Türk diplomatlarının buralarda meydana gelen değişimleri, halkın Türkiye ile ilgili duygu ve düşüncelerini bilmemesini büyük bir zaaf olarak değerlendirmiştir. Bu ülkelerde yöneticilerle halkın arasında uçurumlar olduğunu Türk temsilcilerinin bir an önce görmesi gerektiğine dikkati çekmişti.¹⁷⁸

27 Kasım 1957 ile 27 Mayıs 1960 yılları arasında görev yapan Menderes hükümetinin, son programında ise dış politikada özellikle dünya barışına verilen öneme ve barışın korunması adına kurulan NATO'nun Türkiye açısından önemine değinilmiştir. Bağdat Paktı başta olmak üzere Orta Doğu devletleri ile olan ilişkiler de şu şekilde belirtilmiştir:

(...) Bağdat Paktı'na gelince; bu pakt Orta Doğu'da emniyet ve istikrarı temin bakımından kendisine bağlanan ümitleri boşa çıkarmamıştır. Geçen sene içinde maruz kaldığı sarsıntılara rağmen mevcudiyetini muhafaza etmiş, büyük dost ve müttefikimiz Birleşik Amerika'nın paktın askeri komitesine katılmasıyla daha da kuvvetlenmiştir. Orta Doğu bölgesinde yer alan ve zaman zaman ciddi tehlikelere sebep olan hadiseler karşısında Bağdat Paktı'nın ve ona mensup devletlerin barışı koruma gayretlerinin değeri ve önemi barışsever milletlerce eksiksiz takdir olunduğu düşüncesindeyim. Bağdat Paktı'nın bu barışçı hizmetlerinin daha da yeterli düzeyde gerçekleştirebilmesi ve paktın kuvvetlenmesi hususunda yardım göreceği hakkındaki ümitlerimiz kuvvetlidir.

Orta Doğu'da yaşanan hadiseler, herhangi iki devlet arasında, mesela; Türkiye ile Suriye arasında bir mesele değil Orta Doğu bölgesinde yoğunlaşan ve iki blok arasındaki büyük mücadelenin bir safhasından ibarettir. Bütün Arap milletlerine ve bu arada Suriye'ye karşı tarihten gelen sosyal ve tarihi sebeplere dayanak kardeşlik bağlarıyla bağlıyız. Şüphesiz ki, Orta Doğu milletlerinin her birisinin hürriyet ve istiklallerine sahip olarak refah ve saadete kavuşmaları aziz emelimiz olduğu kadar milli varlığımız için de bir teminattır. Bütün NATO müttefiklerimize ve bu meyanda bilhassa Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya ile

¹⁷⁷ Ahmet Şükrü Esmer, "Dış Politika", *Ulus Gazetesi*, 1 Ocak 1956, s. 3.

¹⁷⁸ "Dış Politika: Akıntıya Kürek", *Akis Dergisi*, 12 (204), 5 Nisan 1958, s. 10-11.

olan karşılıklı anlayışa ve dostluğa dayanan iki taraflı münasebetlerin her sahada her gün biraz daha takviye edileceği gibi, Bağdat Paktı müttefiklerimiz Irak, İran, Pakistan'la da mevcut kardeşlik ve ortaklık meselemiz her bakımdan meydana çıkarılacağından emin olabilirsiniz.¹⁷⁹

Bağdat Paktı'nın ömrü uzun olmamış, 14 Temmuz 1958'de bir askeri darbe ile Irak Kralı devrilmiş ve Nuri Sait de öldürülmüştür. Irak'taki ihtilal, Türkiye'yi çok yakından ilgilendirdi. Her şeyden önce, Iraklı idareciler, Türkiye ile iyi ilişkiler içindeydi. Menderes, Nuri Sait Paşa'yı, gelmiş geçmiş tüm yöneticilerin ustası sayıyordu. Bu ihtilal Menderes'in "Aktif Orta Doğu Politikası" için sert bir darbe idi.¹⁸⁰ Fatin Rüştü Zorlu konunun Türkiye için önemini şu şekilde açıklamıştır:

Elbette ki bu son hadiseler en ziyade Orta Doğu memleketlerini ilgilendirmektedir. Zannediyorum hepimizin kanaati odur ki, bu meseleler Orta Doğu'yu çok aşarak bütün hür cepheyi ilgilendirmektedir ve dünya harbinin bitmesinden beri sulh cephesiyle mütearrız cephe arasında devam etmekte olan mücadelenin yeni bir safhasından ve bu mücadelenin Orta Doğu'ya intikal etmiş bir merhalesinden başka birşey değildir. Hepimiz biliyoruz ki, son seneler zarfında Orta Doğu memleketlerinin bir kısmını teşkil eden Arap devletleri üzerinde beynelmilel komünizmin sızma faaliyeti çok kuvvetli olmuştur.

Orta Doğu'da bulunan ve bizim kendilerine daima kardeş gözüyle baktığımız bu Arap devletleri yakın tarihte istiklallerine kavuşmuş memleketlerdir. Bunların henüz bünyeleri tamamıyla teşekkül etmemiş ve milli arzuları tamamıyla tahakkuk etmemiştir. Bunların birtakım arzuları ve birtakım ihtiyaçları vardır ve onların tahakkukuna çalışmaktadırlar. Türkiye, Orta Doğu'da Arap devletlerinden başka milletlerin de mevcut olduğunu ve Arap milliyetçiliğinin ancak bu devletlerin huzur ve sükûnunu ve onların emniyetini haleldar etmediği müddetçe sempatiyle karşılanması lazım geldiğini kabul eden ve tanıyan bir devlettir.¹⁸¹

1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesiyle çıkan krizde Türkiye'nin Orta Doğu politikasının çelişkileri su yüzüne çıkmıştı. Türkiye savaştan önce bir yandan doğrudan menfaati olmadığı halde Londra'da toplanan Süveyş şirketi hissedarları toplantısına katılıyor, diğer yandan savaştan sonra bütün Arap ülkeleri ile savaşı kınıyor ve İsrail'deki Elçisini geri çekiyordu. İsrail ile ilişkiler bu tarihten sonra sürekli inişli çıkışlı bir seyir takip edecekti.

Bu devirde Suriye ile ilişkilerde de büyük bir gerginlik yaşanmaktaydı. Suriye 1955'te Sovyetlerden gittikçe artan miktarda silah ve askeri malzeme yardımı alıyor ve Türkiye'ye karşı hasmane bir politika izliyordu. ABD de Suriye'ye Sovyet sızmasını ve bunun bölge ülkeleri için oluşturduğu güvenlik tehdidini kınıyordu. Ocak 1957'de

¹⁷⁹ "Menderes Programını Açıkladı", **Milliyet Gazetesi**, 5 Aralık 1957, s. 1.

¹⁸⁰ Bağcı, a.g.e., s. 99.

¹⁸¹ **TBMM ZC**, Birleşim 87, Cilt 4, Dönem 11, 21 Ağustos 1958, s. 832.

açıklanan “Eisenhower Doktrini” ile ABD “uluslararası komünizmin dolaylı bir tecavüzüne” karşı bölge ülkelerini korumayı taahhüt ediyordu. Suriye ise Türkiye’yi sınıra kuvvet yığmakla suçluyordu.

Sovyetler Birliği Eylül 1957’de verdiği bir notada Türkiye’yi Suriye’ye saldırma niyeti beslemekle itham etmekteydi. Mısır Suriye’ye iki tabur gönderirken Suriye de ihtilâfı BM’e taşımıştı. BM’de tarafların sundukları şikâyetlerini geri çekmeleri ile krizin daha fazla büyümesi önlendi. Türkiye sınırdaki kuvvetlerinin bir kısmını geri çekti.

Diğer taraftan Türkiye ve Pakistan Irak devriminden sonra Bağdat Paktı’nın sürmesi amacıyla ABD’nin Pakt’a üye olmasında ısrar ettiler. ABD Pakt’a katılmayı reddetmekle beraber Pakt’ın geri kalan üyeleri ile ikili anlaşmalar imzalamayı kabul etti. Türkiye ile 5 Mart 1959’da imzalanan anlaşmanın içeriği, “Tarafların doğrudan veya dolaylı her türlü tecavüze karşı koymak azmini” vurguluyordu. Bu ibare iç politikada gerginlik yarattı, zira muhalefet iktidarın gerekirse kendisini tasfiye için anlaşmaya dayanarak ABD’nin desteğini isteyebileceğinden kuşku duydu. Mart 1959 anlaşması da gerçekte tamamen lüzumsuzdur. Türkiye’nin güvenliğine bir katkısı olmadığı gibi birçok Arap ülkesi ile ilişkilerini olumsuz etkiledi. Irak devriminden sonra Türkiye ile İsrail arasında da bir yakınlaşma teşebbüsüne girişildi.

İsrail Başbakanı Ben Guryon ile Dışişleri Bakanı Golda Meir gizlice Ankara’ya gelerek Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile görüştüler. İki taraf Karşılıklı diplomatik temsilciliklerini Büyükelçilik seviyesine yükseltmeyi ve aralarındaki siyasi işbirliğini geliştirmeyi kararlaştırdılar. Fakat bu proje gerçekleştirilemedi.¹⁸² Türkiye’nin İç ve Dış Politikası’nda, 1960 sonrasındaki iktidar ve zihniyet değişikliğinin de etkisiyle Araplar lehine bir tutum sergilediği görülmeye başlanmıştı. Bağdat Paktı ne bölgesel üyelerin iç istikrarını ne de Orta Doğu’nun güvenliğini artırmıştır. Temmuz 1958’de, Irak’ta ordu yönetime el koymuş ve Mart 1959’da Irak Pakt’tan çıkmıştı. Irak’ın 24 Mart 1959’da paktan çekilmesiyle merkezi Ankara’ya taşınan paktın adı, 21 Ağustos 1959’da CENTO olarak değişmiştir.

---

¹⁸² Türkmen, a.g.e., s. 17-18.

27 Mayıs yönetimi iktidara geldiğinde açıklanan hükümet programında şöyle denmiştir:

Türkiye NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır. CENTO, BM Anayasası'na uygun olarak Orta Doğu'da barış, güvenlik ve ilerlemeyi sağlamak üzere meydana getirilen bir savunma teşkilatıdır. Türkiye, özellikle Orta Doğu ve Yakın Doğu memleketlerine karşı alaka ve yakınlık duymaktadır. Bu arada Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklal içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki BAC ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlenmesi hususunda bu iki komşu ile karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten mutluluk duymaktayız.¹⁸³

27 Mayıs yönetimi, üçüncü dünya ülkelerine yönelik tutumunu ilk defa Cezayir Bağımsızlık Savaşı sırasında ortaya koymuştu. MBK'nin 16 Eylül 1960'da yayınladığı bildiriye, Türkiye'nin gelecekteki ulusal bağımsızlık savaşlarını ve özellikle de Cezayir'in Fransa'ya karşı açtığı savaşı destekleyeceğini açıklamıştı.

MBK üyeleri Cezayir milliyetçiliğini desteklemenin Türkiye'nin tarihine duyduğu bir saygının gereği olduğunu vurgularken, Dışişleri Bakanlığı, NATO içinde müttefikimiz olan Fransa ile karşı karşıya gelmenin Türkiye için Ortak Pazar'a üye kabul edilmemek de dâhil birçok soruna yol açacağını düşünüyordu.¹⁸⁴ Bu nedenle Cezayir konusunda bir eyleme geçilememiş sadece sözle destek vermekle yetinilmişti. DP dönemi göz önünde tutulacak olursa bu adımın ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılacaktı. 1950'ler boyunca Üçüncü Dünya'nın karşısında yer almış olan Türkiye'nin artık bu grupta yer alan ülkelerin mücadelelerine sözlü de olsa destek verildiği görülmektedir.

27 Mayıs sonrasında Orta Doğu'da bir takım gelişmeler olmuştu. Birleşik Arap Cumhuriyeti'ne isyan eden Suriye ordusu, 28 Eylül 1961'de kansız bir ihtilale Suriye'de idareyi ele almıştır. İhtilali diktatörlüğe son vermek ve Suriyelileri ihtilale kavuşturmak için yaptıklarını bildiren ihtilalciler, idareyi en kısa zamanda sivil idareye teslim edeceklerini açıklamışlardır. Yayınlanan tebliğlerden ihtilalcilerin Suriye'yi Mısır'dan ayırmak istedikleri anlaşılmaktadır. İhtilal Batı dünyasında endişe ile karşılanmış, ihtilal haberi üzerine Türkiye-Suriye sınırı, Suriye tarafından 28 Eylül'de kapatılmıştı. Dışişleri Bakanlığı ihtilalle ilgili olarak şu bildiriye yayınlamıştır: “Güney komşumuz Suriye'de

¹⁸³ “Hükümet Programı Açıklandı”, **Hürriyet Gazetesi**, 11 Temmuz 1960, s. 5.

¹⁸⁴ Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 48.

Silahlı Kuvvetler'in idareyi ele aldığı öğrenilmiştir. Milletlerin ve komşu memleketlerin hürriyet ve istiklallerine daima saygı duyan Türkiye, bu hareketi Suriye'nin bir iç meselesi olarak görmekte ve hükümetimizin durumu yakından takip etmektedir.”¹⁸⁵

Suriye'de, bağımsız bir hükümet kurulmuş ve Türkiye ile Ürdün yeni hükümeti tanıdı. Türkiye ve Ürdün'den sonra İran da yeni hükümeti tanıdı. Amerika ise Nasır'ı kızdırmamak ve yeni hükümeti daha iyi anlayabilmek için beklemeyi tercih etmişti. Kahire'de Arap'ın Sesi Radyosu ise Türkiye'yi şiddetle eleştirmişti. Radyo; “Türkiye Suriye'yi nasıl tanıyacak? Türkiye, Hatay'ı Suriye'den zorla almıştır.” dedikten sonra, Suriye'nin BAC'a katılmadan önce Türkiye tarafından tehdit edildiğini ileri sürmüştü.¹⁸⁶

Türk hükümetinin, Suriye'yi tanıyan ilk iki ülkeden biri olması sebebiyle, Suriye Başbakanı Küzbari memnuniyet duymuştur. Başbakan Türk hükümetinin, Suriye Arap Cumhuriyeti'ni tanımasından duyduğu memnuniyeti ifade ettikten sonra şöyle demiştir: “Bundan sonra münasebetlerimiz hep iyi olmalıdır. Eski anlaşmazlıkları unutalım, her şeye iyi niyetle başlayalım.”¹⁸⁷

Bu dönemde Orta Doğu üzerinde etkili faktör olan Nasır, Bağdat Paketi'nin bir türlü unutamadığı gibi Türkiye'nin Orta Doğu'ya yaklaşma teşebbüslerini daima şüphe ve endişe ile karşılamıştı. Türkiye'nin Orta Doğu'da etkinlik kazanması Nasır'ın asla hoşlanmayacağı bir durumdu. Bu nedenle Mısır hükümeti, Suriye'yi tanıdığı gerekçesiyle Türk hükümeti ile bütün ilişkilerini kestiğini bildirmiştir. Nasır, Türkiye ile birlikte Ürdün ile de ilişkilerini kesmiştir. Nasır'ın asıl amacı yeni tanımları önlemektir.¹⁸⁸ Türkiye, Mısır ihtilalinin başında yaptığı hatayı bir defa daha tekrarlamıştı.¹⁸⁹ 1958 Şubat başında, Kahire ve Şam'ın BAC adı altında birleşmelerini olumlu karşılarken bu defa Suriye'yi tanımakta acele etmiştir. Amerika, İngiltere ve İsrail tanıma konusun da tereddüt içinde kalmışlardır. Çünkü zayıf bir Suriye, Orta Doğu için tehlike ve politik boşluk yaratabilirdi. Mısır'ın bu tavrına karşılık Türkiye, Mısır Büyükelçisi'nden Ankara'yı terk etmesini istemişti. Türkiye ile BAC arasında siyasi ilişkilerin 1 Ekim 1961'de kesilmesi nedeniyle Mısır'daki Türklerin hak ve menfaatlerinin İsviçre hükümetince, BAC'nin Türkiye'deki hak ve

¹⁸⁵ “Suriye'de İhtilal Oldu”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Eylül 1961, s. 5.

¹⁸⁶ “Suriye Mısır'dan Tamamen Ayrıldı”, **Milliyet Gazetesi**, 1 Ekim 1961, s. 5.

¹⁸⁷ “Küzbari Türkiye İle Dostluk İstiyor”, **Milliyet Gazetesi**, 5 Ekim 1961, s. 1.

¹⁸⁸ M. Piri, “Mısır ve Türkiye”, **CumhuriyetGazetesi**, 3 Ekim 1961, s. 3.

¹⁸⁹ Gürün, a.g.e., s. 362.

menfaatlerinin de Yugoslavya Federatif Halk Cumhuriyeti tarafından korunması kararı alınmıştı.¹⁹⁰

Öte yandan İsrail ile ticaret, turizm ve ulaştırma ilişkilerini sürdürülmeye devam edilmişti. Türkiye, BM’de Cezayir’in kendi kaderlerini tayin hakkı görüşmelerinde hep aleyhte oy kullanmıştı. Bunun sonucu olarak da Yunanistan ile çelişen politikalarda Arap ülkelerinden destek bulunamamıştı. Dışişleri Bakanlığı bünyesinde üçüncü dünyaya yönelik bir politika saptanması ve uygulanması ancak Kıbrıs olayları sırasında Türkiye’nin BM’de yalnızlığını görmesinden sonra gerçekleşmişti. Türkiye, Kıbrıs sorununda beklediğinin aksine Batı’dan tepki görmesi nedeniyle, ABD ve NATO ile olan ilişkilerini yeniden gözden geçirme gereği duymuştu. Kamuoyundan gelen tepkiler, ABD ve NATO’yla ilişkilerin askıya alınmasını ve Türk Dış Politikası’nda, ABD dışında alternatif geliştirmesi yönünde istekleri gündeme getirmiştir. Alternatifler arasında ise, Orta Doğu ve üçüncü dünya ülkeleri gösterilmekteydi.¹⁹¹

Türkiye, Irak ve Suriye’de birbirini takip eden darbe girişimlerine karşı bir tutum almamıştır. Türkiye kendi içinde Talat Aydemir’in darbe girişimlerini bastırarak siyasi istikrarı sağlamaya çalıştığı için daha temkinli davranarak Arap komşularının iç işlerine karışmamayı tercih etmiştir. Bu sırada ortaya çıkan Kıbrıs sorunu, Türkiye’nin dikkatini başka yöne çevirmişti.

CENTO Bakanlar Konseyi dokuzuncu toplantısını 28 Nisan 1961’de Ankara’da yapmıştı. Çalışma sonunda yayınlanan müşterek tebliğde alınan kararlar şöyledir; CENTO bölgesinin bütünlüğüne ve bağımsızlığına karşı herhangi bir tecavüzün vaki olmadığı bildirilmiş, nükleer denemelerin durdurulması konusunda varılacak bir anlaşma, silahsızlanma yolunda atılmış ilk esaslı adım olarak görülmektedir. Bölge memleketleri arasında kara ve demiryolları ile limanlar ve haberleşme işinde önemli ilerlemeler kaydedilmesi için gösterilen yakın ilgi belirtilmişti.¹⁹²

---

¹⁹⁰ BCA, BÖKMEK, 030.01.63.388.5.

¹⁹¹ Ramazan Gözen, **Amerikan Kışkırcısında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal Ve Sonrası**, Ankara: Liberte Yayınları, 2000, s. 10-15.

¹⁹² “CENTO Konseyi”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Nisan 1961, s. 5.

1961 yılında, Irak ile olan ilişkilere baktığımızda ise, Kürtçülük sorunu, 1958'den beri soğukluğunu sürdüren Türk-Irak ilişkilerini daha da sertleştirmişti.¹⁹³

27 Mayıs askeri darbesinden önceki dönemde Arap-Türk ilişkileri en alt düzeyde iken bu durum, 27 Mayıs askeri darbesinden sonra 27 Mayısçıların Arap-Türk ilişkilerini geliştirme çabalarına rağmen değişmemişti. Böylece 27 Mayıs askeri darbesi, Türkiye Dış Politikası'nda stratejik anlamda olduğu gibi taktiksel açıdan da önemli bir değişime yol açmamıştı.¹⁹⁴

1.7. Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs, 1571 yılından 1877 yılına kadar üç asır gibi uzun bir süre Türk idaresinde kalmıştı. 1877-1878 yılları arasında gerçekleşen ve tarihte 93 Harbi olarak da bilinen Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti'nin Ruslar karşısındaki yenilgisi üzerine Ruslara karşı fazla ödün vermemek amacıyla, İngilizlerin isteği üzerine Ada 92.000 altına Britanya İmparatorluğu'na kiralanmıştı.¹⁹⁵ Böylece Osmanlı mülkiyeti devam ediyor sayılmakla birlikte, yönetim tamamen İngilizlere geçmişti. İngiltere adayı yönetmek için "Komiser" tayin etmiş, 1914'te başlayan I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın İngiltere karşısındaki Almanya'nın yanında savaşa girmesi üzerine de adaya tamamen el koyduğunu açıklamıştır. Kıbrıs I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında İngiltere'de kalmıştı.

Kıbrıs Adası'nın Türkiye için taşıdığı önem çok büyüktür. Türkiye'nin stratejik, jeopolitik, siyasal ve ulusal güvenliğinde çok fazla etkili olan bir adadır. Ada'nın Türkiye için önemi şöyle sıralanabilir:

1. Türkiye'nin Akdeniz'e açılan kapısı,
2. Kıbrıs'ın Türkiye bakımından stratejik önemi, Kıbrıs Adası'nın Türkiye'nin hemen yanı başında 40 mil kadar yakınında olması,

¹⁹³ Yulug Tekin Kurat, "Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası", **Belleten**, 39 (153), Ankara: TTK Yayınları, 1975, s. 303.

¹⁹⁴ Gökhan Çetinsaya, "Türk-İran İlişkileri", Faruk Sönmezoğlu (Der.), **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 146.

¹⁹⁵ Selahi R. Sonyel, "İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs'ı İngiltere'ye Nasıl Kiraladı", **Belleten**, 17 (168), Ankara: TTK Yayınları, 1977, s. 732-734.

3. Türkiye aynı zamanda bir Akdeniz ve Orta Doğu ülkesidir. Bölgenin en büyük ülkesinin Doğu Akdeniz ve Orta Doğu’da ekonomik ve siyasal varlığını sürdürebilmesi için Kıbrıs’ta Türk varlığının korunması yaşamsal bir önem taşımaktadır.
4. Bakü-Ceyhan enerji hattı Türkiye’nin geleceği ve bölgedeki yeri bakımından büyük önem taşımaktadır. Türkiye yakın bir gelecekte dünyanın önemli enerji terminallerinden birisi olacaktır.
5. Ada üzerinde Türk-Yunan dengesinin sağlanması önemlidir.¹⁹⁶

24 Temmuz 1923’te imzalanan Lozan Antlaşması ile Türkiye Cumhuriyeti İtilaf Devletlerince resmen tanınmasına rağmen Antlaşma’nın 16, 20 ve 21. maddeleri ile Kıbrıs’ın İngiliz toprağı olduğu kabul edilmişti. Bu maddelerin ilk ikisi yani 16 ve 20. maddeler Kıbrıs’ın hukuki statüsü ile ilgili iken, 21. madde Ada’da yaşayan Türkler’in vatandaşlık meselesi ile ilgilidir.¹⁹⁷ Türkiye’yi yıllar sonra yeniden Kıbrıs sorunuyla yüz yüze getirecek olan neden de Lozan Antlaşması’nın 16. maddesidir. Lozan Antlaşması’nın 20. maddesi ise şöyle düzenlenmişti: “Kıbrıs Britanya hükümeti tarafından 5 Kasım 1914’te ilan olunan ilhakını, Türkiye tanıdığını beyan eder.”¹⁹⁸ Bu madde ile Ada’nın kesin olarak İngiltere’ye ait olduğu kabul edilmiştir. O güne kadar Türk vatandaşı olarak görülen Kıbrıslı Türkler’den İngiliz uyruğuna geçmek ve Adada kalmak isteyenler dışında kalan, Türk vatandaşlığına sahip olarak adayı terk etmek ve Türkiye’ye göç etmek isteyenlere tanınan haklarla yaklaşık 7-8.000 civarında Kıbrıslı Türk de kayıklar, tekneler veya vapurla Türkiye’ye göç etmişlerdir.¹⁹⁹

Kıbrıs’ta 1931 yılından itibaren özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında artarak devam eden Rumlar’ın Enosis çabaları Türk kesiminde tepkilere yol açmıştır. Kıbrıslı Rumlar’ın 1931 yılında Enosis talebiyle başlattığı ayaklanmalar 1943’e kadar İngiliz hükümetinin tedbirleriyle bastırılmıştır. II. Dünya Savaşı sonrası dünyanın değişen dengeleri Kıbrıs’ı da etkilemişti. Sovyetler Birliği, sıcak denizlere inme isteğini gerçekleştirilmede Kıbrıs’taki İngiliz varlığını bir engel olarak gördüğü için Ada’ya

¹⁹⁶ Erol Manısalı, **Dünden Bugüne Kıbrıs**, İstanbul: Gündoğan Yayınları, 2003, s. 113-117.

¹⁹⁷ Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953, s. 2.

¹⁹⁸ Mim Kemal Öke ve Erol Mütercimler, **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti’nin Dış Politikası**, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları, 2000, s. 191.

¹⁹⁹ BCA, BKKK, 030.18.1.1.012.59.3.

gönderdikleri gruplarla halkı Enosis doğrultusunda kışkırtmaya çalışmıştı. II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde 12 aday bir oldubitti ile almanın verdiği rahatlık Yunanistan'a Kıbrısın'da alınabileceğinin umutlarını veriyordu.²⁰⁰ Türkiye'nin 1923'te imzalanan Lozan Antlaşması'ndan bu yana sorunun üzerine çok fazla gitmemesi, Kıbrıs üzerindeki haklarından vazgeçmiş olmasından değil, ittifaklarına ve Batı Bloğunda sahip olduğu yere gösterdiği bağlılığı zedelememe çabasıydı. Kıbrıs, Türkiye'nin ayrıcalıklı bir müttefiki haline geldiği İngiltere'nin elindeydi ve İngiltere ile Türkiye de Bağdat Paketi çerçevesinde müttefikler.

Enosis propagandası sonrasında Yunanistan'da Parlamento, 27 Şubat 1947 tarihinde oybirliğiyle aldığı bir kararla, "Yunanistan'ın Kıbrıs'la Birleşmesi" gerektiğini kabul etmiş ve bunu bütün dünyaya ilan etmişti. Yunanistan'da plebisit fikrinin ortaya atılması sonrasında 21 Kasım 1949'da BM'ye müracaat eden Yunanlılar, "Anavatan Yunanistan'la birleşmek için self-determinasyon hakkının halkımıza tanınmasını istiyoruz." demişler ve böylece Kıbrıs meselesi BM gündemine girmişti.²⁰¹

15 Ocak 1950 tarihinde Rum kiliselerinde, Kıbrıs'ın Yunanistan'a katılım kararının alındığı emsaline az rastlanır bir plebisit gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar bu gelişmeler Ada'daki gerginliği, huzursuzluğu ve belirsizliği artırmışsa da Türkiye, içinde bulunulan Soğuk Savaş ortamında müttefik İngiltere'nin içişlerine karışmasına neden olur endişesi ile Kıbrıs konusunda Lozan Antlaşması ile oluşan statükonun devamından yana tavır almıştı.²⁰²

Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın 23 Ocak 1950 tarihinde bir gazetecinin konuya ilişkin sorusunu cevaplandırırken, "Kıbrıs meselesi diye bir mesele yoktur. Çünkü Kıbrıs bugün, İngiltere'nin hâkimiyeti ve idaresi altındadır. (...)"²⁰³ şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. CHP iktidarı, Kıbrıs meselesinde daima Lozan Barış Anlaşması ile oluşan statükonun devamından yana tavır almış ve aktif bir dış siyaset

²⁰⁰ Murat Hatipoglu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1997, s. 311.

²⁰¹ Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)**, Lefkoşa: Cyrep Yayınları, 1997, s. 115.

²⁰² BCA, BÖKMEK, 030.01.123.785.2.

²⁰³ Fahir Armaoğlu, **Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti'nin ve Kamu Oyunun Davranışları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)**, Ankara: AÜSBF Yayınları, 1963, s. 19.

izlemekten kaçınmıştı. Buna karşın DP'nin ise, Kıbrıs meselesine ilişkin kamuoyuna aktirdirdiği çeşitli politikaları bulunmaktadır.

1.7.1. Demokrat Parti'nin Kıbrıs Politikası

Türkiye'nin 1950'li yılların başlarında, henüz bir Kıbrıs Politikası oluşturmadığını söyleyebiliriz. Çünkü II. Dünya Savaşı sonrasında ilk amaç; NATO güvencesi altında Batı Bloğu içinde yer alabilmektir. Bu yüzden Türkiye Kıbrıs'a ilişkin tutumlarında Batı Devletleri ile iyi geçinme kaygısı taşımıştı.

1951 yılı ortalarında Yunanistan konu ile resmen ilgilenmeye başlamıştır. Yunanistan Başbakanı Venizelos'un 16 Şubat 1951'de Yunan Parlamentosu'nda yaptığı konuşmada Kıbrıs konusuna bakış açısını şöyle ifade etmişti:

Biz, Kıbrıs Adası'nın ilhakını bugün değil, 1915 senesinden beri müteaddit defalar istedik. O zamandan bugüne kadar, iş başına gelen bütün Yunan hükümetleri de bu talebi tekrarladılar. Biz yeni bir müracaatta bulunmadıysak bundan, bu işten vazgeçtiğimiz manası çıkarılmamalıdır. Sükûtumuz, siyasî izanımızın zaruri bir tecellisinden ibarettir. Hakikatte, Kıbrıs'ı istemekten hiçbir zaman vazgeçecek değiliz.²⁰⁴

DP iktidarı, Kıbrıs meselesini yalnız İngiltere'yi ilgilendirmesi gereken bir iç mesele olarak tanımlamış ve başka her hangi bir devletin Ada üzerinde bir hak iddia etmesini kabul etmemiştir. Menderes hükümeti, 1951 yılı sonlarına kadar, NATO'ya kabul edilmeyi dış politikalarının ana hedefi olarak değerlendirdiklerinden Kıbrıs meselesine temkinli yaklaşmışlar, NATO'ya katılım sürecini zedeleyecek bir politika izlemekten kaçınmışlardı. Bununla birlikte hükümetin 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya girişinden sonra da Kıbrıs konusundaki tavrının değişmediği ve NATO yolu ile ittifak kurduğu İngiltere ve Yunanistan ile ilişkilerinin bu sorundan etkilenmemesi için gayret ettiği görülmektedir.²⁰⁵

Türk hükümeti konuya kayıtsız kalmayı sürdürürken, Makarios'un girişimi ve baskısı ile Yunanistan, 1954 Martı'ndan itibaren İngiltere'den Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhak edilmesini talep etmeye başlamıştı. 3 Mayıs 1954 tarihinde de Yunanistan Başbakanı

²⁰⁴ "Kıbrıslı Türkler Venizelos'un Taleplerini Protesto Ettiler", **Milliyet Gazetesi**, 19 Şubat 1951, s. 1.

²⁰⁵ Faruk Sönmezoglu, "Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Kıbrıs Politikası (1945'ten Günümüze)", Mustafa Bıyıklı (Ed.), **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi**, İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2008, s. 263-264.

Papagos sorunu BM Genel Kurulu'na götüreceğini açıklamıştı. Yunan hükümeti, konunun BM Genel Kurulu'nda görüşülmesi talebiyle, 20 Ağustos 1954'te bir girişim gerçekleştirmiş ve Kıbrıs için plebisit yapılmasını istemişti.²⁰⁶ Böylece Kıbrıs sorunu uluslararası sorun haline gelmişti.²⁰⁷

BM Genel Kurulu, 17 Aralık 1954'te, "Halkların eşit hakları ve kendi kendini yönetim ilkesinin BM gözetimindeki Kıbrıs ahalisi için uygulanması meselesinin daha fazla görüşülmemesine" karar vermişti. Verilen karardan sonra Atina gazetesi olan Apoyevmatini'de Türkiye aleyhine yazılar çıkmaya başlamıştı. Yazılanlar şöyledir: "Yunanistan Kıbrıs'ın hürriyeti için şimdiye kadar elinden geleni yapmıştı. Artık Kıbrıslıların silaha sarılmaları zamanı gelmişti." Lefkoşa'daki, Yunan öğrenciler sınıflarını terk ederek sokaklara dağılmış ve "Kahrolsun Amerika, Kahrolsun Birleşik Devletler, Enosis istiyoruz" diye slogan atmışlardır. Patrikhanenin bir sözcüsü ise, "BM'nin kararı bizi büyük bir teessür içinde bıraktı. Amerikan-Yunan tezi aleyhinde oy vereceğini bildirinceye kadar büyük ümitler besliyorduk." demiştir. Kıbrıs'taki Türkler ise büyük bir sevinç göstermişlerdir. BM'deki İngiliz delegasyonu Yunanistan'ın uğradığı ezici mağlubiyetten sonra bir daha böyle bir teşebbüse girişmesinin çok zor olacağını söylemişti.²⁰⁸

Bütün bunlar üzerine Yunanistan, Makarios'un telkinleri doğrultusunda meseleyi silah zoru ile çözmeye karar vermiştir. Bu doğrultuda EOKA (Kıbrıslı Savaşçıların Milli Teşkilatı), OXEN (Gençlerin Hıristiyan Ortodoks Birliği) ve PEON (Kıbrıs Enosis'çi Gençlik Teşkilatı) gibi örgütler kurulmuştur. Bu örgütler, 1 Nisan 1955'te İngilizleri Ada'dan atmak, Türkleri ise imha etmek amacıyla harekete geçmişlerdir. Lefkoşa, Larnaka, Limasal ve Famagus'ta Rumlar, hükümet dairelerini basmışlar ve Orta Doğu İngiliz Kumandanlığı askeri barakalarına ve radyoevlerine bombalar atmışlardır. Atina Radyosu yaptığı yayımla, Rumların çıkardıkları hadiseleri tasvip eden bir konuşma yapmıştır. Ayrıca Atina gazeteleri, Kıbrıslı Rumları müdahalelerinden dolayı tebrik

²⁰⁶ "Kıbrıs Meselesi BM'ye Aksettiriliyor", **Milliyet Gazetesi**, 8 Ağustos 1954, s. 1.

²⁰⁷ Halil Fikret Alasya, **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1987, s. 65.

²⁰⁸ "Yunan Halkı BM Kararını Hazmedemiyor", **Milliyet Gazetesi**, 17 Aralık 1957, s. 7.

etmiştir. Bunlardan Etnikos gazetesi, Kıbrıslıları istiklalleri için yapacakları mücadelede maddi ve manevi olarak destekleyeceklerini yazmışlardır.²⁰⁹

EOKA'nın terör eylemlerini başlatarak, Türkleri de hedef alması Demokrat Parti'nin Kıbrıs politikasının değişmesinde etkili olmuştur. 1955 yılında yaşanan olaylar diğer yandan İngiltere'nin çabaları sonucunda Kıbrıs diye bir sorunun varlığını kabul etmeye başlayan Başbakan Menderes, 16 Kasım 1956'da Nihat Erim'e talimat vermiş ve hükümetin siyasi hedeflerini izah etmiştir. Bu konuda Nihat Erim'in raporu şöyledir:

1. Kıbrıs'ın İngiltere'de kalmasını isteriz.
2. Eğer İngilizler çekilecekse Kıbrıs gerçek sahibi olan Türkiye'ye verilmelidir.
3. Bu olmadığı takdirde Yunanistan ile Türkiye arasında eşit olarak taksim edilmelidir.
4. İngiltere Ada halkının self-government hakkı tanımayı tercih eder görünüyor. Bu gerekirse Kıbrıs Türkleri'nin ve Türkiye'nin hakları ve emniyeti korunmalıdır.
5. Asla kabul edemeyeceğimiz şey Kıbrıs'ın Yunanistan'a verilmesidir.

Türkiye'nin Kıbrıs üzerinde coğrafi, tarihi ve stratejik haklar iddia ederken, Ada'nın İngiltere sömürgesi olarak kalmasını savunması doğru olmaz. Türkiye'nin tezi şu olmalıdır; "Kıbrıs'ın hükümrânlığı İngiltere'de kalsın. Fakat Ada halkına self-government elbette tanınmalıdır. Self-government için ilk şart Rumlar'ın tedhişinin mutlaka durdurulmasıdır. Self-government statüsünün uygulaması Türkiye, İngiltere ve Yunanistan temsilcilerinin katılımıyla beraber bir komite kurulmalıdır."²¹⁰

1.7.1.1. Türkiye'nin Ada Üzerinde Hak İddiası (Nisan 1955-Aralık 1956)

Manchester Guardian gazetesi Londra'da açılan üçlü Kıbrıs konferansına dair yayınladığı makalede şunları yazmaktadır:

Kıbrıs mevzuu üzerinde müzakereler bu sabah Londra'da başlayacaktır. Konferansa iştirak eden üç devlet, müşterek bir anlaşma zemini bulmak için evvele bina ettikleri sert engelleri yıkmaya çalışacaklardır. Bu davanın uzun zaman ihmal edilmiş olması şüphesiz ki durumu güçleştirmiştir. Alâkalı milletler birbirlerine karşı sert tavırlar takınmış, anlaşma ümidini zayıflatan yersiz propagandaya girişmiştir. Asabi bir hava

²⁰⁹ "Kıbrıs'ta Kanlı Nümayişler", **Milliyet Gazetesi**, 2 Nisan 1955, s. 7.

²¹⁰ BCA, BÖKMEK, 030.01.38.227.1.

içinde başlayacak olan konferansın neticeye varmadan dağılması tehlikesi mevcuttur. Bu tehlikeyi önlemek İngiltere Hariciye Vekili'nin vazifesidir. Stratejik bakımdan güney hudutlarının müdafaasız kalmasından endişe eden Türkler, bu davada haklıdır. Yunanlıların bu bölgenin kolektif güvenliğini sarsmadan Kıbrıs'a muhtariyet verileceğini iddia etmesi uzak bir hayaldir. Vaziyeti İngiltere bakımından mütalâa edince, müstemlekeler vekâletinin Kıbrıs hakkında vereceği karar diğer kolonilerden farklı olacaktır. Zira Kıbrıs'ın dâhilî vaziyeti bütün diğer müstemlekelerden farklıdır.²¹¹

Londra Konferansı, Kıbrıs sorununun çözüme varılması konusunda beklentilerin çok fazla olduğu bir konferanstı. Toplanacak olan bu üç devlet Doğu Akdeniz'in sulhu ve istikrarını sağlayabilecek önemdeydi. Ayrıca NATO'da da birbirleriyle müttefik olan bu devletlerin birtakım ortak noktaları bulunmaktaydı. İngiltere ile Türkiye aynı zamanda Orta Doğu'nun güvenliğinden de sorumluydular. Kıbrıs'ın Türkiye'nin güney sahillerine 64 km kadar yakın bir mesafede olması ve Ada'daki nüfusun beşte birini Türkler'in oluşturması itibarıyla, Türkiye'nin de Kıbrıs sorunuyla ilgilenmesini beraberinde getirdi. İşte tüm bu sebeplerden dolayı konferansa katılan üç ülkenin de Kıbrıs meselesine gerçekçi bir ruh ve dostluk havasıyla yaklaşması gerekmektedir.²¹²

Londra Konferansı 29 Ağustos'ta Lancaster Hause'de başlamıştı. İngiliz temsilcilere H. Mc Millan, Türk temsilcilere Fatin Rüştü Zorlu, Yunan temsilcilere de Stefanopulos başkanlık etmişti.²¹³ Londra Konferansı'nda ilk olarak tezini açıklayan İngiltere olmuştu. Konferansta Mc Millan, İngiltere'nin Kıbrıs'a bağlı bulunduğunu açıklamış ve Akdeniz'in stratejik vaziyeti dolayısıyla adayı hiçbir zaman terk etmeyeceğini ve esasen bu durumun tamamen İngiltere'nin iç meselesi olduğunu açıkça belirtmişti.²¹⁴

Yunanistan ise konferansta, Ada halkının kendi geleceklerini kendileri tayin etmesi hususunda ısrar etmişti. Kıbrıs için muhtariyet talep eden Yunanistan Hariciye Vekili, ayrıca tehditkâr bir eda ile Ada'ya muhtariyet verilmesine mani olacak teklifler ortaya atıldığı takdirde konferansı derhal terk edeceklerini beyan etmişti. Muhtariyetin sonu Ada'nın ilhakı manasına geldiği için bu görüş Türkiye tarafından reddedilecekti.²¹⁵ Kıbrıs'la ilgili öngörülen çözüm önerilerinde Kıbrıs halkının isteklerinin göz ardı edilmemesi üzerinde durmuştu. Yunan hükümeti Kıbrıslıların gelecekteki durumlarını

²¹¹ **Aynı Tarihi**, (261), 29 Ağustos 1955, s. 170-173.

²¹² Elizabeth Barker, "Kıbrıs ve Birleşmiş Milletler", **Zafer Gazetesi**, 8 Ağustos 1955, s. 3.

²¹³ Öke ve Mütercimler, a.g.e., s. 213.

²¹⁴ "İngilizler Kıbrıs Adası'na Muhtariyet Vermek İstiyor", **Milliyet Gazetesi**, 31 Ağustos 1955, s. 7.

²¹⁵ "Üçlü Konferansta Türk Tezi Bugün Açıklanacak", **Milliyet Gazetesi**, 1 Eylül 1955, s. 1.

serbestçe belirleyebilmelerine imkân vermek için İngiltere'den mümkün olduğunca yakın bir tarih istemiş, buna karşılık İngiltere'ye ittifak ve NATO dâhilinde mümkün olan kolaylıkları göstereceğini bildirmişti. Yunan tezi tamamıyla self-determination üzerine kurulmuştu.

Zorlu, konferansın açılış konuşmasında Kıbrıs sorununu hukuki çerçeve içine oturtmakla işe başladı. Konferans başkanı Mc Millan sözü Türk temsilciliğine verdiği zaman Zorlu'nun okuduğu 28 sayfalık Türk tezinin özeti şu idi: Lozan Antlaşması'nın 30 ve 31. maddeleri, 16. maddeden ayrı olarak Kıbrıs Adası'na özel statü tanımıştı. Gerçekten de 16. maddenin genel hükmüne karşılık, 30. madde ile Türkiye, Kıbrıs Ada'sı üzerinde egemenlik haklarını yalnız İngiltere'ye devrettiğini belirtmişti. 31. madde ile de Ada'da yaşayan halklara, anlaşmanın imzalanmasından başlayarak iki yıllık bir süre içinde, Türk ya da İngiliz uyrukluğunda tercih hakkı tanınmıştı.²¹⁶ Türk Heyeti Başkanı Fatin Rüştü Zorlu 52 dakikalık konuşmasında, Kıbrıs'ın bugünkü durumunda yapılacak bir değişikliğin Lozan Antlaşması'nın tadili demek olduğunu, bu takdirde Türkiye'nin yeni haklar talep edeceğini bildirdi. Ada'nın durumunun Türkiye ve İngiltere arasında görüşülmesi gereken bir konu olduğunu deliller, örnekler göstererek ve devletler hukukundan kuralları okuyarak izah eden Zorlu, Kıbrıs Adası'nda yaşayan 100 bin Türk'ün, anavatanda yaşayan 24 milyon kütlenin bir parçası olduğunu ilave etti.²¹⁷

İngiltere, NATO ve Bağdat Paketi çerçevesinde üstlenmiş oldukları görevleri yerine getirebilmek için Kıbrıs Adası'na ihtiyaçları olduğunu açıklamıştır.²¹⁸ Londra Konferansı'nda Kıbrıs meselesiyle ilgili olarak üç hükümetten Kıbrıs sorununa ilişkin farklı görüşler ortaya konmuştu.

Londra Konferansı'ı herhangi bir uzlaşma ya da antlaşmayla sonuçlanmamıştı. Fatin Rüştü Zorlu Londra'da 3 Eylül 1955'te Türk gazetecilere verdiği demeçte, "Konferans muvaffak olmuştur. Çünkü burada her üç tarafta fikirlerini açıklamak imkânını bulmuştur." şeklinde konuşma yapmıştı.²¹⁹

²¹⁶ Öke ve Mütercimler, a.g.e.,s. 214.

²¹⁷ "Muhtariyet ve İlhak Taleplerini Reddettik", **Milliyet Gazetesi**, 2 Eylül 1955, s. 1.

²¹⁸ Aydın Olgun, **Kıbrıs Gerçeği (1931-1990)**, Ankara: Demircioğlu Matbaacılık, 1991, s. 11.

²¹⁹ Niyazi Kızılyürek, "Birinci Cumhuriyetten Yeni Kıbrıs'a", Masis Kürkcügil (Der.), **Kıbrıs Dün ve Bugün**, İstanbul: İthaki Yayınları, 2003, s. 21.

Londra Konferansı görüşmeleri sırasında, 1955 yılına damgasını vuran ve tarihe 6-7 Eylül olayları olarak geçen talihsiz bir olay yaşanmıştı. Selanik'te Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu evde patlatılan bomba ile ilgili haber önce 6 Eylül 1955 günü Türkiye radyolarında yayınlandı. Kıbrıs Türktür Cemiyeti'nin önyak olması ve bazı gençlik örgütleri ve meslek kuruluşları ile bazı resmi ve gayri resmi makamların telkin ve teşvikiyle yerel kalabalıklar ve dışarıdan getirilmiş olan kitleler tarafından 6 Eylül akşamı toplumsal bir kargaşameydana geldi.²²⁰ İstanbul ve İzmir de Rumlara karşı başlatılan tedhiş hareketi kısa bir süre sonra yağmacılığa dönüşmüş, Rumlara ve Türklere ait dükkânlar yağmalanmıştı. İstanbul'da evler basılmış, camlar çerçeveler kırılarak mal ve eşyalar tahrip edilmişti.²²¹

6-7 Eylül olaylarının yaşanması Türk hükümetini endişelendirmiş ve bazı tedbirler almaya itmişti. Hükümet bu konuyu şöyle açıklamıştır:

Bu hadiselerin şiddetle ihlal ettiği amme, huzur ve asayişini yeniden ve derhal tesisi için bütün gerekli tedbirler alınmış ve alınacaktır. Hadiselerin cereyanı sırasında en acil bir tedbir olmak üzere İstanbul ve İzmir'de fevkalade halin mevcudiyeti ilan edilmiş ve fakat hükümet kuvvetlerinin vaziyete hâkim olmaları üzerine kaldırılmıştır.²²²

Türk hükümeti verdiği beyanatta olayları, “büyük bir felaket” olarak vasıflandırarak, olayların sebebi hakkında şunları söylemiştir:

Kıbrıs meselesi etrafında cereyan eden hadiseler dolayısı ile aylardan beri umumi efkarda hasıl olan şiddetli heyecana ve inzımamın Selanik'te aziz Atatürk'ün evine ve konsoloslüğümüze karşı tertiplenen suikast, kısmen maksatlı ve hainane, kısmen de idrak ve surdan mahrum tahrikçilerin de tesiri ile büyük kitlelerin vücuda getirdikleri nümayiş hareketlerine sebep olmuş ve bu hal bilhassa İstanbul'da gecenin geç saatlerine kadar devam etmiştir. Denilebilir ki dün gece İstanbul ve memleket esas itibarıyla bir komünist tertip ve tahriki ve ağır bir darbeye maruz kalmıştır.”

Türk hükümeti, 9 Eylül'de yayınladığı bir bildiri de güven ve asayişin korunması için her türlü inzibati tedbirlerin alındığı, suçluların ortaya çıkarılıp cezalandırılması için gerekli kovuşturmanın yapılmakta olduğu, sıkıyönetim makamlarının duruma el koyduğu olaylardan zarar gören vatandaşların maddi zararlarının tamir ve telafisi için hükümetin

²²⁰ “Örfî İdare İlan Edildi”, **Milliyet Gazetesi**, 7 Eylül 1955, s. 1.

²²¹ “İstanbul ve İzmir'de Dün Çok Müessif Kargaşalıklar Oldu”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 7 Eylül 1955, s. 1.

²²² “Hükümetin Beyanı”, **Ulus Gazetesi**, 8 Eylül 1955, s. 3.

gerekli tedbirleri alacağı ve bu sebepten de zarar gören vatandaşların, “yeni bir gayret, hamle ile derhal” işlerine başlamaları bildirilmişti.²²³

Londra Konferansı 6-7 Eylül olayları sebebiyle ve Yunanistan’ın self-determination konusunda ısrar etmesi üzerine herhangi bir uzlaşma sağlanamadan sona erdi. Fatin Rüştü Zorlu Mc Millian’a self-determination konusunda şöyle demiştir: “İngiltere’nin self government üzerindeki görüşü hatalıdır. Çünkü self-government’ten önce Yunanistan Enosis’ten self-determination’dan vazgeçtiğini açıkça ifade etmeli, yoksa takip edilmek istenen yol Ada halkı, Türk-Yunan ilişkileri için zararlı olacaktır.” İngiliz diplomatları ise şöyle demiştir: “Beklenen şey bu idi. Yunanlıların reddi karşısında Kıbrıs’ta bir şey değişmeyecek. Türkler’in de isteği buydu.”²²⁴

Londra Konferansı’nın bir önemli sonucu Ada’nın geleceğinde kimlerin söz sahibi olacağını net biçimde ortaya çıkmış olmasıdır. Bu konferans Kıbrıs tarihi için çok önemli bir gelişme olmuştu. Öte yandan Türk heyeti, sorunun BM’ye götürüleceğini biliyordu. Bu yüzden de zaman kazanmak istiyordu. 1955 yılında toplanan Londra Konferansı, bir anlaşma zemini oluşturulamadan dağılmasına rağmen, Türkiye’nin dünya kamuoyu önünde bir Kıbrıs politikası belirlemesi açısından önemlidir.

1.7.1.2. Ada’nın Taksimi (Aralık 1956-Mayıs 1960)

1956 yılına gelindiğinde İngiltere, Kıbrıs’a “Mahalli muhtariyet verilmesi” çabalarını sürdürmüş, bu amacı gerçekleştirmek için de Lord Radcliff’e bir anayasa tasarısı hazırlattırılmıştı. Bu tasarıda self-determinasyon konusuna yer verilmemekle beraber, self government üzerinde durulmuştu. Avam Karması’nda görüşmeler sonucunda 19 Aralık 1956 tarihinde resmen kabul edilen anayasaya göre, kurulması öngörülen ve 36 üyeden oluşacak olan Kıbrıs Meclisi’nde Türkler 6, Rumlar 24 üye ile temsil olunacak, geriye kalan 6 üye de adanın valisi tarafından seçilecekti. Kurulması planlanan kabinede ise Türklere yalnızca bir bakanlık verilecekti.²²⁵ Aynı tarihte İngiltere Sömürgeler Bakanı Lennox Boyd, Avam Karması’nda yaptığı konuşmasında; “İngiliz hükümetinin, Kıbrıs gibi

²²³ **Aydın Tarihi**, (262), 8 Eylül 1955, s. 69.

²²⁴ “Londra Konferansı Akamete Uğradı”, **Milliyet Gazetesi**, 8 Eylül 1955, s. 7.

²²⁵ “Kıbrıs’ın İkiye Taksimi Muhtemel”, **Ulus Gazetesi**, 26 Aralık 1956, s. 1.

gayet karışık bir ahali için self determinasyon hakkının tatbiki için muhtelif hal çareleri arasına adanıtaksimi hususunda ithal edilmesi gerektiğini kabul etmektedir.” demişti.²²⁶

Türkiye'nin, taksim tezini benimseyerek, önemli bir ödün vermesine karşın, Rumlar'ın yarattığı terör olayları durmamış, tam tersine artmıştı. Örneğin; 22 Ocak 1957 tarihinde, Kıbrıs'ta incelemeler yapan ve aralarında Nihat Erim'in de bulunduğu Türk delegasyonunun aracına Rum teröristlerce bombalı suikasta bulunulmuş, ancak eylem amacına ulaşmamıştı.²²⁷ Öte yandan, Kıbrıs sorunu Yunanistan tarafından yeniden Birleşmiş Milletler'e götürülmüştü.

BM'deki Türkiye temsilcisi Selim Sarper hükümetinin Kıbrıs konusundaki görüşlerini açıklamış, Yunanistan'ın Ada'daki terör eylemlerini desteklemekten vazgeçmesini ve Yunan hükümetinin ilhak isteğinin reddedilmesini istemişti. Yunanistan temsilcisi ise, hükümetinin self-determination tezini savunarak, bu görüşlerinin kabul edilmemesi durumunda, Yunanistan'ın NATO'dan ayrılacağı tehdidini bir defa daha tekrarlamıştı. BM, 26 Şubat 1957 tarihinde, 1 çekimsere karşın, 55 olumlu oy ile, taraflar arasında görüşmelere devam edilmesi yolunda karar vermiştir. 9 Aralık 1957 tarihinde, Kıbrıs sorununu yeniden BM'nin gündemine gelmiştir. Yunistan'ı; Suriye, Mısır, Yugoslavya, Sovyet Rusya ve Doğu Bloğu devletleri desteklediler. Ancak Yunan tezi olan self determination, BM Siyasi Komisyonu'nda; 33 lehte, 20 aleyhte ve 25 çekimsere oy alabildi. Son kararı veren BM Genel Kurulu'nda ise; Yunan tezine; 31 olumlu, 23 olumsuz, 24 çekimsere oy verildiğinden ve çoğunluk sağlanamadığından, Yunan tezi self-determination reddedilmiş oldu.²²⁸

16 Haziran 1958 tarihinde toplanan TBMM Kıbrıs ile ilgili olarak bir bildiri yayınlamıştı. Bu bildiri; Türkiye'nin Kıbrıs konusunda en son kabul ettiği çözüm şeklinin taksim olduğu yolundaki görüşü bir defa daha dile getirmişti. Kıbrıs sorunu, 1958 Eylül'ünde bir defa daha BM gündemine getirilecek, ancak BM bu defa da soruna barışçı, demokratik ve adil bir çözüm şekli bulunması için çaba gösterilmesine karar verecekti.

²²⁶ **Ayn Tarihi**, (277), 26 Aralık 1956, s. 325.

²²⁷ Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık, t.y., s. 55.

²²⁸ “Kıbrıs'ta Çarpışma BM'de Müzakereler”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Aralık 1957, s. 1.

İsviçre'nin Zürih kentinde, 20 Ocak 1959'da Türk Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ile Yunan Dışişleri Bakanı Evangelos Averof; 5 Şubat 1959'da da Türkiye Başbakanı Adnan Menderes ile Yunanistan Başbakanı Karamanlis görüşmeler gerçekleştirmişti. Altı gün süren Zürih toplantıları sonucunda, 11 Şubat 1959'da Zürih Anlaşması imzalanmıştı. 19 Şubat 1959'da da İngiltere Başbakanı Mc Millan, Yunanistan Başbakanı Karamanlis ve Türkiye Başbakanı Adnan Menderes tarafından imzalanan Londra Antlaşması ile Kıbrıs Türkleri bu devletin iki eşit statülü kurucusundan biri olmuştu.²²⁹ Anlaşma sonunda gazetecilere verdiği demeçte, Kıbrıs'ı bir eve benzeten Averof, "İnşa ediyoruz anahtar Kıbrıs halkına vereceğiz. Anlaşma olmazsa bu evde oturulmaz." sözlerini kullanmıştı. Fatin Rüştü Zorlu, anlaşma ümidinin %80'e çıktığını ifade ederken, Averof ise; "Aziz arkadaşım ile her zaman aynı fikirde değilim." diye cevap vermişti.²³⁰

İkinci Londra Konferansı sonrasında imzalanan bu genel uzlaşma anlaşması; Kuruluş, Garanti, Askeri işbirliği, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası gibi dört ayrı anlaşmadan oluşmaktadır. Bu anlaşmalar onaylanmak üzere, 4 Mart 1959 tarihinde TBMM'ye sunulmuştu. TBMM, yapılan görüşmeler sonrasında Londra Anlaşması'nı 2 çekimser, 138 olumsuz oya karşın, 347 olumlu oy ile kabul etmişti. Mecliste Kıbrıs hakkında eleştiriler ve kaygılar devam ederken, Fatin Rüştü Zorlu kaygıların yersiz olduğunu şöyle dile getirmişti:

Bizim için esas Enosis'in yani iltihakın bertaraf edilip edilmemiş olmasıdır. Yunanistan için asıl esas, taksimın bertaraf edilip edilmemiş olmasıdır. Anayasa mucibince hem taksim, hem de Enosis aynı katiyetle reddedilmektedir. Garanti Anlaşması'na gelince: Garanti Anlaşması aynı maddeyi teminat altına almakla ve her iki ihlal hali karşısında teminat veren memleketlerin aynı şekilde hareket edeceklerini ifade ve tasrih etmektedir. Şu halde eğer teminat Enosis için yoksa taksim için de yoktur.²³¹

Böylece Kıbrıs Federal Cumhuriyeti Türkiye tarafından onaylanmıştı. Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında imzalanan Londra Anlaşması'na göre; Türkiye ve Yunanistan, İngiltere'nin Kıbrıs'ta askeri üs kurabilme hakkını tanıyorlardı. Bu anlaşma ile Kıbrıs'ın bağımsız bir cumhuriyet olması, bu cumhuriyetin; Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın garantörlüğü altına alınması, burada Temsilciler Meclisi ve Cemaat Meclisi

²²⁹ BCA, BÖKMEK, 030.01.38.227.17.

²³⁰ "Prensiplerde Anlaşmaya Varıldı", **Milliyet Gazetesi**, 11 Şubat 1959, s. 1.

²³¹ **TBMM ZC**, Birleşim 50, Dönem 11, Cilt 8, 4 Mart 1959, s. 25.

olmak üzere iki ayrı meclisin kurulması öngörülmüştür. Kıbrıs hükümetinde ise; Bakanlar Kurulu üyeliklerinden üçünün Türklere yedisinin de Rumlara verilmesi, cumhurbaşkanının Rumlardan, yardımcısının da Türkler'den seçilmesi karara bağlanmıştır. Cumhurbaşkanı yardımcısının, cumhurbaşkanı gibi, dış siyaset, savunma ve iç güvenlik gibi konularda veto yetkisi olacaktı.

Ayrıca, iç güvenliği sağlamak için gerekli olan 1.600 kişilik güvenlik örgütünün; 950'si Rumlardan, 650'side Türklerden oluşacaktı. Öte yandan; 1.200'ü Rumlardan, 800'üde Türklerden seçilecek olan toplam 2.000 kişilik savunma gücünün, karargâh komutanlığı ise sırayla yürütülecekti. Ada'da iç güvenliği sağlamak için oluşturulacak 4.000 kişilik ordunun da yarısı Türklerden, öteki yarısı da Rumlardan meydana gelecekti.²³²

Londra Antlaşması'nın imzalanmasının ardından 6 Temmuz 1959 tarihinde Yunanistan Büyükelçisi Peşmazoğlu, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ı ziyaret etmişti. Bu ziyaret esnasında Yunanistan'ın anlaşmadan duyduğu memnuniyeti dile getiren Büyükelçi, Kıbrıs Anayasası'nın kabulünden ve Kıbrıs'ta ilk seçimler yapıldıktan sonra iki devlet başkanının Kıbrıs'ı birlikte ziyaretlerinin varılan neticenin iki dost millet tarafından da özümsemiş bir anlaşma olduğunu ortaya koyacağı inancını dile getirmiştir. Bayar, bu teklife sıcak bakmış, Yunanistan ile daima dostluk ilişkilerini sürdürmeyi arzuladığını bildirmişti.²³³ Bu ziyaretten de anlaşılacağı gibi Türk-Yunan ilişkileri dostane bir havaya bürünmüştü. Ancak Kıbrıs'taki Türk ve Rum kesimin ilişkileri için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

Kıbrıs sorunu açısından atılan adımı geçersiz kılmasından çekinen Türk hükümeti, Rauf Denктаş ve Kıbrıs Milli Gençlik Teşkilatı Lideri Celal Horden'i konu ile ilgili görüşmek için Türkiye'ye davet etmişlerdir. Bu görüşmede, Ada'daki Rum cemaatin kurdukları yeni teşkilat ile Türkler'in iktisadi hayatta kendilerine yeter hale gelmelerini önlemek için teşebbüslerde bulduklarının bilindiğinin altı çizilmişti. Bu teşebbüsler karşısında bir mukavemet hareketi olarak, Milli Gençlik Teşkilatı'nın kurulduğunu ve bu teşkilatın süratle köylere kadar yayılması ve "Türk'den Türk'e sloganı" ile bir nevi boykot

---

²³² BCA, BÖKMEK, 030.01.38.227.17.

²³³ BCA, BÖKMEK, 030.01.63.386.14.

yapmalarının maksatlı olarak bir şikâyet konusu haline getirildiği ve bu hassas günlerde biraz daha dikkat edilmesi rica edilmişti.²³⁴

Demokrat Parti'nin anlaşmaya bakış açısı ise Rumlar'ın anlaşmayabakış açısından farklılık arz ediyordu. İktidar Partisi'nin baştan beri Adahakkındaki politikası barışa dayalı iken Yunanistan'ın tahrikleri üzerinedeğişime uğramış “İlhak” sonra “Taksim” şekline dönüşmüştü. Ancakbu kez de ABD ile İngiltere engeli karşılaşması, ülke içinde yaşadığısiyasi ve ekonomik bunalım yüzünden Kıbrıs hakkındaki politikalarındayeniden bir değişim sürecine girmiş ve Kıbrıs'ta iki cemaatli bircumhuriyet yönetimini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bu anlaşmaya göre Ada'da Rumların sayıca üstünlüğüsavunularak gerek iç gerekse dış siyasette söz hakkının daha fazla olması ve Enosis faaliyetlerinin önünü açması bir zaaf olarak kabuledilebilirken; Türkiye'ye garantör devlet hakkını kazandırması ve Ada'ya müdahale edebilme imkânını sağlaması bir başarı olarak addedilebilir.

1.7.2. 27 Mayıs Yönetiminin Kıbrıs Politikası

Londra ve Zürih Antlaşmaları'nın imzalandığı tarihten Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiği güne kadar geçen sürede Türkiye'de önemli bir siyasal değişiklik yaşanmış ve TSK yönetime el koymuştur. Kıbrıs'ta bağımsızlık çözümünü oluşturan kadro iktidardan uzaklaştırıldığı gibi yargılanmaya da başlamıştır. Menderes ve Zorlu, Kıbrıs'ta bağımsızlık ilan edildiğinde Yassıada'da tutuklu bulunuyorlardı. Yeni Cumhuriyet bir yaşını doldurduğunda ise, haklarında verilen idam cezası ile infaz edilmişlerdi. Yunanistan'da ise 1960'lı yılların başında Karamanlis hükümeti seçimleri kaybetmiştir. Askeri darbe ile başa geçen 27 Mayıs yönetimi açıklamış olduğu hükümet programında Kıbrıs konusunda şunları söylemiştir:

Dost ve müttefik Yunanistan ile olan münasebetlerimiz, Kıbrıs meselesinin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğini ve bu gelişmenin ileride daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz. Kıbrıs'taki cemaatimizin haklarının ve menfaatlerinin korunmasına ve Kıbrıslı soydaşlarımızın istikbalinin teminat altına alınmasına imkân verecek olan Zürih ve Londra Antlaşmaları'nın nihai tekemmül safhasına ulaşmaktayız. Kıbrıslı soydaşlarımızın, Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde milletimizden ve hükümetimizden daima yakın alaka ve muhabbet görecekler. Kıbrıslı

²³⁴ BCA, BÖKMEK, 030.01.69.438.8.

soydaşlarımızın yürekleri ferah ve başları dik olarak şeref ve istekle vazifelerini yerine getireceklerine, refah ve saadet içerisinde yükselip ilerleyeceklerine kalpten inanıyoruz.²³⁵

Türkiye'nin dikkatini Kıbrıs Cumhuriyeti'nden çok, Kıbrıslı Türklere ve Yunanistana yönelttiği görülmektedir. 27 Mayıs yönetimi Yunanistan ya da herhangi bir müttefik ile Türkiye'nin Dış Politikası'nda değişiklik mesajı verebilecek bir anlaşmazlığın çıkmasından özenle kaçınıyor, bu bağlamda Kıbrıs konusunda çok dikkatli davranıyordu.²³⁶

Zürich ve Londra Antlaşmaları iki toplumlu bağımsız bir cumhuriyetin kurulması esasına dayanmıştır. Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulabilmesi için yapılacak ön çalışmayla devletin anayasasını hazırlamak gerekiyordu. Bu amaçla müşterek bir anayasa komisyonu oluşturulmuştur. Anayasa komisyonu Türk ve Rum toplumlarının temsilcileri de dâhil olmak üzere Yunan ve Türk yasa uzmanlarından oluşmuştur. Ayrıca komisyonda Türkiye ve Yunanistan Dışişleri'nin ortaklaşa seçtiği ve komisyona başkanlık yapacak olan tarafsız bir hukuk danışmanı da bulunacaktı. Müşterek anayasa komisyonunda Türk hükümetinin temsilcisi Nihat Erim, Yunanistan hükümetinin Tsitsis, Kıbrıs Türk toplumunun Rauf Denктаş, Kıbrıs Rum toplumunun temsilcisi ise Klerides'tir. Komisyona başkanlık edecek olan tarafsız hukuk danışmanı ise Lozan Hukuk Fakültesi Profesörü Marcel Bridel olmuştu. Anayasa çalışmaları, Lefkoşa ve Lozan'da büyük bir gizlilik içerisinde yapılan toplantılarla sürdürülmüştü.²³⁷ Komisyon'un, Anayasa tasarısı üzerindeki çalışmaları Zürich ve Londra Antlaşması'na göre dokuz ay içerisinde bitmiş olması gerekirken adada İngilizlere bırakılacak olan askeri üslerin yüzölçümüne dair uyuşmazlıklar çalışmaların uzamasınaneden olmuştu.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını her defasında ileriye atan İngiltere ile çıkan anlaşmazlık, 1 Temmuz 1960'ta sonuca bağlandı. Neticeye göre, Kıbrıs toprakları üzerinde iki ayrı bölgede olmak üzere toplam 99 mil karelik bir alanda, İngiliz üslerinin kurulması kararına varıldı. İngilizlere üsler dışında, belirli bölgelerde İngiliz askerleri için eğitim

²³⁵ "Hükümet Programı Açıklandı", **Hürriyet Gazetesi**, 11 Temmuz 1960, s. 3.

²³⁶ Melek Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 720.

²³⁷ Murat Sarıca ve diğerleri, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1975, s. 14.

yapabilme, haberleşme imkânı ve serbest uçuş dokunulmazlığı gibi haklar da verilmişti. İngilizler, sahip oldukları üslerin sivil yönetiminden de sorumlu olacaklardı.

İngiltere'nin, Kıbrıs konusunda elde ettiği bu kazançlar sonucunda Anayasa tasarısı birtakım değişikliklerle kabul edilmiş, 21 Temmuz 1960'ta da İngiliz parlamentosu tarafından oylanmıştı.²³⁸ Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı sonucu İngiltere istediğini elde etmiş, Türkiye ise Garanti ve İttifak Antlaşmaları'yla tam olmasa da Enosis'in önüne geçebilmişti. Tüm bu avantajlardan dolayı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu bazı çevrelerce İngiltere ve Türkiye adına siyasi bir başarı olarak görülmüştü. Nihayet 16 Ağustos'ta Kıbrıs bağımsız bir devlet oldu. Türk askeri birliğinin kumandanı ise Albay Turgut Sunalp olmuştur. Anayasanın ilanı ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuyla birlikte Kıbrıs Valisi Sir Hugh Foot'un da görevi sona ermiş ve Kıbrıs'tan ayrılmıştı. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Başkanı Cemal Gürsel'in, Makarios ve Dr. Fazıl Küçük'e gönderdiği telgraflarda; Kıbrıs'ın bağımsız bir cumhuriyet olması sonucunda barış ve sulh yolunda atılan bu ilk adımdan duyduğu memnuniyetlere yer verilmiştir. Cemal Gürsel, ayrıca bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'yle ilgili olarak şu mesajı yayınlamıştı:

Genç Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulduğu şu anda, ilk cumhurbaşkanı ve cumhurbaşkanı muavinine tüm samimiyetle tebriklerimi iletirim. Kıbrıs'ın ve Kıbrıslıların kaderi ve istikbali ile daima yakından ve samimiyetle alakalanmış olan Türkiye ve Türk milleti, Kıbrıslıların üstün vasıflarını kendilerine layık kıldığı bir idareye ve maddi refah seviyesine erişmesini her zaman istemiş bunun temini için mümkün olanı yapmaya çalışmıştır. Şu anda imzalanmış bulunan antlaşmaların tesis etmiş olduğu sağlam ve adil temeller üzerinde kurulmuş olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, Ada'daki Türk ve Rum cemaatlerinin ve bütün Kıbrıslıların bu antlaşmalara uygun bir şekilde ve karşılıklı hak ve menfaatlerine riayetkâr bir kardeşlik ve işbirliği zihniyeti dâhilinde çalışmalarını ile kültürel, siyasi ve kültürel alanlarda mesut gelişmeler kaydedeceği şüphesizdir.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Türkiye, Yunanistan ve İngiltere ile mevcut anlaşmaları ve bu dört memleket arasında daha da kuvvetlenecek olan sıkı dostluk ve işbirliği sayesinde Kıbrıslıların refah ve hayat seviyelerini artırabilmek için geniş imkânlarla sahip olacağına ve her bakımdan parlak bir istikbale namzet bulunduğu kaniim. Kıbrıslılara ve Genç Kıbrıs Cumhuriyetine Hükümetine engin muvaffakiyetler ve saadetler dilerim.²³⁹

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilanı sebebiyle bir konuşma yapan Makarios, Ada'yla alakalı olarak tarafların samimi ve sıkı bir işbirliği içerisinde olması gerektiğini ifade etmiş, her iki halkın da birbirlerinin, geleneklerine ve manevi değerlerine karşılıklı saygı

²³⁸ Sarıca ve diğerleri, a.g.e., s. 15.

²³⁹ "Gürsel'in Kıbrıs'a Mesajı", **Hürriyet Gazetesi**, 16 Ağustos 1960, s. 1.

duymasını istemiştir. Cumhurbaşkanı yardımcısı Dr. Fazıl Küçük ise Kıbrıs'ın bağımsızlığı ile ilgili şu temenni ve dileklerde bulunmuştu:

Kıbrıs tarihinde açılan bu mesut devri büyük bir sevinçle kutlarken halkın seçtiği kimseler olarak omuzlarımıza ağır ve mesuliyetli bir yük aldığımızı unutmamak yerinde olur. Bizim bundan sonra siyasetimiz her üç devletle sıkı bir dostluk temini ve onların her türlü yardımına mazhar olmak için çalışmaktır.²⁴⁰

Cemal Gürsel, Selim Sarper, Cumhurbaşkanı Makarios ve Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Fazıl Küçük'e de telgraf göndererek muvaffakiyetlerini dilemişlerdir. Fazıl Küçük de Cemal Gürsel'e gönderdiği cevapta şöyle demiştir:

Kıbrıs'ta Cumhuriyetin ilanı münasebetiyle izhar buyurduğunuz iyi temennilere teşekkür ederim. Kıbrıs Türk Cemaati olarak öteden beri takip ettiğimiz sulh politikasına sadık kalacak, hak ve hürriyetimizin sağlanması yolunda eldeki bütün imkânları meşru yollardan kullanılmasını bileceğiz. Anavatanın bugüne kadar büyük desteğine mazhar olan bizler bundan böyle de izinizden ve yolunuzdan ayrılmayacak, inkılaplara daima sadık kalacak ve Kıbrıs Türkünü daha mesut bir hayata kavuşturmak yegane emel ve amacımız olacaktır. Kıbrıs Türk Cemaati adına minnet şükranlarımızı sunar bağlılık ve sadakatimizi bildiririm.²⁴¹

1959 yılında imzalanan Züriç ve Londra Antlaşmaları ile Türkiye'nin Kıbrıs konusunda garantör devlet konumuna gelmesi önemli bir gelişme olmuştu. Antlaşmalar ve devletin anayasal hükümleri, Kıbrıs Türk halkını Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ortak kurucuları ve sahipleri konumuna getiriyor, onları Ada'nın yönetimine tam olarak ortak yapıyor ve ayrı birer millet olarak varlıklarını koruma imkânı sağlıyordu. Türkiye açısından en büyük kazanç ise Garanti Antlaşması'na göre Türkiye'nin gerektiğinde adaya tek başına müdahale etme hakkını elde etmesiydi.²⁴²

Kıbrıs Rumları'nın Enosis sevdasından vazgeçmemeleri ve 1960 Anayasası'nın Türklere tanıdığı hakları içlerine sindirememeleri 1960'ta kurulan bağımsız Kıbrıs Devleti'nin 1963 ve 1964'te buhranlarla karşılaşmasına neden oldu. Türkiye 1961'den itibaren Rumları, anayasayı ihlal etmemeleri gerektiği konusunda uyurmaya başlamıştı.

²⁴⁰ “Türk Alayı Görülmemiş Tezahüratla Karşılandı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Ağustos 1960, s. 5.

²⁴¹ BCA, BÖKMEK, 030.01.7.40.20.1.

²⁴² Nasuh Uslu, “Türk Tarafı Açısından Kıbrıs Sorununun Boyutları”, Ramazan Gözen ve diğerleri (Ed.), **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Ankara: Liberte Yayınları, 2001, s. 213.

1.8. AET ile İlişkiler

Avrupa ülkelerinin birleşmeyi öngörmeleri kalıcı olmasa da 19. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olan Paris Antlaşması'na dayanmaktadır. Beş Avrupa devleti ile imzalanan anlaşma ile bir Avrupa Ahengi (Concert Europeen) adı verilen bir ittifak düşünülmüş, sonraları buna Osmanlı Devleti de dâhil edilmiştir. Anlaşma ile üye devletlerin aralarındaki sorunları barışçıl yollardan çözümlenmesi hatta bir parlamentonun oluşturulması amaçlansa da Avrupa'daki iktisadi ve siyasi rekabet sonucunda yeni çekişmeler ve savaşlar bu birliğin kurulması fikrinin unutulmasına neden olmuştur.

19. yüzyılda Avrupa'da birlik kurma düşüncesinin temelinde ekonomik nedenler yatmaktaydı. Oluşturulan ilk ekonomik birleşme 18 Temmuz 1932 tarihindeki İsviçre'de imzalanan ve Benelüks olarak bilinen "Ouchy Sözleşmesi"dir. Sözleşme Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında imzalanmıştı.²⁴³ Avrupa Birliği olarak bilinen yapıyı oluşturan ve üç Topluluktan ilki olan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun kurulması yönündeki ilk girişim, 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schumann'dan geldi. Avrupa ülkelerine yapılan çağrıda, savaş sanayisinin ana maddeleri olan kömür ve çeliğin üretim ve kullanımının uluslararası bir organın sorumluluğunda yönetilmesi öngörülüyordu. Bu çağrı ile Fransa, Avrupa'nın diğer ülkelerinin yanı sıra Almanya'ya, Avrupa Federasyonu'nun ilk parçasını oluşturmak üzere, iki ülkedeki kömür ve çelik üretimini yönetecek bir organda eşit şartlar ile yer almasını teklif etmektedir.

Çağrıya üç Benelüks (Belçika, Lüksemburg ve Hollanda) ülkesinin yanı sıra, İtalya da olumlu cevap vermişti. Schumann Planı esas alınarak yapılan görüşmeler sonucunda, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran ve aynı zamanda bugünkü Avrupa Birliği'nin temelini oluşturan üç kurucu Antlaşmadan birisi olan antlaşma, Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg arasında elli yıl süreyle yürürlükte kalmak üzere, 18 Nisan 1951 tarihinde Paris'te imzalanmış ve 25 Temmuz 1952 tarihinde yürürlüğe girmişti.²⁴⁴

²⁴³ Enver Bozkurt ve Havva Demirel, **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2004, s. 119-200.

²⁴⁴ Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, "Avrupa Birliği ve Türkiye", Ankara: Doğuşum Matbaacılık, 2002, s. 9-12.

Ortak Pazar olarak kurulan AKÇT'den sonra altı ülke, 1957 yılında Roma'da iki antlaşma daha imzalamıştı. Yapılan bu antlaşmalar ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community, EEC) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) (EURATOM) kurulmuştu. AET'ye Ortak Pazar da denilmektedir. AET'nin yürütme organında üye ülkelerin dışişleri bakanlarından oluşan konsey, günlük çalışmalarını yürüten üye ülkelere atanan komiserlerden oluşan komisyon; yasama organı olarak Avrupa Parlamentosu, son olarak da yargı alanında ise Adalet Divanı kurulmuş böylece yüksek bir entegrasyon gerçekleştirilmişti. 1963 yılında, Belçika'da imzalanıp 1 Temmuz 1967'de yürürlüğe giren yeni antlaşma ile ECSC, EEC ve EURATOM'un yürütme ve yasama organlarının birleştirilmesiyle Avrupa Topluluğu (European Community, EC) oluşturulmuştu.²⁴⁵

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya iki büyük bloğa ayrılınca Türkiye; Cumhuriyet'in kuruluşundan beri izlediği Batıya dönük dış politikasının gereklerine uyarak, Batı'nın yanında yer almıştı.²⁴⁶ Gerek siyasi gerek de ekonomik yönden de daha kuruluşundan beri Avrupa ülkeleriyle çeşitli ilişkiler kurmuş olan Türkiye, bu ekonomik bütünleşme hareketinin dışında da kalamazdı.²⁴⁷ Bir yandan Batıya karşı duyulan yakınlık ve ilgi, öte yandan ekonomik alanda Ortak Pazar'ın Türkiye'nin iktisadi kalkınmasının en müsait şekilde gerçekleştirebileceği bir ortam sayılması Türkiye'yi, AET ile ilişkiler kurmaya yöneltmişti. Ayrıca, AET'nin kuruluşundan itibaren kaydettiği hızlı gelişme ile diğer Avrupa ülkelerinde ve özellikle benzeri ekonomik seviyeli ülkelerde, bu yeni ekonomik güce katılmak konusunda gün geçtikçe artan ilgi de, Türkiye'yi AET'yi yakın ilişkiler kurma çabalarını hızlandırmaya zorlamıştı.²⁴⁸ Türkiye, bu suretle sadece siyasi bir karar vermemiş, aynı zamandakalkınmasını yürütmek bakımından da bir tercih yapmış ve Batı modelini benimsemişti.

Yunanistan'ın AET ile ortaklık bağı kurmak üzere harekete geçmiş bulunması da siyasal ve ekonomik yönlerden Türkiye'nin kararını etkileyen itici bir unsur olmuştu. Daha

²⁴⁵ Ramazan Kılıç, **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Teorisi Gümrük Birlikleri Teorisi**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2002, s. 39-40.

²⁴⁶ Şaban H. Çalış, **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2006, s. 54.

²⁴⁷ Yıldırım Keskin, "Ortak Pazar ve Türkiye", **Avrupa Ekonomik Topluluğu Çeşitli Hukukî Sorunlar Üzerine Konferanslar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1973, s. 50.

²⁴⁸ **İktisadi Kalkınma Vakfı**, "Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Türkiye", İstanbul: İKV Yayınları, 1967, s. 46.

önce kararlaştırılan birlikte hareket etme ve işbirliği yapma esaslarına uygun olarak bu başvuru Yunanistan tarafından Türkiye'ye bildirilmişti. 15 Temmuz 1959'da Yunanistan'ın AET'ye başvurusundan 16 gün sonra Türkiye 31 Temmuz 1959'da başvurusunu yapmıştı. Önce Yunanistan'ın ardından da Türkiye'nin başvuruları AET'de büyük sevinçle karşılanmıştı. Çünkü diğer Avrupalı ülkeler AET'ye ilgisiz kalmışlardı. AET aynı zamanda Yunanistan ve Türkiye'nin başvurusuyla, önemli bir prestij kazanmakla beraber, Topluluğa dışa kapalı olmadıklarını ispat etmeleri için de bir olanak doğurmuştu.²⁴⁹ Bu itibarla Türkiye ve Yunanistan'ın ortak üyelik başvurusu hem AET'ye hem de diğer Avrupalı ülkelere bir hareketlilik getirmişti. AET'nin üçüncü ülkelere karşı ortak bir dış politikası olmamasına rağmen, Yunanistan ve Türkiye'ye karşı izlediği geleneksel politika "sağduyulu tarafsızlık" çerçevesinde oluşmuştu. Bu yaklaşım AET'nin, Yunanistan ve Türkiye'nin ortaklık başvurularını eşit düzeyde değerlendirmesinde görülebilir.

AET, Türkiye ve Yunanistan'a karşı izlediği eşitlik politikasından taviz vermemek için her iki başvuruyu da kabul etmişti. Ancak Topluluk bu başvuruya verdiği yanıtta, ne Yunanistan'ın, ne de Türkiye'nin kalkınma düzeyinin tamüyeliliğin yükümlülüklerini üstlenmesine imkân vermediğini belirtmiş ve tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar "Ortaklık İlişkisi" önermişti. Bu öneri, bir ya da daha fazla devlet ve hükümetlerarası örgüt arasında bazı işlevsel boyutların bütünleşmesini sağlarken, diğerlerini ayrı tutan bir çeşit kurumsal ilişkinin başlatılmasıydı.²⁵⁰ Bu çerçevede Yunanistan ve Türkiye, "tam üyelik için tarihsel bir yükümlülüğe sahip Avrupa Devleti" olarak kabul edilmekteydiler. Dolayısıyla ortaklık anlaşmaları aynı zamanda gerçekleşecek olası bir tam üyelik vaadini içermekteydi. AET'nin Türkiye'nin başvurusuna verdiği olumlu karşılık aynı zamanda siyasi bir boyuta da sahipti. AET'nin Türkiye'yi NATO içerisinde tutma kaygısını ve NATO'nun Doğu Akdeniz üyeleri ile ilişkisini dengeleme ümidi, açık şekilde Türkiye'nin ortak üyeliğini gerektirmekteydi. Türkiye'nin resmi ortaklık başvurusundan sonra iki taraf arasındaki ilk resmitoplantı 28-30 Eylül 1959'da Brüksel'de olmuştu. Konsey, Türkiye ile görüşmeleri yürütmek için komisyonu görevlendirmişti.

---

²⁴⁹ Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1986, s. 62-63.

²⁵⁰ Meltem Müftüler Baç, **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, (Çev. Simten Coşar), İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 40.

İki taraf ilk toplantıda karşılıklı bilgi ve görüşmelerin nasıl ve hangi konularda olacağı gibi bir planlama yapma fırsatı bulmuşlardı. AET temsilcileri herşeyden önce mütekabiliyet prensibinde ısrar etmişler ve eğer Türkiye AET'ye biran önce üye olmak istiyorsa, aşamalı ortaklık anlaşmasına gerek olmadığı görüşünü ileri sürmüşlerdi.²⁵¹ Bu çerçevede AET tarafı, resmi olmamakla birlikte, 24 yıl tek süreli ama AET'nin devamlı ve otomatik bir biçimde gümrük indirimlerine ve liberasyona gideceği, Türkiye'nin ise aynı şeyi aralıklı bir şekilde, yapmayı üstleneceği bir geçiş dönemini önermişti.²⁵²

AET Ekonomik destek konusunda ise, Türkiye'ye parasal yardım da bulunabileceğini ima etmiş olmakla beraber Türkiye'nin ortaklık döneminde, AET'nin kurumlarına katılması talebini kesin olarak reddetmişti.²⁵³ Bu görüşmelerde AET, Türk tarafının getirdiği önerileri, karşı önerilere tepkileri, verdiği bilgileri, açık ve bir bütün oluşturmaktan çok uzak hatta Yunanistan'ınkine göre daha belirsiz olarak değerlendirmiştir. Dolayısıyla bu belirsizlik, Türkiye ile Yunanistan arasında bir koşutluk kurma çabası içindeki AET yetkililerini de güç durumda bırakmıştı.²⁵⁴

Türk tarafının ısrarı ile yapılan 2-4 Aralık 1959 tarihli ikinci toplantıda ise, Türkiye, ekonomi, ticaret, sanayi ve tarım konusunda gerekli bilgileri Topluluğa sunmuştu. Türkiye'nin müracaatından hemen sonra Türk ekonomisini analiz etmeye çalışan AET yetkilileri artık Türkiye'nin ekonomik yapısının AET için ciddi bir sorun oluşturacağı kanaatine varmaya başlamışlardır. Bu nedenle ikinci toplantıyı takip eden aylarda sadece Türkiye'nin durumuna uygun bir formül bulmak için sessizce çalışmalara başlanmıştı. Bu arada Konseyin, Komisyon'a, Yunanistan hükümeti ile ön görüşmeleri bitirip bir anlaşma için gerekli müzakerelere başlaması talimatını vermesi, Türkiye'yi, Yunanistan ile görüşmeler başladığı için AET tarafından Türkiye'nin göz ardı edilemeyeceğini belirten bir memorandum yayınlamaya itmişti.²⁵⁵ Ancak, Komisyon Türkiye'nin ağır üyelik yükünü henüz kaldıramayacağını, böyle bir durumda, Türkiye ile Ortaklık Anlaşması'nı öngörmenin önemli güçlükler yaratacağını bu nedenle Yunanlılarla tartışıldan daha dar bir gümrük birliği veya daha esnek ve ilerde gelişebilecek bir model düşünülebileceğini belirtmişti.

²⁵¹ Çalış, a.g.e., s. 83.

²⁵² İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, 1, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s. 136.

²⁵³ Çalış, a.g.e., s. 83.

²⁵⁴ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 137.

²⁵⁵ Baç, a.g.e., s. 27.

Konsey ise, siyasi çıkarlara ağırlık verdiği raporunda, hem siyasi ve askeri strateji yönünden hem de bir Pazar olarak potansiyel gösteren Türkiye ile şu veya bu şekilde ilişki kurulması “politik yönden” gerekli bir ülke olarak değerlendirmişti. Konseyin, bu değerlendirmesinde özellikle Federal Almanya hükümetinin Türkiye’nin taleplerine hassas davranılması, dışlanmaması ve NATO üyesi iki komşu ülke arasında ayırım yapılmaması hususunda ısrarları etkili olmuştu.²⁵⁶ Böylece, daha yüzlerce soru işareti bulunmasına rağmen, politik sakıncaları dikkate alan AET Konsey’i, Türkiye ile de Yunanistan gibi Gümrük Birliği yapılmasına, ancak süresinin ve ortaklığın biçiminin, Yunanistan’ın tam aksine ileride saptanmasına karar vermişti. Bu kararın üzerinden iki hafta geçmeden Türkiye’de 27 Mayıs 1960’ta darbe olması, müzakerelerin kesilmesine yol açmış, Türkiye-AET ilişkileri dondurulmuştu.

27 Mayıs hükümeti başa geldiğinde Dışişleri Bakanı Selim Sarper, Müşterek Pazar konusunda şöyle açıklamada bulunmuştu:

Müşterek Pazar konusunda çalışmalara devam edeceğiz. Ancak hazırlıklarımız henüz tekemmül etmemiştir. Müzakerelere hazırlıklı olarak girişmek arzusundayız. Bu hazırlıklar görüşmelerin devamını belki uzatabilir. Ancak bu uzatabilir tabirinden altularla yedilerin kararlarını beklediğimiz zannedilmesin. Şunu belirteyim ki biz AET’ye taraftarız hatta bu birliğe Amerika’nın Kanada’nın da katılmasını arzu ederiz.²⁵⁷

Cemal Gürsel hükümet programında AET ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmıştı:

Bilindiği gibi Avrupa Konseyi’nin amacı, üyelerinin sosyal ve iktisadi gelişmelerine çalışmak suretiyle müştereken bağlı buldukları ülkü ve prensipleri korumak ve aralarında bu yolda sıkı bir işbirliğini gerçekleştirmektir. Avrupa Konseyi’nin dayandığı temel prensip, her şahsın insan haklarından ve ana hürriyetlerinden faydalanmasını sağlamaktır. Konsey’in bundan sonraki çalışmalarına da faal bir şekilde katılmak bizim için şerefli ve zevkli bir vazife olacaktır. Türkiye mensup bulunduğu ittifaklar haricinde kalan devletler ile de münasebetlerini BM prensiplerine uygun olarak ve giriştiği taahhütler çerçevesinde geliştirmek azmindedir. Bilhassa Orta ve Yakın Doğu memleketlerine karşı alaka ve yakınlık duymaktadır.²⁵⁸

Türkiye, 14 Ekim 1960 tarihinde, en kısa sürede bir antlaşma imzalanması için “tüm yükümlülükleri almaya hazır olduğunu” açıklamış, 27 Mayıs sonrası kurulan yeni hükümet, AET’den, Yunanistan ile yapılan antlaşmanın aynısının Türkiye ile de imzalanmasını talep etmiştir. AET Bakanlar Konseyi, 17 Ekim 1960 tarihinde, beklemeyi

²⁵⁶ Çalış, a.g.e., s. 86.

²⁵⁷ “Selim Sarper Anlaşmalara Sadık Kalınacağını Bildirdi”, **Milliyet Gazetesi**, 2 Haziran 1960, s. 5.

²⁵⁸ “Hükümet Programı Açıklandı”, **Hürriyet Gazetesi**, 11 Temmuz 1960, s. 3.

daha yararlı bulunduğunu açıklamış, tüm görüşmeler ertelemiştir. Buna karşılık, Yunanistan-AET Ortaklık Antlaşması (Atina Antlaşması) 9 Mart 1961 tarihinde imzalanmıştır.

AET Bakanlar Konseyi, 20-21 Mart 1961’de, Komisyon’un önerisini dikkate alarak Türkiye’ye iki seçenekli bir teklifte bulunmuştu. Bu seçeneklerden birincisi beş yıllık bir “Ticaret Antlaşması” yapılması ve Türk ekonomisinin istenen seviyeye ulaşması halinde Gümrük Birliği Antlaşması’nın imzalanmasını içerirken, ikincisi Yardım Antlaşması yapılmasını öngörmüştür. Topluluk bir çeşit ticaret antlaşması önerirken, Türkiye ısrarla Gümrük Birliği oluşturmak istemiştir.

Bu süreçte Topluluk bir taraftan Yunanistan’la anlaşma imzalarken, öte yandan Türkiye’ye karşı sakin, fakat ilgisiz bir tavır sergilemeye başlamıştı. Bunun üzerine Türk tarafı daha önce sunduğu öneri paketinin aksine bir an önce anlaşma mantığına dayalı, yeni bir öneri paketi sunmuştu.²⁵⁹ Bu yeni öneride, Türkiye, AET’nin daha önceki tekliflerinin tamamını benimser görünüyor, geçiş döneminin tek aşamalı olması, hem bu sürecin 22 yıllık bir zamanla sınırlanması ve bu süre içinde, “mütekabiliyet” gereği, bazı yükümlülükler de üstlenebileceğini kabul ediyor, ancak esnek bir geçiş programına sahip, gümrük birliği esasına dayalı ve üç yıldan daha az olmamak üzere yatırımların finansmanı için mali destek talebinde bulunmaktaydı. Mali yardım tablosu da tespit edilmiş, daha önceki teklifte yer alan AET organlarına katılım konusu gündeme bile getirilmemiştir.

Komisyon, çoğu kendilerine ait olan bu önerilere, oldukça belirsiz ifadelerle, daha sonra yapılacak görüşmelerde birer temel olabileceği beyanıyla yetinmiştir. Ancak, Türkiye’nin politik ve ekonomik şartları, kendisinin düşündüğü şekilde bir anlaşma imzalanması konusunda, Topluluğun ikna edilmesine yardımcı olmadığı gibi, araştırmalar sonuçlandıkça ve temel göstergeler karşılaştırılınca, AET ile Türkiye’nin hayat standartları arasındaki uçurumun artık iyice farkına varılmaya başlanmıştı. Bunun neticesinde AET tam üyeliği hedefleyen ve gümrük birliği esasına dayalı, Atina Anlaşması benzeri bir anlaşma yerine, Türkiye’ye has başka “çözümler” bulma arayışına girmiştir. İlk olarak, beş yıllık bir mali anlaşma yapılması öngörülmekte, bu süre zarfında Türkiye, ortaklık için gereken ekonomik gelişmeyi sağlarsa, gümrük birliği prensibini içeren ikinci bir anlaşma imzalanabilir.

---

²⁵⁹ Birand, *Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985*, s. 95-107.

AET üyeleri, bu konuda herhangi bir mutabakata varamamış, Fransa ve İtalya, politik gerekçeler ve Türk ürünleriyle rekabet etmek zorunda kalacak tarım sektörünü koruma kaygısıyla, ikinci çözümü benimsemişlerdir. Ayrıca Fransa'nın muhalefeti Türkiye'nin Avrupa'daki yeri ve kimliği konusuna da dayanmaktaydı. Hollanda ve Almanya ise, Türkiye için Topluluğa dâhil edecek bir anlaşma yapılmasının hem mümkün, hem de gerekli olduğunu savunmaktaydılar. Onlara göre Topluluk, Yunanistan'ı birliğe alırken, Türkiye'yi dışlıyor izlenimi vermekten şiddetle kaçınmalıydı.²⁶⁰

Yine politik bir karar olarak, Komisyon'a, mevcut ekonomik yapısı ile bir gümrük birliğine gitmenin zorluklarını Türkiye'ye açıklamak niyetiyle müzakerelere yeniden başlanması tavsiyesinde bulundu.²⁶¹ 10 Nisan 1961'de Brüksel'de, gerçekleşen toplantıda, AET temsilcileri Türkiye'ye; "Gümrük Birliği'nin AET ile ilişki kurmanın tek yolu olmadığını, bu aşamada önemli olan, Türkiye'nin ihtiyaçlarına uygun olan ve kendisini potansiyel ortak haline getirecek bir yol ile Türk ekonomisinin kendini hazır hissettiği zaman da, gümrük birliği kurulabileceğini" belirtmişlerdi.

Türkiye ise, başvurunun politik, ekonomik ve sosyal nedenlerini açıklayarak, esas amacının basit bir işbirliği anlaşması yapmak olmadığını, gerçek hedefin, nihai olarak "Türkiye'yi Avrupalı yapacak, tam üyelik" olduğunu bir kez daha anlattılar.²⁶² Ayrıca Türk tarafı, AET temsilcilerinin, görüşmelerin bundan böyle uzmanlar seviyesinde, daha alt düzeyde sürdürülmesi konusundaki teklifini de kabul ettiler. Devam eden bu süreç, 9 Haziran 1961'de Yunanistan ile Atina Anlaşması'nın imzalanması ile sona ermiştir. Bu gelişme Türk kamuoyunu harekete geçirmiş, AET ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kaderini de sorgulama fırsatı vermişti. Bilhassa İngiltere ve İrlanda'nın katılma başvurusunun AET tarafından reddedilmesi de bir anlamda Avrupa kapısının kapanması gibi değerlendirilmişti. Çünkü hem Atina Anlaşması'nın yapılması, hem de diğer ülkelerin AET'ye üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye'nin AET tarafındaki ağırlığını gittikçe azaltacağı endişesini doğurduysa da, beklenen gerçekleşmemişti. Ancak 26-27 Eylül 1961 tarihleri arasında toplanan AET Konseyi, Fransa'nın da baskılarıyla Türkiye'de serbest bir seçimler yapılmaya kadar, müzakereleri tekrar erteleme kararı almıştır.²⁶³

---

²⁶⁰ Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 146-149.

²⁶¹ "Müşterek Pazara Kabul Edilmedi", **Milliyet Gazetesi**, 13 Temmuz 1961, s. 1.

²⁶² Çalış, a.g.e., s. 95.

²⁶³ Çalış, a.g.e., s. 98-100.

27 Mayıs darbesinden sonra yapılan ilk genel seçimler sonrasında, gerek Türkiye'nin ısrarı gerekse diğer Avrupalı ülkelerin özellikle de Almanya'nın isteği üzerine Türkiye'nin jeopolitik öneminden dolayı AET'nin ve özellikle Fransa'nın tutumundaki olumsuz yaklaşım büyük ölçüde yok olmuştu. Bunun sonucunda AET Konseyi, 15 Mayıs 1962'deki bir toplantısında ara verilen müzakerelere tekrar devam edilmesini kararlaştırmıştı. Bu tarihten sonra Ankara Anlaşması'na kadar bir dizi görüşmeler yapılmıştı. Bu görüşmelerde Türkiye'nin yine üzerinde ısrarla durduğu konu, nihai olarak tam üyeliği hedefleyen ve gümrük birliği prensibine dayalı bir anlaşma ortaya çıkarmaktı.²⁶⁴ Müzakereler esnasında ve daha sonra ikili alanda yapılan temaslarda AET ile kuracağı bağın siyasi sonuçları, ekonomik yönden beklenen faydaları üzerinde ısrarla duran Türkiye, hedefleri ve bu hedeflere varış şekil ve süreleri bakımından hayli tartışmalı olan AET teklifini taraflar arasında bir gümrük birliğinin kurulması ve uzun vadede Türkiye'nin AET'ye tam üye olması amaçlarına yönelik bir formül şekline getirmesini başarmıştı.²⁶⁵

Türkiye, 4-5 Mart 1962 tarihinde AET'ye bir memorandum vererek, resmi müzakerelere çağırılmış ve amacının Gümrük Birliğini gerçekleştirmek olduğunu tekrarlamıştı. AET Konseyi, 24 Temmuz 1963 tarihinde Türkiye'deki demokratikleşme sürecini desteklemek hedefiyle, Gümrük Birliğine giden bir anlaşma için Türkiye ile resmi görüşmelerin açılmasını kararlaştırmıştı. AET Bakanlar Konseyi, 9 Mayıs 1963 tarihinde Türkiye'ye 175 milyon dolarlık kredi açmayı kararlaştırmıştı. Sonuçta da, Türkiye'nin isteği doğrultusunda, bir Gümrük Birliği oluşturmak üzere, 12 Eylül 1963 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanmıştı.

1.9. Yeni Hükümetin Kurulması ve 1961 Anayasası

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile birlikte DP iktidarı sonlanmıştı. DP hükümeti'nin devrilmesinden sonra belli bir dönem Milli Birlik Komitesi idaresinde yönetilen ülke yavaş yavaş asker etkinliğinin azaldığı bir sürece girmişti. Bu çerçevede atılan önemli adımlardan birincisi Kurucu Meclis'in oluşturulmasıdır. Darbe sonrasında kurulan bu meclis, Türk demokrasisi için çift meclisli bir sistem deneyimi sayılabilir. Nitekim 13 Aralık 1960'ta

²⁶⁴ Bu pazarlıkların ayrıntıları için bkz. Tekeli ve İlkin, a.g.e., s. 173-188; Birand, **Ortak Pazar ve Türkiye**, s. 124-142.

²⁶⁵ İKV, a.g.e., s. 48.

kabul edilen ve 12 Haziran Geçici Anayasası'nı değiştiren yasa ile Kurucu Meclis'in tesis edilmesi kararlaştırılmıştır. Kurucu Meclis, yeni anayasa ve seçim yarasını kısa sũrede tamamlayarak 29 Ekim 1961 tarihinde iktidarı yeni seçilecek TBMM'ye devredinceye kadar yasama ile yũrũtme organını denetleme yetkisini bu yasadaki esaslara gũre kullanır. Kurucu Meclis Teşkili Hakkındaki Yasa'nın 1. maddesinde, Kurucu Meclis'in Tũrk milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen TSK'nin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 darbesiyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği MBK ile demokratik hukuk devletinin kurulması yolunda ve mevcut Őartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayerini gũzetten ve bu kanun hũkũmlerine gũre kurulacak olan Temsilciler Meclisi'nden oluştuğu belirtilmişti.²⁶⁶

27 Mayıs dũneminin sonunda bir yandan siyasal rejimin yasal çerçevesi anayasa ve yeni seçim sistemi ile çizilirken, demokratik siyasal hayatın vazgeçilmez unsurları olarak tanımlanan siyasal partiler anayasal gũvenceye kavuşmuş ve nisbi temsil sistemi getirilmiş, ۆte yandan da yeni partiler siyasal yaşama girmeye başlamışlardı.²⁶⁷ Bu partilerden Tũrkiye İşçi Partisi (TİP) sol gũrũřlũ, AP ve YTP ise sağ gũrũřlũ partiler olarak ortaya çıkmışlardı. Bu partiler ũlkenin tarihsel koşullarının ve siyasal sistemin işleyişinde bir ۆnceki dũnemde yaşanan sorunlardan kaynaklanan kilitlenmeye yapılan askeri mũdahalenin ũrũnũ olarak doğmuşlardır. Bũylece 1960 ۆncesinden var olan iki siyasal parti, CHP ve Cumhuriyetçi Kũylũ Millet Partisi (CKMP) ile birlikte siyasal partiler yelpazesinde yer alan ve yeni rejim içinde yaşayacak olan beş partiden ũçũ (AP, YTP ve CKMP) kapatılmış olan DP'nin oy tabanını hedefleyerek siyasal faaliyete girişmişlerdir. DP'ye karşıtlık, seğkincilik, devletçilik ve laiklikle tanımlanan CHP; bir kitle partisi girişimi olan TİP ve DP'nin mirası için yarışan ũç partidir.

27 Mayıs sonrası yapılan ilk seçim olan 1961 genel seçimlerinde CHP oyların %36,7'sini, AP %34,7'sini almıştı. YTP %13,9, CKMP ise %13,4 oy toplamıştı. Demokratların varisleri olarak kabul edilen AP ve YTP bir bũtũn olarak dũřũnũldũęũnde, oyların %50,6'sını alarak ũlkedeki en bũyũk siyasal hareketi gũrũnũmũnũ kazanmışlardı.²⁶⁸

²⁶⁶ 1924 Tarih Ve 491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Yasasının Bazı Hũkũmlerinin Kaldırılması ve Bazı Hũkũmlerinin Değiştirilmesi Hakkındaki 12 Haziran 1960 Tarihli ve 1 Sayılı Geçici Kanuna Ek "Kurucu Meclis Teşkili" Hakkında Kanun, **T.C. Resmi Gazete**, 10682, 16 Temmuz 1960.

²⁶⁷ Filiz Demirci Gũler, **Tũrkiye'nin Yakın Siyasetinde ۆrnek Bir Olay: Adalet Partisi**, Ankara: TODAİE Yayınları, 2003, s. 30-31.

²⁶⁸ "Partiler Adaylarını Seçti", **Milliyet Gazetesi**, 16 Eylũl 1961, s. 3.

15 Ekim’de yapılan seçimlerin ardından 25 Ekim 1961’de Meclis ve Senato açılmıştı. Bu kritik 10 günde Silahlı Kuvvetler Birliği adındaki ordu içinde organize bir grup sivil yönetime geçişi engellemek istemişlerdir. Sonunda partiler, MBK Başkanı Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanlığına seçmeyi, Ağustos 1960’taki büyük tasfiye ile ordudan uzaklaştırılan subayları görevlerine iade etmemeyi, eski DP’liler için hemen bir af çıkarmamayı kabul etmişlerdir. Ayrıca İsmet İnönü’nün ilk sivil başbakan olmasını da kabul etmişlerdir. Bunun sayesinde darbe tehlikesi atlatılabilmiş ve demokrasiye yabancı bir takım koşullar çerçevesinde de olsa, sivil yönetim kurulmaya başlanabilmişti.

27 Mayıs 1960 darbesinden sonra, Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, her kesimin özellikle de Demokrat Parti taraftarlarının temsil edilme olanağına sahip olamadığı bir anayasadır. Hatta MBK’nin uygulamalarına, 1961 Anayasası’nın getirdiği ilkelere, oluşturulan yeni kurumlar ve değişmelere baktığımızda, 27 Mayıs hareketinin ideolojik temelini CHP tarafından hazırlandığını görmekteyiz.²⁶⁹ Bu noktada darbeyi gerçekleştiren MBK’ye destek olabilecek taraflar, aynı kaygıyı taşıyan CHP, üniversiteler, basın ve aydın kesim olunca, 27 Mayıs yönetimi ile CHP işbirliği, aynı amaçlara sahip ve bunu bir an önce gerçekleştirme hevesi taşıyan iki cephenin kaçınılmaz işbirliği olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte 1961 Anayasası Türkiye Cumhuriyeti tarihinde halk oylamasına sunulan ilk anayasadır. 1924 Anayasası’na bir tepki olarak da gelişen 61 Anayasası “mümkün olabilecek bütün durumların düşünüldüğü ve bunlarla ilgili kuralların önceden konulmaya çalışıldığı” uzunca bir metin olarak hazırlanmıştı.²⁷⁰

9 Temmuz 1961’de halk oylamasına sunulan anayasanın kabul edilmesinden sonra nispi temsil usulü ile seçimler yapılmış, CHP birinci parti olmuş, ancak TBMM’de yeterli çoğunluk oluşturamadığı için 1965 başına kadar İnönü’nün başkanlığında karma hükümetler kurulmuştu. CHP, bu seçime kadar siyasal demokrasi anlayışını sola kapalı bir çizgide yürütmüş, sosyalist ya da komünist partilerin kurulmasına meydan verilmediği gibi, özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra keskin bir komünizm düşmanlığı benimsenmişti. O dönemde başlayan Türkiye’nin bu tutumu, 1950’den sonra iyice kökleşmiş, DP iktidarı döneminde ABD çizgisinde ulusal bir politika haline gelmişti.²⁷¹

²⁶⁹ Bayram Kaçmazoğlu, **Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri**, İstanbul: Birey Yayıncılık, 2000, s. 35.

²⁷⁰ Mümtaz Soysal, **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1987, s. 90.

²⁷¹ Tefik Çavdar, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1996, s. 32.

27 Mayıs hareketi ile çoğulcu bir demokrasi anlayışının egemen olmaya başlaması, CHP'nin solundaki partilere de bir canlanma getirmişti. CHP 1965 seçimlerinde Türkiye İşçi Partisi'ne oy kaptırmamak için siyasal yelpazede yerini ortanın solu olarak tarif etmişti. Ancak 1965 genel seçimlerinden Adalet Partisi'nin galip çıkması ile "devletçi seçkinciler" iktidarı bir kez daha "gelenekçi liberallere" teslim etmişlerdi.²⁷² 1961 Anayasası 1971 müdahalesine kadar değişikliğe uğramadan varlığını korumuş, ancak bunda özellikle 1965'ten sonra yeniden hız kazanan gerici dinci tepkileri denetim altında tutmaya çalışan ordunun büyük katkısı olmuştu.

Milletinin, egemenliğini yetkili organlar eliyle kullanacağı düsturu çerçevesinde, Anayasa Mahkemesi kanalıyla yasaların anayasaya uygunluğunun denetlenmesi sağlanmış; Danıştay'ın idari yargı mercii olarak yetkileri arttırılmıştır. Radyo ve üniversite özerk hale getirilmiş; askeri bürokrasinin sistem içindeki etkinliği Milli Güvenlik Kurulu ile anayasal bir kaide haline getirilmişti. Yasama ve yargı hem görev, hem de yetki olarak kabul edilirken; yürütme sadece görev olarak tanımlanmıştı.²⁷³ Sonuç olarak bürokrasi, 27 Mayıs'la birlikte eski konumunu yeniden kazanmıştır denilebilir.

1961 Anayasası'nın Senato ile birlikte getirdiği en önemli kurumlardan biri Anayasa Mahkemesidir. Çok partili hayata geçiş süreciyle başlayan ve sürekli olarak kurulması yönünde açıklamalar yapılan bu kurum ancak 1961 Anayasası'yla Türk yargısındaki yerini almıştır. 1961 Anayasası'nın 148. maddesine göre; Anayasa Mahkemesi'nin kuruluş ve yargılama usullerinin yasa ile düzenlenmesi; Geçici 7. maddesine göre ise, 1961 Anayasası ile kabul edilmiş olan yeni organ kurum ve kurulların kuruluş ve işleyişlerine ilişkin yasaların TBMM'nin ilk toplantı tarihinden itibaren en geç altı ay içerisinde yani en geç 25 Nisan 1962'ye kadar çıkarılması gerekmişti.²⁷⁴

Yasa metni Cumhuriyet Senatosu Genel Kurulunca onaylanmış, CHP-AP koalisyonun af tartışmaları eşliğinde yıkılma tehlikesi geçirdiği o günlerde tasarı Meclisten sessiz sedasız geçmiş ve 22 Nisan 1962 tarih ve 44 Sayılı Anayasa Mahkemesi'nin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Yasa 25 Nisan 1962 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştı. Buna göre Anayasa Mahkemesine:

²⁷² Emre Kongar, **21. Yüzyılda Türkiye**, 17. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1999, s. 166.

²⁷³ Ergun Özbudun, **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları, 2000, s. 356.

²⁷⁴ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **T.C. Resmi Gazete**, 10816, 31 Temmuz 1961.

1. Yasaların, yasama meclisleri iç tüzüklerinin ve bu meclislerce verilen ve yasa kıymetini haiz olan kararların Anayasa'ya uygunluğunu denetlemek;
2. Yüce Divan sıfatıyla Cumhurbaşkanı, Bakanlar, Yargıtay, Danıştay, Sayıştay üyelerini görevle ilgili suçlardan dolayı yargılamak;
3. Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki bütün davalara bakmak, bu partilerin gelir ve giderlerini denetlemek yetkileri verilmişti.

Yasayla Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilmek hakkı, siyasi parti gruplarına, Senato, Meclis Grupları'nın altıda birini teşkil eden üyelere, Hâkimler Yüksek Kurulu üyeleri, Sayıştay, Üniversiteler ve Radyo İdaresine verilmişti. Mahkemeye bireysel başvuru vatandaşın kendisi ile ilgili bir davada uygulanması söz konusu olan yasanın Anayasaya aykırılığını iddia etmesi gerekmektedir. Aynı iddiayı davaya bakan hâkim de ileri sürebilir. Bu takdirde dava Anayasa Mahkemesi'nin konu hakkında vereceği karara kadar ertelenecektir. Böylelikle Anayasa Mahkemesi'nden önce var olan Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu'nun görevleri sona ermişti. On beş asıl ve beş yedek üyeden oluşan bu yüksek özel mahkemenin üyeleri değişik organlarca seçilir. Bu organların ve şetçikleri üye sayısı şöyledir: Yargıtay (4), Danıştay (3), Sayıştay (1), Millet Meclisi (3) Cumhuriyet Senatosu (2), Cumhurbaşkanı (2).²⁷⁵

1961 Anayasası'nda temel hak ve özgürlükler ikinci kısımda düzenlenmişti. Bu kısmın birinci bölümünde temel hak ve özgürlüklere ilişkin genel hükümler, ikinci bölümde kişinin hakları ve ödevleri, üçüncü bölümde sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler, dördüncü bölümde ise siyasî haklar ve ödevler düzenlenmişti. Sosyal hak ve ödevler, ilk defa sistematik olarak 1961 Anayasası'nda düzenlenmişti. Bu 1961 Anayasası'nın önemli bir yeniliğidir.

27 Mayıs sonrası dönemde kurulan önemli kurumlardan biri Cumhuriyet Senatosu'dur. Senato Meclisin ikinci kanadı olarak düşünülmüştü. 1950'li yıllardan itibaren yoğunlaşan anayasa tartışmaları, Kurucu Meclis sürecinde göz önünde bulundurulacak esaslar daha da belirginleştirilerek ayrı bir boyuta taşınmıştı. Buna göre

---

²⁷⁵ Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun, **T.C. Resmi Gazete**, 11091, 25 Nisan 1962.

yeni anayasa, bir çoğunluk baskısını, daha kuruluşunda önleyecekti. Bunun için nispi temsil sistemi ile siyasal iktidarın herhangi bir yol ile bir kişide toplaması önlenecekti.²⁷⁶ Cumhuriyet Senatosu'nun kuruluşunun temel gerekçesi, daha çok yasamanın etkili ve verimli işleyeceği düşüncesine dayandırılmıştı.

1961 Anayasası'nın yargı alanında getirdiği önemli bir yenilik de hâkimlerin bağımsızlığını sağlamak üzere kurduğu Yüksek Hâkimler Kuruludur. Yüksek Hâkimler Kurulu, 143. maddenin ilk şekline göre, 18 asıl ve 5 yedek üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerden altısı Yargıtay Genel Kurulunca, altısı birinci sınıfa ayrılmış hâkimlerce ve kendi aralarından gizli oyla seçilmiştir. Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu da yüksek mahkemelerde hâkimlik etmiş veya bunlara üye olma şartlarını kazanmış kimseler arasından gizli oyla ve üye tam sayılarının salt çoğunluğu ile üçer üye seçmişti. Bunun yanında savcılar Adalet Bakanına bağlanmış ve Yüksek Savcılar Kurulu adıyla yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Bu kurul savcılarının özlük işleri hakkında yetkili kılınmıştı.²⁷⁷ Bu kurulun kurulmasıyla birlikte hukuk düzeninde önemli bir adım atılmıştı. Yüksek Hâkimler Kurulu 1971'e kadar çokça tartışılan bir kurum değildir. Ancak 1971 Muhtırası'yla birlikte kurulun yapısında önemli değişiklikler yapılmıştı.

---

²⁷⁶ Bahri Savcı, "Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler-I", **AÜSBF Dergisi**, 16, 1961, s. 81.

²⁷⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, **T.C. Resmi Gazete**, 10816, 31 Mayıs 1961.

İKİNCİ BÖLÜM

2. 12 MART ARA REJİM DÖNEMİ VE DÖNEMİN DIŞ POLİTİKASI

12 Mart yönetimi olarak adlandırılan dönem, 12 Mart 1971 günü Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanı beş Orgeneralin gerçekleştirdikleri muhtırasıyla başlamış, Nisan 1973'te Org. Faruk Gürler'in Cumhurbaşkanlığı seçiminde saf dışı bırakılmasıyla sona ermişti.

1965-1971 arası süreç Türk siyasi hayatında çok partili hayata en çok yaklaşıldığı dönem olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde, hem sağda hem de solda siyasal güçlerin o zamana dek görülmemiş ölçülerde geliştiği görülmektedir. Bu durumun sebeplerinden biri aynı zamanda sivil toplumdaki önemli gelişmelere de imkân veren 1961 Anayasası idi. Anayasa, yeni güçlerin ortaya çıkmasına neden olmuş, bu güçlerden biri olan işçiler örgütlenmeye başlamış ve dolayısıyla da toplumdaki değişim istekleri daha dinamik bir hâl almıştı.

Köklü değişiklik isteyenler bunu bir an önce gerçekleştirmek hevesiyle kısa yoldan yönetime el koymanın yollarını aramışlardır. Bir kısmı sivil-asker aydınların işbirliği ile bir kısmı da halkın ayaklanması ile iktidara gelmek istemişti. Ancak bu girişimler dayanmak istedikleri güçlerin eğilimlerine ters düşmüş, halk tepeden inme yöntemlerin ve şiddet hareketlerinin karşısında yer almıştı.²⁷⁸

12 Mart 1971 tarihinde başlayıp, 14 Ekim 1973 seçimlerine kadar süren ve adına kısaca "12 Mart Rejimi" denen dönem, tarihe çeşitli özellikleriyle geçmiştir.²⁷⁹

²⁷⁸ Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993, s. 80.

²⁷⁹ Server Tanilli, **Uygurlık Tarihi**, İstanbul: Say Yayıncılık, 1981, s. 320.

2.1. 12 Mart Öncesi Genel Durum

27 Mayıs sonrasındaki gelişmeler takip edildiğinde, ülkede, askerin kışlasından çıktıktan sonra, yeniden kışlasına dönmesinin ne kadar zorlaştığı görülmektedir. MBK içindeki bölünme ve sonucunda 14 MBK üyesinin ihracı; 21 Ekim Protokolü ve 1961 seçimlerinin iptali ile yeniden müdahale tasarıları; Talat Aydemir tarafından girilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihli darbe teşebbüsleri, bu tespiti doğrulayan gelişmelerden bazılarıdır.

Siyasi hayatın bu dönemde dalgalı bir seyir izlemesinin temelinde yatan neden istikrarsızlıktır. İnönü'nün 13 Aralık 1964'te Parti Meclisi'nde yaptığı konuşmada, "Sizin bildiğiniz askeri darbe ve isyan teşebbüsü ikidir. Aynı derecede vahim belki on beşi bulan teşebbüs daha başlangıç safhasındayken önlenmiştir." demişti. İnönü, "Ordunun yüksek kademesinin politikaya karışmaması için bir baraj oluşturmaya çalıştıklarını ve bu kuvveti politikadan uzak tutmaya çalıştıklarını da eklemiştir."²⁸⁰ İnönü'nün bu sözleri dönemin kargaşasını anlatması açısından önemlidir.

10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde AP, oyların yaklaşık %53'ünü (240 sandalye) toplayarak tek başına iktidar olma başarısını gösterirken, CHP oyların %29'un (28,7) altına (134 sandalye) düştü. Seçime giren öteki partilerden MP %6 (31 sandalye), YTP %3,7 (19 sandalye), TİP %2,9 (15 sandalye), CKMP %2,2 (11 sandalye) kazandılar. Milletvekillerinin dağılımında seçim sisteminin de rolü vardır.

1965 seçimlerinden önce seçim yasasında yapılan değişikliklere göre, bir seçim çevresinde değerlendirilmeyen artık (fazla) oyların ülke düzeyinde birleştirilerek kalan sandalyenin partiler arasında dağıtılması öngörülüyordu. Milli bakiye sistemi olarak adlandırılan bu sistemin, 1965 seçimleri açısından en önemli sonucu, sosyalistlerin parlamentoda ilk kez grup (TİP) kurlmalarıdır. AP'nin önerisi ile 1968'de bu seçim sisteminden vazgeçilmişti. Yeni durumda, hiçbir seçim bölgesinde yeterli oyu alamayan TİP gibi küçük partiler zarar görmüşlerdir.²⁸¹

²⁸⁰ "İnönü 15 Darbe Teşebbüsü Önlendi Dedi", **Milliyet Gazetesi**, 14 Aralık 1964, s. 1.

²⁸¹ Hikmet Özdemir, **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, İstanbul: Milliyet Doğan Gazetecilik, t.y., s. 250-251.

Adalet Partisi %52,9 oyla 10 Ekim 1965'te birinci parti olmuştur ve kendisine tek başına hükümet kurma olanağı sağlayan 240 milletvekili çıkarmıştır. AP, ordu ile çatışma yaratmaktan özenle kaçındığı gibi, 1961 Anayasası ile getirilen, sonraları şiddetle eleştireceği özerk kurumlara karşı da hoşgörülü bir tavır sergilemişti. 1965'ten sonra kendisini iktidarda geçmişe nazaran daha güvende hisseden AP, 1961 Anayasası'na karşı yoğunluğu giderek artan eleştiriler yöneltmeye başladı. Anayasa'nın seçimle gelmiş iktidarlara karşı duyduğu güvensizlik ve bu iktidarların muhtemel aşırılıklarını önlemek için getirdiği, "İkinci Meclis, Anayasa Mahkemesi" gibi kurumlar ve diğer özerk kuruluşlar AP'liler tarafından devlet idaresini zorlaştıran faktörler olarak görüldü. AP'nin diğer bir eleştirisi, Anayasa'nın temel hak ve hürriyetleri kötüye kullananların cezalandırılmasını zorlaştırdığı noktasında yoğunlaştı. Hatta Demirel, "Bu Anayasa ile devlet idare edilemez." görüşünü savunmuştu. AP'nin bu görüşleri, 1961 Anayasası'na benzeri bir biçimde duygusal bağımlılık hisseden CHP, basın ve üniversite öğretim üyeleri tarafından AP'nin Anayasa'yı uygulamadığı, onu sabote ettiği gerekçesiyle, eleştiri yağmuruna tutuldu.

AP iktidarının dış ülkelerle olan ilişkisi de bu dönemde özellikle 12 Mart sürecine zemin hazırlaması açısından önemli bir konudur. Demirel'in SSCB ve ABD arasındaki ilişkileri de çok önemlidir. Türkiye'de ilk kez, yönetici kadrolarda ABD'ye karşı bir bilinçlenme başladı. TİP Genel Başkanı Aybar'la kimi yazarların, ABD'nin Türkiye üzerindeki egemenliğini açığa çıkaran davranışlarıyla oluşan bilinçlenme bir ölçüde kamuoyuna yansdı. Birinci aşamanın tarihi 1964, diğerinin başlangıcı ise 1965 genel seçimlerindedir.²⁸²

Demirel hükümetinin, ikili antlaşmaları gözden geçirip Türkiye'nin bağımsızlığına tümüyle karşı olanları ayıklamak, bunları bir metinde yeniden müzakere edip toplama isteği, Türkiye'deki yönetime karşı Amerika'da ilk tepkilerin duyulmasına yol açtı. 12 Mart'a giden yolda ABD'nin rolünü belirlerken Demirel'in üzerinde durmak gereğini duyduğu bir konu da ABD'nin Türkiye'nin kalkınmasına ve gelişmesine gösterdiği tepki olacaktır. Demirel şöyle demiştir:

---

²⁸² Cüneyt Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 155.

Bizim 1967’de bazı projelerimiz vardı. Maden kaynaklarımızı kullanmakta çok sıkıntı içindeydik. Biz cevher ihraç eder, metal ithal ederdik. Mesela 5 ton cevher veririz, karşılığında 1 ton metal alırız. Soyulmadır bu. Ben cevheri işleyen fabrikalar kurmak düşüncesindeydim, zaten devletin de bir planı vardı, o plana da bunu koymuştuk. Bir demir-çelik fabrikası daha yapalım, bir alüminyum, çinko, kurşun ferrokrom, boraks, cıva, karomanyezit, volfram fabrikası yapalım istiyorduk (...) Bunları batılılara söyledik. Bunları finanse eder misiniz, dedik. Etmeyiz, dediler. Sovyetlere sorduk, siz bunları finanse eder misiniz? Ederiz, dediler. Sovyetlerle müzakere ettik, bunların inşasına geçtik. Amerika, Sovyetlerle münasebetlerimizi düzeltmemizden çok rahatsız olmuştu.²⁸³

2.1.1. Soldaki Bölünmeler

Sol grupların içinde farklı eğilimler vardı. Bunları üç ayrı grupta toplamak mümkündür:

- 1) İlk grup Türkiye İşçi Partisi’dir. Parti yöneticilerinin görüşüne göre, Türk toplumsal yapısı bir sosyalist partinin desteklenmesine yetecek ölçüde farklılaşmamıştı.
- 2) Diğeri, Yön-Devrim dergileri çevresinde oluşmuştu. Bunlar orduyla sosyalist anlayışı benimseyenlerdir.
- 3) Son grup ise Milli Demokratik Devrimcilerdir. Bu gruba göre Türkiye derebeyliğin ve ABD emperyalizminin denetiminde olduğu için henüz sosyalizme hazır değildi. Bu yüzden ilk adımlar olarak, ABD emperyalizmine karşı “milli”, derebeyliğe karşı da “demokratik” devrimler gerçekleştirilmeliydi.²⁸⁴

2.1.2. Öğrenciler ve İşçiler: Siyasetin Dinamik Güçleri

İşçiler ekonomik ve sendikal haklarını elde etmek ve korumak için 1961 Anayasası’nın sağladığı imkânlarla yaptıkları yürüyüş ve grevlerle bir yandan toplumsal iş bölümündeki yerlerinin bilincine varırlarken, öte yandan yönetimde söz ve karar sahibi oldukları yeni sendika birlikleri oluşturarak toplum hayatının her alanında etkili baskı grubu olma arayışı içindeydiler. 1967 yılında Kemal Türkler önderliğinde Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) kurulmuştur.²⁸⁵ DİSK’e bağlı işçiler 15-16 Haziran

²⁸³ Yetkin, a.g.e., s. 112-113.

²⁸⁴ Kongar, a.g.e., s. 168.

²⁸⁵ Gevgilili, a.g.e., s. 358.

1970’te İstanbul ve Kocaeli’ndeki eylemleri ile Türkiye’nin siyasetinin hassas dengelerini sosyalistler lehine nasıl etkileyebileceklerini göstermişlerdir.

Birinci AP hükümeti döneminde, 1966 yılına gelindiğinde işçi hareketi yeniden bir canlanma süreci içerisine girmiştir. Bu dönemde gerçekleşen 39 greve toplam 10.401 işçi katılmıştır. Bu grevlerden en önemlisi, Türk-İş içerisindeki tartışmaları arttıran Paşabahçe, Şişe ve Cam Fabrikası grevidir.²⁸⁶

DİSK, 1961 Anayasası’nın sağladığı demokratik hak ve özgürlükler ile 1960’lardan itibaren yükselen toplumsal muhalefetin oluşturduğu ortam içerisinde örgütlenme ve güçlenme olanağını bulmuştu. DİSK özellikle özel sektörde örgütlenmiştir. Sol kesimde yaşanan sendikal örgütlenme sağ kesimde de kendisini çeşitli sendika ve dernekler tarzında göstermişti. Milliyetçi kesimin önde gelen partisi MHP, kitlesel bir örgütlenmeyi sağlayabilmek amacıyla çeşitli toplumsal kesimleri kapsayan bir dizi ülkücü kuruluş oluşturmuştu. Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MSK), Ülkücü Polisler Birliği (POL-BİR), Ülkücü Kamu Görevlileri Güçbirliği Derneği (ÜLKÜM-BİR), Ülkücü Öğretmenler Birliği Derneği (ÜLK-ÖĞRET), Ülkücü Esnaf ve Sanatkârlar Derneği (ÜLKÜ-ES), Ülkücü Köylüler Derneği (ÜLKÜ-KÖY), Ülkücü İşçiler Derneği (ÜİD), Ülkücü Maliyeciler ve İktisatçılar Derneği (ÜMİD), Ülkücü Gazeteler Cemiyeti (ÜGC) bunlardan bazılarıdır. MHP ile bu dernekler arasında organik bir bütünlük vardır.

Öğrenciler arasındaki gruplaşmaların iktidar ve muhalefet partileri çevresinde odaklaşmanın ötesinde, düzen yanlısı (sağ) ve düzen karşıtı (sol) şeklinde geliştiği 1960’lı yıllarda, sosyalistlerin parti kurarak (TİP) seçime katılmaları, yine söz konusu partiye bağlı öğrenciler tarafından Fikir Kulüpleri Federasyonu’nun oluşturulması öğrenci kesiminin siyasallaşmasına neden olmuştu. 1969’da kurulan DEV-GENÇ (Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu) dünya çapında olay niteliğindeki öğrenci hareketinin (1968 eylemi) Türkiye’de yaygınlaşmasında büyük rol oynamıştı.²⁸⁷

1969 yılı, 12 Mart darbesine uzanan yolun başlangıcı sayılabilecek bir yıldır. Demirel’in öğrenci hareketleriyle nereye gidilmek istenildiğine ilişkin belirli kaygıları

²⁸⁶ Yüksel Akkaya, “1960 Sonrasında İşçi Hareketleri”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi içinde**, 16, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 105-106.

²⁸⁷ Özdemir, a.g.e., s. 260.

vardı. Geçmişteki öğrenci hareketlerinin Türkiye’yi nereye götürdüğünü de biliyordu. En yakın örneği, 27 Mayıs öncesi yaşanmıştı. Demirel başlangıçta sıradan ve haklı öğrenci istekleri gibi görünen bu olayların altında, daha başka nedenlerin olduğu kanısındaydı. Aslında “bu iktidardan kurtulmak” sloganının başta öğrenci, sonra da öteki toplumsal hareketleri açıkça söylenmeyen, fakat çoğu odaklarda fısıldanan “orduyu kıskırtmaya” yöneldiğini giderek anlıyordu. Türkiye, 1969’un Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında öğrenci olaylarına sahne olmaya başladı.²⁸⁸

1969 Ocak ayında ODTÜ’de ABD Büyükelçisi’nin arabası yakılmış ve Şubat’ta 6. Filo’nun gelişini protesto eden sol görüşlü öğrencilerle sağ görüşlü öğrencilerin çatışması sonucu 2 kişi hayatını kaybetmişti. Nisan’da ODTÜ, öğrenciler tarafından işgal edilmiş ve Rektör Kemal Kurdaş görevinden ayrılmaya zorlanmış, Mayıs’ta Yargıtay Başkanı’nın cenaze töreninde olaylar çıkmıştır. Haziran’da İstanbul Üniversitesi’nde sol görüşlü öğrencilerle polis arasında çıkan çatışmalarda 114 kişi yaralanmıştı. Rektör Kurdaş olayı “zorbalık” olarak nitelendirmişti.²⁸⁹ “Kanlı Pazar”, 16 Şubat 1969 tarihinde İstanbul Beyazıt meydanında ABD’nin 6. Filo’sunu protesto etmek için 76 gençlik örgütünün toplandığı sırada meydana gelen olaylardır.

TİP genel başkanı Mehmet Ali Aybar olaylarla ilgili olarak verdiği demeçte, Türkiye’de tehlikeli oyunlar oynandığını öne sürmüştü, İstanbul’daki olaylar toplum polisinin kanundan yana değil kanuna karşı olduğunu bir kere daha ortaya çıkardığını iddia etmiştir. Aybar, toplum polisi topluma karşı kullanılan bir kuvvettir, gayri meşru bir milli teşkilattır demişti. CHP İstanbul İl Başkanı Necdet Uğur şöyle demişti: “İktidar partisinin sokak hadiselerinde aşırı akımları temsil eden bir taraf olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştı. Güvenliği sağlamakla görevli bir hükümet sokakta taraf olursa bazı çevrelere yaranmak için elindeki iktidar imkânlarını ve kuvvetlerini böylesine kullanırsa doğacak sonuçtan en çok kendisi ve yaranmak istediği çevreler zarar görür.”²⁹⁰

Nisan 1969’da ODTÜ’yü işgal eden öğrenciler, Rektör Kurdaş’ı görevinden almaya zorlamışlar ve jandarmanın müdehalesiyle çekilmişlerdi. İstanbul Hukuk Fakültesi’ne

²⁸⁸ Cüneyt Arcayürek, **12 Eylül’e Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1986, s. 228.

²⁸⁹ Metin Toker, **İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara: Bilgi Yayınları, 1993, s. 134-135.

²⁹⁰ “Hükümet Kanlı Olay İçin Ağır Suçlandı”, **Milliyet Gazetesi**, 18 Şubat 1969, s. 7.

atılan bir molotof kokteyli on kişinin yaralanmasına yol açmış, çatışma çıkmış, fakülte 10 gün kapatılmıştı.²⁹¹

1969 yılının başlarında Türkiye’de 755 işçi sendikası, 5 birlik, 17 federasyon, 3 konfederasyon bulunmaktadır. Bu sendikalar 958.488 erkek işçi ve 99.450 kadın işçiyi kapsamaktadır. 1970 yılına gelindiğinde olayların şiddeti artmış ve çatışmalar yüzünden üniversiteler neredeyse kapatılma durumuna gelmişti. Köylerde ise toprak işgalleri şeklinde kendini gösteren eylemler yaygınlaşmıştı. Türk-İş’in partiler üstü kalma politikasına karşı beliren sendikal oluşumları engellemeye yönelik müdahalelerin birbiri ardından ortaya konulması çok gecikmemişti. İlk önemli girişim, 1970 yılında Sendikalar Yasası’nda yapılması öngörülen değişiklikler olmuştu.²⁹² İkinci AP hükümeti döneminde yürürlükteki Sendikalar Yasası’nın değişmesi için girişimlere başlanmıştı. Bu girişimleri ilk aşamada sadece AP değil CHP de desteklemiştir.

12 Mart’a giden süreçte Sendikalar Yasası’nın değiştirilmek istenmesi aynı zamanda kırılma noktası olmuştu. İstanbul’da çıkan 15-16 Haziran 1970 olayları sendikalara yönelik sert bir tutumun zirveye çıkmasına yol açmıştı. Olaylar bu değişikliğe karşı protesto niteliğinde patlak vermişti. Yasaya en önemli muhalefet TİP’le CHP’den gelmişti. Ancak ilk etapta CHP’de düzenlenen kongre çerçevesinde yapılan tartışmalar, CHP’nin ilgisini parti içi konulara yönlendirmesine neden olmuştu. DİSK’ten gelen tepkiler üzerine Bülent Ecevit, bir toplantıda, “Sayın DİSK’li arkadaşlar, duyarlılığıma tepkilerinizi anlıyor ve bir ölçüde hak veriyorum. Senatoda görüşülürken tasarımı en iyi şekilde eleştirmek için arkadaşlarımı uyaracağım. Sanırım arkadaşlarım da benim gibi, sizin gibi Anayasa’ya ve uluslararası sözleşmelere aykırı hükümlere gereken eleştirileri yapacaklardı.”²⁹³ diyerek konunun Senato Grubu’nda dile getirileceğini belirtmişti.

DİSK Cumhurbaşkanı’ndan yasaya karşı önlem almasını istemişti. Ayrıca Senatodan ve MBK’dan bu konuya müdahale etmeleri yönünde girişimler de yapılmıştı. DİSK başkanı Kemal Türkler, yanlarında oturdukları Tabii Senatörler Ahmet Yıldız, Sami Küçük, Vehbi Ersü, Suphi Karaman, Suphi Gürsoytrak’a 274 Sayılı Sendikalar

²⁹¹ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, s. 227-229.

²⁹² Alpaslan Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Der.), **Gechiş Süresince Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 1990, s. 340.

²⁹³ Kemal Sülker, **Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün**, İstanbul: Verso Yayıncılık, 1985, s. 44-45.

Yasası'ndaki aksaklıkları anlatmıştı. Senatörlerin hemen hepsi tasarımı okumuş, not almışlardır. 15 Haziran 1970'te İstanbul'da 115 işyerinde 75.000 işçinin yürüyüşü başlamıştı. İşçi ve polisin çatışması sonucunda bir işçi, bir polis, bir esnaf ölmüş, 87 kişide yaralanmıştır. İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmiş ve DİSK yöneticileri tutuklanmıştı.²⁹⁴

Başbakan Demirel ve hükümet İstanbul'daki olayları bir ayaklanma olarak değerlendirmiş ve bunun üzerine 16 Haziran'da İstanbul ili ile Kocaeli Merkez ve Gebze ilçelerinde bir ay süre ile sıkıyönetim ilan edilmişti. İşçilerin 15-16 Haziran eylemlerinin Anayasa'da öngörülen sıkıyönetim ilan nedenlerinden birisi olan “ayaklanma” sayılıp sayılmayacağı sıkıyönetim ilanından sonra da çok tartışılmıştı. Konu ile ilgili bilim adamlarının birçoğu sıkıyönetimin Anayasa'ya aykırı olduğu görüşünü savunmuşlardır. Sıkıyönetim kararının iptali için Danıştay da ve Anayasa Mahkemesi'nde davalar açılmıştı.²⁹⁵

2.1.3. Ordunun Durumu

12 Mart 1971'de Genelkurmay Başkanı Başbakana, tam anlamıyla Silahlı Kuvvetler'in bir ultimatomu olan bir muhtıra verdiğinde durum böyleydi. Muhtıra, “anarşiyi” sona erdirebilecek ve reformları “Atatürkçü bir görüşle” uygulayacak güçlü ve inandırıcı bir hükümetin kurulmasını istiyordu. Bu talepler karşılanmadığı takdirde ordu “Anayasal görevini yerine getirecek” ve iktidara el koyacaktı. Kısa zamanda, aslında yüksek komutanların, alt rütbeden subayların Mayıs 1960 modeline göre bir darbe yapma niyetini fark edip bunu önlemek için eyleme geçmiş olduğuna dair söylentiler yayılmaya başladı.

Siyasetçilerin muhtıraya ilk tepkisi olumsuzdu. Ancak çok kısa bir süre içinde her iki parti lideri daha uzlaşmacı bir tavır takındılar. Demirel partisine sakin olması uyarısında bulundu ve bekle gör tavrı benimsedi. İnönü ise, generaller tarafından göreve atanan yeni hükümetin başında, uzun yıllardır yakın ilişkiler kurduğu, CHP'nin sağ kanat mensubu Nihat Erim'i destekledi. İnönü'nün Erim'i desteklemesi, Ecevit'i o kadar çok

²⁹⁴ “Soruşturmaya Devam”, **Milliyet Gazetesi**, 19 Haziran 1970, s. 11.

²⁹⁵ Zafer Üskül, **Siyaset ve Asker**, 2. Baskı, İstanbul: İmge Yayınları, 1997, s. 186-187.

öfkelenmişti ki genel sekreterlikten istifa etti. Kısa zamanda bunun yanığı olduğu ortaya çıktı.²⁹⁶

Bu dönemde ülkede var olan huzursuzluk, AP'yi başından beri DP'nin devamı olarak görmüş olan Silahlı Kuvvetleri de derinden etkiledi. 70'lerin başında, Silahlı Kuvvetler reform taleplerini yüksek sesle ifade etmeye başladı ve TSK komutanlarının Başbakanı ülkenin içinde bulunduğu durumla ilgili uyarı mektupları göndermesi askeri müdahale söylentilerinin yaygınlaşmasına yol açtı. 1970 yılının Ocak ayında Milli Güvenlik Kurulu toplandı. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'ın başkanlığında yapılan Milli Güvenlik Kurulu toplantısında, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur beklenmedik bir anda ilk muhtırayı okudu. Bununla TSK görüşünü ortaya koyuyordu. Muhtırada, "hükümetin bazı konulardaki tutumunun onaylanmadığı" belirtiliyordu. Bu arada Silahlı Kuvvetler içinde bir kesim "milli devrimci bir gelişme stratejisi" benimsedi. Benzerlerine Mısır ve Cezayir'de rastlanan sol bir askeri müdahale arayışına girdi. 16 Mart'ta da bazı general ve subaylar bu grubun (9 Martçıların) üyesi olduğu gerekçesiyle emekliye sevk edilmişlerdi.²⁹⁷

"9 Martçılar" olarak bilinen grup, sivil-asker karışımı olup, kendi içinde de üçe ayrılıyordu. Birinci grupta, ordudan Org. Muhsin Batur, Org. Faruk Gürler, Tümgeneral Cemil Gürkan, Amiral Vedii Bilget, Tuğgeneral Ömer Çokgör, Albay Nedim Arat, Binbaşı Erol Bilbilik bulunuyordu. İkinci grup emekli Korgeneral Senatörü Cemal Madanoğlu'nun başkanlığındaki subaylardan oluşuyordu. Sivil destekçileri ise YÖN dergisi etrafında toplanmış Doğan Avcıoğlu, İlhan Selçuk, İlhami Soysal, Hıfzı Kaçar, Necdet Düvencioğlu, Mahir Kaynak'tı. Birinci grup ikinci grupta ilişki halindeydi. Üçüncü grup ise, genç subaylar ve üniversiteli gençlerden kurulmuştu ve diğer gruplara göre çok etkili değillerdi.²⁹⁸ Bu dönemde çeşitli cuntaların iç içe bazen de birbirinden ayrı gruplar olarak çalışması, diğer darbelerle karşılaştırıldığında 12 Mart'ı daha karmaşık bir hale getirmişti.²⁹⁹

²⁹⁶ Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, s. 376.

²⁹⁷ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset: 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1994, s. 183.

²⁹⁸ Ertuğrul Alatlı, **Müdahale: 12 Mart 1971-12 Eylül 1980**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2002, s. 271-272.

²⁹⁹ Nazlı Ilıcak, **12 Mart Cuntaları Demokrasinin Sırtındaki Hançer**, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları, 2002, s. 13.

Üç temel konuyu içeren muhtıra anarşi ve kargaşaya son verme, reformları uygulamaya sokma çağrısında bulunurken sorumluluğu parlamento ve hükümetin omuzlarına yüklemektedir.³⁰⁰ Bu bildiriyle Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa tarihinde ikinci askeri müdahale gerçekleşiyor ancak 27 Mayıs'tan farklı olarak ordu yönetimi doğrudan ele almıyor yeni bir hükümetin oluşturulmasını istiyordu. Aynı gün toplanan Bakanlar Kurulu, muhtıra ile ortaya çıkan durumu dört saat kadar gözden geçirdikten sonra hükümetin istifasına karar verdi. Süleyman Demirel hükümetten çekildiğini istifa mektubu ile Cumhurbaşkanı Sunay'a arz etmişti.³⁰¹

Bütün bu gelişmeler karşısında, Başbakan Süleyman Demirel istifa önerilerini sürekli geri çevirdi ve güvensizlik oyu almadan hükümetten çekilmesinin söz konusu olmayacağını bildirdi. Bu ortamda TSK'nın üst yönetimi hükümete bir muhtıra verdi ve 12 Mart Muhtırası diye anılan bu müdahaleyle yeni bir döneme girildi.

2.1.4. 1969 Seçimleri

AP 1965-1969 yıllarındaki tek başına iktidar döneminde, ekonomik alanda oldukça başarılı bir performans sergilemesine sebep olan politikalarını uygulama fırsatı bulmuştur. 1966 yılında, Cemal Gürsel'in ölümü üzerine, AP'nin desteği ile Cumhurbaşkanlığına Cevdet Sunay seçilmiştir.³⁰²

Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay 22 Ekim 1969'da Süleyman Demirel'i Başbakan olarak tayin ettiğini, "Millet Meclisi Başkanlığı'nın 22 Ekim 1969 gün ve 961 sayılı yazısı ile istifasını bildirmiş olan Bakanlar Kurulu'nun yeniden tespiti için, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 102. maddesi gereğince; Adalet Partisi Genel Başkanı ve Isparta milletvekili Süleyman Demirel'i Başbakan olarak tayin ettim." şeklindeki beyanıyla ilan etmişti.³⁰³

Süleyman Demirel, 7 Kasım 1969'ta meclis kürsüsünde kendisi tarafından takdim edilen hükümet programında, Türkiye ile birlikte sorunlarının da büyümekte olduğuna dikkat çekmiş ve yükledikleri sorumluluğun bilincinde olduklarını ifade etmiştir.

³⁰⁰ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 335.

³⁰¹ Mehmet Ali Birand ve diğerleri, **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İstanbul: İmge Kitapevi, 2003, s. 237.

³⁰² Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 242.

³⁰³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 1, Dönem 3, Cilt 1, 22 Ekim 1969, s. 6.

Süleyman Demirel'in ardından söz alan muhalefet partilerinin temsilcileri, hükümet programı hakkındaki görüşlerini ve güven oylamasındaki tavırlarını açıklamışlardır. GP adına söz alan Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu, "Güvenoyu vermeye imkân görmediğimiz hükümetin memleketçi istikamette alacağı her faydalı tedbiri aynı ruhla desteklemeye ve millet hayrına gördüğümüz her işte yardımcı olmaya kararlı bulunduğumuzu yüce meclise saygılarla ifade etmek isterim." diyerek GP'nin hükümete güvenoyu vermeyeceğini bildirmişti.³⁰⁴ Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Süleyman Demirel'in tespit etmiş olduğu kabine, 12 Kasım 1969'da güvenoyu alarak çalışmalarına başlamıştı.

Demirel, yeni kabinesinde geçen dört yıl boyunca birlikte çalıştığı bakanlara yer vermemiş, 1969'dan sonraki ekonomik ve sosyal konulardaki amaçlarına uygun değişik bir kabine oluşturmak istemişti. AP'nin seçim başarısında önemli bir payın kendilerine ait olduğunu düşünen partideki muhalifler ise yeni hükümetin parti içi güçlerin bir koalisyonu olması hususunda direnmişlerdir.³⁰⁵ 1971 yılına girilirken, TSK'nın ülke içerisindeki gelişmelerden duyduğu kaygı, Genelkurmay Başkanı'nın yeni yıl mesajına da yansımıştır.

Üniversitelerde devam eden şiddet olayları Ocak 1971'den sonra farklı bir boyut kazanmıştı. Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının 12 Ocak 1971'de gerçekleştirdiği banka soygunu ardından ODTÜ'de çıkan olaylar bu üniversitenin süresiz olarak kapatılmasıyla sonuçlanmıştı.³⁰⁶ ODTÜ'deki gerginliğin üzerinden henüz bir hafta geçmeden, bu sefer de Ankara Üniversitesi'nde olaylar patlak vermiş, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrenci yurdunda arama yapmak isteyen toplum polisi ile öğrenciler arasında çıkan çatışmalarda 24 kişi ağır yaralanmıştı.³⁰⁷ Banka soygunları, Ankara Üniversitesi ve ODTÜ'de çıkan olaylar Milli Güvenlik Konseyi'nin 25 Ocak 1971'de gerçekleştirdiği toplantının ana gündem maddelerini oluşturmuş ve açıklanan bildiriye, "Demokratik rejimi hedef alan, yurt bütünlüğünü bozmaya yönelik, kamu düzenine zararlı ve anarşik hareketlerin önlenmesi için kanuni tedbirlerin hükümet tarafından derhal ele alınması gerektiğine" dikkat çekilmişti.³⁰⁸

³⁰⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 5, Dönem 3, Cilt 1, 10 Ekim 1969, s. 74.

³⁰⁵ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, s. 263.

³⁰⁶ "Orta Doğu Tekrar Kapatıldı", **Milliyet Gazetesi**, 21 Ocak 1971, s. 1.

³⁰⁷ "SBF Öğrencileri Polisle Çatıştı", **Milliyet Gazetesi**, 25 Ocak 1971, s. 1.

³⁰⁸ "307 Öğrenciden 51'i Adliyeye Sevk Edildi", **Milliyet Gazetesi**, 26 Ocak 1971, s. 1.

MGK'nın aldığı tavsiye kararları doğrultusunda çalışmalarına başlayan hükümet, Bakanlar Kurulu'nun 10 saat süren toplantısı sonrasında anarşik hareketleri önleyici dört kanun tasarısını ele almış ve TBMM'ye sevk edilmelerine karar vermiştir. Genelkurmay Başkanı Org. Tağmaç yılbaşı mesajından sonra bu sefer de bayram nedeniyle yayımladığı mesajda; “Ordunun sabrı taşıyor. Komutanlara hayâsızca dil uzatılıyor. Silahlı Kuvvetler, yurdu felakete sürükleyecek bütün hareketlerin karşısında olacaktır.” demiş ve ordunun harekete geçebileceği konusunda kuvvetli bir sinyal göndermişti.³⁰⁹

22 Şubat 1971 günü toplanan MGK'da, Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, TSK'nın ülke güvenliği ile ilgili endişelerini şu şekilde ifade etmiştir: “Orduyu otorite içinde tutmamız gerek. Bunun içinde evvela anarşinin ortadan kalkması gerekir. Çok kesin önlemlerle anarşi kesilsin. Bunların rayına oturması için önlem lazım. Bu bizim işimiz değil. Bizsadece gördüğümüzü söylüyoruz. Biz durumu vahim görüyoruz.”³¹⁰

2.2. 12 Mart Muhtırası

Ülkede süregelen kargaşa ortamı 12 Mart 1971'de TSK'nın hükümete muhtıra vermesiyle sonuçlanmış, üç maddeden meydana gelen muhtıra Türkiye radyolarının 13.00 haber bültenlerinde okunarak kamuoyuna duyurulmuştu. Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur muhtıranın hazırlanışı ve 11 Mart 1971 günü yaşananları, daha sonra kendisi ile yapılan bir söyleşide şu şekilde aktarmıştır:

Korgeneral Kemal Taran'ın hazırlamış olduğu 2 sayfalık muhtıra metnini biz çok uzun bulduk. İyi niyetle hazırlanmıştı ancak maksadı ifade etmiyordu. Onun üzerine bu metni kısaltıp değiştirmeye karar verdik. Bittikten sonra bir saat bekledik imzalamak için. Çünkü ağır bir karardı. Kendi işimizi yapmakla meşgul olmamız lazım gelirken istemeyerek başka alanlara çekildik.³¹¹

Genelkurmay Başkanı Org. Memduh Tağmaç, Kara Kuvvetleri Komutanı Org. Faruk Gürler, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur ve Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Celal Eyiceoğlu'nun imzasını taşıyan muhtıra şöyledir:

Parlamento ve hükümet süregelen tutum, görüş ve icraatıyla yurdumuzu anarşi, kardeş kavgası, sosyal ve ekonomik huzursuzluklar içine sokmuş, Atatürk'ün bize verdiği uygarlık

³⁰⁹ “Orduya Sataşanlara Ne Kadar Sabredileceği Belli Olmaz”, **Milliyet Gazetesi**, 6 Şubat 1971, s. 1.

³¹⁰ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, s. 288.

³¹¹ Mehmet Ali Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 2005, s. 230.

seviyesine ulaşmak ümidini kamuoyunda yitirmiş ve Türk Anayasası'nın öngördüğü reformları tahakkuk ettirmemiş olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği, ağır bir tehlike içine düşürülmüştür.

Türk milletinin ve sinesinden çıkan Silahlı Kuvvetleri'nin bu vahim ortam hakkında duyduğu üzüntü ve ümitsizliği giderecek çarelerin, partilerüstü bir anlayışla Meclislerimizce değerlendirilerek, mevcut anarşik durumu giderecek ve Anayasa'nın öngördüğü reformları Atatürkçü bir görüşle ele alacak ve İnkılâp Kanunları'nı uygulayacak kuvvetli ve inandırıcı bir hükümetin demokratik kurallar içinde teşkili zaruri görülmektedir.

Bu husus süratle tahakkuk ettirilmediği takdirde Türk Silahlı Kuvvetleri, kanunların kendisine vermiş olduğu Türkiye Cumhuriyeti'ni korumak ve kollamak görevini yerine getirerek, idareyi doğrudan doğruya üzerine almaya kararlıdır. Bilgilerinize.³¹²

1971 yılının başında, DP'nin kurulması ile partisinde başlayan kopmalar, Demirel'in AP hükümetinin TBMM'de zayıflamasına sebep olmuştu. Aynı dönemde hızlanan ve nitelik değiştiren gençlik hareketleri de hükümeti zor durumda bırakmıştı. Müteakip defalar başbakanlıktan çekilmesi yolunda yapılan telkinleri reddeden ve ancak meclisten bir güvensizlik oyu aldığı takdirde görevini bırakacağını belirten Süleyman Demirel, 12 Mart Muhtırası'nın ortaya çıkardığı yeni durum karşısında Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalmıştı.³¹³ Demirel kabinesi, istifa kararını üç buçuk saat süren olağanüstü bir toplantı sonrasında vermiş ve hükümetin istifasını Devlet Bakanı Turhan Bilgin kamuoyuna açıklamıştı. İstifa mektubunda, hükümetin Türkiye radyolarından duyurulan muhtırayı anayasa ve hukuk devleti anlayışı ile bağdaştırmayı olanaksız gördüğünden istifa kararı aldığı belirtilmişti.

Muhtıra sonrasında ilk tepkiler de gelmeye başlamıştı. Senato, Silahlı Kuvvetler'in muhtırasına ve hükümetin istifasına dair Cumhurbaşkanlığı tezkeresini dinlemek için olağanüstü bir toplantı yapmış, toplantıya başkanlık eden Senato Başkanı Tekin Arıburun, muhtırayı okuttuktan sonra başkanlık divanının sunuşu olarak Cumhuriyet Senatosu'nun muhtıradaki bahse konu ithamları bir ilgisi olmadığını söylemişti. Cumhurbaşkanı Sunay, muhtıra sonrasında Demirel'in katılmadığı bir liderler toplantısı düzenlemiş ve toplantının ertesinde basın mensuplarına okuduğu bildiride, kabinenin derhal kurulması gerektiğine işaret etmiştir. Çankaya'daki toplantıda Madanoğlu Sunay'a, "Bu uğursuz ulumalar çarşambaya kadar sürecek mi diye?" sormuştu. Cumhurbaşkanı Sunay'ın bildirisini okuduğu sırada, Başbakan Demirel de AP meclis grubunda milletvekillerine, durum ve

³¹² **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Birleşim 51, Toplantı 10, Cilt 64, 13 Mart 1971, s. 373.

³¹³ İsmet İnönü, **Defterler (1919-1973)**, Ahmet Demirel (Haz.), 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 1159.

koşullar ne olursa olsun, özgürlükçü demokrasiye olan inançlarının hiçbir zaman yitirilmemesi gerektiğini söylemişti.³¹⁴

Dönemin Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur 12 Mart Muhtırası'nın farklı kesimlerce nasıl algılandığını anılarında şöyle anlatmıştır:

Muhtıra değişik kesimlerde olumlu-olumsuz çeşitli tepkiler yarattı. İstifa eden Başbakan'dan sonra C.H.P. Genel Başkanı İsmet İnönü de muhtıranın karşısında cephe aldı. Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanı General Fuat Doğu'nun kendisi ile görüşmesinden sonra fikir değiştirdi. Sol kesim ümitli, fakat ihtiyatlı bir yaklaşım içindeydi. Bir bölüm ilerici ise muhtırayı yetersiz bulmuştu. Silahlı Kuvvetler'de genel bir memnuniyet ve bekleme havası vardı.³¹⁵

Yeni kabinenin partiler üstü bir anlayışla kurulacağını ifade eden Sunay, “12 Mart'ta Türkiye tehlikeli bir dönemi geride bırakmıştır.” demişti. Bu gelişmelerin ardından Başbakanlık görevi 19 Mart 1971 günü Nihat Erim'e teklif edilmiştir. Nihat Erim, Çankaya Köşküne giderek Cumhurbaşkanı ile görüşmüş ve oradan ayrılırken verdiği demeçte şöyle demiştir:

Türkiye'de bugün olağanüstü bir durum var. Olağanüstü durumun gerektirdiği koşullara göre, kuracağım hükümet “milli hükümet” olacaktır. En kısa sürede hükümeti kuracağım. Bu hükümet reformcu bir hükümet olacaktır ve reformlara hemen başlayacaktır. Seçim yasasında gerekli değişiklik yapıldıktan sonra da hemen seçime gidilecektir.³¹⁶

Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Cihat Alpan tarafından Erim'e gönderilen hükümeti kurma konusundaki teklif mektubunda, Erim'in bu görevi yerine getirmesi için önkoşul olarak CHP'den istifa etmesi talep edilmiştir. Çünkü bu hükümetin partiler üstü bir yapısı ve görüntüsü olsun istenmişti.³¹⁷ CHP Merkez Yönetim Kurulu, Nihat Erim'in kabinede görev almamasına, bununla birlikte milletvekillerinin hükümete güven oylamasında serbest bırakılmasına karar vermişti.

12 Mart 1971 Muhtırası'ndan sonra, Nihat Erim'in, başbakan olarak hükümetin başına getirilmesiyle, 21 Mart 1971'de Bülent Ecevit CHP Genel Sekreterliğinden istifa etmiştir. İstifasını, yaptığı basın toplantısında istifasının nedeni ile ilgili olarak şunları söylemişti: “Çok önemli bir noktada çok saydığım Genel Başkanım ile ters düşmüş

³¹⁴ “Komutanların İstekleri Liderlere Bildirildi”, **Milliyet Gazetesi**, 15 Mart 1971, s. 1.

³¹⁵ Batur, a.g.e., s. 302.

³¹⁶ “Başbakanlık Görevi CHP'den İstifa Eden Nihat Erim'e Verildi”, **Milliyet Gazetesi**, 20 Mart 1971, s. 1.

³¹⁷ İnönü, a.g.e., s. 1161.

bulunuyorum. O'na rağmen ve O'nunla karşı karşıya gelerek partiyi yönetemem. Onun için Genel Sekreterlikten çekiliyorum.”³¹⁸

12 Mart Muhtırası'nın verilmesinden hemen sonra ordu içinde başkagörevlere atanmalar ve emekliye sevk edilmeler olmuştu. 16 Mart 1971'de beş general, bir amiral ve 35 albay emekliye sevk edilirken, çok sayıda yer ve görev değişikliği yapılmıştı. Muhtırayı anayasa ve hukuk devleti anlayışıyla bağdaştırmanın mümkün olamayacağını belirten Başbakan Demirel hemen istifa etti. 12 Mart Muhtırası, başlangıçta değişik çevrelerce de desteklendi. Ancak 12 Martçıların ilk önemli icraatlarından biri, ordu içinde geniş birtasfiye yapmak ve sol darbe hazırlıkları içinde olduğu söylenen subayları ordudan çıkartmak oldu. Ardından 1961 Anayasası'nın öngördüğü temel hak ve özgürlüklere önemli kısıtlamalar getirilen, “12 Mart ara rejimi” olarak adlandırılan bir döneme girildi.

12 Mart Muhtırası, Türk basını tarafından önceleri desteklenmiştir. Ancak daha sonra muhtıranın ardından basına getirilen kısıtlamalar nedeniyle basında muhtıraya karşıtlık oluşmaya başlamıştı. Aydınlar, gazeteciler ve yazarların tutuklanmalarıyla sonuçlanan “balyoz harekâtı” başlatılmış oldu. Tüm olağanüstü hal durumlarında yahut kriz dönemlerinde olduğu gibi, 12 Mart Muhtırası döneminde de basına karşı yasaklar getirilmiş, ifade özgürlüğü ve dolayısıyla basın özgürlüğü kısıtlanmıştır. Basın bir ölçüde tekdüzeleşmiştir.³¹⁹

Muhtıra'nın okunması ile başlayan olağanüstü dönem 14 Ekim 1973 Genel Seçimlerine kadar devam etmiş, bu dönemde partiler üstü nitelikli dört hükümet kurulmuştu. Bunlar I. ve II. Erim, Melen ve Talu hükümetleridir. Tarafsız Başbakan'ın başkanlığındaki iki büyük partinin temsil edileceği teknokratlar kabinesinin ülke sorunlarına çözüm getireceği inancıyla Prof. Dr. Nihat Erim CHP'den istifa ettirilmiş ve partiler üstü başbakan olarak görevlendirilmişti.

Demirel 12 Mart Muhtırası'nı bir emrivaki olarak nitelenmiştir. 12 Mart'a gelişin sebeplerini açıklamanın çok uzun zaman alacağını söyleyen Demirel konuşmasında, “(...) Meselenin bazı sırları vardır. Başbakanken bazı sırlar tevdi edilmiştir. Öğrendiğim bazı

³¹⁸ Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, s. 247.

³¹⁹ Kabacalı, a.g.e., s. 204-207.

şeyler benimle beraber mezara gidecekti. Bazı şeyleri burada söyleyemem.” diyerek, 12 Mart’ın sebeplerini açıklamanın durumu değiştirmeyeceğini vurgulamıştır.³²⁰

2.3. 12 Mart Hükümetleri

1971-1973 arası dönemde partiler üstü nitelikli dört hükümet kurulmuştu. Bunlar I. ve II. Erim, Melen ve Talu hükümetleridir.

2.3.1. Birinci Nihat Erim Hükümeti Dönemi (26 Mart 1971 - 11 Aralık 1971)

Tarafsız Başbakan’ın başkanlığındaki iki büyük partinin temsil edileceği teknokratlar kabinesinin ülke sorunlarına çözüm getireceği inancıyla Nihat Erim CHP’den istifa ettirilmiş ve partiler üstü başbakan olarak görevlendirilmişti. Birinci Nihat Erim hükümeti sekiz ay görevde kalabilmiştir.

Bakanlar Kurulu listesi şu şekildedir:

Başbakan: Nihat Erim,

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı (Siyasi ve İdari İşler): Sadi Koçaş,

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı (Ekonomik İşler): Atilla Karaosmanoğlu,

Devlet Bakanı, Başbakan Yardımcısı: Mesut Erez,

Devlet Bakanı: Mehmet Özgüneş,

Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı,

Adalet Bakanı: İsmail Arar,

Millî Savunma Bakanı: Ferit Melen,

İçişleri Bakanı: Hamdi Ömeroğlu,

Dışişleri Bakanı: Osman Olcay,

Maliye Bakanı: Sait Naci Ergin,

Millî Eğitim Bakanı: Şinasi Oral,

Bayındırlık Bakanı: Cahit Karakaş,

Dış Ekonomik İlişkiler Bakanı: Özer Derbil,

Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Ayhan Çilingiroglu,

³²⁰ **Yankı Haftalık Haber Dergisi**, (13), 24-30 Mayıs 1971, s. 7-8.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Türkan Akyol,
Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp,
Tarım Bakanı: Orhan Dikmen,
Ulaştırma Bakanı: Halûk Arık,
Çalışma Bakanı: Atilla Sav,
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: İhsan Topaloğlu,
Turizm ve Tanıtım Bakanı: Erol Yılmaz Akçal,
İmar ve İskân Bakanı: Selahattin Babüroğlu,
Köy İşleri Bakanı: Cevdet Ayhan,
Orman Bakanı: Selahattin İnal,
Gençlik ve Spor Bakanı Sezai Ergun,
Kültür Bakanı: Talât Halman³²¹

26 Mart 1971’de açıklanan Birinci Erim Hükümeti, 8 Nisan’da 46 red, üç çekimser oya karşılık 321 güvenoyu almıştı. Nihat Erim, kabinesini “Türkiye’yikendisini bölmek isteyen sağ ve sol diktatoryanın ve anarşinin kucacağına aslave asla düşürmeyecek olan beyin takımı kabinesi” olarak tanıtıyordu. Erim’in bu sözlerine en büyük tepki ise Bülent Ecevit’ten gelmiştir.³²²

Nihat Erim, “Bizim hükümetimiz Atatürk’ün başlattığı reformları devam ettirmek azmi ile Atatürk’ün yaptığı, koyduğu devrim kanunlarını gereği gibi uygulamak üzere iş başına gelmiştir.” demiş ve hükümetin en başta gelen görevinin hızla Türkiye’de yeniden huzurun sağlanmasına çalışmak olduğunu ifade etmişti. Silahlı Kuvvetler’in içerisindeki huzursuzluğun bir an önce giderilmesine çalışılacağını ve mükemmel bir seçim kanunu ortaya konulacağını söyleyen Erim, hükümetin daima parlamento ile yakın işbirliği ve anlaşma zihniyeti içinde çalışacağını vurguluyordu. Nihat Erim yaptığı konuşmalarda her fırsatta anarşi ile mücadele edileceğini vurgulamaktadır:

Türkiye’de huzursuzluk olsun, güvensizlik olsun, üniversiteler, okullar rahat çalışmasın, Türk gençliği iyi okuyup yetişmesin, ekonomik faaliyetler felce uğrasın, Türk toplumu içinden çürüsün, çöksün, dağılsın, Türkiye parçalansın diye gayret sarf edenlerin ülkemize yapa geldikleri kötülükleri önlemek için alamayacağımız tedbir yoktur. Ancak şimdi bu

³²¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 78, Dönem 3, Cilt 12, 26 Mart 1971, s. 382-383.

³²² Gevgilili, a.g.e., s. 525.

kötülükler son vermek, hiç o kadar uzun sürmeyecektir. Alınacak tedbirler balyoz gibi hemen kafalarına inecektir.³²³

Terörle mücadele hükümetin ilk ve en önemli görevi olmuştu. Başbakan yardımcısı Sadi Koçuş'ın 21 Nisan'da: "Sıkıyönetimi düşünmedikbile." şeklindeki sözlerine rağmen hükümet, ertesi gün Sıkıyönetim Kanunu'nu değiştirmek üzere hazırlıklara girişmiştir. 26 Nisan 1971'de 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmişti. Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Sıkıyönetim kararı ve gerekçesini şöyle duyurmuştu:

Memleketimizde uzun süreden beri gözlemlenen çıkarıcı çevrelerin tutumu ile anarşik nitelikteki eylem ve davranışların sadece kamu düzeni ve güvenliğini bozucu amaçlara yönelmiş olmayıp aslında ideolojik maksatlarla Devletin temel nizamına, yurt bütünlüğüne, vatan ve lâik Cumhuriyete karşı kuvvetli ve eylemli bir kalkışma mahiyeti aldığını gösterir kesin belirtilerin meydana çıkması nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 124'üncü maddesi gereğince İstanbul, Kocaeli, Sakarya, Zonguldak, İzmir, Eskişehir, Ankara, Adana, Hatay, Diyarbakır ve Siirt illerinde 26 Nisan 1971 günü saat 24.00 den itibaren bir ay süre ile Sıkı Yönetim ilânı Bakanlar Kurulunca tarihinde kararlaştırılmıştı.³²⁴

Sunay'ın başkanlığında yapılan toplantıda özellikle asayiş üzerinde durulmuş ve Sıkıyönetimin şu sorunlar üzerinde yararlı olacağını ifade etmişti:

1. Laik Cumhuriyete karşı hareketleri önlemek,
2. İdeolojik kanlı çalışmalarını durdurmak,
3. Doğu illerinde bölgecilik hareketlerine son vermek
4. Kıbrıs konusunda muhtemel bir harekâтта yararlı durumda olmak.³²⁵

Sıkıyönetim ilanının ardından sıkıyönetim komutanları atanmış ve askerî mahkemeler kurulmuştu. Sıkıyönetim kararı parlamentoda büyük bir çoğunlukla onaylanmıştı. Adalet Partisi, Millî Güven Partisi ve Demokratik Parti, ülkenin içinde bulunduğu tehlikenin *komünizm tehlikesi* olduğunu vurgulayarak sıkıyönetimi destekliyordu. TİP dışında tüm partilerin desteği ile sıkıyönetim onaylanmıştı. Partiler sıkıyönetim görüşmeleri sırasında, Silahlı Kuvvetleri doğrudan eleştirmekten kaçınan bir tavır sergilemek istediler. Hatta sıkıyönetim görevlilerini övgü ile anıp Silahlı Kuvvetlere olan güvenlerini belirtmeye özen göstermişler, buna karşılık her konuda hükümete

³²³ **Erim Hükümetleri'nin 1 yılı 7.4.1971-7.4.1972**, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1972, s. 7-15.

³²⁴ "Karar Sayısı: 7/2302", **T.C. Resmi Gazete**, 13820, 26 Nisan 1971.

³²⁵ "11 İlde Sıkıyönetim İlan Edildi", **Milliyet Gazetesi**, 27 Nisan 1971, s. 9.

yüklemişlerdi. 12 Mart dönemindeki dört partiler üstü hükümet döneminde de sıkıyönetim devam etmişti.³²⁶

Sıkıyönetim ilanının ardından ertesi günü yayınladığı bildiri ile İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Org. Faik Türün, Sıkıyönetimin “ilanındaki sebebin mevcut olmadığı gerekçe alınarak” yapılacak eleştirileri, yayınları yasaklamıştı. Faik Türün, sıkıyönetimin ilanı gerekçesi ile ilgili olsun ya da olmasın gerekli gördüğü her türlü kararı alacağını açıklıyor ve bu yönde yapılacak eleştirileri de en baştan sıkıyönetim yasakları kapsamına almıştı.³²⁷ Dev-Genç, Devrimci Doğu Kültür Ocakları ve Ülkü Ocakları Birliği, TÖS, İşsizlikle Mücadele Derneği Ankara Sıkıyönetim Komutanı Semih Sancar’ın yayınladığı 2 ve 3 numaralı bildirimlerle süresiz kapatılmıştı. Bunun ilk uygulaması da 28 Nisan gününden itibaren Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin 10’nar gün süreyle kapatılması ve bu gazete yazarlarından İlhan Selçuk ve Çetin Altan’ın gözaltına alınmasıyla gerçekleşiyordu. Ayrıca 83 öğrenci ve sivil şahıs hakkında arama ve gözaltına alma kararı verilmişti.³²⁸

İşçi-Köylü, Proleter Devrimci Aydınlik, Aydınlik, Türkiye Solu, Devrim ve Ant gibi sol içerikli ya da radikal dergilerin hepsi toplatıldı. Ankara sıkıyönetim yetkilileri 3 Mayıs’ta hangi niyet ve amaçla olursa olsun grev ve lokavtları yasakladı. Faik Türün 5 Mayıs 1971’de yaptığı basın toplantısında şöylemişti: “Halk savaşı denilen şey, haddizatında halka karşı yapılıyordu. Artık halk, kendisine yöneltilen kurşunlara korkusuzca göğüs gerebiliyor. Halka karşı savaşanlara meydan vermeyeceğiz. Bu gafilileri elbirliği ile ezeceğiz.”³²⁹

Basın üzerindeki kısıtlamaların ardından 18 Mayıs 1971’de İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı’nın yayınladığı bildiri ile yazılı ve sözlü basında yapılan duyurularla öğretim üyeleri, yazarlar, sanatçıların bazıları sıkıyönetim savcılıklarına teslim olmaya çağrıldı.³³⁰

³²⁶ 26 Nisan 1971’de, bir ay süre ile 11 ilde ilân edilen sıkıyönetim, 14 kez, ikişer ay süre ile uzatıldı. Ancak 1973 Ocak’ından itibaren coğrafi alanı giderek daraltıldı. Sakarya ve Zonguldak illerinde Ocak 1973’te İzmir ve Eskişehir’de Mart 1973’de, Adana, Hatay ve Kocaeli’de Mayıs 1973’de, Siirt’te Temmuz 1973’de Diyarbakır’da Ağustos 1973’de kaldırıldı. Bkz., Üskül, a.g.e., s. 134.

³²⁷ Üskül, a.g.e., s. 146.

³²⁸ “İstanbul’da 6 Dernek 2 Gazete Kapatıldı 83 Kişi Gözaltına Alındı”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Nisan 1971, s. 1.

³²⁹ **Erim Hükümetleri’nin 1 yılı 7.4.1971-7.4.1972**, s. 39.

³³⁰ “Gözaltına Alınanlar 465’i Buldu”, **Milliyet Gazetesi**, 20 Mayıs 1971, s. 1.

Bu durum yurt içinde ve yurt dışında büyük tepkilere neden olmuştu. Özellikle bilim adamlarının, öğretim üyelerinin, yazarların gözaltına alınmaları ve tutuklanmaları Mecliste de tartışılmış ve CHP tarafından eleştirilmişti. Bu dönemde birçok dergi kapatıldı, yayınevleri mühürlendi, “yasak yayım” gerekçesi ile birçok kitap toplatıldı. Yasak kitap bulundurdukları gerekçesi ile birçok kitapçı tutuklandı.³³¹ İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından 7 Haziran 1971’de tutuklanan ve gözaltına alınanların isimleri kamuoyuna açıklanmıştı. Tutuklamalar Anayasa’nın 141, 142, 146 ve Askerî Ceza Kanunu’nun 94. maddesinin ihlali ve 6136 sayılı kanuna muhalefet sebebiyle gerçekleştirilmişti.

Ülkedeki huzursuzluk ve sıkıyönetim ortamı, Başbakan Nihat Erim’in, 1961 Anayasası’nın, gelişmekte olan Türkiye için fazla liberal olduğu, bazı kısıtlama ve düzenlemelere gidilmesi gerektiği, yönündeki kanısını güçlendirmiştir. Erim, mevcut Türk Anayasası’nın bazı Avrupa ülkelerinden bile ileride hükümler içerdiğini ve bunun Türkiye için “lüks” olduğunu belirtmiş ve kısıtlayıcı yönde bazı tedbirler alınması gerektiğini ileri sürmüştü.³³² Başbakan, anayasanın değiştirilmesinin şart olduğunu söylemiş, bu yapılmadıkça kendisinin memleketi idare edemeyeceğini bildirmiş ve şöyle demiştir: “Bazıları diyorlar ki, bu anayasayı değiştirmeden de kuvvetli bir hükümet duruma çare bulabilirdi. Hadi bakalım şu anda anayasayı değiştirmeyelim. Sıkıyönetimi de kaldıralım. Ben idare edemem, ben çare bulamam.”³³³

TBMM’de temsil edilen partilerin temsilcilerinden oluşan ve 1961 Anayasası’nda yapılacak değişiklikleri tespit eden komisyonun raporu kanun teklifi haline getirilmiş ve 6 Eylül 1971’de TBMM’de 362 lehte ve 2 aleyhte oyla kabul edilmiştir. Anayasa değişiklikleri, 20 Eylül 1971’de de Senato da onaylanarak yürürlüğe girmiştir.³³⁴

³³¹ Üskül, a.g.e., s. 147-151.

³³² Nihat Erim, iktidara geldiği ilk günlerde Anayasa değişikliğine ihtiyaç bulunduğunu düşünmemekteydi. Ona göre, meydana gelen anarşi olaylarının suçlusu Anayasa değil, Anayasanın hükümlerini tam olarak yerine getirmeyen yöneticilerdi. Ancak, iktidarının ilerleyen günlerinde bu konudaki fikirlerinde değişiklik olmuştur. Kutlu Altuğ, **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: 7 Gün Yayıncılık, 1973, s. 53.

³³³ İsmail Cem, **Tarih Açısından 12 Mart**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1976. s. 140.

³³⁴ 20.07.1961 ve 10859 sayılı T.C. Resmi Gazete ile ilan edilen 1961 Anayasası’na, 1969-1973 yılları arasında 6 kez değişiklik yapılmıştır.

Birinci Erim hükümeti döneminde partilerin kapatılması gündeme gelmiş Anayasa Mahkemesi MNP ve TİP'in kapatılması kararına varmıştı. Üniversite ve Toprak reformu konuları AP ve CHP arasında yeni bir çatımsa konusu olmuş ve gündemi uzun süre meşgul etmişti. Terör olayları devam ederken sıkıyönetim mahkemelerinde bir dizi çok sanıklı dava açılmış ve bunların en önemlileri idam kararlarıyla sonuçlanmıştı.

2.3.1.1. Birinci Nihat Erim Hükümet Programında Dış Politika

Nihat Erim, Hükümet Programında dış politikayı şu şekilde açıklamıştır:

Hükümetimizin Dış Politikası büyük Atatürk'ün çizdiği temel ilkeler gereğince yürütülecektir. Milletlerarası ilişkilerimizde milli çıkarlarımızın gereklerini daima göz önünde tutarak Türkiye Cumhuriyeti'nin geleneksel tutumuna uygun şekilde barış, iyi niyet, haklara karşılıklı saygı ve işbirliği anlayışı ile hareket edilecektir. Türkiye dün olduğu gibi bugün de BM Örgütü, Avrupa Konseyi, Avrupa Ortak Pazarı gibi üyesi bulunduğu milletlerarası örgütlerle ilişkilerini geliştirmeye önem verecektir. ABD ile karşılıklı saygı ve anlayışa dayanan sıkı dostluk ve ittifak ilişkileri içinde bulunuyoruz.

Geleneksel politikamıza uygun olarak büyük Kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin iyi komşuluk ve 1921 Moskova Antlaşması'nın ruhuna uygun bağımsızlık, toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama esaslarına dayandırılmak suretiyle güven artırıcı yolda daha da gelişmesini mümkün görmekteyiz. 1959 yılında Kıbrıs meselesinin halli için ilgili taraflarla bazı anlaşmalara vardık. Biz bu anlaşmalara daima saygı gösterdik ve karşı taraftan da saygı bekledik. Aralık 1963'te bu anlaşmalar kanlı bir şekilde olupbittiye getirilmek istendi; fakat cemaatimizin kahramanca direnişi buna imkân vermedi. Biz o zaman olduğu gibi bugün de soydaşlarımızın haklarının ve ulusal güvenliğimizin çiğnenmesi karşısında anlaşmalar hükümlerine uygun olarak her türlü tedbiri almaya kararlıyız.

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklık ilişkilerimiz 1963 yılında kurulmuştur. Geçiş dönemi kapsamını tespit eden belgeler 23 Kasım 1970 de imzalanmıştı. Bu belgeler ve yürürlüğe girmeleri ile ilgili işlem bazı eleştirilere uğradı. Bunlardan haklı olanların incelenmesine ve kapsadıkları konuların uygulama sırasında anlaşmada öngörülen imkânlar çerçevesinde süratle iyileştirilmesine çalışılacaktır.³³⁵

2.3.2. İkinci Nihat Erim Hükümeti Dönemi (11 Aralık 1971 - 5 Mayıs 1972)

Nihat Erim başbakanlık görevinden 11 Aralık 1971'de istifa etmiş ancak Cumhurbaşkanı Sunay, hükümeti kurma görevini 7 Aralık 1971 tarihinde tekrar Nihat Erim'e vermiştir. Yeni kabine için çalışmalara başlayan Nihat Erim, ikinci kabinesini 11 Aralık 1971'de ilan etmiş, Cumhurbaşkanı da yeni kabineyi 13 Aralık 1971'de onaylamıştır.

³³⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 80, Dönem 3, Cilt 12, 2 Nisan 1971, s. 399-401.

Yeni Kabine şu şekildedir:³³⁶

Başbakan: Prof. Dr. Nihat Erim,
Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı,
Devlet Bakanı: Ali İhsan Göğüs,
Devlet Bakanı: İlyas Karaöz,
Devlet Bakanı: Prof. İlhan Öztrak
Adalet Bakanı: Prof. Suat Bilge,
Millî Savunma Bakanı: Ferit Melen,
İçişleri Bakanı: Ferit Kulbat,
Dışişleri Bakanı: Halûk Bayülken,
Maliye Bakanı: Sait Naci Ergin,
Millî Eğitim Bakanı: İsmail Arar
Bayındırlık Bakanı: Mukadder Öztekin,
Ticaret Bakanı: Nadir Talû,
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Cevdet Aykan,
Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp,
Tarım Bakanı: Prof. Orhan Dikmen,
Ulaştırma Bakan: Rıfkı Danışman,
Çalışma Bakanı: Ali Rıza Uzuner,
Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Mesut Erez,
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Nezih Devres,
Turizm ve Tanıtma Bakanı: Erol Yılmaz Akçal,
İmar ve iskân Bakanı: Serbülent Bingöl,
Köy işleri Bakanı: Prof. Necmi Sönmez,
Orman Bakanı: Prof. Selahattin İnal,
Gençlik ve Spor Bakanı: Adnan Karaküçük.

Hükümet programında; reformları gerçekleştirme çabalarının *parlamento ile Anayasa'nın çizdiği hak ve yetki sınırları içinde işbirliği yapmak* suretiyle devam edeceği önemle belirtilmişti. İkinci Erim hükümetinin programında da öncelikli hedef huzur ve istikrarın sağlanması olmuştu. Bunun devamı için ise toprak, vergi, maliye, millî eğitim,

³³⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 14, Dönem 3, Cilt 19, 13 Aralık 1971, s. 356-357.

üniversite, idare mekanizması ve adalet reformlarının gibi ana reformların yapılması gerektiği vurgulanmaktadır.

Hükümet programının Senato'da görüşülmesi sırasında birinci Erim hükümeti hakkında da yorumlar yapılmıştır. Senatör Fatma Hikmet İşmen, köklü reformlar yapma iddiası ile yola koyulan Nihat Erim'in ülkenin 8,5 ayını heba ettiğini ve çok başarısız olduğunu söylemişti.³³⁷

24 Ocak 1972'de TBMM'de sıkıyönetimin uzatılması görüşmeleri esnasında CHP adına söz alan İsmet İnönü, sadece vatandaşın hükümetin uyguladığı hatalı politikalardan dolayı orduyu sorumlu tutmaya başladığını, bu yüzden ordunun biran önce asli görevine dönmesi gerektiğini şu şekilde ifade etmiştir:

Ordu asıl vazifesi olan dış tehlikeye karşı memleketi korumak vazifesinden fedakârlık etmek mecburiyetinde kalmaktadır. Sade vatandaşların gözleriyle bugün vergi artırılması da, pahalılık da, ne kadar huzursuzluk varsa, Ordu'nun getirdiği hükümet yüzünden olmaktadır. Ordu'nun bu hususta hiçbir kusuru yoktur.

TİP adına söz alan Mehmet Ali Aybar ise sıkıyönetimin tatbikinde bazı hatalar yapıldığını şu şekilde ifade etmişti:

Sıkıyönetim uygulanırken hangi sebeple sıkıyönetim ilan edilmişse, ancak o sebeplerle mütenazır istikametlerde komutanlığa tanınmış yetkiler kullanılabilir. Şimdi, 9 aylık süre içerisinde sıkıyönetim komutanlıkları bu yetkileri nasıl kullandılar? Şunu ifade edeyim ki, elbet yetkilerin bir kısmını ilan sebebine mütenazır olarak kullandılar; Hiç şüphe yok. Ama ilan sebebine mütenazır olmayan şekilde de kullandılar. Mesela, et satışını ayarlama hususundaki tasarruflar salahiyet aşması veyahut da salahiyeti saptırması niteliğindeki tasarruflardır.³³⁸

Erim hükümetini sarsan bir diğer olay da İsrail Başkonsolosu Elrom'un öldürülmesinden sorumlu tutulan ve yargılanmayı bekleyen yasadışı örgüt üyesi Mahir Çayan ve dört arkadaşının Maltepe Askeri cezaevinden kaçması olmuştur. 1972 yılının Nisan ayına gelindiğinde, yaklaşık bir yıldan beri iki ayda bir uzatılan sıkıyönetime rağmen, ülkede kargaşa ve terör eylemleri halen ortadan kaldırılamamıştı.

³³⁷ Fatma Hikmet İşmen, **Parlamento'da 9 Yıl: TİP Senatörü olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları**, Ankara: Çark Yayınları, 1976, s. 335.

³³⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 32, Dönem 3, Cilt 20, 24 Ocak 1972, s. 127-127.

Başbakan, bu asayiş sorununa çare bulmak ve reformları gerçekleştirebilmek için, hükümete kararnamelerle yönetme yetkisi verilmesini ve özel güvenlik mahkemeleri kurulmasını talep etmişti. Başbakanın bu yöndeki talebi Cumhurbaşkanı tarafındanda desteklenmişti. Fakat Erim'in, 1973 Ekim'indeki genel seçimlere kadar hükümeti kararnamelerle yönetmesi talebi, TBMM'nin denetleme imkânlarını ortadan kaldıracacağı ve hükümete TBMM'nin üzerinde bir kurum gibi davranma olanağı vereceği için tüm partiler tarafından reddedilmişti.

Kanun hükmünde kararnameler konusunda TBMM'den yetki alamayacağını anlayan ve TBMM'nin desteğini sağlayamayan Nihat Erim hükümeti hakkında, 10 Nisan 1972'de TBMM'de bir gensoru önergesi verilmişti. Ancak gensoru önergesi reddedilmesine rağmen, Nihat Erim 16 Nisan 1972'de istifasını sunmuştu. İstifasına giden süreçte, Nihat Erim toplumun ve siyasi partilerin desteğini yitirmişti.³³⁹

2.3.2.1. İkinci Nihat Erim Hükümet Programında Dış Politika

Nihat Erim, hükümetinin dış politikası hakkında şunları söylemiştir:

Dış politikamıza Atatürk ilkeleri yön vermeye devam edecektir. Milletlerarası ilişkilerimizi bağımsızlık, egemenlik, ülke bütünlüğüne saygı ve içişlere karışmama ilkeleri çerçevesinde, karşılıklı saygı ve işbirliği anlayışı ile yürüteceğiz. Bu ilişkilerde karşılıklı yararların adil bir denge içinde bulunmasına özel bir itina göstereceğiz. Milletlerarası ilişkilerin Birleşmiş Milletler Yasası'nda yer alan ilkelere uygun bir şekilde geliştirilmesi başta gelen amaçlarımızdan olacaktır.³⁴⁰

Nihat Erim, Avrupa Konseyi konusunda Ortak Pazar gibi milletlerarası kuruluşların çalışmalarına katılmaya devam edileceğini, ABD ile ilişkilerin karşılıklı anlayış ve saygı esasları çerçevesinde daha da geliştirmek istendiğini ayrıca İran ve Pakistan ile ilişkilerin çok taraflı anlaşmalarla daha ileri seviyelere ulaştırmak istediklerini belirtmiştir.

Erim Orta Doğu konusunda şöyle demiştir: “Orta Doğu anlaşmazlığının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 22 Kasım 1967 tarihli kararı çerçevesinde bölgeyi bir an önce barış ve istikrara kavuşturacak adil bir çözüme bağlanmasını arzu ediyoruz.”

³³⁹ Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye**, s. 296.

³⁴⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 16, Dönem 3, Cilt 19, 11 Aralık 1971, s. 440-442.

Nihat Erim AET ilişkileri konusunda şunları söylemiştir:

Avrupa Ekonomik Topluluğu ile ortaklığımızın geçiş döneminde uygulanacak belgelerin onaylanmasına ilişkin kanun tasarısı 22 Temmuz 1971 tarihinde Yüce Meclislerce kabul edilmiş ve Katma Protokol'ün ticari hükümleri de 1 Eylül 1971 tarihinde geçici anlaşma ile yürürlüğe konulmuştur. Bu belgelere yurdumuz bakımından elverişli imkânlar eklenmesi yolunda girişimler yapılmış ve ilk olumlu sonuçlar alınmıştır. Anlaşmalarda öngörülen imkânlar çerçevesinde aynı yönde çalışmalar sürdürülmektedir. Toplulukların genişlemesi ve genel referanslar çerçevesinde bu çalışmalarımızın somutlaştırılmasına gayret gösterilecektir. Avrupa toplulukları ile ilişkilerimizi 1963 Ankara Anlaşması'nda yer alan amaçlara ulaşacak şekilde geliştirmek azmindeyiz. Bu çerçevede iç planda da gerekli tedbirleri süratle ele almak ve kalkınma gayretlerimize buna göre yön vermek durumundayız. Ortak Pazara tam üye olmadan önce, katma protokolde ve diğer anlaşmalarda milli sanayimizin gelişmesine engel olacak mahiyette uygulamalarla karşılaşılması için gerektiğinde karşılıklı müzakerelerle ayarlamalar yoluna gidilecektir.

Nihat Erim Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak, hükümetin yaptığı antlaşmalar çerçevesinde ve Türk toplumunun haklarını sürekli olarak teminat altına alacak şekilde bir çözüme ulaştırılması için hiç bir gayreti esirgemeyeceğini ifade etmiştir. Kıbrıs sorunun üç yılı aşkın bir süreden beri devam ettiği halde olumlu bir sonuca ulaşamamış olduğunu belirten Erim, Türkiye'nin ve Kıbrıs Türk toplumunun antlaşmalarla tanınmış bulunan haklarına yapılabilecek herhangi saldırının bir oldubitti ile karşılanmayacağını Türkiye'nin buna tepkisinin sert olacağını söylemiştir.³⁴¹

2.3.3. Ferit Melen Hükümeti Dönemi (22 Mayıs 1972 - 15 Nisan 1973)

Nihat Erim'in 5 Mayıs 1972'de istifası üzerine, hükümete geçici olarak Ferit Melen başkanlık etmiştir. Bu gelişmenin ardından, yeni hükümeti kurma görevi 29 Nisan 1972'de Suat Hayri Ürgüplü'ye verilmiştir. Görevi alan Suat Hayri Ürgüplü, 13 Mayıs 1972'de Cumhurbaşkanına kabinesinin listesini sunmuş, anca kabine reddedilmişti. Ürgüplü'nün hükümet kurma görevini iade etmesi üzerine, kendisine hükümet kurma görevi verilen Savunma Bakanı Ferit Melen, kabinesini 22 Mayıs 1972'de açıklamıştı.

Yeni Kabine şu şekilde olmuştur:

Başbakan: Ferit Melen,

Devlet Bakanı: Doğan Kitaplı,

Devlet bakanı: İsmail Arar,

³⁴¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 16, Dönem 3, Cilt 19, 11 Aralık 1971, s. 440-442.

Devlet Bakanı: Zeyyat Baykara,
Devlet Bakanı: Prof. İlhan Öztrak,
Adalet Bakanı: Fehmi Alpaslan
Milli Savunma Bakanı: Mehmet İzmen,
İçişleri Bakanı: Ferit Kubat,
Dışişleri Bakanı: Ü. Halûk Bayülken,
Maliye Bakanı: Ziya Müezzinoğlu
Milli Eğitim Bakanı: Prof. Sabahattin Özbek,
Bayındırlık Bakanı: Mukadder Öztekin,
Ticaret Bakanı: Naim Talû,
Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Dr. Kemal Demir
Gümrük ve Tekel Bakanı: Haydar Özalp,
Tarım Bakanı: İlyas Karaöz
Ulaştırma Bakanı: Rıfki Danışman,
Çalışma Bakanı: Ali Rıza Uzuner,
Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Mesut Erez,
Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Nuri Kodamanoğlu,
Turizm ve Tanıtım Bakanı: Erol Yılmaz Akçal,
İmar ve İskân Bakanı: Turgut Toker,
Köyşleri Bakanı: Prof. Necmi Sönmez,
Orman Bakanı: Prof. Selahattin İnal,
Gençlik ve Spor Bakanı: Adnan Karaküçük.³⁴²

Ferit Melen 29 Mayıs'ta Meclis'te okuduğu hükümet programı şöyledir:

Hükümetimiz memleketimizin 12 Mart Muhtırası'ndan önce içine girmiş olduğu bunalımlardan, henüz tamamen kurtulamadığı bir dönemde kurulmuş bulunmaktadır. I. ve II. Erim Hükümetlerinin büyük çabalarına rağmen 12 Mart Muhtırası'nın verilmesini gerektiren sebepler tamamen ortadan kalkmamıştır. Bu durum güveninizi almak için huzuruza gelen Hükümetin içinde bulunduğumuz şartların sonucu olarak tutum ve icraatında partilerüstü bir anlayışla hareket edecek bir yapıda olmasını gerektirmiş ve Hükümet bu gereklerle uygun olarak kurulmuştur. Hükümetin Büyük Meclisin güvenine layık olduğu sürece işbaşında kalması Anayasanın ve demokratik rejimin en tabii bir sonucudur. Olağanüstü şartlar içinde kurulmuş ve arzettiğim gibi görevi güveninizi sürdürebildiği takdirde ancak önümüzdeki seçim zamanına kadar devam edecek olan, Hükümetimizin programının, normal bir seçim dönemi için iktidara gelmiş olan Hükümetlerin programlarından farklı olacağı tabiidir.

³⁴² **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 93, Dönem 3, Cilt 24, 24 Mayıs 1972, s. 823-824.

Sosyal ve ekonomik kalkınmanın idari bütünlük içinde ele alınarak ahenkli bir biçimde yürütülmesini sağlayacak bir yönetim düzenlenmesi getirilecek, ilerde Devletin ve Hükümetin temsilcisi olan valilerin yetkileri artırılacak ve tüm kamu kuruluşlarıyla bağlantı ve ilişkileri yeniden tespit edilerek bütün örgütlerin idarenin bütünlüğü içinde ahenkli çalışması sağlanacaktır.³⁴³

Melen hükümeti en önemli sarsıntısını, CHP'nin 4 Kasım 1972'de bakanlarını hükümetten çekme kararı almasıyla yaşamıştı. CHP bu kararıyla, mevcut hükümetin politikalarından memnun olmadığını ve bunların sorumluluğunu taşımak istemediğini belirtmişti. CHP'nin bu kararını paylaşmadığını 5 Kasım 1972'de partisinden istifa ederek gösteren İsmet İnönü, istifa mektubunda: “12 Mart şartlarının nazikmahiyetini ciddiyetle muhafaza ettiği bir zamanda, parti politikasının memleket içinsakıncalı gördüğüm şekil ve istikamette değiştirilmesi sebebiyle CHP'den ayrılmış olduğumu bilgilerinize saygılarımla sunarım.” demiştir.³⁴⁴ CHP'den istifa eden İsmet İnönü, milletvekilliğinden de istifa ederek, eski Cumhurbaşkanı olması sebebiyle, Cumhuriyet Senatosu'nda tabii senatör olarak görev yapmaya başlamıştı.

25 Ocak 1973 günü TBMM'de yapılan görüşmeler esnasında söz alan Başbakan Ferit Melen, sıkıyönetim ile hükümet arasındaki ilişkinin şeklini şu şekilde açıklamıştır: “Muhterem arkadaşlar, sıkıyönetim hükümete bağlı bir teşkilat değildir. Sıkıyönetim komutanı vazifesini yaparken hükümete değil, kanunumuzda, Başbakan'a karşı sorumludur. Başbakana karşı sorumlu olmak başkadır, Başbakanın emirlerine tabi olmak başkadır. Bu farkı bilmeniz lazımdır.”

CHP adına söz alan Hüdai Oral ise şöyle demiştir:

Sıkıyönetimin ilan ve onanmasıyla ilgili hukuki sebepler ortadan kalkmıştır. Ülkemizde iki yıla yaklaşan bir sıkıyönetim uygulaması ile hükümetin, sıkıyönetim ilan ve karar sebeplerinden derece derece uzaklaşmakta olduğunu gösteren ve dünya kamuoyunda Türkiye'nin sürekli totaliterliğe kayan bir rejim uygulaması içinde bulunduğu intibanın tartışılmasına olanak veren hatalı bir anlayış ve uygulama içine girmiş bulunduğunu gösteren deliller ileri sürülmeye başlanmıştır.³⁴⁵

³⁴³ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 94, Dönem 3, Cilt 24, 29 Mayıs 1972, s. 827-840.

³⁴⁴ İnönü, a.g.e., s. 1212.

³⁴⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 43, Dönem 3, Cilt 31, 25 Ocak 1973, s. 412.

Ferit Melen 7 Nisan 1973'te başbakanlık görevinden istifa etmiş, istifayı 10 Nisan 1973'te kabul eden Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, 12 Nisan 1973 tarihinde Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirmişti.

2.3.3.1. Melen Hükümet Programında Dış Politika

Melen hükümetinin dış politika programını şöyle ifade etmiştir:

Bütün Cumhuriyet hükümetlerinin olduğu gibi hükümetimizin dış politikası da Büyük Atatürk ilkelerinden mühlhem olmaya devam edecektir. Atatürk'ün "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" vecizesi, bizim için her zaman değerini muhafaza eden temel bir ilkedir. Biz "Cihanda Sulh"un milletlerarası ilişkilerde her şeyden önce bağımsızlık egemenlik ve ülke bütünlüğüne devletlerin hak eşitliği ve içişlerine karışmama ana prensiplerine saygı ve bu çerçevede içinde karşılıklı işbirliği anlayışının hâkim olması suretiyle gerçekleştirilebileceği inancındayız. Birleşmiş Milletler ve İhtisas Teşekkülleri gibi üyesi bulunduğumuz milletlerarası örgütlerle ilişkilerimizin geliştirilmesine özel bir itina gösterilecektir. Türk Dış Politikası'nın temellerinden birini de güvenliğimizin en müessir bir şekilde teminat altında bulundurulması zarureti teşkil etmektedir.

Ferit Melen; NATO'nun barışın korunmasında önemli bir etken olduğunu ve Türkiye'nin Avrupa Kıtası'nda gerçek bir barış ve güvenliğin tesisi ve işbirliği ortamının yaratılması yönünden yapılan çalışmalara da yapıcı bir şekilde katılacağını ifade etmiştir. AET ile ilişkilerde ise, Ortak Pazar'a tam üye olmadan önce Katma Protokol'de ve diğer anlaşmalarda sanayinin gelişmesine engel olacak uygulamalarla karşılaşılmasını için girişilmiş olan müzakerelere devam edileceği belirtilmişti.

Arap ülkeleriyle uzun ve ortak bir geçmişin meydana getirdiği geleneksel bağlarından bahsedilmiş ve ilişkilerin daha da güçlendirilmesi üzerinde durulmuştur. Kıbrıs konusunda ise Melen şunları söylemiştir:

(...) Rum toplumu bizim her zaman ifade ettiğimiz ve savunduğumuz gibi Kıbrıs'ın bağımsız bir devlet olarak yaşaması fikrine bağlı ise o zaman bu ortaklık ilkesine riayet etmesi icap eder. Aksi takdirde Türk toplumunun kendi haklarını ayrı olarak kullanması sorumluluğunu üstlenmiş olur. Türkiye Kıbrıs sorununun daima barışçı yollarla çözümlenmesini istemiştir. Ancak kesinlikle belirtelim ki Türk toplumuna karşı girişilecek fiili silahlı tecavüzlere ya da olupbitti teşebbüslerine karşı derhal gereken mukabelenin gösterileceğinden kimsenin şüphesi olmamalıdır. Hükümetimiz antlaşmalarla tanınmış hukukuna ve Ada'daki Türk toplumunun Kıbrıs Devleti'ne ortak olma vasfından doğan haklarına hâle gelmemesi kaydıyla Kıbrıs sorununun ilgili tarafların hak ve menfaatlerini bağdaştıracak şekilde barışçı yollarla çözümlenmesine gayret sarf edecektir. Bu düşüncelerle toplumlararası görüşmelerin Türkiye ve Yunanistan'ın katılmalarıyla genişletilmiş bir çerçevede başlamasına taraftarız. Diğer taraftan Kıbrıs'ta bizim hak ve vecibelere haiz garantör bir devlet olan Yunanistan'ın da bu yönde göstereceği gayretlerin kıymetini müdrük bulunuyoruz. Kıbrıs meselesinin belirttiğimiz esaslar dairesinde adil ve

devamlı bir çözüm şekline bağlanmasının Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkilerin iki komşu ve müttefik memleketin gerçek milli menfaatlerine en uygun tarzda gelişmesine hizmet edeceği inancındayız.³⁴⁶

2.3.4. Naim Talu Hükümeti Dönemi (15 Nisan 1973 - 26 Ocak 1974)

Cumhurbaşkanı Korutürk, 12 Nisan 1973 tarihinde Naim Talu'yu hükümeti kurmakla görevlendirmişti. Naim Talu hükümeti, 12 Mart sonrası son hükümet olmuş ve ülkeyi seçime götürmüştü. Hükümet programında öncelikli hedef olarak; Seçim ve Partiler Kanunu'nun şikâyet konusu olan aksaklıkların giderilerek, demokratik parlamenter sistemin pürüzsüz işlemlerini ve genel seçimlerin Anayasa'da öngörüldüğü gibi 14 Ekim 1973'te yapılmasının sağlanması gösterilmektedir. Yine hükümet kendisinden önceki hükümetlerce başlatılmış bulunan reform çalışmalarını sonuçlandırma amacını taşımaktadır. Bununla birlikte programda 14 Ekim'e kadar geçecek sürede uzun vadeli hedef ve tedbirlere yer verilemeyeceği de vurgulanmaktadır. Hükümet programını Meclis'e sunan Talu hükümetinin 12 Mart'tan beri kurulan hükümetlerden farklı bir karakter gösterdiğine dikkat çekmektedir. Hükümetimiz iki partinin iştirakinden dolayı kuruluş biçimiyle vesorumluluğuyla demokratik rejimimiz için olumlu bir aşamadır diyen Naim Talu'nun kurduğu hükümet bir AP ve CHP koalisyonudur.³⁴⁷

2.3.4.1. Naim Talu Hükümet Programında Dış Politika

Naim Talu hükümet programında dış politikasını şu şekilde açıklamıştır:

Dış siyasetimizde ana hedefimiz, barış ve güvenliğin korunmasıdır. Bu nedenle hükümetimiz Kuzey Atlantik Teşkilatı'nı memleketimizin dış güvenliği açısından hayati bir unsur telakki etmeye devam edecektir. İttifakın bir savunma teşkilatı olmak vasfı yanında caydırıcı gücüyle bir barış ve denge unsuru olarak da büyük faydalar sağladığı bir gerçektir. Bu itibarla NATO'nun gelişmekte olan Dünya karşısında hem savunma gücüne hem de üyeleri arasında eşitlik prensibine istinat eden dayanışmayı muhafazaya büyük önem atfediyoruz. Merkezi antlaşma teşkilatı CENTO'nun bütün üyeleri için sağladığı faydaları takdir ediyoruz ve çeşitli dallardaki faaliyetlerine destek olmakta devam edeceğiz.³⁴⁸

Naim Talu ABD ile dostluk ve işbirliğinden bahsettikten sonra Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurmanın hükümet için öneminden bahsetmiştir. Arap ülkeleri, Balkan ülkeleri

³⁴⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 94, Dönem 3, Cilt 24, 29 Mayıs 1972, s. 827-840.

³⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 97, Dönem 3, Cilt 36, 20 Nisan 1973, s. 694.

³⁴⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 97, Dönem 3, Cilt 36, 20 Nisan 1973, s. 697.

ile komşuluk ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğine değinen Talu, AET ilişkilerine de Türkiye'nin çok önem verdiğini açıklamıştır. Talu, bu konuda şunları söylemiştir:

(...) Türkiye, Demokrasi Hürriyet ve İnsan Hakları yolunda Avrupa entegrasyonu amacına yönelmiş olan Avrupa Konseyi'ne ilk kurduğu günlerden itibaren katılmış ve bu teşkilatta işbirliği anlayışı içinde verimli faaliyetler göstermiştir. Türkiye demokrasiye bağlılığı ve memleketimizde insan hakları ve temel hürriyetleri ile ilgili uygulamaların temel hukuk prensipleri ve milletlerarası taahhüt ve vecibelerimizle bağdaşırılığı konusunda Avrupa Konseyi gibi Türkiye'nin üyesi bulunduğu ve üyesi kalmaya kararlı olduğu bir uluslararası kuruluşa da yansıyan bazı tereddütler görülmektedir. Çoğunluğu itibariyle yanlış bilgi ve yorumlara dayanan bu tereddütleri ortadan kaldırmak için azami gayreti sarf edeceğiz. Avrupa Ekonomik Topluluğu ile girmiş olduğumuz ortaklık ilişkisine büyük önem vermeye Hükümetimiz de devam edecektir. AET ile politik ve ekonomik ilişkilerimizin ortaklığımızın topluluğa tam üye sıfatıyla katılma olan nihai hedefinin gerçekleşmesini sağlayacak bir anlayışla yürütüp geliştirilmesi amacımızdır.

Kıbrıs sorunun da değinen Talu, Türkiye'nin bu konuyu en önemli bir mesele olarak takip ettiğini söylemiş ve Türkiye'nin Kıbrıs sorununun daima barışçı yoldan çözümlenmesini tercih ettiğini belirtmiştir. Talu, Türkiye'nin sorunu barışçıl yollarla çözümlenmesini istemekte olduğunu fakat Türkiye'ye ve Türk toplumuna antlaşmalarla tanınan haklara karşı girişilecek olupbitti teşebbüslerine veya fiili bir tecavüze derhal gereken karşılığın verileceğinden asla şüphe edilmemesi gerektiğini söylemiştir.³⁴⁹

2.4. 12 Mart Hükümetleri'nin Yabancı Devletlerle İlişkileri

1965-1971 arasında Türk Dış Politikası, Cumhuriyet tarihinde eşine az rastlanan bir dinamizm içine girmiştir. Bu dönem, Türkiye'nin dış politikada Batı'dan uzaklaşabileceğini, Doğu'ya ise yaklaşabileceğini ortaya çıkarmıştı. Bu bakımdan 1971'den sonra Türk Dış Politikası'nın bir anlamda, en yüksek denge noktasına ulaştığını söyleyebilmek mümkündür.³⁵⁰

2.4.1. Kıbrıs Meselesi

Makarios, 30 Kasım 1963 tarihinde İngiltere, Türkiye ve Yunanistan'dan, Anayasa'nın 13 temel maddesinin değiştirilmesini talep etmişti. Türkiye ve Kıbrıs Türk Toplumunu, Makarios'un bu isteklerini kabul etmemiş, bunun üzerine Ada'da, Türklere karşı

³⁴⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Birleşim 97, Dönem 3, Cilt 36, 20 Nisan 1973, s. 699.

³⁵⁰ Ömer Kürkçüoğlu ve Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 1965-1973 Dönemi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 1996, s. 539.

terör faaliyetleri yeniden başlamış ve Türk toplumunun büyük bir bölümü Lefkoşa'nın Türk kesimine sığınmak zorunda kalmıştır.³⁵¹ Esasen Makarios'un, Anayasa'da değişiklik taleplerinden önce, vergilerin toplanması, silahlı kuvvetlerin düzenlenmesi, kamu hizmetlerine katılımın sağlanması ve iki toplumun ayrı belediyelerinin sınırlarının belirlenmesi konularında ilk anlaşmazlıklar baş göstermişti.³⁵²

21 Aralık 1963 akşamı Lefkoşa'da yaşanan olaylar kurulan denge ile dondurulan çatışmaları tekrar başlatmıştı. Türkler, 1963 yılı sonlarında Rumlar tarafından devletten dışlanmışlar “getto”larda yaşamak zorunda bırakılmışlardır. Sosyo-ekonomik yönden tükenme noktasına getirilmeleri üzerine kendi yönetimlerini oluşturma yoluna gitmişler ve 1960 anlaşmaları ile kurulan devletin organlarından ayrılmak durumunda kalmışlardır.³⁵³

Rum toplumu, Yunanistan'ın desteğiyle, Enosis için Türklerin yok edilmesini amaçlayan Akritas Planı çerçevesinde kanlı eylemlerine devam etmiş ve 24-25 Aralık 1963 tarihlerinde savunmasız Türkleri öldürerek, Denya, Ayvasıl ve Sillura köylerini almıştır. Literatürde Kanlı Noel olarak da yer alan bu olaylar karşısında Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'ye danışarak, Garanti Anlaşması'nın dördüncü maddesi gereğince müdahale kararı almış, fakat İngiltere ve Yunanistan bu karara olumlu yanıt vermekten kaçınmıştır. Bunun üzerine Türk jetleri ilk olarak Lefkoşa üzerinde uyarı uçuşunda bulunmuş ve İttifak Anlaşması gereğince Ada'da bulunan Türk Kuvvetleri de ihtiyaten Lefkoşa-Girne yolunu denetim altına almıştır. ABD'nin tavrı ise, barışçı çözüm temelinde üç garantör ülkenin her hareketini destekleyeceği yönünde olmuştur.³⁵⁴

27 Aralık 1963 tarihinde, İngiliz generalin komutası altında garantör ülkelerin askerlerinden oluşan bir kuvvet “Barışı Koruma Gücü” adı altında Ada'da göreve başlamış ve “Yeşil Hat” çizgisi çizilmiştir.³⁵⁵ Toplumlararası çatışmaların tüm şiddetiyle devam etmesi ve Kıbrıs'a çözüm bulunamayacağını anlaşılmaya başlanması üzerine İngiltere, 15 Şubat 1964 yılında BM Güvenlik Konseyi'ne başvurmuştu. 4 Mart 1964'te kabul edilen BM Güvenlik

³⁵¹ Şükrü Sina Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821–1993)**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 1993, s. 57.

³⁵² Sibel Gülcan, “Kıbrıs: Doğu Akdeniz'de Egemenlik Mücadelesi”, Kemal İnat ve diğerleri (Ed.), **Dünya Çatışma Bölgeleri**, Ankara: Nobel Yayınları, 2004, s. 142.

³⁵³ Reşat Özkan, **DışPolitika, DışKapının DışMandalı**, İstanbul: Çınar Yayınları, 1996, s. 138.

³⁵⁴ Hüner Tuncer, **Kıbrıs Sarmalı-Nasıl Bir Çözüm?**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005, s. 95-97.

³⁵⁵ Ahmet Aydoğdu, **Kıbrıs Sorunu-Çözüm Arayışları “Annan Planı ve Referandum Süreci”**, Ankara: Asil Yayın, 2005, s. 48-53.

Konseyi'nin 186 sayılı kararı ile Ada'ya BM Barış Gücü'nün yerleştirilmesine karar verilmiştir. Türkiye, bu gelişmeler karşısında 1964 Haziran ayında Kıbrıs'a müdahale kararı almış, ancak ABD Dışişleri Bakanı tarafından, yardımcılarının bilgisi dâhilinde kaleme alınan, Türk siyasi hayatında “Johnson Mektubu” olarak yer edinecek mektupla bu karardan vazgeçmişti.³⁵⁶

Rumların, Georgios Grivas'ın da Ada'ya dönmesiyle, Türklere yönelik uyguladıkları terör ve şiddet faaliyetleri, 1964 Ağustos ayında meydana gelen Erenköy olayları ile doruk noktasına çıkmıştır. Garanti Anlaşması uyarınca, NATO ve BM'ye başvuru sonrasında Türk uçakları Kıbrıs üzerinde, 7 Ağustos 1964'te ihtar uçuşu yapmış, 8-9 Ağustos 1964 günü de Rum mevkilerini bombalamıştı.³⁵⁷ Bu olayın, Türkiye'nin Ada'ya ilk fiili müdahalesini teşkil ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. 1964 yılında, Yunanistan siyasi hayatında değişiklik yaşanmış ve 1955'ten beri Yunanistan'ı yöneten Karamanlis iktidardan ayrılarak yerine Georgios Papandreou gelmiştir. Papandreou'nun iktidar olmasıyla, Kıbrıs konusu yeniden alevlenmişti.

Kıbrıs'ta sorunun devam etmesi nedeniyle NATO Güney Kanadı'nda zayıflamayı göze alamayan ABD, 1964 yılı Temmuz ayındaki Cenevre görüşmeleri sonucunda “Acheson Planını” taraflara sunmuştu. Bu plan doğrultusunda, Ada'nın Kuzey Doğusu'ndaki Karpaz Burnu'nda Türkiye'ye bir üs verilmesi, yerel özerkliğe sahip bir iki Türk Kantonu'nun oluşturulması ve Yunanistan'ın, Türkiye'ye Akdeniz'den gelebilecek bir saldırı karşısında güvenliğini sağlaması amacıyla Meis Adası'nı bırakması öngörülmüştür. Türkiye, Acheson Planı'nı görüşmeye değer bulmuştu.³⁵⁸ Yunanistan ilk önce plana olumlu bakmış, ancak Makarios'un, Acheson Planı'nı, Ada'nın “taksimi” olarak nitelendirip reddetmesi üzerinde, Papandreou'da aynı görüşü izlemiştir. Diğer bir deyişle, Yunan-Rum tarafı Kıbrıs'ta “üs karşılığında Enosis” demek olan Acheson Planı'nı reddetmişti.³⁵⁹

---

³⁵⁶ Gülcan, a.g.m., s. 143.

³⁵⁷ Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 129.

³⁵⁸ H. Fahir Alaçam, “Kıbrıs Sorunu, Acheson Planı ve İsmet İnönü”, Turhan Fırat (Ed.), **Dış Politikamızın Perde Arkası, 23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005, s. 23-26.

³⁵⁹ Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 135-138.

15 Temmuz 1965 tarihinde Georgios Papandreou, Kral II. Konstantin ile Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesi konusunda anlaşmazlığa düşmüş ve bu anlaşmazlık ülkeyi uzun süre azınlık hükümetlerinin yönetmesine ve ardından askeri darbenin gelmesini tavsiye etmişti.³⁶⁰ 21 Nisan 1967'de bir grup albay darbe ile yönetime el koymuştu.

Yunanistan, 1964-1967 yılları arasında Enosis'i, ciddi anlamda olası görmüştü. Yunan toplumunun bazı kesimleri, Türkiye'nin "Enosis'in eninde sonunda gerçekleşeceği fikrini kabul ettiğine" inanmışlardır. Ancak gelinen noktada, Kıbrıs Türkleri, 28 Aralık 1967'de Geçici Kıbrıs Türk yönetimini kurmuşlardır. Yönetimin başkanlığına Dr. Fazıl Küçük getirilirken, Rauf Denktaş başkan yardımcısı olmuştu.³⁶¹

3 Haziran 1968 tarihinde Denktaş ile Rum temsilci Glafkos Klerides arasında, Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm bulunması amacıyla, BM Genel Sekreteri'nin girişimleri sonucunda ve Genel Sekreter Kıbrıs Özel Temsilcisi B. F. Osorio-Tafall'ın da katıldığı toplumlara görüşmeler başlamış, ancak 20 Eylül 1971'de kesintiye uğramıştı. Bu tarihin, 1967'de Ada'dan ayrılmak zorunda kalan Grivas'ın gizli olarak tekrar geliş yılına denk gelmesi oldukça dikkat çekicidir. Toplumlara görüşmeler, 8 Haziran 1972'den itibaren BM Genel Sekreteri'nin çabaları doğrultusunda genişletilmiş görüşmeler olarak yeniden başlamış ve 1974 Temmuz ayında Makarios ile Grivas taraftarları arasındaki çekişmeler nedeniyle son bulmuştu.³⁶²

1965-1971 arası Türkiye'nin Adalet Partisi tarafından yönetildiği bir dönemdir. Uzun bir aradan sonra ülkede tek başına parti iktidara gelmişti. Bu dönemde 1961 Anayasası'nın getirdiği geniş özgürlükler her alanda kendisini hissettirmiş, çok sesli demokratik sistem hâkim olmuştu.³⁶³

1965 yılında Türkiye'de AP iktidara gelirken, Yunanistan'da da siyasi değişiklikler yaşandı. İki ülkede meydana gelen siyasi değişiklikler Kıbrıs sorununa da yansdı. Kıbrıs sorununda tavizsiz bir tutum sergileyen Türkiye'de İnönü, Yunanistan'da da Papandreou

³⁶⁰ Andreas G. Papandreou, **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, (Çev. Mehmet Emin Yıldırım ve Semih Koray), Ankara: Bilgi Yayınevi, 1977, s. 250-259.

³⁶¹ Tuncer, a.g.e., s. 106.

³⁶² Aydoğdu, a.g.e., s.120-121.

³⁶³ Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 194.

hükümetleri devrildi ve yerlerine Demirel ile Stefanopoulos hükümetleri iş başına geldi. İki ülkedeki bu değişikliklerin arka planında ABD'nin olduğu genel kanıdır. Bunun sonucu olarak hem Türkiye hem Yunanistan ABD'den gelecek ekonomik ve askeri yardımlara duydukları ihtiyacın da etkisiyle, ABD'nin baskısı altında bir çözüm aramak, en azından böyle bir görüntü vermek zorundaydılar.

AP sözcüleri muhalefette iken Kıbrıs sorununu partiler üstü gördüklerini Kıbrıs'ı millî bir dava kabul ettiklerini, bu konuda da her zaman hükümete destek vereceklerini ifade etmişlerdi. AP iktidara geldikten sonra ise ağırlıklı olarak taksim tezini savundu. Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, hükümetin Kıbrıs konusundaki dört ilkesini şöyle sıraladı: “Kıbrıs Antlaşmaları tek taraflı değildir, iki topluluktan biri diğerini tahakkümaltına almamalıdır, Kıbrıs asla tek bir devlete ilhak olunmamalıdır ve çözüm Lozan'da oluşan dengeyi bozmamalıdır.”³⁶⁴

AP lideri Süleyman Demirel ise Başbakan Yardımcısı iken yaptığı açıklamada, “Kıbrıs'ın bir iç politika polemiki yapılmamasına AP olarak büyük özen gösteriyoruz.” açıklamasıyla AP'nin Kıbrıs konusunu partiler üstü gördüğünü belirtmişti. 1965'te ilk hükümetini kuran Demirel, hükümet programını mecliste sunarken, Kıbrıs'a şu şekilde yer vermişti: “(...) Müstemlekeciliğin sona erdiği bir devrede Türkiye'nin Kıbrıs'taki TürkCemaatinin tekrar kolonize edilmesine göz yumması hiçbir zaman düşünülemez.”³⁶⁵

Programın devamında Demirel, Kıbrıs'ta oluşturulan statükonun, Lozan'da Türkiye ve Yunanistan arasında Akdeniz'de kurulan dengenin bir unsuru olduğunu vurgulamıştı. Hükümeti kurduktan sonra ilk basın toplantısında da Kıbrıs konusuna değinen Süleyman Demirel, “Türk hükümeti Kıbrıs sorununu kendi rızası dışında emrivakilerle tek taraflı çözülmesini hiçbir zaman kabul edemez. Bu yüzden Enosis'in buyollarla gerçekleşebileceğini düşünenler hayal içindedirler. Türkiye'nin ve Türk cemaatinin 1960 Anlaşmaları'ndan doğan hakları devam etmektedir.”³⁶⁶ Bu ifadeleriyle Demirel Kıbrıs konusunda Türkiye'nin tutumunu açık bir şekilde ortaya koymuştu.

³⁶⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 28, Dönem 2, Cilt 11, 4 Ocak 1967, s. 9.

³⁶⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 5, Dönem 2, Cilt 1, 3 Kasım 1965, s. 95.

³⁶⁶ “Başbakanın İlk Basın Toplantısı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 5 Ocak 1966, s. 1.

9-12 Eylül 1967 tarihlerinde Kıbrıs'la ilgili olarak Keşan'da yapılan görüşmeler sonrası 13 Eylül 1967'de bir açıklama yapan Demirel, "Türkiye esasları belirtilmiş politikasına devam edecektir. Türkiye bu politikaningereği olarak Ada'nın Yunanistan'a ilhakına hiçbir zaman izin vermeyecektir. Barış ve güvenliği ihlal edenler, elbette Türkiye'yi karşısında bulacaktır." ifadeleri ile Türkiye'nin tutumunu bir kez daha vurgulamıştı.³⁶⁷

AP, iktidarda bulunduğu 1965-1971 yılları arasında kuvvete başvurmaktan kaçınmıştı. Adalet Partisi'nin bu davranışının başlıca iki nedeni vardı. Birincisi, iktidara geldiği günden itibaren, Kıbrıs meselesine İnönü hükümetleri döneminde kaybedilmiş bir dava gözüyle bakmasıdır. İkincisi, kendisine kesin ve kararlı bir Kıbrıs politikası çizmemesidir. Hatta Çağlayangil: "Kıbrıs Antlaşmaları tek taraflı değildir, iki topluluktan biri diğerini tahakküm altına almamalıdır, Kıbrıs asla tek bir devlete ilhak olunmamalıdır ve çözüm Lozan'da oluşan dengeyi bozmamalıdır." diyerek meseleye sadece Lozan dengesi açısından baktıklarını ifade ediyordu.³⁶⁸

CKMP (Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi) adına Alparslan Türkeş hem AP'nin hem de önceki iktidarların politikalarını eleştiriyordu. Geç kalınlıkla beraber milli bir politikanın inşa edilmesi gerekliliğini belirterek hükümetlerin sürekli farklı politikalar istemesini eleştiriyordu. Çünkü Türkeş ve partisi, Kıbrıs meselesini Türkiye'nin yakın güvenliği ve savunması için önemli buluyordu. Ona göre, Kıbrıs meselesi sadece, Kıbrıs'ta yaşayan 120 bin Türk'ün hakları meselesinden ibaret değildi. Bu doğrultuda, Kıbrıs Adası'nın tamamen Türkiye'ye ait olması görüşündeydi.³⁶⁹

Türkeş'in görüşlerine karşılık Dış İşleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Kıbrıs meselesi ile ilgili meclisteki genel görüşmede, gelmiş geçmiş bütün hükümetler gibi AP hükümetinin de Kıbrıs politikasının milli bir politika olduğunu savunmuş ve hükümetin millî olmayan bir politika takip etmesi ihtimali olmadığını söylemiştir. Burada tarihi bir gerçeği de dile getiren Çağlayangil, "Ama milli vasfını bütün partilerin iştirak ettiği bir politika hüviyetinde arıyorsanız, bu genel görüşme de ispat etmiştir ki, siyasi partilerin arasındaki görüş farkları öylesine derin ve öylesine uzaklaşmış birhaldedir ki, bizatihi

³⁶⁷ "Demirel: Tek Formülde Çözüm Sağlanmaz", **Milliyet Gazetesi**, 13 Mayıs 1967, s. 1.

³⁶⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 28, Dönem 2, Cilt 11, 4 Ocak 1967, s. 9.

³⁶⁹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 35, Dönem 2, Cilt 31, 23 Ocak 1969, s. 444.

Kıbrıs davasını halletmek bu görüşler arasında bir vahdetbulmaktan zannederim daha kolaydır.” demiştir.³⁷⁰

Türkiye İşçi Partisi lideri Mehmet Ali Aybar ise Kıbrıs meselesine parti olarak bakışlarını şu şekilde açıklamıştı: “(...) Bizce Kıbrıs davası partizan ufak hesapların çok üstünde ve ötesinde birdavadır ve mutlaka millî menfaatlerimize en uygun çözüm yolunun bir an evvel bulunmasını iktiza ettiren bir davadır.” Aybar bu meselede iktidarı sert bir dille eleştirmiştir:

Muhalefette iken partiler bu konunun çözümünde iktidarlara hırçın tenkitler tevcih ederler, etmişlerdir de. Muhalefette buldukları sırada o zamanın iktidarına karşı en hırçın tenkitleri yöneltmişler, iktidarı pasiflikle, kişiliği olmayan bir politika izlemekle suçlamışlardır. Haklı idiler. Hakikaten o zamanın iktidarı kişiliği olan aktif sayılabilecek bir politika izleyemiyordu benim kanaatimce. Nitekim AP iktidara geldikten sonra kendileri de, af buyursunlar, aynı pasif duruma düşmüşlerdir. Hiç kimse çıkıp da AP iktidarının Kıbrıs konusunda aktif, kişiliği olan ve sonuç alan bir politika izlediğini, insaf sahibi ise, her halde iddia edemez. Sayın Milletvekilleri, bunun nedenini aramak lazım. Dedim ki, hepimiz Kıbrıs'ın millî menfaatlerimize yüzde yüz uygun bir çözüme ulaştırılmasını istiyoruz. Ama iktidara geldiğimiz zaman bunu başaramıyoruz. Neden? Arkadaşlar, çünkü biz Atatürk politikasından ayrıldık. Yüzde yüz bağımsız, tarafsız Atatürk politikasını halen izleyecek durumda değiliz. Bu durumun suçluluğunu kimin taşıdığını burada münakaşa edecek değilim. Bugünkü hükümeti de bu bakımdan suçlayacak değilim. Çünkü bu durum peyderpey, yavaş yavaş teessüs ve teşekkül etmiştir, Atatürk'ün ölümünden sonra, malûm üçlü ittifakın imzalanmasından bu tarafa doğru gittikçe vahametle gelişmiştir. Uzun misaller, örnekler vermeye lüzum yok.³⁷¹

1960-1971 arası dönemde siyasi partiler Kıbrıs konusunda muhalefette iken daha sert tutum takınmalarına karşılık iktidara geldiklerinde diğerlerinden daha ılımlı bir tavır takınmışlardır. Adaya ilişkin talepleri genellikle adada iki topluluğun coğrafi temele dayalı federasyonlarda yaşamasıdır. CHP ve AP, Kıbrıs'ın Türkiye'ye bırakılmayacağını farkındadır ve ikisi de Kıbrıs sorununun uluslararası hale gelmesinden sonra, adanın Türkiye ve Yunanistan arasında paylaşılmasının olanaklı olmadığını, bütün Doğu Akdeniz'i hatta Orta Doğu'yu ilgilendirdiğini anlamışlardır. Bunun sonucunda da iki toplumlu federasyon tezi ön plana çıkmıştı.³⁷²

2 Nisan 1971'de hükümet programını Millet Meclisine takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin Kıbrıs hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

³⁷⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 35, Dönem 2, Cilt 31, 23 Ocak 1969, s. 458.

³⁷¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 34, Dönem 2, Cilt 31, 22 Ocak 1969, s. 408.

³⁷² **12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973)**, Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Merkezi, 1973, s. 149.

Kıbrıslı Rumlar beni çok iyi tanırlar. 1958-59 senelerinde yeni Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasasını hazırlarken ben orada uzun müddet kaldım. Bizzat Arşövek Makarios'la karşı karşıya müzakereler yaptım. Ancak, belki şundan dolayı tedirgin oluyor: ben milletlerarası âlemde bir sözleşme, bir anlaşma imzalandığı zaman ona saygı gösterilmesi taraftarıyım. Türkiye Cumhuriyeti gibi bir devlet, kendisine karşı girişilmiş olan taahütlerin çiğnenmesine seyirci kalmaz. Bir anlaşmada değişiklik istenebilir. Bu ancak görüşme suretiyle olur. Oldubittiye getirilemez.³⁷³

Yeni hükümetin Kıbrıs sorunundaki temel tutumu hükümet programında açıklanmıştı. Bu tutum ışığında Denktaş'a, yeni hükümetin Türk toplumunun güvenliğini, meşru haklarını ve çıkarlarını korumaya kararlı bulunduğu, Türk toplumuna yöneltilmiş tehdit ve baskı hareketlerine asla göz yumulmayacağı, olupbittilerin derhal karşılık göreceği, Kıbrıs Devleti'ni oluşturan antlaşmalardan Türkiye ve Türk toplumu için doğan hakların azimle korunacağı belirtilmişti. Kıbrıs sorununun çözümü için izlenecek yol konusunda Türk hükümetiyle Ada'daki Türk toplumu arasında tam bir görüş birliği olduğu bu görüşmelerde saptanmıştı

Kıbrıs konusundaki endişelerini meclis kürsüsünden dile getiren Kayseri milletvekili Turhan Feyzioğlu, "Kıbrıs buhranının sürüp gitmesi bizim için olduğu kadar, Yunanistan, Kıbrıs'ta yaşayanlar için, hatta bütün dost ve müttefiklerimiz için sakıncalarla doludur. Bütün ilgili devletler bakımından, bu konunun barışçı bir çözüm yoluna bağlanması zarureti ortadadır." demiştir.³⁷⁴ Adadaki Rumlar'ın silahlanmaya hız verdiğini ve bunun Türkiye için kabul edilemez sonuçlar doğurabileceğine işaret eden Manisa milletvekili Ertuğrul Akça, Türkiye olarak Rumlar'ın bu davranışlarına seyirci kalınmaması ve gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.³⁷⁵

Makarios Yeni Türk hükümetinin Kıbrıs sorunundaki siyaseti hakkında şöyle demiştir:

Öyle sanıyorum ki, Türk hükümeti planlarını uygulamak ve adadaki topluluklararası görüşmelere son vermek için bahaneler aramaktadır. Bir Kıbrıs Türk Devleti'nin kuruluşu, Türkiye'nin daima izlediği bir siyaset olmuştur. Türkiye, Kıbrıs Türkleri'nin yaşadığı bölgeleri Türk illeri olarak ilan ederse, buna bütün çarelere baş vurarak karşı koyacağız. Kıbrıs Türkleri'nin kendi bölgelerinde muhtar bir hükümet kurulması için ileri sürdükleri

³⁷³ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (76), Ankara: T.C. Dışişleri Bakanlığı Yayınları, 23 Mart 1971, s. 22-23.

³⁷⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 40, Dönem 3, Cilt 21, 16 Şubat 1972, s. 41-42.

³⁷⁵ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 45, Dönem 3, Cilt 21, 21 Şubat 1972, s. 493.

istek, Kıbrıs'ın geleceği için büyük bir tehlikedir. Öte yandan böyle bir istek bizce kabul edilemez.³⁷⁶

Makarios'un bu açıklamalarına rağmen, 1973 yılından itibaren Yunanistan artık Makarios'tan kurtulmanın yollarını aramaya başlamıştı. Bu maksatla, Grivas'a verilen askeri destek arttırılmış ve Adadaki dini kesimin desteği sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye bu gelişmeleri dikkatle izlemiş ve 1967 yılında adaya askeri bir müdahale yapabilmesine engel olan teknik eksikliklerini hızla tamamlamaya çalışmıştı. Kıbrıslı Rumlar'ın gözünde son derece karizmatik bir lider konumunda bulunan Makarios, Yunanistan'ın etkisinde kalmayarak, özellikle 1967 yılı sonrasında izlediği, kendine özgü politika sebebiyle Cunta'nın aşırı uçlarının hedefi haline gelmişti.³⁷⁷

Papadopoulos yönetimi, 1973 Kasım'ında, 1963-1964 yıllarında Kıbrıs'ta Milli Muhafız Ordusu'nda görevli bulunduğu sırada Makrios'a, "Kıbrıslı Türklere karşı Ada'nın her yerinde aniden saldırıya geçerek, Türkleri yok etmeyi" öneren İoannides önderliğindeki bir başka subaylar grubu tarafından devrilmiştir. 15 Temmuz günü, Kıbrıs'ta EOKA-B tarafından bir darbe düzenlenmiş, Makarios kaçarak İngiliz üslerine sığınmış, Malta üzerinden İngiltere'ye geçmiş ve Cunta'nın seçtiği Nikos Sampson "Kıbrıs Elen Cumhuriyeti"ni ilan ederek Cumhurbaşkanı olmuştu.

Türkiye bu gelişmeyi, hukuk dışı bir askeri yönetimin kurulması olarak değerlendirmiş ve Ada'da bozulan düzenin yeniden sağlanması maksadıyla garantör devlet hakkını kullanarak Kıbrıs'a müdahale kararını almıştır. Başbakan Bülent Ecevit, Sampson darbesini öğrendikten Ankara'ya dönmüş, parti önderleriyle görüşmüş, MGK ve Bakanlar Kurulu toplanmış, hükümet Garanti Anlaşması'nın işletilmesine karar vermişti.³⁷⁸

Ada'ya çıkarma harekâtı kararı, 15 Temmuz 1974 gecesi alınmıştı. Öte yanda Makarios, BM'ye başvuruda bulunarak darbenin arkasında Atina'nın olduğunu ileri sürmüştü ve Yunanistan'ı şikâyet etmişti. Türkiye, çıkarma harekâtı başlamadan önce diğer garantör devletlerden biri olan İngiltere ile diplomatik çaba ve ortak müdahale için görüşme talebinde bulunmuş ve Başbakan Ecevit, 17 Temmuz 1974 tarihinde İngiltere'ye

³⁷⁶ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (76), 26 Nisan 1971, s. 66.

³⁷⁷ Gülcan, a.g.m., s. 144.

³⁷⁸ Ercüment Yavuzalp, **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1996, s. 158-160.

gitmişti. İngiltere ziyaretinden sonuç alınamaması nedeniyle Türkiye, müdahale kararını kesin olarak açıklamış ve darbenin arkasında Yunanistan'ın bulunmasına inandığı için bu ülkenin görüşüne başvurmamıştı.

2.4.2. AET ile İlişkiler

Türkiye Soğuk Savaş döneminin koşullarında güvenlik ve ekonomik çıkarları nedeniyle, ilk olarak batı ittifakının bir parçası olmak için Kore'ye asker göndermiş 1952 yılında ise NATO'ya üye olmuştu. Türkiye, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na kuruluşundan kısa bir süre sonra, Temmuz 1959'da tam üye olmak için başvuruda bulunmuştu. Türkiye'nin topluluğa başvurusunda batılılaşma arzusunun yanı sıra Yunanistan'ın da AET'ye katılma talebinde bulunacağı haberi etkili olmuştu.³⁷⁹

Türkiye'nin tam üyelik başvurusunun AET tarafından reddedilmiş, gerekçeli kararda Türkiye'nin kalkınma düzeyinin yeterli olmadığı vurgulanmış, tam üyelik koşulları gerçekleşinceye kadar bir ortaklık anlaşması imzalanması önerilmişti. Neticede 12 Eylül 1963'te de Ankara da imzalanmıştı. Ankara Antlaşması nihai olarak tam üyeliği öngören bir çerçeve antlaşmasıdır. Ortaklığın gelişmesi ve tam bütünleşmenin sağlanması için bu çerçevenin Katma Protokol'ler ve Ortaklık Konseyi Kararları ile doldurulması hedeflenmişti.

2.4.2.1. Ankara Antlaşması

Türkiye ile AET arasındaki görüşmeler zorlu bir süreç sonunda nihayetlenmiştir. 12 Eylül 1963 tarihinde Türkiye ile AET arasında "ortaklık" kuran Ankara Antlaşması, 1 Aralık 1964 itibariyle yürürlüğe girmişti.³⁸⁰ Anlaşma gereğince, hazırlık ve geçiş dönemlerinin ardından Türkiye ve AET arasında gümrük birliği kurulması öngörülmüştü.

Türkiye Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin Ankara Antlaşması ile ilgili şunları ifade etmiştir:

---

³⁷⁹ Erol Manisalı, **İç Yüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri**, İstanbul: Otopsi Yayınevi, 2004, s. 86-87.

³⁸⁰ **T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı**, s. 312.

Ortak Pazar ailesine katılmış olduğumuzu bilmekten büyük memnuniyet duymaktayız. Avrupa İktisadi Topluluğu ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi demek olan bu iki toplantı uzun ve zahmetli müzakerelerin ulaştığı başarıyı temsil etmektedir. Türkiye ile Avrupa İktisadi Topluluğu ve bu topluluğun müesseseleri arasındaki mükemmel bir işbirliği ve anlayış ruhu sayesinde ki bu müzakereler, 12 Eylül 1963'te anlaşmanın imzalanmasına müncer olabilmıştır. Aynı ruh mevcudiyetini hazırlayıcı özel komite çalışmalarında da göstermiştir. Memleketimin anlaşmaya ek protokollerle desteklenmiş olması, camia üyelerinin meselelerimizi ne derece müdrik bulduklarını ve bu meselelere ne derece anlayış gösterdiklerini ispat etmektedir. Bununla beraber, şu hususu da belirtmek isterim: Türkiye iktisadiyatını takviye etmek ve anlaşmanın gayelerinin tahakkukunu hızlandırmak bakımından ortaklarının yardımına güvenmekle beraber, bu yardımı kalkınması için esas değil, sadece bir destek saymaktadır. Başka bir deyişle, refah yolunda gayret sarfetme ve mesuliyetleri yüklenme, öncelikle halk ve hükümet olarak bize düşmektedir.

Bizi bekleyen vazifenin ve yapmamız gereken fedakârlıkların büyüklüğünü müdrikiz. Aynı zamanda bu vazifeyi hakkıyla yapacağına eminiz. Gayemiz başarı ihtirası ve vaatlerle doludur. Fakat memleketim refah ve huzur sınırlarını fethetmek için gerekli kuvvete, ihtirasa ve hamle gücüne sahiptir.³⁸¹

AET, Ankara Antlaşması'nı imzalarken Türkiye'yi Batı Bloğu içerisinde tutmayı amaçlamıştı. Bu dönemde, AET yeni kurulmuştu. AET'ye göre, Türkiye'nin ve Yunanistan'ın AET'nin ortak üyeleri yapılmalarında bir sakınca yoktur. Bu antlaşma ile Türkiye tam üye yapılmıyor, sadece AET'nin ilgi ve nüfuz alanı içerisine sokuluyordu. Bu oluşum, Türkiye'de de "Avrupa perspektifinin" canlı tutulmasına yardımcı olacaktır.

AET'nin Türkiye'ye yaklaşımına "Soğuk Savaş koşulları" şekillendirmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa kurumları arasında yer almaya başlayan Türkiye'nin, AET'ye ortak üye yapılması, Brüksel açısından bu kapsamda algılanan bir gelişmedir. Nihayetinde Türkiye ortak üye statüsündedir ve AET ileriki yıllarda iç ve dış gelişmelere göre, yeni değerlendirmeler yapabilir, Türkiye hakkında kesin kararını ileride verebilecekti.³⁸²

Dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, AET ile imzalanan ortaklık anlaşmasının sadece basit bir ticaret anlaşması olmadığı ve daha derin anlamları bulunduğunu şu şekilde izah etmiştir:

Müşterek Pazar'ı bir Gümrük Birliği, bir iktisadi topluluk telakki etmek çok yanlış olur. Müşterek Pazar her şeyden evvel müşterek bir zihniyettir. Asırlar boyu karşı karşıya gelmiş zihniyetlerin aynı istikamette yan yana gelmesiyle vücut bulmuş bir müşterek zihniyettir.

³⁸¹ "Türkiye İçin Ortak Pazar'da Tören Yapıldı", **Milliyet Gazetesi**, 2 Aralık 1964, s. 7.

³⁸² Manisalı , a.g.e., s. 27.

Müşterek Pazar ileriki asırlarda tarihin kaydedeceği müstesna vakalardan birisini teşkil etmektedir.³⁸³

Ankara Anlaşması öncelikle Türkiye'nin, AET'ye tam üyeliğin getireceği ekonomik, sosyal ve hukuksal düzeydeki yükümlülüklerini yerine getirmesini ve belli bir ekonomik gelişmişlik düzeyine ulaşmasını, katılmanın ön koşulu olarak hükme başlamıştı. Diğer yandan da “tam üyeliği” son aşama olarak belirlemişse de bu aşamaya ulaşmada gerekli koşulların gerçekleşip gerçekleşmediği konusunda değerlendirme yapma yetkisini, geleceğe yönelik biçimde taraflara bırakmıştır. Bir başka deyişle, AET tarafı tam üyeliğin gerektirdiği ekonomik ve teknik koşulların gerçekleşmediği görüşünde olduğunda, anlaşmanın siyasal amaç olarak aldığı “tam üyelik” gerçekleşmeyecektir. Buna karşılık siyasal amaca ulaşılması için anlaşmada öngörülen yöntem, ne şekilde öngörülmüş olursa olsun, “tam üyelik” şeklindeki temel siyasal amacın değerini azaltmamaktadır.³⁸⁴

Anlaşma öncelikle, “Türkiye'ye yapılacak ekonomik yardımlar yoluyla”, Türkiye ve AET üyesi devletlerarasındaki ekonomik seviye farklarının azaltılması ve “AET ile Türkiye arasında aşamalı olarak bir gümrük birliği kurulması” (madde 2/2) yöntemini benimsemişti. Bir başka deyişle, Türkiye-AET arasında kurulması öngörülen “gümrük birliği” Ankara Anlaşması tarafından, son aşama olan Türkiye'nin AET'ye tam üyeliğinin gerçekleştirilmesi yolunda bir “araç” olarak öngörülmüştü.³⁸⁵

Ankara Anlaşması, bir başlangıç maddesi dışında 33 maddeden oluşan ve üç kısma ayrılan esas anlaşmanın yanında, iki protokol (Geçici Protokol ve Mali Protokol)³⁸⁶, bir son senet, bir niyet ve iki yorum bildirisi ve Federal Almanya Cumhuriyeti'ne ilişkin iki bildiri ile işgücü konusunda taraflar arasında kabul edilen mektuplardan oluşmaktadır.

³⁸³ Birand, **Türkiye'nin Büyük Avrupa Kavgası**, s. 129.

³⁸⁴ Özen Çınar, “Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukukunda Uyuşmazlıkların Çözümü”, **Türk Hukuk Dünyası Dergisi**, 1 (2), 2000, s. 130.

³⁸⁵ Hacı Can ve Çınar Özen, **Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku**, Ankara: Gazi Kitapevi, 2005, s. 21.

³⁸⁶ Bu Protokoller, ortaklık ilişkisinin hazırlık döneminde AET'nin tek taraflı olarak Türkiye'ye tanıdığı ticari ve mali ayrıcalıkları belirlemektedir. Geçici Protokol (Protokol No 1), Türkiye için önem taşıyan dört ana ihraç malı (tütün, kuru üzüm, kuru incir, fındık) ile ilgili olarak Topluluğun tanıdığı ayrıcalıklara ilişkin ayrıntılar ile hazırlık döneminden geçiş dönemine girişi sağlayacak koşul ve süreleri düzenlemektedir. Mali Protokol (Protokol No 2) ise, Anlaşma'nın 3. maddesinde belirtilen ve hazırlık dönemi içinde Türk ekonomisinin kuvvetlendirilmesi suretiyle geçiş ve son dönem şartlarını yerine getirmesini teminen AET Konseyi tarafından 9 Mayıs 1963 tarihinde Türkiye'ye verilmesi kararlaştırılan 175 milyon ECU'lük (Avrupa para birimi) kredinin uygulama esaslarını düzenlemektedir.

Anlaşmanın birinci kısmındaki madde 1 ve 7 arası ortaklığın genel ilke ve esasları düzenlenmektedir.

Üç alt bölüme ayrılan ikinci kısmın ilk bölümündeki madde 8 ve 10 arası ortaklığın geçiş döneminin uygulanmasına ilişkin hükümler bulunmaktadır.³⁸⁷ Aslında sadece Türkiye-AET'nin genel ilke ve esaslarını belirlemekle yetinen Ankara Anlaşması, AET'yi kuran anlaşmanın hükümlerinden esas alınarak, içerisinde malların, hizmetlerin, sermayenin ve kişilerin ortak rekabet düzeni çerçevesinde serbestçe dolaşabileceği bir "ekonomik alan" yaratılması için bir program tespit etmektedir. Ankara Anlaşması'nda öngörülen hükümler esas itibariyle katılan tarafların somut yükümlülüklerinden ziyade, genel ilkeler getirmekte ve "Topluluğu Kuran Anlaşmanın ilkelerinden esinlenmede uyuşmuşlardır" gibi ifadeler içermektedir. Bu hükümlerin büyük kısmının program niteliğinde olması katılan taraflara ortaklık rejiminin uygulanmasında önemli derecede takdir alanı bırakmaktadır.

Anlaşmanın 6. maddesinde, ortaklık rejiminin uygulanması ve gittikçe gelişmesini sağlamak üzere katılan tarafların bir araya gelebileceği bir Ortaklık Konseyi'nin kurulması öngörülmüştü. Ortaklık rejiminin yürütülmesini sağlamak üzere 22. maddede geniş yetkilerle donatılan Ortaklık Konseyi taraflar için başlayıcı kararlar alma yetkisine sahiptir. 24. maddenin 3. fıkrasında ise, Ortaklık Konseyi'nin, görevlerinde kendisine yardım edebilecek her komiteyi ve Anlaşmanın iyi yürütülmesi için gerekli işbirliği ve devamlılığı sağlayacak bir komite oluşturmaya karar verebileceği belirtilerek, yardımcı organların kurulmasına izin verilmiştir. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu ve daha sonra Ekonomik ve Sosyal Komite ile diğer taraftan TBMM ve diğer ilgili Türk makamları arasında gerekli işbirliğinin sağlanması amacıyla gerekli tedbirlerin alınacağı hükme bağlanmıştır.³⁸⁸ (madde 27).

Türkiye ile AET'nin üye devletleri arasında mevcut olan ekonomik gelişmişlik farkı nedeniyle, ortaklık rejiminin kademeli olarak uygulanması ve Türkiye'nin bu süreç içerisinde AET'nin ekonomik ve mali yardımları ile desteklenmesi bir zorunluluk olarak

³⁸⁷ Ahmet Gökdere, **Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1991, s. 143.

³⁸⁸ Bozkurt ve Demirel, a.g.e., s. 143-144.

ortaya çıkmıştı. Bu nedenle, ortaklık rejiminin birbirini izleyen hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere toplam üç evreden geçerek gelişeceği kararlaştırılmıştı.

Hazırlık dönemi, Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihinde başlayıp, Katma Protokol'ün imzalandığı 1 Ocak 1973'e kadar süren yaklaşık 9 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Hazırlık dönemi, Türkiye-AET ilişkileri bakımından dört alt döneme ayrılabilir.

Birinci alt dönem; 1 Aralık 1964'ten Türkiye'nin geçiş dönemine ilişkin çalışmaların başlatılması için AET'ye başvurduğu 16 Mayıs 1967'ye kadar olan süreyi kapsar. İkinci alt dönem, 16 Mayıs 1967'den katma protokol görüşmelerinin başladığı 9 Aralık 1968'e kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Üçüncü alt dönem, Katma Protokol görüşmelerinin yapıldığı 9 Aralık 1968 ile 23 Kasım 1970 tarihleri dönemi kapsar. Dördüncü alt dönem ise, Katma Protokol'ün imzalandığı 23 Aralık 1970'ten geçiş dönemi uygulamasının başladığı 1 Ocak 1973'e kadar geçen süreyi kapsar. Bu dönemde AET birinci genişlemesini gerçekleştirdiği için hazırlanan Katma Protokol'ün bu genişlemeye uyumunu sağlayacak ek bir protokol yapılmıştı.³⁸⁹

Hazırlık döneminden geçiş dönemine intikal otomatik olmayıp, geçiş döneminin koşullarının taraflar arasında görüşülerek bir protokol ile saptanması gereklidir (madde 4). Son döneme geçiş konusu ise anlaşmada düzenlenmeyerek açık bırakılmıştı.³⁹⁰ Hazırlık dönemi, Türkiye'nin sadece kendini bir gümrük birliğine hazırlayacağı, bunun ötesinde hiçbir somut yükümlülük altına girmediği ve Türk ekonomisiyle AET ekonomisi arasındaki farkı azaltmak üzere Türkiye'ye tek taraflı ödümler verildiği bir dönemdir. Hazırlık dönemi boyunca AET'nin Türkiye'ye bazı tarımsal ürünlerde tarife kotaları³⁹¹ açmak ve mali yardımda bulunmak yükümlülüğü söz konusudur. Bu çerçevede, "Birinci Mali Protokol" gereği Türkiye'ye 175 milyon tutarında Topluluk kredisi verilmişti.³⁹²

³⁸⁹ Bozkurt ve Demirel, a.g.e., s. 143-144.

³⁹⁰ Süreyya Yiğit, "Buradan Sonsuza Türkiye, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği", Bülent Gökay (Haz.), **Türkiye Avrupa'nın Neresinde? Gümrük Birliği Anlaşması'nın Düşündükleri**, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s. 76.

³⁹¹ Bu çerçevede, Topluluk üye devletleri, Geçici Protokol gereğince Türkiye'den ülkelerine yapılacak tütün, üzüm, kuru incir, fındık, turunçgiller, şarap, dokuma ve su ürünleri ithalatı için belli kotalarda gümrük indirimi uygulamışlardır.

³⁹² Çınar Özen, "1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye'nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme", **Yeni Türkiye Dergisi Avrupa Birliği Özel Sayısı**, (36), 2000, s. 1144.

Hazırlık döneminin süresi esas itibariyle beş yıl olarak planlanmıştır. Geçici Protokolde öngörülen usullere uygun şekilde ve Türkiye'nin istemi halinde 10 yıla kadar uzatılması da mümkündür. Türkiye 1968 yılında, hazırlık döneminin süresini uzatmak istemediğini ve Ankara Anlaşması'nın üçüncü maddesinde öngörülen süre içinde geçiş döneminin yürürlüğe konulması amacıyla gerekli müzakerelerin yapılmasını ART tarafına iletmişti.

Geçiş dönemi ile ilgili düzenlemeler Ankara Anlaşması çerçevesinde daha sonra taraflar arasında yapılacak bir başka anlaşmaya bırakılmıştı. Geçiş dönemini başlatan ve bu dönem içinde tarafların yükümlülüklerini belirleyen Katma Protokol, 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanmış ve 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmişti. Katma Protokol ile belirli istisna halleri dışında 12 yıl sürmesi gereken geçiş döneminin, tarafların karşılıklı ve dengeli yükümlülüklerine dayanması ilkesi esas alınmıştı. Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin, ortaklığın iyi işlenmesini sağlamak için Türkiye'nin ekonomi politikalarının Topluluğun ekonomi politikalarına yaklaştırılması, bunun için de gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesi öncelikli hedefler olarak öngörülmüştü (madde 4).

Ortaklığın son dönemi ise gümrük birliğine dayanacaktı. Bu dönemde âkit tarafların ekonomik ve sosyal politikaları arasındaki koordinasyonun güçlendirilmesi esas alınmıştı (madde 5). Geçiş döneminin aksine son döneme giriş şekli Ankara Anlaşması'nda düzenlenmemişti. Son dönemin süresinin uzunluğu da açık bırakılmıştı. Ortaklığın son dönemi, doğal olarak "ortaklık"tan "tam üyeliğe" geçişi hazırlama fonksiyonu görecekti.³⁹³

Ankara Antlaşması'nın, Türkiye'nin AET ile ilişkilerinde uygulanacak genel kuralları tanımlayan sade bir çerçeve Antlaşması (Accord de Cadre) olduğu görülmektedir.³⁹⁴ Ankara Antlaşması, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci devam ettikçe gündemde kalacak bir metindir. Uluslararası hukuk açısından bir antlaşmanın sona erişini bazı genel nedenlere bağlıdır. Bunun dışında, antlaşma metninde sona erişle ilgili bir hükmün yer alması durumunda, bu hüküm uyarınca da antlaşma sona erebilir.

Ankara Antlaşması'nın hiçbir yerinde Antlaşmanın sona ermesine ilişkin bir hüküm yoktur. Dolayısıyla Antlaşma, devletler hukukunun öngördüğü nedenler dışında sona

³⁹³ Can ve Özen, a.g.e., s. 24-27.

³⁹⁴ Haluk Günüşür, "Ankara Antlaşması'nın Hukuksal Değerlendirilmesi", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Özel Sayı, 1988, s. 54.

erendirilemez. Bu bakımdan Avrupa Toplulukları'nı kuran Roma Antlaşması ile Ankara Antlaşması arasında bir benzerlik kurulabilir. Her iki Antlaşma da geri dönülemez bir entegrasyon süreci başlatmıştı. Öte yandan, Ankara Antlaşması'nın 28. maddesi, geniş bir yorumla Antlaşmanın sona ermesine ilişkin bir fikir verebilir. Zira 28. madde, gerekli koşullar gerçekleştiğinde Türkiye'nin AET'ye tam üye olabilmesinin zeminini hazırlamaktadır. Bu durumda, Ankara Antlaşması'nın Türkiye'nin tam üyeliğine ilişkin "Katılım Antlaşması"nın yürürlüğe girmesiyle sona ereceği söylenebilir.

Gümrük Birliği'nde ve AB Zirve Kararları'nda sürekli olarak Ankara Antlaşması'na atıfta bulunulması, ayrıca Antlaşma ile kurulmuş olan Ortaklık Konseyi'nin Türkiye-AB ilişkilerinin yürütülmesinde en yetkili organ olması, Antlaşmanın yürürlükte bulunduğunun bir kanıtıdır.³⁹⁵

6 Şubat 1969 yılında 2. Dönem (Geçiş dönemi) müzakereler başlamış ve geçiş dönemi koşullarını saptayan Katma Protokol 22 Temmuz 1970'te kabul edilmiş, 23 Kasım 1970 tarihinde Brüksel'de imzalanmıştı. Geçiş dönemi 1 Ocak 1971'den itibaren başlamıştı.

2.4.2.2. Katma Protokolü

Ankara Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra, 1 Aralık 1964'te Türkiye-AET Ortaklık Konseyi ilk defa toplanmıştı. Türkiye-AET Karma Parlamento Komisyonu ise, 16-17 Mayıs 1966 tarihlerinde Brüksel'de toplanmıştı. Brüksel'de 16 Mayıs 1967 tarihinde toplanan beşinci Türkiye-AET Ortaklık Konseyi toplantısında, Türkiye, Antlaşmanın ikinci dönemine geçmek istediğini açıklamıştır. Ancak, AET sürenin henüz dolmadığını bildirmişti.

Türkiye, ikinci dönem çalışmalarının başlatılmasını 5 Nisan 1968 tarihinde tekrar talep etmiştir. Ancak, AET Komisyonu resmi bir raporla, 29 Nisan 1968 tarihinde, Türkiye'nin ikinci döneme geçmeyip, hazırlık dönemini uzatmasının daha yararlı olacağı

---

³⁹⁵ Tuğrul Arat, "Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliği", **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, XLIV (1-4), 1995, s. 591-595.

konusunda görüş bildirmiştir. Türkiye-AET Katma Protokol görüşmeleri 9 Aralık 1968 tarihinde başlamıştır.

1969 seçimlerinin ardından, hükümet programının millet meclisinde görüşülmesi esnasında CHP adına söz alan Adana milletvekili Kemal Satır, hükümetin bir önceki dönemde AET ile ilişkilerindeki tutumunu ve yeni dönemde izleyeceği politikaları eleştirerek şöyle demiştir:

Ortak Pazara girişimizin geçiş dönemi ile ilgili gelişmeleri büyük bir dikkatle izliyor ve değerlendiriyoruz. Bu sebeple de Ortak Pazar Türkiye Ortaklık Komisyonu tarafından hazırlanmış raporda yer alan açıklamalarla, ikinci döneme geçme kararının nasıl bağdaştırıldığını anlamakta güçlük çekiyoruz. Bu raporda, sanayi ve tarım sektöründe, plânda öngörülen hedeflerin gerisinde kaldığı, karşılıklı ticari ilişkilerin ise topluluk lehine geliştiği açıkça itiraf edilmektedir. Dış ticaretimizde AET payının, ithalâtımız bakımından yükselirken, ihracatımız bakımından düştüğü ve aleyhimize olan ticaret dengesi payının böylece artmakta olduğu belirtilmektedir. Bu durum, anlaşmanın, Türkiye'den vaki ihracatı azaltan, hiç olmazsa bu ihracatın satış hızını kısıtlayan bir belge niteliğine dönüştüğü kanısını vermektedir. Oysa Hükümetin tutumu, ortaklık anlaşmasının bizim yararımıza bir gelişme eğilimine döndürülmesi yönünde olmak şöyle dursun, aksine ve tersinedir.

Kaldı ki, geçiş dönemi müzakereleri sonunda ortaya çıkacak protokolün muhataplarımızın dilinde formüle edilmiş, "Türkiye'ye uygun model" de olması haddizatında bugünkü hazırlık dönemi durumunun, geçiş dönemi formülü tahtında devamı demek olacağına göre, sadece bir şekil değişmesi uğruna bizi garantilerimizden mahrum edecek böyle bir hevesten sakınmak millî bir görev niteliğinde olmaktadır. Bu gidişle özel sektörün geçiş dönemine biran önce girişi ister görünmesi dünyanın başlıca şaşırtıcı olaylarından biri sayılmaya değer. Bu isteğin hangi sanayi ve ticari zümrelerden geldiğini dikkatle tespit etmek gerekir. Kendilerine gümrük İndirimleri, serbest ithal imkânları isteyen bir imtiyazlı zümre uğruna Türk sanayi feda edilmektedir. Oysa Türk ekonomisinin bugünkü kapsamı, Cumhuriyet tarihinin aşamasıdır. Ve büyük bir bağımsızlık savaşı ile sağlanmıştır. Hükümetin bu gerçekleri görmeyerek, Türk ekonomisinin muhtaç bulunduğu korunma ortamını ortadan kaldırma pahasına, ikinci döneme geçiş kararını almakta oluşunu, kalkınan ve bağımsız bir Türkiye gerçeği ile bağdaştıramıyoruz.³⁹⁶

Demirel, özellikle geçiş dönemini başlatmak konusunda hükümetin aşırı istekli davrandığı ve tavizler verdiği yönündeki eleştirileri millet meclisi kürsüsünde şu şekilde yanıtlamıştır:

Ortak Pazar anlaşmasını biz yapmadık. Ortak Pazarın tarihleri var, şu tarihte geçiş dönemi olacak, şu tarihte tam ortaklık olacak, bu tarihleri de biz koymadık. Bu tarih gelmiş, ne yapacağız? Ya geçiş dönemine gireceğiz, ya tehir edeceğiz. Türk ekonomisinin faydasına olacak bir müzakere ile Türk ekonomisinin kaldırabileceği bir geçiş dönemine geçmekte memleketin ne zararı var?³⁹⁷

³⁹⁶ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 5, Dönem 3, Cilt 1, 10 Kasım 1969, s. 107-108.

³⁹⁷ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 5, Dönem 3, Cilt 1, 10 Kasım 1969, s. 153.

12 Mart ara rejimi hükümet programında Ortak Pazar konusuna şöyle değinilmiştir:

AET ile ortaklık ilişkilerimiz 1963 yılında kurulmuştur. Geçiş dönemi kapsamını tespit eden belgeler 23 Kasım 1970'de imzalanmıştır. Bu belgeler ve yürürlüğe girmeleri ile ilgili işlem bazı eleştirilere uğradı. Bunlardan haklı olanların incelenmesine ve kapsadıkları konuların uygulama sırasında anlaşmada öngörülen imkânlar çerçevesinde süratle iyileştirilmelerine çalışılacaktır.

Cumhuriyet gazetesinde yapılan bir değerlendirmeye göre, hükümet programında iki yanlışlıktan bahsedilmektedir. Birincisi, Türkiye AET'nin üyesi değildir. İkincisi, Türkiye ile AET arasındaki Ankara Antlaşması üyelik antlaşması değil, ortaklık antlaşmasıdır. Bu durumda ise Türkiye AET'ye üye değil, ancak ortak olabilecektir.³⁹⁸

Dışişleri Bakanı olan Osman Olcay gazetelere verdiği demeçte Ortak Pazar ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Türkiye'nin Ortak Pazara girmesinin büyük problemler doğurduğu da muhakkak. Güvendiğim iktisatçı arkadaşlarım var. Bu arkadaşlarım Türkiye'nin dikkatli davranması, çok hesaplı adım atması kaydıyla Ortak Pazara girmesinde, Türkiye'nin uzun vadeli politikası ve uzun vadeli istikbali bakımından faydalı olacağını söylüyorlar. Ben iktisatçı değilim. Fakat işi siyasi yönden görüyorum. Atatürk'ten bu yana, hatta Atatürk'ten evvel Türkiye batıya dönük bir yön gösterdiğine ve Orta Pazar da bu gün Batı'nın bir nevi sembolü halinde olduğuna göre Türkiye'nin Ortak Pazar ile ilişkilerinin siyasi yönden önemli olduğuna inanıyorum.³⁹⁹

2 Nisan 1971'de hükümet programını Millet Meclisi'ne takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin AET hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir;

AET ile ortaklık ilişkilerimiz 1963 yılında kurulmuştur. Geçiş dönemi kapsamını tespit eden belgeler 23 Kasım 1970'de imzalanmıştır. Bu belgeler ve yürürlüğe girmeleri ile ilgili işlem bazı eleştirilere uğradı. Bunlardan haklı olanların incelenmesine ve kapsadıkları konuların uygulama sırasında anlaşmada öngörülen imkânlar çerçevesinde süratle iyileştirilmesine çalışılacaktır.⁴⁰⁰

Türkiye AET Ortaklık Konseyi toplantısı 2 Nisan 1971'de Ankara'da yapılmıştır. Toplantı sonunda Dışişleri Bakanı Osman Olcay ile Avrupa Toplulukları Konsey Başkanı Fransız Dışişleri ile görevli Devlet Bakanı Yvon Bourges ortaklaşa bir basın toplantısı düzenlemiştir. Toplantıya başkanlık etmiş olan Osman Olcay şöyle demiştir:

³⁹⁸ "Hükümet Programında Ortak Pazar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 21 Mayıs 1971, s. 2.

³⁹⁹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (76), 27 Mart 1971, s. 28.

⁴⁰⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 80, Dönem 3, Cilt 12, 2 Nisan 1971, s. 400.

Toplantının bize karşı büyük bir anlayış içinde yapılmasını söylemekten büyük memnuniyet duymaktayım. Bu anlayışın gösterilmesinde Türkiye'nin Batı dünyası için olan öneminin ve Türkiye'nin siyasal durumunun rolü olduğuna kaniim. Memleketimizde önemli bir değişim anında Bulduğumuz şu sırada, bize özel bir anlayış gösterildiğini görmekteyim. Bu Türkiye'ye olan güvenin ve Türkiye'nin Batı dünyası içindeki yerinin bir kere daha ne kadar büyük bir sempati ile karşılandığının tezahürüdür.

Avrupa Toplulukları Konsey Başkanı Bourges de şunları söylemiştir:

Türkiye'nin Ortak Pazar'a katılması, Avrupa Topluluğu'nun en büyük amaçlarından biridir. Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi hem topluluğumuz, hem de Türkiye için önemlidir. Bugünkü toplantı bu bakımdan memnuniyet vericidir. Türkiye'nin bir an önce Topluluğa tam üye sıfatıyla katılmasına yardımcı olacağız.⁴⁰¹

Katma Protokol, üye ülke parlamentolarında da onaylandıktan sonra, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmişti.⁴⁰²

Osman Olcay 17 Mayıs 1971'de Geçici Komisyon toplantısında yaptığı konuşmada Katma Protokol ile ilgili olarak hükümet içinde görüş farkı olmadığını belirtmiş, özetle şunları söylemiştir:

Milletlerarası anlaşmalarda tavizler her iki tarafı birden tatmin etmez. Bizim de, geçmiş hükümetin de Katma Protokolde yetersiz bulduğumuz tarafları mevcuttur. Protokol'ün yeniden müzakere edilmesi bir yoldur. Fakat neticesinin ne olacağı da kehanete bağlıdır. Ortak Pazar'ın İngiltere müzakereleri ve Avrupa'daki para buhranı göz önünde bulundurulması ve üzerinde düşünülmesi gereken önemli hususlardır. Bu sebeptendir ki, hükümetimiz bu konunun yeniden ele alınarak görüşülmesini müspet bir iş olarak mütalaa etmemektedir.⁴⁰³

Katma Protokol dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısım malların serbest dolaşımı içermektedir. İkinci kısım, kişilerin ve hizmetlerin dolaşımını içermektedir. Kişilerin ve hizmetlerin dolaşımı ve yerleşme hakkı, hizmetler ve ulaştırma olarak iki bölümden oluşmaktadır. Üçüncü bölüm ekonomi ve ticaret politikalarının yaklaştırılmasını, rekabet, vergileme ve mevzuatın tekleştirilmesini içermektedir. Dördüncü bölüm de ise genel ve son hükümleri yer almaktadır. Katma Protokol toplam da 64 maddeden oluşan uygulama anlaşmasıdır. Protokol'de yer alan temel ilkeler; Türkiye ile Topluluk arasında endüstriyel

⁴⁰¹ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (79), 2 Nisan 1971, s. 87-89.

⁴⁰² Çalış, a.g.e., s. 190.

⁴⁰³ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (79), 17 Mayıs 1971, s. 33.

mal serbestliği sağlanması, karşılıklı olarak dengeli yükümlülüklerin esas olması, işgücünün, hizmetin ve sermayenin engelsiz dolaşımının sağlanması belirtilmektedir.⁴⁰⁴

Katma Protokol ile her iki taraf karşılıklı olarak ticari ve politik uyum ile Gümrük Birliği'nin oluşturulmasını öngörmüştür. Bu amaçla gümrük vergileri karşılıklı olarak kaldırılarak birliğin oluşması sağlanacağı, Türkiye'nin AET üyesi ülkeler dışındakilere karşı ortak gümrük tarifesi uygulayacağı, AET'nin Türkiye'den ithal ettiği sanayi mamullerine (Katma Protokol'ün 3, 4, 7, 9, 13, 15. maddeleri) gümrük vergisinin kaldıracağı hükmü yer almıştı.

Gümrük Birliği ile ilgili teknik konular şu şekildedir:⁴⁰⁵

1) Ön Çalışmalar

- a) Türkiye ve Topluluk'ta üretilen maddelerin tarifi,
- b) Serbest dolaşım esaslarının tespiti,
- c) Özel gümrük rejimi çerçevesinde Türkiye'ye giren maddelerden serbest dolaşıma tabi tutulmasını istediğimiz maddelerin bulunup bulunmadığının tespiti,
- d) İdari işbirliği çerçevesinde Gümrük İşbirliği Komitesi'nin çalışmalarının hızlandırılması ve genişletilmesi,
- e) Taraf değişmelerini önlemek açısından gümrük indirimleri sonuçlarının yakından takibi ve gerektiğinde alınacak tedbirlerle ilgili çalışmaların yapılması.

2) Türk ve AET Gümrük mevzuatının birbirine yaklaştırılması,

- a) Topluluk gümrük mevzuatının incelenmesi ve değişikliklerin yakından incelenmesi,
- b) Türk mevzuatının AET mevzuatına yaklaştırılması imkânlarını araştıran çalışmalar yapılması, Türk Gümrük Tarifesinin alt pozisyonlarının ve istatistik pozisyonlarının Ortak Gümrük Tarifesi'ne intibakını sağlayacak çalışmaların hızlandırılması.

⁴⁰⁴ Manisalı, a.g.e., s. 94.

⁴⁰⁵ AET'nin Çalışma Esasları, EK 6'da verilmiştir.

- 3) Gümrük vergileri,
  - a) İthalat ve ihracattaki eş etkili vergilerin tespiti,
  - b) 22 Kasım 1970 tarih ve T.C. Resmi Gazete’de yayınlanan Bakanlar Kurulu kararına göre temel vergilerin tespiti,
- 4) Ortak Gümrük Tarifesi’ne uyum,
  - a) OGT ile %15’ten fazla bir farklılık arzetmeyen temel vergi nispetlerinin tespiti,
  - b) 12 ve 22 yıllık OGT’ye uyum takvimlerine göre gerekli uyum inceleme işlemlerinin hazırlanması,
- 5) Yasak maddeler,
  - a) Katma Protokol’de belirtilen nedenlerle Türkiye’ye ithali yasak olan maddelerin tespit olunması.⁴⁰⁶

Protokol gereğince Türkiye geçiş dönemi boyunca topluluk mevzuatına uygun ürünlerin ithalatını engellemeyecektir. Protokolün yürürlüğe girdiği tarihten itibaren bazı sanayi ürünlerine uyguladığı gümrük vergisi kısıtlamaları, rekabet gücü kısa dönemde kazanması öngörülen sektörler 12 yıl içinde kaldıracaktır. Daha az rekabet düzeyine sahip dalları üreten sektörler ise 22 yıl içinde kademeli olarak vergileri kaldıracağını (Katma Protokol’ün 17, 18, 19, 20. maddeleri) taahhüt etmişti. Gümrük birliğinin tamamlanması ile kişilerin ve hizmetlerin topluluk sınırları içinde serbestçe dolaşımı öngörülmüştü. Kişilerin ve hizmetlerin serbestçe dolaşımı 5 madde ile düzenlenmiş olup Gümrük Birliği’nin sağlanmasının ardından gerçekleşecekti.

Ankara Anlaşması’nın ayrılmaz parçası olan Katma Protokol, 62. maddesi gereğince ekonomik, sosyal ve siyasi niteliği açısından esas itibarıyla Ankara Anlaşması ile paralellik göstermektedir. Bu haliyle Katma Protokol, Ankara Anlaşması’nın kimi hükümlerini ayrıntılı bir şekilde düzenlemektedir. Zaten, Ankara Anlaşması’nı, “bir çerçeve anlaşma” olarak kabul etmek gerekir. Zira Katma Protokol, Ankara Anlaşması’nda düzenlenen “çerçeve alanların” Türkiye’nin ekonomik durumuna uygun bir şekilde yürürlüğe konmasını sağlayan bir “uygulama anlaşması” niteliğini taşımaktadır, dolayısıyla daha kapsamlı ve ayrıntılı şekilde düzenlemeler içermektedir.

---

⁴⁰⁶ BCA, BÖKMEK, 030.18.1.2.261.1.

Katma Protokol, ekonomik bütünleşmenin temel ögesini “dört özgürlük” (malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı) oluşturmakta ve bu politikaların, Türkiye ile AET arasında aşamalı biçimde yürürlüğe konulması öngörülmektedir. Katma Protokol, esas itibariyle dört özgürlüğün ilki olan “malların serbest dolaşımını” gerçekleştirilmesine yönelmektedir (madde 7-35).

Katma Protokol, sanayi ürünleri için gümrük birliğinin kurulmasına ilişkin hükümlerin yanında, tarım ürünleri (madde 33-35), işçilerin serbest dolaşımı (madde 36-40), yerleşme hakkı ile hizmetler ve ulaştırma konuları (madde 41-42), rekabet (madde 43), vergileme (madde 44-45), devlet yardımları, kamu ihaleleri, ekonomi ve ticaret politikalarının ve ilgili mevzuatın yakınlaştırılması konularında da düzenlemeler getirmektedir.

Türkiye, 1 Ocak 1973 tarihinde uygulamaya konulan Katma Protokol ile AET’nin giderek artan baskısı ile karşılaşmıştı. Hazırlık döneminde sadece ekonomik yapının geçiş dönemine uydurulmasına ilişkin harcanan çabalar daha sonra yerini gümrük birliği ve ortak tarım politikasına uyum çalışmalarına bırakmıştı. Katma Protokol ile AET’ye yönelik sanayi ve Tarım ürünleri ihracatında pek çok taviz tanınan Türkiye, Topluluğun üye ülkelerinin çıkarlarının korunması doğrultusunda bunları kullanamama ile karşı karşıya bırakılmıştı. Aslında tavizlerin kullanılamaması bunların özündeki yetersizliklerden kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan 1970’li yıllarda içine düştüğü ekonomik krizin de etkisiyle Türkiye, Katma Protokol’den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getiremez hale gelmiş ve Protokol hükümleri Anlaşmada öngörüldüğü şekilde işletilememiştir.⁴⁰⁷ Hatta ülkenin iç politik yaşamında o dönemde yaygın olan düşünce ve endişeler, AET ile yaratılan ortaklık ilişkisinin bir çeşit sömürü düzeni kurmakta olduğu, ulusal pazarı AET ürünlerine açmanın sanayileşmeyi ve kalkınmayı engelleyeceği, dolayısıyla koruma önlemlerinin muhafaza edilmesi gerektiği konusunda odaklanmıştır.⁴⁰⁸

Türkiye’nin, bu nedenlerle, kendi yükümlülüklerini yerine getirmekte kaçınması ve AET ile ilişkilere soğuk bakmaya başlamış olması, AET’nin de bunu bahane ederek kendi

⁴⁰⁷ Veysel Bozkurt, **Avrupa Birliği ve Türkiye: Siyasal Kurumlar, Çıkar Grupları, Kamuoyu, Ortaklık Belgeleri**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını, 2001, s. 263.

⁴⁰⁸ İKV, **AB Genişleme Süreci ve Türkiye**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayını, 2002, s. 105.

yükümlülüklerini aksatmaya ve ortaklık ilişkisinin geliştirilmesi yönünde çaba harcamaktan kaçınmasına neden olmuştu.⁴⁰⁹

Dönemin Dışişleri Bakanı Haluk Bayülken, AET ile Türkiye arasındaki son ilişkiler konusunda şunları söylemiştir:

Türkiye'nin Ortak Pazara katılması iktisadi bir ihtiyaca cevap verdiği kadar, ondan daha önemli olarak siyasi bir tercih ifadesidir. Bu camiayı meydana getiren devletlerle aynı demokrasi ideallerine bağlı olduğumuz gibi her alanda çok yakın ilişkiler idame ettirmekte ve aynı ittifak içinde yer almaktayız. Ortak Pazar devletleriyle ilişkilerimizde yalnız Türkiye'nin yarar sağladığını ve sağlayacağını düşünmek hatalı bir görüş olur. Dünyanın bu nazik bölgesinde işgal ettiği mevki itibarıyla demokratik bir Türkiye'nin mevcudiyetinin Ortak Pazar ülkeleri için vazgeçilmeyecek önemde kıymet ifade ettiği şüphesizdir.

Memleketimizin içinde bulunduğu iktisadi şartlar dolayısıyla Ortak Pazarla bugün için ancak ortaklık ilişkileri kurmuş bulunmakla birlikte Türkiye'nin sanayi gelişmesi başta olmak üzere tüm iktisadi kalkınmasında hedef alınmış olan merhaleye eriştiği zaman camiaya tam olacaktır. Türkiye nasıl bugün ortaklık statüsünün gereklerine uygun olarak Ortak Pazarla iktisadi ilişkiler sürdürüyorsa bu siyasi bütünleşmenin dışında kalmaz. Zira memleketimiz Ortak Pazar'ın dışında değil içindedir. Türkiye için büyük önemi olan bu konuda gerekli teşebbüslere girişmiş bulunuyoruz.⁴¹⁰

AET'nin, 1972 ve 1973 yıllarında EFTA üyeleri ile endüstriyel mallarda ikili serbest ticaret bölgesi anlaşmaları yapmasıyla Türkiye, böylece dolaylı biçimde olsa da EFTA rekabetine açılmıştı. Bu çerçevede AET'nin genişlemesi, ödünlerin yaygınlaşması gibi Topluluk politikaları Türkiye'nin 1976'dan itibaren yükümlülüklerini fiilen askıya alması ve 1978'de ise resmen korunma hükümlerine başvurarak, bu yükümlülükleri tek taraflı olarak dondurması sonucunu doğurmuştu.

1970'li yıllardan 1980'li yılların ortasına kadar olan dönemde, Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 1973 Petrol Krizi'nin etkisiyle olağan bütçe açıkları ve Avrupa'nın işçi alımını durdurması, Türkiye'nin de ekonomik bakımdan ciddi sorunlarla karşılaşmasına neden olmuş, bunun sonucunda Katma Protokol yükümlülükleri uyarınca, yerine getirilmesi gereken yükümlülükler gerçekleştirilememiştir. Türkiye'nin geçiş döneminin bir an önce başlatılmasının temel nedenlerinden biri, Toplulukla ilişkileri dondurulan Yunanistan'ı endişelendirdi.

⁴⁰⁹ Hacı Can, "Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi", **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 3 (1), 2003, s. 26.

⁴¹⁰ "Ortak Pazar", **Cumhuriyet Gazetesi**, 9 Ağustos 1972, s. 3.

1976'dan itibaren Topluluğa karşı yerine getirmek zorunda olduğu yükümlülükleri donduran Türkiye Yunanistan'la birlikte tam üyelik başvurusunda da bulunamamış, bu anlamda çok önemli bir tarihsel fırsatı kaçırmıştı. Dolayısıyla Türkiye'nin, Yunanistan'ı yakalama hedefi, 1970'li yılların başındaki girişimlere oranla tam tersi bir seyir izlemiş, Yunanistan 1975'lerden başlayarak, Topluluk ile ilişkilerini süratle geliştirirken, Türkiye aynı dönemde Topluluktan giderek uzaklaşmıştı.⁴¹¹

AET'nin genişleme stratejisi dolayısıyla Türkiye, Katma Protokol'deki gelişimine uyumlu tarzda değişim istemiş ve bunun sonucunda 30 Haziran 1973'te "Tamamlayıcı Protokol" imzalanmıştı. Tamamlayıcı protokol ile askıya alınan sorunlar 1974 yılı ile yeniden ortaya çıkmıştı ve 1974-1976 yıllarında ilişkiler her zamankinden daha gergin hale getirmişti.

Türkiye'nin beklediği gibi olmayan bu toplantı yarıda kesilmiş ve 20 Temmuz 1976 yılında tekrar toplanmıştı. Bu toplantıdan 5 gün sonra tek taraflı olarak Türkiye Katma Protokol'ün 60. maddesine dayanarak, protokolden doğan yükümlülükleri 1 yıl süreyle ertelediğini açıklamıştı. 1978'de Avrupa Siyasi İşbirliği'nin kurulması, Türkiye ile AET ilişkilerini daha da gerginleştirmişti. Türkiye ile AET arasında kriz dönemi olan 1970'li yıllar Eylül 1978'de Türkiye'nin tek taraflı olarak AET ile ilişkilerini dondurduğunu belirttiği bildirgeyle sonuçlanmıştı.

12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koyması ile Avrupa ile ilişkiler tehlikeye girmiştir. AET Dışişleri Bakanları Konseyi, 12 Eylül darbesinin hemen ardından 16 Eylül 1980'de aldığı kararında, "Askeri yönetime zaman tanındığını ve Türkiye ile iş birliğinin sürdürüleceğini" bildirmişti.⁴¹²

2.4.3. ABD ile İlişkiler

ABD ile ilişkiler II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan yeni jeopolitik durumla bağlantılı olarak 1947 yılından 1960'lara kadar hızlı bir gelişim göstermişti. 1960'lı yıllarda, ABD ile ilişkiler inişli çıkışlı bir seyir izlemişti. 1960 darbesinden sonra,

---

⁴¹¹ Can ve Özen, a.g.e., s. 62-66.

⁴¹² Rıdvan Karluk, **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: IMKB Borsası Yayınları, 1996, s. 686.

Türkiye'deki yeni yönetimin takınacağı tutumu bekleyen ABD, ancak MBK'nın NATO'ya ve ABD ile olan ikili anlaşmalara sadık kalacağı anlaşıldıktan sonra 30 Mayıs 1960'ta yeni yönetimi tanımıştı. Yeni Dışişleri Bakanı Selim Sarper 1 Haziran 1960'ta yaptığı açıklamada, "Eski dönemde yapılan tüm anlaşmalara bağlı kalınacağını" bildirmişti.⁴¹³

21 Aralık 1963'te Kıbrıslı Rumlar'ın Türklere karşı giriştikleri saldırılarla doruk noktasına çıkan Kıbrıs krizi karşısında, ABD'nin takındığı olumsuz tutum Türk hükümeti ve kamuoyunda uzun süre hissedilecek bir etki yaratmış ve Başkan Johnson Mektubu ile Türk-ABD ilişkilerinde gerginliğe sebep olmuştu. Johnson'un Mektubu Türk liderleri üzerinde ülkenin uluslararası arenada yalnız kaldığı hissini vermesi bakımından ayrıca da önemlidir. Zira Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan beri politikalarını Batıyla gerçekleştirdiği ittifaka dayandırmaktaydı ve bütün uluslararası olaylara bu perspektifte tepki vermekteydi.

ABD ile ilişkiler de Küba Krizi, Üsler meselesi ve özellikle 1971'de Afyon Krizi ile bir kez daha sarsılmıştı. 12 Mart 1971 hükümetleri başa geldiğinde, ABD ile olan yakın ilişkilerden, ittifaklardan bahsetmişti. Erim Hükümetleri, Melen ve Talu hükümetlerinde de ABD ile ilişkilerde sıkı dostluk ve ittifak içinde olunduğu ve zaman zaman bazı meselelere farklı açılardan bakıldığını fakat bunun da karşılıklı anlayış ve samimiyetle çözüleceği sıklıkla vurgulanmıştı.

2.4.3.1. Küba Krizi ve Üsler Meselesi

1960'ların başında ABD ve Sovyet Rusya arasındaki nükleer denge şu şekildeydi: Sovyet tarafında, 44 adet kıtalararası nükleer füze ve 97 adet denizaltılardan fırlatılabilen nükleer başlıklı füze vardı. Fakat denizaltılardan fırlatılan füzeler kısa menzile sahipti. Bir başka ifadeyle; Sovyetler Birliği hedeflerinin çok yakınlarına sokulmaları gerekiyordu. Bu çok önemli bir dezavantajdı; çünkü füzelerin fırlatılabilmeleri için denizaltılarının su üzerine çıkmaları gerekmekteydi. Bu da Sovyet denizaltılarının düşman uçaklarının açık hedefi olmaları demekti. Sovyetler'in elinde ayrıca nükleer başlıklı bomba atabilen 155 uzun menzilli bombardıman uçağı bulunuyordu.

⁴¹³ ABD yeni yönetimin dış politika çizgisinden duyduğu memnuniyeti Başkan Eisenhower'ın 11 Haziran 1960 tarihinde Cemal Gürsel'e gönderdiği mektup ile ifade etmiştir. Kürkcüoğlu ve Gönlübol, a.g.e., s. 324.

ABD tarafında ise 156 kıtalararası balistik nükleer füze ile 144 denizden fırlatılan balistik füzesi bulunuyordu. Bu arada 300 uzun menzilli bombardıman uçağı da Sovyet hedeflerini gece gündüz tehdit etmeye yetmekteydi. Hatta gerektiğinde bu uçaklar Sovyetler Birliğı'nin yakınındaki NATO üslerinden bile kalkabilecek veya ikmal hizmeti görebilecek imkânlarla da sahipti. Krusçev, ABD'nin Türkiye'de yaptığı gibi, şayet SSCB de ABD'ye çok yakın bir ada olan Küba'ya orta ve uzun menzilli füzeler konuşlansarsa durum bir nebze dengelenir düşüncesindeydi. Bu gelişmeler ve düşünceler olayların Küba Krizi diye adlandırılacak bir sürece doğru hızla yol almasına neden olacaktı. Krusçev'in Küba'ya orta ve uzun menzilli füzeler konuşlandırma arzusu fiiliyata döküldü. Bu girişim ABD Sovyetler Birliğı ilişkilerinin gerginleşmesine yol açtı.⁴¹⁴

Ekim 1962'de ABD istihbarat birimleri ABD'nin Güneydoğı sahillерinin 90 mil açığındaki Küba'da Sovyet füzelerinin varlığını tespit etmişlerdir. Bu füzelerin ateşleme sistemlerini taşıyan Sovyet gemilerinin Küba'ya ulaşmasını önlemek amacıyla ABD, Küba'ya 22 Ekim'den itibaren abluka uygulamaya başlamıştı. Sovyetler'in gemileri çekmemekte, ABD'nin de ablukayı kaldırmamakta ve Küba karasularına girecek olan Sovyet gemilerini batırmakta kesin kararlı olduklarını açıklamaları üzerine dünya nükleer bir krizin eşğine gelmiş ve çok yoğun diplomatik pazarlıkların yaşandığı zor bir hafta yaşanmıştı.

Ekim ayında patlak veren krizin görüşmelerinde Sovyetler, açıkça Küba'daki füzelerini ancak ABD'nin de Türkiye'deki füzelerini kaldırması şartıyla çekebileceğini belirtmişti. ABD Başkanı Kennedy, ilk başta bu teklife ABD'nin tüm NATO üyesi ülkeler ve uluslararası kamuoyu nezdindeki itibarını zedeleyeceği düşüncesiyle sıcak bakmamış ve füzelerin çekilmesi konusunda öncelikle başta Türkiye olmak üzere NATO üyesi ülkelerin tutumlarının ne olduğunun araştırılmasını istemişti.⁴¹⁵

Kennedy, itibarını zedelememek için Türkiye'deki füzelerin kaldırılması kararının NATO'da oy birliğiyle alınması veya Türkiye'ye ülkesindeki füzelerin kaldırılmasını talep etmesi için baskı yapılmasını düşünmüş; ancak Türkiye'nin kararlı olduğu bu davada ona

---

⁴¹⁴ Çağı Erhan, "ABD ve NATO İle İlişkiler: 1960-1980 Dönemi", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1, İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s. 681.

⁴¹⁵ Erhan, a.g.m., s. 682.

baskı yapmanın anlamsız olacağı, kararların oy birliğiyle alındığı NATO'da ise Türkiye'nin veya herhangi bir ülkenin ret oyu kullanmasının ABD'nin elini bağlayacağı ve sonrasında Sovyetler ile bu konuda gizli bir pazarlık yapılması şansını da ortadan kaldıracacağı gerekçesiyle bu formüller tehlikeli bulunmuştu.

27 Eylül'de Beyaz Saray'da devam eden toplantılarda ABD, hala Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin çekilmesinde ısrar eden Sovyetler ile Küba'daki Sovyet füzelerinin çekilmesi karşılığında ABD'nin de Küba'yı işgal etmeyeceğine dair garanti vermesi ve Türkiye'deki Jüpiter füzelerini çekmesi şartıyla anlaşma sağlanmıştır. Ancak ABD, anlaşmanın Türkiye ile ilgili olan ikinci kısmının son derece gizli tutularak, Beyaz Saraydaki toplantılara katılanlar dışında hiç kimsenin bundan haberi olmamasını; Sovyetlerin de aynı derecede gizlilik içinde davranmasını Kruşçev'den istemişti. Sovyet gemilerinin geri çekilmeye başladığında NATO üyesi ülkelerin devlet başkanlarına birer mektup gönderen Kennedy, ABD'nin Jüpiterleri hiçbir biçimde pazarlık konusu etmediğini vurgulamıştı.⁴¹⁶

Bunalımın sona ermesinden sonra Türkiye'deki ilk tepkiler, krizi barışçıl bir şekilde çözen ve bunu yaparken de Türkiye'nin pazarlık konusu yapılmasına asla izin vermeyen ABD'ye duyulan övgü ve minnetin belirtilmesi şeklinde olmuştu. ABD, henüz krizin üzerinden üç ay bile geçmeden, 23 Ocak 1963'te Türkiye'ye Jüpiter füzelerinin sökülerek, daha modern teknolojiyle donatılmış Polaris denizaltılarıyla ikame edilmesi teklifini iletmiştir. Muhalefetin buna bazı tepkileri olmuşsa da dönemin İsmet İnönü hükümeti teklifi kabul etmiştir. Bunda krizin uzaması halinde ABD'nin Küba'ya saldırması üzerine Sovyetler'in misilleme olarak Türkiye'ye saldırabileceği ihtimali rol oynamış olabilir. Ancak ABD'nin 1963 Nisanı'na dek kadar tüm füzeleri geri çekmesi, ABD'nin Küba krizinde Jüpiter füzelerini pazarlık konusu yaptığı ve krizi Türkiye üzerinden taviz vererek çözdüğü yönündeki kuşkuları güçlendirmiştir. Nitekim İnönü, 1970 yılında yaptığı bir meclis konuşmasında şunları söylemiştir:

(...) Amerikalılar bize Jüpiterlerin demode oldukları için çekileceğini söylediler. Onların yerine Polaris denizaltıları ikame edilecekti. Ancak daha sonra öğrendik ki Sovyetlerle pazarlık konusu yapmışlar. Bu olay gösterdi ki, Türk yöneticileri bugün Amerikalıların

⁴¹⁶ Sezai Orkunt, **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Ankara: Milliyet Yayınları, 1978, s. 343.

Türkiye’yi istenmeyen krizlere sokmasına izin vermemeli ve dikkatli davranmalıdır.
(...)⁴¹⁷

Yaşanan bu hadise göstermiştir ki, Washington’da alınan kararlar Türkiye’nin kaderini ve hatta varlığını tehlikeye sokabilmektedir. Washington ise, “eğer kendi menfaatleri gerektirirse”, müttefiki Türkiye’yi masaya yatırıp Sovyetler ile pazarlık unsuru yapabilmektedir. Türkiye’nin izlediği tek yönlü dış politikanın sakıncaları da anlaşılmaya başlanmıştı. Böylelikle, Kıbrıs krizi sırasında daha da netleşecek olan Sovyetler de dâhil olmak üzere ABD dışındaki taraflarla olan ilişkilerin düzeltilmesine önem verilmişti. Kriz, Türkiye’de mutlak Amerikan taraftarı tek yönlü bir dış politika izlenmekle yapılan hatanın farkına varılıp; daha önce ihmal edilen veya küstürülen tüm sosyalist ülkeler, çoğu eski sömürge olan Bağlantısızlar ve Müslüman ülkelerle ilişkilerin tamir edilmeye çalışılarak, çok yönlü dış politikaya geçiş sürecini başlatmıştı.

Meseleye Türk liderler açısından bakıldığında ise; Türk liderler bu füzelerin geri çekilmesi gibi bir yaklaşımı kabul etmemekle, ülke savunması için önemli bir güvencenin korunması amacını gütmüşlerdir. Ayrıca Menderes döneminde yapılan anlaşmalar neticesinde konumlanan bu füzelerin sökülmesi ihtilal sonrası iktidara gelen ve meşruiyet problemleri yaşayan iktidarlar için problem yaratabilme potansiyeline sahipti. Bu nedenle yapılan teklifler kabul edilemez nitelikte görülmüştü.

Türk tarafındaki yönetim ise daha fazla modern silah peşindeyken, Jüpiter füzelerinin pazarlık konusu yapılmasına tepki duymuşlardır. Füzeler Türk tarafının gözünde uluslararası saygınlık kazandıran ve süper güç Amerika’yla ilişkilerinin sıcaklığının devamını sağlayan unsurlar olarak görülmüştür. Kısaca Türk tarafında Jüpiter füzeleri iç politikada ve dış politikada vazgeçilmesi düşünülmeyen önemli bir siyasi malzeme olarak değerlendirilmişti.⁴¹⁸

Türkiye 1956 yılında Adana’daki İncirlik üssünde bulunan Amerikan kuvvetlerinin bilimsel nitelikli araştırmalar yapmak amacıyla U-2 uçaklarıyla uçuşlar

---

⁴¹⁷ Erhan, a.g.e., s. 684.

⁴¹⁸ Öner Pehlivanoğlu, **Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye**, İstanbul: Kastaş Yayınları, 2003, s. 189.

gerçekleştirmelerine izin vermişti. Uçuşların amacı genel olarak bilimsel nitelenmişti ama Türk yetkilileri uçuşlar konusunda ayrıntılı bir bilgiye sahip değildi.

Aralık 1965'te yine İncirlik'ten kalkan bir Amerikan istihbarat uçağı bu defa Karadeniz'de uluslararası sular üstünde uçarken kaza sonucu düştü. Sovyet hükümeti ve basını Türk hükümetini toprağının tehlikeli maceralar için kullanılmasına izin vermesinden dolayı şiddetli şekilde eleştirdi. Bu defa Türk askeri yetkilileri de uçuş kendi bilgileri dışında gerçekleştirildiği için rahatsızlık duymuştu. 28 Aralık'ta Demirel hükümeti Amerika'dan Türk üslerini kullanarak yaptıkları tüm U-2 uçuşlarını durdurmasını istedi. Amerikalılar Türk yöneticilerin kararlarını değiştirmeleri yolunda yoğun istekte bulunsalar ve bu amaçla NATO'nun Amerikalı kumandanını Türkiye'ye gönderseler de Türk yetkilileri ikna edemediler. U-2 uçuşları 1965-1975 döneminde bir daha gerçekleştirilmedi.⁴¹⁹

1965 yılında hükümetin yaptığı değerlendirmede, Sovyetleri Amerikalılara iyi görünmek uğruna gereksiz yere kışkırtmanın Türkiye'nin güvenliğini tehdit altına soktuğu sonucuna varmışlar ve uçuşların gereksiz olduğuna karar vermişlerdir. Zira Amerikalıların her istediklerine evet demek hiç beklenmedik anlarda Türkiye'yi kendi iradesi dışında başka devletlerle karşı karşıya getirmektedir. Türk yöneticiler artık Amerika'ya çok ısrar ettiği bir konuda bile hayır diyebilmektedir. İsmail Cem'in belirttiğine göre AP'nin iktidardan uzaklaştığı 12 Mart 1971 sonrası dönemde eski Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil kendisiyle yaptığı mülakatta şunları söylemişti:

Amerikalılara dedim ki, bizim anlaşmalarımızda böyle bir husus yok. U-2 uçaklarının casusluk amacıyla SSCB üzerinde uçurulması, NATO gayelerinin dışındaki bir iş ve benim ülkeme muazzam bir tehlike getiriyor. Durumu ve tutumumuzu Amerikalılara bildirdim. Üç gün sonra büyük bir telaş içinde ve özel bir tayyare ile NATO Amerikan başkumandanı ziyarete geldi. Burada ben çok baskı altında kaldım, mukavemet ettim.⁴²⁰

Uçuşlar noktasında bu gelişmeler yaşanmaktayken; üsler konusunda 1960'lı yıllardan itibaren iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir konuydu. Türkiye'deki Amerikan üslerinin tümü özellikle sol görüşlü politikacı ve yazarlar tarafından tartışmaya açılmıştı. Bu konuda en sık yapılan suçlama üslerin tamamen Amerikalıların elinde olduğu ve Türk yetkililerin kontrolü dışında kullanılmakta olduğuydu. Konu ilk defa 7 Kasım

⁴¹⁹ Pehlivanoglu, a.g.e., s. 190.

⁴²⁰ Cem, a.g.e., s. 303-304.

1965'te Türkiye İşçi Partisi genel başkanı Mehmet Ali Aybar tarafından mecliste dile getirildi. İlhan Selçuk da makalesinde Amerikan üsleriyle ilgili şu eleştirileri getirmekteydi:

Türk halkı üslerde neler olduğunu bilmiyordu. Üslerin yönetimi Amerikalıların elindeydi, askeri açıdan da NATO'ya değil Pentagon'a bağlıydılar. Türk görevlileri ve askeri yetkilileri üslerdeki Amerikan faaliyetleri konusunda bilgi sahibi değillerdi. Bu üslerden kalkan bir U-2 uçağı Türkiye'yi Rusya'yla karşı karşıya getirmişti, benzer bir olay Türkiye'yi başka devletlerle de savaşa sürükleyebilirdi. 1958 yılındaki Lübnan krizi sırasında Amerika Türk yöneticilere haber vermeden İncirlik üssünü asker sevkiyatı için kullanmıştı.⁴²¹

Bu arada 1965 yılı sonunda iktidara gelen Demirel hükümeti ise iç politikada Amerika'yla ilişkilere yöneltilen yoğun eleştiriler sebebiyle üsler konusunda daha dikkatli davranmaktaydı. Üslerin kullanılması konusundaki Türk hükümetinin tavrı Orta Doğu'da meydana gelen krizler sırasında somut bir şekilde ortaya çıktı. 1967 Arap-İsrail savaşında bu kriz daha da belirginleşti. Üslerin hiçbir şekilde kullanılmasına izin verilmeyecekti.

1969 Ekim'inde Lübnan'da karışıklıklar meydana geldiğinde ise Başbakan Demirel gazetecilere verdiği beyanatta, Suriye ile Lübnan arasında silahlı bir çatışma olması ve Amerika'nın Lübnan'a verdiği sözü tutarak bu devlete yardım etmesi halinde, İncirlik Havaalanı'nın kullanılmasına asla müsaade etmeyeceklerini söyledi. Demirel, "Türk hükümetinin muvafakati olmadan bu tesisler hiçbir şekilde kullanılamaz, komşu ülkelerimizin endişe duymasını istemiyoruz." demekteydi. Eylül 1970'de Ürdün hükümeti Filistin Kurtuluş Örgütleri üyelerine karşı giriştiği "Kara Eylül" diye isimlendirilen geniş operasyonel saldırı sırasında da olası bir Amerikan müdahalesinin Türk üslerinin kullanılarak gerçekleştirilmesi ihtimaline karşı olarak Türk hükümeti aynı hassasiyeti göstermişti.⁴²²

Tüm bu gelişmeler ışığında söylenebilir ki, 1965 yılının ikinci yarısından itibaren Türk yöneticiler ülkelerindeki askeri üslerin Amerikalılar tarafından kullanımı konusunda çok dikkatli davrandıkları izlenimini vermekteydiler. Bunun başlıca nedenlerinden birincisi Türkiye'nin ABD'nin Kıbrıs konusundaki tutumundan hoşnut olunmasıdır. İkincisi ise Sovyetler Birliği ve Arap ülkeleriyle olan ilişkilerin bozulmasına engel olma arzusudur.

⁴²¹ İlhan Selçuk, "Şu Acı Gerçek", **Cumhuriyet Gazetesi**, 26 Kasım 1965, s. 3.

⁴²² Cem, a.g.e., s. 273.

Üçüncüsü ise, Türk yöneticiler savunma alanında tamamen ABD'ye bağımlı olmadıklarını ve gerektiğinde ABD'ye rağmen bir takım açılımların da yapılabileceği vurgusunun uluslararası kamuoyu nezdinde gösterilmek arzusudur. Türkiye bunları yaparken NATO anlaşmalarına bağlı kalmış ve üslerin genel kullanımı konularında ise pürüz çıkartmamıştı.

2.4.3.2. Gerginleşen İlişkiler ve Johnson Mektubu

ABD, Kıbrıs'ta çatışmaları durdurmak için askeri müdahalede bulunmak isteyen Türkiye'yi, Başkan Johnson'un 5 Haziran 1964'te İsmet İnönü'ye gönderdiği mektupta yer alan, “olası bir SSCB saldırısı karşısında Türkiye'yi savunamayabilecekleri” yönündeki tehdit ile uyarılmıştı.

Johnson'un İsmet İnönü'ye gönderdiği mektup Türk-Amerikan ilişkileri açısından hayal kırıklığı yaratmakla kalmadı, ilerleyen yıllarda da Türk Dış Politikası'nda derin etkilere yol açtı. Mektup gazetelerde, “Johnson, İnönü'yü acele Washington'a davet etti.” şeklinde yer aldı ve içeriği kamuoyuna açıklanmadı.⁴²³ Ancak Ocak 1966 yılında Hürriyet gazetesi mektubun içeriğini kamuoyuna bildirdi. Hükümet bu bilgiyi resmen doğruladı. Johnson Mektubu' u şöyledir:

- 1) Türkiye'nin uluslararası politikada atmış olduğu önemli adımlarda daha önceden Amerikan hükümetine danışma durumudur. Bu konuyla ilgili olarak mektupta şu cümlelere yer verilmiştir:

(...) Böyle bir harekete geçmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile istişarede bulunmak mesuliyetini tam kabul etmenizi hassaten rica etmek mecburiyetindeyim. 1960 Garanti Antlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahalenin caiz olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaindayım. Ayrıca antlaşma teminatçı devletlerarasında istişareyi gerektirmektedir. Birleşik Amerika, bu durumda bilcümle istişare imkânlarının hiçbir şekilde tüketilmediği ve dolayısıyla tek taraflı harekete geçme hakkının kabili istimal olmadığı kanaatindedir. (...)

- 2) Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi durumunda Sovyetler Birliği Türkiye'ye saldırdığı takdirde NATO müttefiklerinin Türkiye'ye olan yardımı:

(...) Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askeri bir müdahale Sovyetler Birliği'nin aynı şekilde bir müdahalesine yol açabilir. NATO müttefiklerimizin tam rıza ve muvafakatleri

⁴²³ “Johnson Dün İnönü'yü Acele Washington'a Davet Etti”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Haziran 1964, s. 1.

olmadan Türkiye'nin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak Sovyet müdahalesine karşı Türkiye'yi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.

3) Türkiye'nin müdahalesi karşısında Birleşmiş Milletlerin Türkiye'ye tepkisi:

(...) Hiç şüphem yok ki Birleşmiş Milletler üyelerinin çoğunluğu, Birleşmiş Milletler gayretlerini baltalayacak olan ve bu zor meseleye Birleşmiş Milletler tarafından makul ve barışçı bir hal tarzı bulunmasına yardım edebilecek herhangi bir ümidi yıkabilecek olan Türkiye'nin tek taraflı hareketine en sert bir şekilde tepki gösterecektir.

4) Türk ve Amerika hükümeti ile 1947 yılında imzalanan antlaşma gereğince Türk ordusunun ABD tarafından verilen silahların kullanılmaması:

(...) Türkiye ile aramızda mevcut bulunan askeri yardımın veriliş maksatlarından gayri gayelerde kullanılması için hükümetimizin Birleşik Devletleri'nin muvafakatini alması icap etmektedir. Hükümetiniz bu şartı tamamen anlamış bulunduğunu muhtelif vesilelerle Birleşik Devletlere bildirmiştir. Mevcut şartlar altında Türkiye'nin Kıbrıs'a yapacağı bir müdahalede Amerika tarafından temin edilmiş olan askeri malzemenin kullanılmasına Birleşik Amerika Devletleri'nin muvafakat edemeyeceğini size bütün samimiyetimle ifade etmek isterim.

5) Kıbrıs'ta Türk hareketinin fiili sonuçları:

Böyle bir hareketin Kıbrıs Adası üzerinde on binlerce Kıbrıslı Türkün katledilmesine yol açabileceği keyfiyetine en dostane bir şekilde dikkatinizi çekmek mecburiyeti hissediyorum. Tarafınızdan böyle bir harekete tevessül edilmesi infiali mucip olacak ve girişeceğimiz askeri hareketin himaye etmeye çalıştığımız kimselerden hiçbirinin toptan imhasını önlemeye yeter derecede müessir olması imkânsız olacaktır. Birleşmiş Milletler Kuvvetinin mevcudiyeti böyle bir faciayı önleyemez.

6) Kıbrıs meselesinde Amerika'nın Türkiye'nin yanında yer alamamasının nedenleri:

Amerika Birleşik Devletleri'nin sizin lehinize yeter derecede faaliyet sarf etmediği hissini taşımanız mümkündür. Fakat herhalde bilirsiniz, politikamız Atina'da en sert şekilde infiale yol açmış bizim aleyhimize orada nümayişler yapılmış, ABD ile Makarios arasında fikir münakaşası meydana çıkmıştır.⁴²⁴

Amerika Başkanı Johnson'un Mektubu'na 13 Haziran 1964'te İnönü tarafından gönderilen cevabi mektupta Amerika ile Türkiye arasında görüş ayrılıklarının var olduğu belirterek şu satırlara yer verilmiştir:

⁴²⁴ “İşte Johnson'un Mektubu”, **Hürriyet Gazetesi**, 13 Ocak 1966, s. 1.

Mesajınız gerek yazılış tarzı, gerek muhtevası bakımından Amerika ile ittifak münasebetlerinde daima ciddi bir dikkat göstermiş olan Türkiye gibi bir müttefikinize değinen muhtelif konularda önemli görüş ayrılıkları belirlemiştir. Bizim şikâyetimiz, aylardan beri had bir surette ıstırabı içinde yaşadığımız bir meseleyi size anlatamamış olmamız ve Yunanistan'la iki müttefik arasında husule gelen haklı ve haksız durumda samimi ve ciddi bir vaziyet almamış olmamızdır. (...) Haklı durumumuzu anlatamıyoruz ve sizin, meseleye layık olduğu ehemmiyeti verip bu meselenin bünyesinde sakladığı tehlikeleri önlemek için gayretinizi ve otoritenizi kullanmanız lazım geldiğini kabul ettiremiyoruz.

(...) Mesajınızın, Kıbrıs'ta girişeceği bir hareket neticesinde Sovyetler'in müdahalesine maruz kaldığı takdirde, NATO müttefiklerinin Türkiye'yi müdafaa mükellefiyetleri hususunda tereddüt izhar eden kısmı, NATO ittifakının mahiyeti ve temel prensipleri bakımından aramızda büyük görüş farkı olduğu intibasını vermektedir. (...) Şayet diğer üyeler, Sovyet müdahalesine maruz kalan NATO üyesinin haklı olup olmadığı, müdahaleyi kendi hareketi ile tahrik edip etmediği gibi hususları münakaşaya kalkışsalar ve münakaşa neticesine göre yardım mükellefiyetlerinin olup olmadığının tespiti cihetine giderlerse, NATO ittifakının temel direkleri sarsılmış ve manası kalmamış olur.⁴²⁵

Johnson'un göndermiş olduğu mektup ile Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesinden vazgeçmesi Türk basını ve Türk kamuoyunda Amerika'ya karşı tepkilerin yoğunlaşmasına yol açmıştır. Muhalif gazeteler, birbirleriyle aynı düşünceleri içeren yazılar yayınlamışlardır. Akşam gazetesi şunları yazmıştır:

Amerika'nın yarı tehdit, yarı gözdağı verir bir eda ile Türkiye'nin Kıbrıs politikasına müdahalede bulunması, hür dünya lideri olmaya çabalayan Amerika'ya yakışmamıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin Kıbrıs'taki katliam karşısında sabrettiği dünya sulhunun tehlikeye düşmemesi için çeşitli fedakârlıklara katlanmış, fakat Amerika bu fedakârlıkları anlayamamıştır. Amerika'nın Türkiye'yi notalarla tehditlerle idare edilebilir bir memleket olarak görmekten asla vazgeçmeyecektir.⁴²⁶

Vatan gazetesinde yer alan "Yeni Dünya Yolculuğu" adlı makalede ise Naim Tirali, "Kıbrıs'ta yaşanan cinayetler üzerine Türkiye'nin tek taraflı çıkarma kararında, karşısına Amerika'nın çıktığı ve gönderilen mesajın Türkiye'de tepkisi alışılmamış şekilde sert ve geniş tepkilere sebep olduğu" hususuna yer vermiştir.⁴²⁷ Yine Vatan gazetesinin yaptığı yayımlarda Amerika'ya duyulan öfke hissedilmektedir:

Amerikan dostluğu, NATO birliği dış politikamızın temeliydi Kıbrıs işine kadar. Kıbrıs konusunda Türkiye Yunanistan'ın, Makarios'un karşısına dikilince Amerika en kolay hal çaresini Türkiye'ye baskı yapmakta buldu. Acı olan budur. Her şeyden önce kendi yararımızı hesaplamamız gerekliydi. Çok acı oldu bu ders. Eninde sonunda bu acıyı tadacaktık. Dostu düşmanı tanıdık.⁴²⁸

⁴²⁵ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (16), 31 Ocak 1966, s. 103-110.

⁴²⁶ "Hala mı Dostluk", **Akşam Gazetesi**, 7 Haziran 1964, s. 3.

⁴²⁷ Naim Tirali, "Yeni Dünya Yolculuğu", **Vatan Gazetesi**, 21 Haziran 1964, s. 2.

⁴²⁸ Oktay Akbal, "Amerikan Dostluğu", **Vatan Gazetesi**, 3 Eylül 1964, s. 2.

Zafer gazetesi ise, Amerika'nın Türkiye'ye karşı izah edilmesi güç olan bir tutum sergilediğini belirtmiş ve şöyle demiştir: "Türkiye'nin anlayışsız dostlarının tavsiyelerine lüzumundan fazla itibar etmesinden dolayı gerekli tedbirleri zamanında alamamış olmasından ileri gelen bir sorumluluk ile karşı karşıya kaldık. Amerika, Kıbrıs buhranında Yunanistan ve Makarios'un propagandalarının tesirleri altında kalmıştı."⁴²⁹

Ulus gazetesinden Prof. Dr. Ahmet Şükrü Esmer aynı yazısında Türk Dış Politikası'nın açık ve kesin bir şekilde gözden geçirilmenin zamanı geldiğini söylemiş ve yazısına şöyle devam etmiştir:

Kıbrıs meselesi sonunda nasıl bir çözüme bağlanırsa bağlansın, buhran sırasında alınan dersler, dış politikanın gözden geçirilmesi lüzumunu gereği gibi belirtmiş gibi görünüyor. Her halde halk efkârında beliren kanı şudur ki; Türkiye, güvenliği ve menfaatlerinin savunması için NATO'ya fazla bağlanmıştır. Türkiye'nin NATO'dan ayrılması bahis konusu değildir. Anlaşmalara sadakatle bağlılık, Türk Dış Politikası'nın öteden beri şiarı olduğundan, NATO anlaşmasına da saygı tabiidir. Birde esasen stratejik önemlerinin azaldığı mütehasıslar tarafından ifade edile NATO üslerinin büsbütün değilse de, şimdilik kısmen sökülmesinde fayda vardır."⁴³⁰

Çetin Altan 17 Haziran'da yazdığı yazıda tartışma ortamından bahseder:

Türkiye tarafsızlık politikası güdebilir mi, güdemez mi? Güder de güdemez de. Yalnız ben, Eisenhower NATO başkomutanı olarak Paris'te bulunurken aklına esen her Fransız vatandaşının eline tebeşir alıp şehrin duvarına "go home" diye yazabildiği bir özgürlüğe sahip miyim değil miyim? Bu özgürlüğü elimizden alanlar bizi Amerika'nın müttefikleri değil, kuklası yapmışlardır."⁴³¹

Johnson'un Mektubu Türkiye üzerinde o derece büyük bir Amerikan baskısı oluşturmaktaydı ki, CHP milletvekili Nihat Erim'e göre neredeyse bir savaş durumuna tercüman olmaktadır Erim şöyle demiştir: "O mesajın altında bir cümle eksik: altı saat içinde müspet bir cevap vermezseniz 6. filo limanları bombardıman edecektir. Bir bu cümle eksik o mesajın sertliğinde."⁴³²

CHP milletvekili Bülent Ecevit ise mektubu; Türkiye'nin milli egemenliğine yönelik açık bir ABD müdahalesi olarak görmekteydi. Ecevit'e göre mektubun içerdiği anlamlar şunlardı: ABD, hukuken kendisini ilgilendirmeyen dış politika meselelerinde bile,

⁴²⁹ "Türk-Amerikan Görüşmeleri", **Zafer Gazetesi**, 23 Haziran 1964, s. 1.

⁴³⁰ Ahmet Şükrü Esmer, "Dış Politikamızın Gözden Geçirilmesi", **Ulus Gazetesi**, 22 Haziran 1964, s. 3.

⁴³¹ Çetin Altan, "Gözümüz Açılıyor Mu?", **Milliyet Gazetesi**, 17 Haziran 1964, s. 3.

⁴³² **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 30, Dönem 2, Cilt 2, 29 Aralık 1965, s. 164.

Türkiye'nin bir harekete geçmeden önce, kendisinden izin almasını beklemektedir. Türkiye, NATO'yu kendi güvenliği için en büyük teminat olarak görüyordu. Fakat Johnson Mektubu, Türkiye'nin güvenliği için NATO'ya güvenmenin ne kadar tehlikeli olabileceğini göstermişti.⁴³³

Nihat Erim'e göre, Türkiye, Haziran 1964'te Kıbrıs'a çıkarma yapamazdı, çünkü hem ABD hem de Sovyetler Birliği böyle bir müdahaleye karşıydı. Erim, Meclis'te yaptığı konuşmada bu görüşünü şu ifadelerle açıklamıştı:

4 Haziran tarihinde hükümet, çıkarmaya karar vermiş, kuvvetlerini gemilere bindirmiştir. ABD, "Bunu yapma!" demiştir. Bunu konuştuk. O genel görüşmede bu kürsüye çıkıp, hiçbir parti sözcüsü arkadaşımız, ABD'nin o sözü karşısında, "Haydi yallah, Kıbrıs'a demedi. Bunu demediğine isabet etti arkadaşlar. Türkiye'nin jeopolitik durumunu, düşünün; Rusya yapmayın diyecek, Amerika yapmayın diyecek, ben gideceğim, harp edeceğim; çocuk oyuncağı mı bu arkadaşlar?"⁴³⁴

Johnson Mektubu'nun Türk politikacılarının düşünce ufkunda meydana getirdiği bir önemli değişiklik şuydu; Türkiye ve ABD'nin çıkarlarının her zaman aynı olacağı ve birbirleriyle hiç çatışmayacakları garanti değildi. Mektup açıkça gösteriyordu ki; Türkiye'nin en önemli ulusal davası haline gelmiş Kıbrıs sorununda Amerika, Türkiye'nin tezine uygun düşmeyen görüşlere sahipti ve sorunla ilgili gelişmeler karşısında bu doğrultuda tutum takınmıyordu. Hatta ABD'nin tavrının Türkiye'nin Kıbrıs sorunundaki bakış açısına tamamen ters düştüğü de söylenebilirdi. Bu, Türk liderler için gerçekten şok edici bir gerçektir ve onları Amerika'nın yalnızca kendi çıkarlarını gözettiğini düşünmeye itecek bir yaklaşımdı.

ABD'nin Kıbrıs sorunundaki temel çıkarı Yunanistan ile Türkiye arasında bir çatışma çıkmamasıydı. Bu kaygının dışında Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki hayati çıkarları Amerika yetkilileri için hiçbir şey ifade etmiyordu. Bu nedenle Türkiye'nin Kıbrıs'taki çıkarlarının ihlal edilmesi, ABD açısından Türkiye'nin adaya askerî müdahalede bulunmasını haklı göstermemekteydi. Dolayısıyla böyle bir müdahaleye Washington'un göz yumması söz konusu olamazdı. Mektup şu sonucu ortaya çıkarmıştı: NATO'nun Türkiye'nin güvenliğini yeterince korumadığını ve NATO ile ittifakın her zaman Türkiye'nin çıkarlarına hizmet etmediğini göstermesiydi. Demek ki, Türkiye'nin,

⁴³³ Bülent Ecevit, "Mektuplar", **Akis Dergisi**, (645), 1966, s. 8-9.

⁴³⁴ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 132, Dönem 1, Cilt 32, 7 Eylül 1964, s. 327.

güvenliğini garanti altına alabilmesi için NATO dışında tedbirler alma yoluna gitmesi gerekmektedir.

Türkiye, Batı'ya karşı bu duruşu nedeniyle de; Doğu Bloğuna ve yeni yeni uluslararası arenada kendini göstermeye başlayan Üçüncü Dünya Ülkeleri'ne karşı tavizsiz bir politika izlemekteydi. Bu mektubun ardından net olarak görülmüştür ki; Batı'nın Kıbrıs olaylarında takındığı tutum ve Johnson'un Mektubu, Türk yöneticilere, bu tavrın ne kadar yanlış olduğunu, Batı ile olan ittifakın Türkiye'nin çıkarlarını korumaya tek başına yetmeyeceğini ve Türkiye'nin Doğu Bloğu ve Üçüncü Dünya Ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinin aslında bir zorunluluk olduğu gerçeğini görmüştür.

2.4.3.3. Afyon Krizi

ABD-Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli yer tutan meselelerden birisi de afyon meselesi olmuştu. Türkiye Cumhuriyeti 1923'ten 1932'ye kadar, bazı afyon konusundaki sözleşmelere taraf olduğu döneme kadar siyasi baskılarla karşılaşmıştı. Bu tarihten itibaren yaklaşık 30 yıl boyunca afyon konusu ABD ile Türkiye arasında sorun olarak görülmediği bir dönem olmuştu.

ABD II. Dünya Savaşı'nın ardından ülkesinde artan uyuşturucu kullanımını nedeniyle bu ürün konusunda tekrar hassasiyetle yaklaşmaya başlamıştı. Öyle ki; Amerikan Dışişleri Bakanı John Foster Dulles Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasını Adnan Menderes'ten resmen istemişti. Menderes ise bu talebi kabul etmeyerek; finansal kaynak sağlandığı takdirde, ham afyon'un işleneceği bir alkaloit fabrikası kurmayı teklif etmiştir. ABD ise bu teklifi, ekonomik çıkarlarına ters olduğu gerekçesiyle kabul etmemiştir.⁴³⁵

1960 sonrasında afyon ekimi yapılan illerin sayısında kademeli indirme politikası izlenmişti. Bu kademeli indirme süreci şu şekilde gerçekleşti: 1960 yılında 30 ilde haşhaş ekimi yapılmakta iken; 1963'te 25, 1965'te 19, 1967'de ise 18 il'e indirilmişti. Ayrıca afyon kaçakçılığı üzerine ciddi bir şekilde gidilmişti. ABD'nin bu konudaki talebi ise kabul edilebilir gözükmemişti. Zira ABD, tamamen ekimin yasaklanması teklifini

---

⁴³⁵ Türk Afyonunun ABD için bir sorun haline gelmesi süreci ile ilgili olarak bkz. Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, İstanbul: Bilgi Yayınevi, 1996, s. 59-75.

sunmuştu. Nitekim Haziran 1965'te Suat Hayri Ürgüplü başkanlığındaki Koalisyon iktidarı bu teklifin reddini karşı tarafa bildirmişti. 10 Ekim 1965'te genel seçimlerde toplam oyların yüzde 53'ünü alan Süleyman Demirel hükümeti kurmasının ardından 1961 Uyuşturucu maddeler Tek Sözleşmesi'ne taraf olma kararı alacaktı. ABD, 1965 yılında 1969'a kadar süren bir gizli bir ambargo kararı uyguladı. Bu gizli ambargo kararı ABD yönetiminin, ilaç sanayisini Türkiye'den daha az afyon alma konusunda yönlendirmek suretiyle bir anlamda Türkiye'ye ekonomik ambargo uygulamaya başlaması kararıdır. Bu uygulama ABD'nin meseleye ne kadar ciddi bir şekilde yaklaşmış olduğunu göstermekteydi.

Richard Nixon'un 1968'de iktidara gelmesinin ardından bu sorun iki ülke arasındaki en ciddi konu haline geldi. Öyle ki, Türkiye ile ilgili her konu bu gelişme ile değerlendirilecekti. Türkiye'nin NATO içindeki rolü, Türk topraklarındaki üslerin durumu, Yunanistan ile yaşanan gerginlikler hep bu afyon sorunu ile bağlantı kurularak değerlendirilmişti. Başkan Nixon Ocak 1969'da Demirel'e kişisel ve gizli mektup yollamıştı. Nixon bu mektupta II. Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği Türkiye'yi tehdit ettiğinde ABD'nin Türkiye hükümetinin yardımına geldiğini, çok önemli bir tehdidin Amerikan toplumuna yöneldiği bir devirde yardım etme sırasının Türkiye'de olduğu belirtilmekteydi.⁴³⁶

Amerika'nın inancı ise şöyleydi:

Türkler, Amerikan gençliğini zehirlemek için afyon ekimi yapmaktadır. Türkiye'deki tarlalardan yılda 400 ton ham afyon elde edildi. Amerika'ya kaçak olarak sokulan eroinin %80'i Türkiye'den, %15'i Orta Doğu'dan, %5'i Meksika'dan gelir. Başkan Nixon, Türk ve Fransız başkanları nezdinde yaptığı teşebbüslere rağmen eroinin ABD'ye hainane akışını durdurmak mümkün olmamıştır. Amerika resmi makamları eroin kaçakçılığını önlemek için diplomasi kadar rüşvete de başvurmuştur. Nixon, Fransız cumhurbaşkanı ile Türkiye başbakanına mektuplar yollayarak derhal önlem almalarını istemiştir. Türkiye başbakanına gelince, o sadece başkan Nixon'un talebine uyma gösterisinde bulunmuştur.⁴³⁷

Demirel 10 Kasım 1970'de ABD'ye yolladığı mektupta, Türkiye'nin problemin farkında olduğunu ve ABD'yle probleme karşı mücadele etmede işbirliği yapılacağını ifade etmişti. Fakat mektup Türkiye'nin haşhaş üretimini tamamen yasaklayacağı

⁴³⁶ Turhan Bilgin, "12 Mart", **Milliyet Gazetesi**, 24 Mart 1976, s. 7.

⁴³⁷ Ragıp Üner, "Afyon Sorunu ve Amerika", **Cumhuriyet Gazetesi**, 18 Mart 1971, s. 2.

konusunda herhangi bir söz vermemekteydi.⁴³⁸ Nitekim bu yazışma ve gizli görüşmelerde Türkiye tamamen yasaklama yönünde bir karar almamıştır. Bu karar sonucu olarak da; ABD'nin Türkiye'deki 1971 darbesinin arkasında olduğu ve haşhaş yasağına yönelik istekleri kabul edilmediği için darbeye yeşil ışık yaktığı yönünde değerlendirmeler başlamıştır. Bu değerlendirmeler dönemin gazetelerinde sıklıkla yer almış ve devrin devlet adamlarının anılarında ve mülakatlarında bu beyandaki iddialar sık sık dile getirilmiştir. Bazılarının iddialarına göre ABD'nin haşhaş meselesinde Demirel hükümetinden memnun olmaması, bu hükümetin 12 Mart 1971 tarihinde Türk ordusu tarafından verilen bir muhtıra ile görevden uzaklaştırılmasında rol oynamıştı.⁴³⁹

Nitekim Demirel hükümetindeki Devlet Bakanı Turhan Bilgin daha sonra CIA'in kendi hükümetlerini düşürmek için NATO çerçevesinde planlar hazırladığını ve üst düzey bir Amerikan yetkilisinin Amerikan uyuşturucu probleminin ancak Demirel hükümetinin düşürülmesi ile çözüleceğini söylediğini iddia edecekti.⁴⁴⁰

Demirel hükümeti 12 Mart 1971'de Türk ordusunun verdiği muhtıra nedeniyle istifa ettikten sonra Nihat Erim'in başkanlığında partiler üstü bir teknokrat hükümet iktidara geldi. Yeni hükümetin ele almaya öncelik verdiği konulardan biride haşhaş ekimi meselesiydi. Nitekim Mayıs 1971'de Türk hükümeti 1971 hasat yılı ürününün hepsini satın alarak, haşhaş üreticilerine beyanname zorunluluğu getirerek ve haşhaş üreticilerinin başka ürünlere yönelmesini teşvik ederek illegal afyon üretimine karşı savaş açacağını ilan etti. 16 Mayıs'ta haşhaşın hükümete satılması için ürün taban fiyatını üçte iki oranında arttırma kararı aldı.

ABD, afyon konusunda Türkiye ile ilgili olarak şu yorumu yapmıştır:

Son iki yıldır iki taraflı ilişkilerimizde önemli bir husus, Fransa'da eroin imal edilerek ABD'ye satılmak üzere Türkiye'de izinsiz afyon üretilmesini ve ihracını bertaraf etme çabalarında Türk hükümetini teşvik yolunda yoğun bir çaba olmuştur. Afyon üretilmesini kısmak için etkili yollar bulmak amacıyla Türk hükümetiyle sık sık istişarelerde bulunduk. Türk hükümeti haşhaş ekimine müsaade edilmiş olan alanı geniş çapta azaltmıştır. Gayrimeşru üretim ile afyon kaçakçılığını önleyecek yeni tedbirleri kanunlaştırmayı vaat

⁴³⁸ Arcayürek, **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, s. 148-149.

⁴³⁹ Mehmet Ali Birand ve diğerleri, **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, s. 169.

⁴⁴⁰ Cem, a.g.e., s. 396-398.

etmiştir. Fakat sorunun çapraşık niteliği yüzünden Türkiye’den kaçak afyon sevkiyatının ciddi bir sorun olarak devam etmesi muhtemeldir.⁴⁴¹

17 Mayıs’ta ise; Amerikan büyükelçisi hükümet başkanına ekimin yasaklanması karşılığında, Türk hükümeti ve Türk çiftçisine yardım yapılmayacağı teklifini sundu. 11 Haziran’da teklif karşısında alınan kararı sorması üzerine Erim, Elçiye hükümetinin 3 ilde haşhaş ekimini seneye değil hemen bu sene yasaklayabileceğini bildirdi. Sonuçta Türk hükümeti 30 Haziran 1971’de yayınladığı hükümet kararnamesi ile Türk sınırları içinde haşhaş ekiminin ve üretiminin 1972 sonbaharından başlayarak tamamen yasaklanacağını ilan etti.

Türkiye’de haşhaş ekiminin 1972’den itibaren yasak edilmesi kararı ABD’de memnuniyetle karşılanmıştı. Amerikan Senatosunda bu karar, Türkiye’nin insanlık lehinde, takdire değer bir hareketi olarak alkışlanmıştı.⁴⁴² Karar alındığı gün Nihat Erim ve Amerikan Başkanı Nixon birer konuşma yaparak kararı halkalarına bildirdiler. Bu radikal kararın alınmasında hem mesaj verme hem de uluslararası toplumun gözünde Türkiye’ye itibar ve destek sağlama amacına yönelik olması söz konusuydu.⁴⁴³ Aralık 1971’de 21 milletvekili, Eylül 1972’de de 111 milletvekili sıkı kontrol tedbirleri uygulanarak yeniden haşhaş ekimine izin verilmesi için Meclise yasa teklifi sundu..⁴⁴⁴

Türkiye’de 1973 seçimleriyle yeniden çok partili demokrasiye dönüldüğünde, seçim kampanyasının en önemli konularından biri haşhaş meselesi oldu. Haşhaş bölgesindeki halk, haşhaş ekimine yeniden izin verilmesi yönünde yoğun şekilde istekte bulunduğu için; siyasiler, iktidara geldiklerinde haşhaş ekimine hemen izin vereceklerini söylemede birbirleriyle yarışa girdiler. Bütün partilerin seçim beyannamelerinde haşhaş yasağının kaldırılması temel amaçlardan biri olarak yer alıyordu. Seçimler sonucu iktidara gelen Bülent Ecevit-Necmettin Erbakan koalisyonu seçim meydanlarında verdikleri sözleri icraata geçirerek 1 Temmuz 1974’te 7 ilde (Afyon, Burdur, Denizli, Isparta, Kütahya, Uşak ve Konya’nın 4 kazasında) haşhaş ekimine başlanacağını ilan etti.

⁴⁴¹ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (79), 9 Nisan 1971, s. 97.

⁴⁴² Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (82), 4 Temmuz 1971, s. 12.

⁴⁴³ Dışişleri Bakanlığı Belleteni, (81), 30 Haziran 1971, s. 99.

⁴⁴⁴ Özcan Köknel, “Haşhaş Ekimi ve ABD”, *Milliyet Gazetesi*, 4 Ekim 1975, s. 2.

2.4.4. Türkiye-Sovyetler Birliği Münasebetleri

Türkiye 1960'ların ortalarından itibaren başta Sovyetler Birliği olmak üzere Doğu Bloğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye başlamıştı. Feridun Cemal Erkin 26 Aralık 1964'te Millet Meclisi Komisyonu'nda yaptığı bir konuşmada, Türk-Sovyet ilişkilerinde başlayan yumuşamayı, Kıbrıs sorununda Türkiye'nin müttefiklerinden, özellikle ABD'den beklediği desteği bulamamasına bağlamanın isabetsiz olduğunu ileri sürmüştür. Erkin, açılan devrin milli politika hedeflerine uygun bulunduğunu, Sovyetler Birliği'nde 1960'dan beri dostane ilişkiler kurmak için teklifler geldiğini, karşılıklı ziyaretler başlamadan önce bazı pürüzlerin giderilmesinin beklendiğini söylemişti. Kıbrıs sorunu karşısında Batılı devletlerin tutumunun Türk-Sovyet ilişkilerindeki yumuşamayı çabuklaştırdığını kabul etmek gerekir.

9-17 Ağustos 1965 yılında Suat Hayri Ürgüplü'nün Sovyetler Birliği'ni ziyaretinden sonra Türk-Sovyet ilişkileri ekonomik alanda hızlı bir döneme girmişti. Ürgüplü, 19 Ağustos'ta verdiği demeçte Türkiye'de Sovyet yardımlarıyla on kadar tesisin kurulacağını açıklamıştı. Sovyet uzman heyeti, 30 Eylül 1965'te Türkiye'ye gelmişti. Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki yakınlaşma 1965 seçimlerinde işbaşına gelen Adalet Partisi iktidarı devrinde de devam etmişti. Nitekim 1965 yılının Eylül ayında Ankara'ya gelen bir Sovyet heyeti ile yapılan görüşmeler, 12 Kasım'da bir ön protokolün imzalanmasıyla sonuçlanmıştı. Protokole göre Sovyet Rusya, Türkiye'ye 200 milyon dolarlık bir krediyi dört buçuk yılda sağlamış olacaktır.⁴⁴⁵

Sovyetler Birliği Başbakanı Kosign, 20-27 Aralık 1966 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmişti. Böylece, Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkileri tarihinde, ilk kez bir Sovyet Başbakanı Türkiye'ye gelmiş oluyordu. Ziyaret sonunda yayınlanan ortak bildiride iki ülke arasındaki siyasal ve ekonomik ilişkilerin gelişmesi üzerinde durulmuş, Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak, Sovyetler Birliği'nin daha önceki ortak bildirimlerde belirtilen görüşü teyit ettiği belirtilmişti. Kısa süre sonra 25 Mart 1967'de Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında, Türkiye'de inşa edilecek olan yedi fabrika için makine ve teknik yardım sağlanmasını öngören bir Ekonomik Yardım Anlaşması imzalanmıştı.

⁴⁴⁵ "Sovyetlerle Tesisler İçin Protokol İmzalandı", **Milliyet Gazetesi**, 13 Kasım 1965, s. 1.

1960'ların ortalarından itibaren yoğunluk kazanan karşılıklı ziyaretlerde iki devlet arasındaki siyasal ilişkilerden çok, ekonomik ilişkilerde gelişmeler kaydedilmişti. 19 Nisan 1968'de İstanbul-Moskova aktarmasız yataklı vagon anlaşması, 7 Mayıs 1968 de üçüncü demir-çelik ön proje anlaşması, 19 Haziran 1968'de Arpaçay Barajı ile ilgili Türk-Sovyet Protokolü imzalanmıştı. Sovyetler ile Türkiye arasında 8-12 Temmuz 1968 tarihlerinde İskenderun demir-çelik fabrikası için iki görüşmeler yapılmıştı. 10 Ekim 1969'da İskenderun demir-çelik fabrikası için anlaşma imzalanmıştı. Türkiye bu anlaşma ile sadece bazı önemli sınaî tesisler kazanmakla kalmayıp aynı zamanda geleneksel tarım ürünlerini Sovyetler Birliği'ne pazarlama imkânı da bulmuştu. İlerleyen yıllarda bu tesislerin hepsi de kurulup işletmeye açılmıştı.

Sovyetlerle gelişen ilişkiler konusunda Demirel şunları ifade etmiştir:

Kalkınma hadisesine önem veriyorduk. Fakat Batı bize ödeyemezsiniz diyerek kâfi miktarda kaynak sağlamıyordu. O zaman Sovyetler Birliği bize beş tane büyük projeyi finanse etmek için kredi teklif etti ve biz de anlaştık. ABD bunu yadırgamıştır. New York Times'ın sahibi olan zat bana geldi. Kapıdan girer girmez aksi değiştiriyorsunuz diye sordu. Cevaben şunları söyledim: Ne aksi değiştireceğiz. Projelerimiz var. Bunları finanse ettirmek istiyoruz. Biz anti-komünistiz. Rusya'dan bir şey alınca acaba Türkiye, Ruslara yanaşılıyor mu anlamına gelmez. Türkiye'nin menfaatleri bunu gerektiriyor. Türkiye'yi kalkındırmak istiyoruz.⁴⁴⁶

12-21 Kasım 1969 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay Sovyetler Birliği'ni, 16-23 Mayıs 1970 tarihlerinde de Sovyetler Birliği Dışişleri Bakan Yardımcısı Vinogradov Türkiye'yi ziyaret etmişlerdir. İki devlet arasında ekonomik alanda sürdürülen bu işbirliği, II. Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre sonra başlayan gergin havayı büyük ölçüde ortadan kaldırmış, yeniden bir diyalogun kurulmasını mümkün kılmıştır. 12 Mart müdahalesinden sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ekonomik ilişkilerde önemli sayılabilecek yeni gelişmeler olmamıştı.⁴⁴⁷

2 Nisan 1971'de hükümet programını Millet Meclisi'ne takdim eden Başbakan Nihat Erim, hükümetinin SSCB hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir: "Geleneksel politikamıza uygun olarak, büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile ilişkilerimizin iyi komşuluk ve 1921 Moskova Antlaşması'nın ruhuna uygun bağımsızlık,

⁴⁴⁶ Fırat Purtaş, "Süleyman Demirel'in Dış Politika Felsefesi", Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası**, Ankara: Platin Yayıncılık, 2008, s. 579.

⁴⁴⁷ Gönlübol ve Kürkçüoğlu, a.g.e., s. 526-528.

toprak bütünlüğü ve içişlerine karışmama esaslarına dayandırılmak suretiyle güven arttırıcı yolda daha da gelişmesini mümkün görmekteyiz.”⁴⁴⁸

11-17 Nisan 1971’de iki ülke arasında imzalanan “İyi Komşuluk İlişkileri Bildirgesi” olumlu bir zeminde ilerlemekte olduğuna işaret etmişti. Bu bildirge çok fazla uygulanabilirliğe sahip olmamasına rağmen, ilişkilerdeki bu yakınlaşma en azından SSCB’nin Kıbrıs konusundaki tutumunda Türkiye lehinde olumlu bir değişikliğe yol açmış, Türkiye ve SSCB “Kıbrıs’ta yaşayan iki topluluğun yasal hak ve çıkarlarının gözetilmesi” noktasında görüş birliğine varmışlardır.⁴⁴⁹ 18 Mart 1971 tarihinde Türk-Sovyet ticaret protokolü imzalanmıştır. Ticaret Bakanlığı’nın bu konudaki açıklaması şöyle olmuştur:

4 Şubat 1971’de Moskova’da başlayan Türkiye-Sovyet Birliği ticaret protokolü müzakereleri sona ermiş ve 1971-1972 döneminde iki memleket arasındaki ticari mübadeleleri düzenleyecek olan 12. protokol 9 Mart 1971’de Moskova’da iki ülkenin heyet başkanları tarafından imzalanmıştır. Yaklaşık olarak 85 milyon dolarlık bir mübadele hacmini öngören bu protokol 1 Nisan 1971 ile 31 Mart 1972 tarihleri arasında yürürlükte kalacaktır. Bu devre içinde Sovyetler Birliğinden ithal edilecek malların %66’sını ham maddeler, %28’ini yatırım malzemeleri, %6’sını da çeşitli tüketim maddeleri teşkil etmektedir.

Yıllık ticaret protokolünden ayrı olarak, memleketimiz ile Sovyetler Birliği arasında bazı sınaî tesisler kurulması için adı geçen memleket tarafından Türkiye’ye teslim edilecek teçhizat ve malzeme ile sağlanacak teknik hizmetlere ve bunlarla ilgili ödeme şartlarına dâhil 25 Mart 1967 tarihli anlaşma gereğince, 1971 yılında Sovyetler Birliği’ne ihraç edilecek Türk mallarının isim ve miktarları üzerinde mutabakata varılmış ve bu hususta hazırlanan mektuplar aynı tarihte heyet başkanları tarafından imza edilmiştir. Öte yandan, iki memleket arasındaki 8 Ekim 1937 tarihli ticaret ve ödeme anlaşmasında hesap parası olarak tespit edilen İngiliz lirasının, ABD dolarına tahvili kararlaştırılmış ve bu konuyu kapsayan ek protokol 2 Mart 1971 tarihinde Moskova’da imzalanmıştır.⁴⁵⁰

Ekonomik ve siyasal gelişmeler kapsamında, Aralık 1972’de İskenderun demir-çelik fabrikasının kapasitesinin arttırılması ve 17 Nisan 1973’te Karadeniz’de ki Türk-Sovyet kara ve deniz sınırlarının yeniden belirlenmesi konusunda iki teknik protokol de imzalanmıştı.

⁴⁴⁸ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 80, Dönem 3, Cilt 12, 2 Nisan 1971, s. 400.

⁴⁴⁹ Hale, a.g.e., s. 157.

⁴⁵⁰ **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (78), 18 Mart 1971, s. 20.

2.4.5. Türkiye ve Orta Doğu

1960'larda, Osmanlı döneminin hatıraları ve Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'ndan sonra ulusal çıkarlarını Batı yanlısı politikalar izlemekte bulması nedeniyle, SSCB'nin etki alanı altına giren pek çok Arap ülkeleri ile ilişkiler istenilen seviyede olamamıştı. Türkiye, Dünyadaki gelişmeler nedeniyle 1967'den itibaren Arap ülkelerine karşı izlediği dış politikada önemli değişikliklere gitme kararı almıştı. 22-24 Mayıs 1967'de Orta Doğu'da bulunan tüm büyükelçiler merkeze çağrılarak, İsrail'le sıcak bir savaşın eşiğine gelmiş olan bölge ülkelerine karşı izlenecek politikanın temelleri belirlenmiştir. Buna göre; Türkiye, tüm Arap ülkeleri ile ilişkilerini her alanda geliştirmeye devam edecek, Arapların kendi arasındaki anlaşmazlıklarında taraf tutmayacak, Arap'ları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmayacaktır.⁴⁵¹

AET ile ilişki içinde olan Türkiye, ekonomik kriz nedeniyle Orta Doğu'ya açılma yolunu seçmişti. Avrupa topluluğu ülkelerinin koyduğu ihracat kotaları ve dünya ekonomisinde 1970'lerin ikinci yarısında görülen genel duraklama, Avrupa pazarlarına ihraç olanaklarını sınırlıyordu. Bu nedenle, potansiyel bakımdan en verimli pazar Orta Doğu'ydu. 1965-1971 döneminde siyasal hayatta görülen çok seslilik, uluslararası koşulların da el vermesiyle dış politikaya yansımıştı.⁴⁵²

Ocak 1965'te dönemin Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin, Senato'da yaptığı konuşmada Arap ülkeleriyle ilişkilerin Türk Dış Politikası'nın en önemli yönlerinden biri olduğunu belirterek, "Arap Dünyası'nın ortak sorunları karşısındaki politikamız bugüne kadar yanlış anlaşılmıştır. İleride daha sağlıklı ilişkiler için bu yanlışlığın doğrusuyadüzeltmesini faydalı görüyoruz." demiştir. Bu yeni değişimin ilk ifadesi, iyi niyet ziyaretleri şeklinde olmuştu.

Kıbrıs ile ilgili 18 Aralık 1965 tarihli BM oylamasında, oylarını Türk görüşüne karşı kullananlar Asya-Afrika Bloğu devletleri olmuştu. Çoğunluk kazananlar önce siyasi komisyondan, sonra da Genel Kurul'dan geçmesini sağlayanlar da bu devletler olmuştu. Çekimser kalanlar Latin Amerika Devletleri çoğunlukta olmak üzere, ABD dışında kalan

⁴⁵¹ Muzaffer Erendil, **Çağdaş Orta Doğu Olayları**, Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1992, s. 10-12.

⁴⁵² Fırat, **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, s. 197.

Batılı devletler ve Sovyet Bloğu olmuştur. Türk çıkarlarına açıkça karşı bulunan karar suretinin aleyhine oy kullanan devletler ise, yalnızca ABD, Pakistan, İran, Arnavutluk ve Libya olmuştur.⁴⁵³ Türkiye, bir yandan SSCB ile ilişkilerini geliştirmeye çalışırken bir yandan da BM'deki yalnızlığını giderebilmek için İslam Konferans Örgütü (İKÖ) ve Tarafsızlar Bloğu ülkeler nezdinde ilişkilerde bulunmuştu.

Arap ülkeleri ise, aralarında farklı bloklarda yer almalarının getirdiği anlaşmazlıklara son vermek için ve 1967 Savaşı yenilgisinin sorumlusu olarak gördükleri SSCB ile ilişkilerini yeniden değerlendirmeye başlamışlardır. Karşılıklı diplomatik destek sağlamak amacıyla tarihten gelen önyargıları bir kenara bırakmaları sonucu Türk-Arap ilişkileri 1970'li yıllarda gelişme göstermeye başlamıştır. Ancak Türk hükümeti, Arap ülkeleri ile bir yakınlaşma isteği içinde olmuştur da özellikle geçmiş dönem deneyimleri nedeniyle dikkatli davranmıştır.⁴⁵⁴

Türkiye için Arap ülkeleriyle yakınlaşma politikasının iki hedefi vardı; birincisi ekonomik işbirliğini ve ticareti geliştirmek, ikincisi başta Kıbrıs sorunu olmak üzere ulusal sorunlarda uluslararası platformlara gelindiğinde yalnızlıktan kurtulmaktı. Oysa Arap ülkelerinin beklentisi daha fazlaydı. Bir yandan Filistin sorununda Türkiye'yi yanlarında görmek istiyor, diğer yandan da CENTO aracılığıyla bölgede, Batı'yı ve İsrail'i destekleyen ABD'nin çıkarlarını savunan Türkiye'ye sıcak bakmakta zorlanıyorlardı. Türklerin Arap dünyası ile ilişkiler kurmak istemesinin bir nedeni de, Arap devletlerinin geçmiş yıllarda Makrios'a verdiği desteği kırmak ve onları Türkiye'nin Bağdat Paketi'nde bulunduğu gereksiz yaklaşımlardan vazgeçtiğine inandırmaktı.⁴⁵⁵

Türk Dış Politikası'nda, 1965 ve özellikle 1967'den itibaren görülen hareketlilik ve izlenen çok yönlü politika ile Batıya sırt çevrilmemişti. DP döneminde bozulan ve daha sonra Kıbrıs meselesi karşısında Nasır'ın takındığı tavırdan dolayı tamamen soğuyan Türkiye-Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) ilişkilerini yumuşatmak amacıyla 15 Ocak 1967'de Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil, Kahire'ye gitmişti. Çağlayangil Mısır'a giderken, "Gayemiz istisnasız bütün Arap memleketleriyle ilişkilerimizi takviye etmek,

---

⁴⁵³ Mehmet Gönlübol ve Haluk Ülman, "Yalnızlık İçinde Türkiye", **Milliyet Gazetesi**, 4 Ağustos 1966, s. 5.

⁴⁵⁴ Fahir Armaoğlu, "Arap Ülkeleri ve Türkiye", **Milliyet Gazetesi**, 24 Mayıs 1966, s. 5.

⁴⁵⁵ Hale, a.g.e.,s. 176.

dostluğumuzu kuvvetlendirmektir.” demişti. Ayrıca, Nasır’la Kıbrıs meselesini de görüşeceğini söylemiştir. Çağlayangil’i sıcak bir şekilde karşılayan Nasır, Atatürk’e olan hayranlığını belirterek şunları söylemiştir: “Türkiye ve Mısır problemlerini çözdüğünde, barış ve istikrar bölgede hâkim olacaktır ve büyük güçlerin ellerinde oyuncak olunmayacaktır.”

1967 Arap-İsrail Savaşı’nın çıkması üzerine Türkiye tarafsızlık politikası izlemiştir. Orta Doğu’daki Türk Büyükelçileri Ankara’da bir konferans düzenleyerek Türkiye ile Arap ülkeleri arasındaki ilişkileri ve Mısır ile İsrail arasında savaşa sonuçlanan anlaşmazlığı görüşmüşlerdir. Alınan karara göre, Arap politikası üç ilkeye bağlanmıştır:

- Tüm Arap ülkeleriyle ikili ilişkileri her alanda geliştirmeye çalışmak,
- Arapların aralarındaki anlaşmazlıklara karışmamak ve taraf tutmamak,
- Arapları bölecek paktlara ve bölge anlaşmalarına katılmamak.⁴⁵⁶

1965-1970 döneminde Türkiye’nin sorumluluk üstlendiği çeşitli gelişmeler olmuştu. Irak ve İran arasında oluşan gerginlikten dolayı, Türkiye’ye gelen Irak ihtilal Komuta Konseyi üyesi ve İçişleri Bakanı Ammas, “Türkiye’nin, Irak-İran anlaşmazlığında gerekli gördüğü tutumu alacağını” söylemiştir.⁴⁵⁷ Bu ziyaretten sonra İran yöneticileri ile görüşmek için Tahran’a gitmiş olan Dışişleri Bakanı Genel Sekreteri Orhan Eralp, “(...) Kimse Türkiye’den arabuluculuk yapmasını istemedi.” açıklamasını yapmıştı. Ürdünlü yetkililer, Türkiye’nin teşebbüsünün kendilerini şaşırttığını belirterek, “Ürdün’ün tarafları barıştırmaya gayretleri şimdiye kadar bir sonuç vermemişken aynı işi Türkiye’nin başarabileceğinden şüphe ettiklerini” söylemişti.⁴⁵⁸

Türkiye’nin izlediği politika Arap Dünyası’nda olumlu etki yapmış ve Mısır Dışişleri Bakanı Yardımcısı Semih Enver, Türkiye’nin Orta Doğu meselesine daha aktif bir şekilde girmesini dilediklerini belirtmişti. Bu süreç içerisinde hükümet, özellikle muhalefet tarafından, Orta Doğu konusunda Araplara fazla yaklaştığı için tarafsızlıktan uzaklaştığı konusunda eleştirilmişti. Başbakan Süleyman Demirel yaptığı basın toplantısında şöyle demiştir:

---

⁴⁵⁶ Oran, a.g.e., s. 789.

⁴⁵⁷ “Irak İle İran Arasında Türkiye Arabulucu”, **Milliyet Gazetesi**, 5 Şubat 1970, s. 1.

⁴⁵⁸ “Eralp Temaslara Dün Başladı”, **Milliyet Gazetesi**, 7 Şubat 1970, s. 3.

Orta Doğu meselesinde Türkiye taraf değildir. Tarafsız da değildir. Türkiye, kuvvet kullanılması yoluyla toprak işgaline karşıdır. Türkiye'nin muayyen konferansa gitmesi, Türkiye'yi taraf yapmaz. Orta Doğu buhranı, Türkiye için büyük ve önemli bir buhrandır. Türkiye, buhranın büyütülmesi ve Orta Doğu'nun, büyük devletlerin büyük harp gücüne sahip devletlerin bir çatışma sahası haline gelmesinden her zaman endişe duymuştur. Böyle bir hal, Türkiye için, çok ciddi ve çetrefilli sonuçlar doğurur.

Demirel hükümeti döneminde Türkiye'nin, Orta Doğu'da daha aktif bir rol alması üzerine Başbakan Demirel, Amerika'nın yarı resmi dış siyaset dergisi olan The US. News and World Report'a verdiği demeçte, “(...) Biz düşmanlıklara, husumete, önceden kararlaştırılmış dostluğa ya da önceden kararlaştırılmış düşmanlığa dayanarak hareket etmiyoruz. Biz kuvvet kullanarak, toprak kazanmayı tasvip etmeyiz. İster İsrail tarafından ister başka bir ülke tarafından olsun.” demiştir.

“Türkiye'nin Orta Doğu'daki rolü nedir?” sorusuna ise şöyle cevap vermiştir:

Dünyanın bu bölgesinde Türkiye önemli bir ülkedir. Bölgenin öteki ülkeleriyle ortak bir inancımız ve ortak bir kültürümüz var. Stratejik coğrafi durumdayız, 34 milyon insanımız var. Geniş kaynaklarımız var. Şimdi, biz bununla ne yapmak istiyoruz? Her şeyden fazla istediğimiz barıştır, komşularımızla barış. Komşularımızla ilişkileri daha iyileştirmek, etrafımızda bir çeşit barış çemberi kurmak istiyoruz. (...) ⁴⁵⁹

1 Eylül 1971'de Mısır, Suriye ve Libya'da yapılan referandum ile Arap Cumhuriyetleri Federasyonu kurulmuştu. ⁴⁶⁰ Mısır, Suriye ve Libya'da yapılan referandumdan sonra, yeni Arap Cumhuriyeti Federasyonu'nun kuruluşu kesinleşmiş ve yeni federasyon, Arap ülkelerini birleştirmek için şimdiye kadar girişilen çabaların en gerçekçisi olduğu izlenimini uyandırmıştır. Mısır Cumhurbaşkanı Enver Sedat'ın, Araplardan kendisine daha geniş bir destek sağlama ihtiyacı, Libya'nın Kaddafi'sinin, birlik konusundaki ideolojik tutkusu, Suriye'nin Hafız Esat'ının ülkesini, Arap dünyası içindeki tecrit edilmiş halden kurtarma isteği birliğin kurulmasında önemli olmuştu. ⁴⁶¹

BAC Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad'ın, SSCB ziyareti sırasında yayımlanan ortak bildiride, Süveyş Kanalı'nın açılmasının, İsrail birliklerinin işgal etmiş olduğu Arap topraklarından Altı Gün Savaşı öncesi sınırlarına çekilmesini öngören bir anlaşmanın çerçevesi içinde ele alınabileceğini söylemiştir. Arap ülkeleri her zaman olduğu gibi bu

⁴⁵⁹ Cem, a.g.e., s. 280.

⁴⁶⁰ Kayhan Sağlamer, “Arap Cumhuriyetleri Federasyonu ve Türkiye”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, (49), 1971, s. 33-34.

⁴⁶¹ **Yankı Haftalık Haber Dergisi**, (29), 13-19 Eylül 1971, s. 12.

dönemde de Türkiye'nin Batı ile ortak örgütlerden ayrılarak Orta Doğu'da bağımsız ve yapıcı bir rol üstlenmesini istemekteydi. Libya Cumhurbaşkanı Kaddafi Cumhuriyet yazarı Barlas'a: "Türkiye ile Libya arasında işbirliğinin sınırsız şekilde gelişmesi ve pek çok alanı kapsamı mümkündür." demiştir. Fakat Kaddafi'nin bir şartı vardı. Türkiye bazı uluslararası bağlarından sıyrılmalıydı. Kastedilen NATO ve İsrail idi. Kaddafi, "Türkiye'nin bölgesel bağlantılarından sıyrılarak İslam âlemindeki ve bölgemizdeki bağımsız ve yapıcı rolünü tekrar üstüne almasını nasıl sabırsızlıkla beklediğimi bilemezsiniz." diyordu.

Libya'nın Dış Politikası'nın temel özelliği, Akdeniz'de Amerikan ve Sovyet varlığının her ikisine de karşı olması nedeniyle, Türkiye'nin Amerika ile olan ilişkilerinde değişme olunca, Orta Doğu'dan tek ve kesin desteği Libya'dan görmüştü.⁴⁶²

Bu dönemde Amerika, 12 Mart'tan önce Demirel hükümetinden haşhaş ekiminin yasaklanmasını istemişti. Yasak ancak, 12 Mart'tan sonra kurulan Erim hükümeti tarafından uygulamaya konmuştur. İran hükümeti, Türkiye'de haşhaş ekiminin yasaklanmasının memnurluk verici olduğunu ve bu kararı haşhaş ekiminin bütün bölgede yasaklanması yönünde atılmış önemli bir adım olarak değerlendirmişti. Türkiye'de olduğu gibi haşhaş ekiminin bütün Orta Doğu ile Uzak Doğu ülkelerinde tamamıyla yasaklanması halinde İran da ekime son vereceğini belirtmişti. II. Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası sistemde ortaya çıkan kutuplaşmanın etkisiyle bölgedeki ortaya çıkan güç dengesi içinde, hem 1970'lerin başında İngiltere'nin bölgeden çekildiği hem de uluslararası sistemde yumuşama ve işbirliği başladığı görülmektedir.

1970'lerden itibaren ABD, Orta Doğu'daki uyuşmazlığın, Sovyetler ile yapılacak gizli ve ikili görüşmeler içinde çözümlenebileceğini düşünerek bu alanda devrin ABD Dışişleri Bakanı William, "Rogers Planı" olarak adlandırılan üç ayrı girişimde bulunmuştu. Sovyetler Birliği planı reddederken, İsrail de bunu "milli intihar" olarak nitelendirmişti. İngiltere'nin Basra Körfezi'nden çekilmesi sonucu bıraktığı boşluk rekabete neden olmuş ve ucuz petrol dönemi sona ermiş, İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın bölgede temel aktörler durumuna gelmişlerdir. İran petrol konusunda söz sahibi olması nedeniyle İsrail'e petrol

---

⁴⁶² Ömer Kürkçüoğlu, "Orta Doğu'daki Yeni Gelişmeler ve Türkiye", **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, 29, Ankara, 1974, s. 157.

satışının kesileceği endişesi vardı. Bu konuda Şah, İsrail'e karşı petrol satışını durdurmak şeklinde bir girişimde bulunulmayacağını, tedbir işinin BM'nin görevi olduğunu belirtmişti. Ayrıca, İran'ın dünya örgütünün alacağı her kararı uygulayacağını söylemişti.⁴⁶³

1970'ten itibaren başlayan millileştirme hareketi sırasında Irak, petrol şirketlerinin aşırı tepkisiyle karşılaşmış, Türkiye ise, Irak'ın bu tutumunu desteklemişti. Irak petrolünün millileştirilmesi karşısında İngiltere telaşlanmış ve Dışişleri Bakanı Lord Home, CENTO'yu Irak hükümetinin bu kararına karşı çıkarmak istemiştir.

1971-1973 yılları arası dönem, Türk Dış Politikası açısından iç politik gelişmelerin gölgesinde kalınan bir dönem olmuştur. Türkiye, bu dönemde Arap ülkeleriyle ilişkilerini İKÖ ile kurmuş olduğu diplomatik ilişkiler üzerinden geliştirmeye çalışmıştı. 12 Mart Muhtırası'ndan sonra kurulan ara rejim hükümeti, AP döneminde izlenen dış politika uygulamalarından uzaklaşarak yeniden ABD eksenli politikalara yönelmiş, dolayısıyla Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde bir uzaklaşma sürecine girilmiş ve yaşanan bazı olaylar da bu sürece katkı sağlamıştı. Irak ve Suriye' de iktidarı ele geçiren Baas Partisi SSCB'yle Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, Türkiye'deki silahlı devrim yanlısı gençlerin Suriye yoluyla Lübnan'a geçip Filistin kamplarında askeri eğitim alıp Türkiye'ye geri dönmeleri gibi bazı gelişmeler, Türkiye'nin Orta Doğu ülkelerinden uzaklaşmasına yol açmıştı.⁴⁶⁴

12 Mart ara rejiminin sona ermesi ile Türkiye-Orta Doğu ilişkileri yeniden çok yönlü yapıya kavuştu. Bu durumun siyasi ve ekonomik iki temel nedeni vardır. Siyasi neden, 1974 yılında Türk ordusunun Kıbrıs'a barış harekâtı düzenlemesi üzerine Türkiye-Batı ilişkilerinde gerginleşmelerin yaşanmasıdır. Ekonomik neden, 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında OPEC ülkelerinin petrol ambargosu uygulamaları ve petrol fiyatlarını yükseltmelerinin Türk ekonomisine olumsuz yansımalarıdır.⁴⁶⁵ Hatta bu dönemde ABD, Kıbrıs Barış Harekâtı'nda ABD'nin silahlarının kullanılması ve haşhaş ekiminden dolayı Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştı. Yumuşama döneminde Türkiye, geçmişte Batı ittifakının Orta Doğu ile ilgili olarak, Soğuk Savaş anlayışıyla yapmış

---

⁴⁶³ Çınar Bahçacı, **Türkiye'nin Orta Doğu'ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1995, s. 8-9.

⁴⁶⁴ Oran, a.g.e., s. 794.

⁴⁶⁵ Fırat ve Kürkcüoğlu, a.g.m., s. 794.

olduğu düzenlemelere kendi milli çıkarlarını düşünmeden katıldığı için bu düzenlemelerden herhangi bir çıkar elde edememiş ve durum ise Türkiye'yi çok yönlü politika izlemeye yöneltmişti.

2.4.6. 14 Ekim 1973 Seçimleri

12 Mart rejiminin parlamentoyu açık tutma siyasetinin iki istisnası vardır. Parlamento açık tutulacak lakin ülkenin bölünmez bütünlüğü ve laik rejimini tehdit ettiği iddia edilen iki parti kapatılacaktır. Bu iki partiden biri TİP'dir. Anayasa Mahkemesi, TİP'in kapatılma gerekçesinin temelini *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Kürtlerin yaşadığı* ve bu insanların kimliklerinin tanınması gerektiği yönündeki *4. Büyük Kongreye* sunulan rapora dayandırmıştı. Kapatılma kararının ardından TİP'in önde gelen yöneticileri genel başkanı başta olmak üzere tutuklandılar.⁴⁶⁶

1971 Muhtırası sonrası en çok merak edilen konulardan biri yeni seçimlerde parlamentonun nasıl şekilleneceğidir. Bu dönemde yoğun propagandalar yapılmış ve seçim sürecinde partiler yayınladıkları seçim bildirimleriyle hedeflerini ortaya koymuşlardı. 14 Ekim 1973 seçimleri sonucunda CHP birinci parti olarak 185, AP: 149, MSP: 48, DP: 45, CGP:13, MHP:3, TBP:1 ve Bağımsızlar: 6 milletvekili ile TBMM'de temsil edilmiştir. Barajsız d'Hont Sisteminin uygulandığı 1973 seçimleri sonucunda hiçbir parti hükümet kurabilecek yeterli çoğunluğu sağlayamamıştır. Hiçbir partinin iktidar olabilecek oyu alamadığı 1973 seçimleri kamuoyunda Ecevit'in kişisel başarısı olarak değerlendirilirken, CHP geçerli oyların % 33,3'ünü alarak en güçlü parti konumuna gelmiştir.⁴⁶⁷ Böylece CHP'nin 1960'lardan beri devam eden oy kaybı bu seçimlerle birlikte son bulmuştur. CHP'den sonra en büyük sürprizi MSP göstermiştir. DP'yi geride bırakan MSP üçüncü sırada yer almış ve seçim sonrası hükümet kurma arayışlarında kilit parti haline gelmiştir.

MNP'nin ve ardından MSP'nin kuruluşu da AP'nin oy kitlesinden önemli bir miktarı alıp götürmüştür. Türk sağı olabildiğince bölünmüş durumdadır; solda TİP kapatılmış, TBP ise CHP'ye alternatif olabilecek güçte değildi. Oysa AP ve genel olarak

⁴⁶⁶ Doğu Perinçek, **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye'de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları, 1985, s. 342-343.

⁴⁶⁷ Devlet İstatistik Enstitüsü, **14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları**, Ankara: DİE Yayınları, 1974, s. 6-7.

sağ, MSP, MHP, DP, CP, MGP gibi altı partinin mücadele alanı haline gelmiştir. AP içindeki parçalanma; sağın iki etkin partisi olan MSP ve MHP'nin önceleri AP içinde temsil edilen eğilimlerin sözcülüğünü ele alması; Ecevit rüzgârını arkasına alan *CHP*'nin yükselişe geçmesine sebep olmaktadır. Ecevit'in halk kitlelerine verdiği ana mesaj: parlamentonun milletten on yıl geri olduğuydu. 12 Mart'ta açıkça anayasanın Türk halkı için lüks olduğunu söyleyenlere nazire yaparcasına sarf edilen bu cümle çok büyük yankı bulmuştur.⁴⁶⁸ 1973 seçimleri Türkiye'de 12 Mart askeri hükümetinin sonu anlamına gelmektedir.

---

⁴⁶⁸ Mehmet Öksüz, **Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit** (Çağdaş Bir Lider, Çağdışı Bir Parlamento), Ankara: Nisan Yayınları, 1974, s. 74–75.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. 12 EYLÜL ASKERİ DARBESİ VE YÖNETİMİN DIŞ POLİTİKASI

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980 günü emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği askeri müdahale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Silahlı Kuvvetler'in yönetime karşı üçüncü açık müdahalesidir. Bu müdahale ile Süleyman Demirel'in Başbakanlık görevinden alındı, TBMM lağvedildi, 1970 sonrasında değiştirilen 1960 Anayasası rafa kaldırıldı ve Türkiye siyasetinin ve ekonomisinin baskı altında yeniden yapılandırıldığı bir dönem başladı. 12 Eylül 1980 ardından partiler lağvedildi, parti liderleri önce askeri üslerde gözetim altında tutuldu, ardından yargılandı. Bu durum, siyasi partilerin sürekliliği konusunda tarihsel sorunlar yaşayan Türkiye'de siyasi temsilin demokratikleşmesi önünde yeni bir engel oluşturdu.

12 Eylül 1980 darbesi, özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren yaşanan siyasi ve ekonomik sorunların hiçbirine çözüm bulamayan siyasi iktidarlara karşı düzenlenmiş olması nedeniyle halk tarafından belli oranda destek gördü.

3.1. 12 Eylül'e Giden Süreç

1973 yılı demokratik seçimler sonrası yarı askeri rejimin uygulamalarının sona erdiği, tüm dünyada Petrol Krizinin etkilerini gösterdiği bir yıl olmuştur. Krizin etkileri Türkiye'yi döviz sıkıntısına sürüklerken, koalisyon hükümeti zamanında oy getiren politikalara devam edilmesi krizin etkilerini artırmış ve ülke 1977 yılından itibaren aşılması güç ekonomik sorunlar yaşamaya başlamıştı. Uluslararası ekonomik ortamdaki gelişmelerin de krize etkisi göz ardı edilmemelidir. 1977 seçimleri ve sonrası kurulan istikrarsız hükümetlerin yapısı ekonomik bunalıma çare olamamıştı.

Krizin etkilerinin arttığı 1978-1979 yıllarında iki istikrar kararı alındıysa da tam anlamıyla uygulanamamıştı. 1979 sonunda ithal ikameci politikalarla çare bulunamayan

ekonomik krizi aşmak için 24 Ocak 1980 tarihinde ekonomik istikrar paketi açıklanmış ve uygulamaya geçilmişti. Diğer istikrar önlemlerine göre daha kapsamlı olan bu kararları mevcut demokratik ortamda tam anlamıyla gerçekleştirmek mümkün olmamıştı. Sıkıyönetim kararlarına rağmen anarşik ortam gün geçtikçe daha çok can almaya başlamıştır. Ekonomik, sosyal ve siyasi yapıdaki gelişmeler üzerine TSK İç Hizmet Kanunu'ndan kaynaklanan bir görevi yerine getirmek gerekçesiyle ülkede yönetimi ele geçirmişti.

3.1.1. Darbe Öncesi İç Durum

1970'li yıllarda siyasal kutuplaşmayı teşvik eden beyanlar ve muhalefete yönelik özgürlükleri kısıtlama girişimleri var olan gerilimi daha da tırmandırmıştı. 1973 yılı sonlarında ortaya çıkan petrol sorunu ve dünyadaki bunalım Türkiye'yi de ekonomik krize sokmuş, artan şiddet olayları gölgesinde yaşanan siyasal kutuplaşma toplumda da aynı ölçüde ayrışmayı artırmıştı. Türkiye'de 12 Eylül 1980'e yaklaşırken 1977 yılından itibaren yaşanan süreç genel siyasal yapısı bakımından ele alındığında bu dönemin, 1970'lerin ilk yarısında başlayan siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerin şekillendirdiği uzun bir sürecin devamı olduğu görülmektedir.

Maocu-Moskovacı olarak önce ikiye sonra dörde bölünen, 1980'e gelindiğinde sayıları yüze yaklaşan sol gruplar, 12 Mart öncesi başlayan çatışmalarına 1975'ten itibaren daha şiddetli bir şekilde devam etmişti. 1 Mayıs 1977'de DİSK ve diğer sol örgütler belirlenen yerlerden yürüyerek Taksim Meydanı'nda yer alırken, Maocu Halkın Kurtuluşu, Halkın Birliği, Halkın Yolu, Partizan gibi gruplar ise yaklaşık 10 bin kişilik bir kortejle Taksim Meydanı'na inmiş ve DİSK Genel Başkanı Kemal Türker konuşurken ilk kurşun sesi duyulmuştu. Oluşan panik sonucunda 28 kişi ezilerek, beş kişi açılan ateş sonucu, bir kişi polis panzeri altında ezilerek 34 kişi hayatını kaybetmişti.⁴⁶⁹

1977'de siyasal ve sosyal çalkantılar, çatışmalar her geçen gün artmıştı. Hükümet içi çelişkiler devam ederken CHP sert muhalefetini, Ecevit ile sürdürmekteydi. 1977 yılı Nisan ayında, CHP lideri Bülent Ecevit'in seçim otobüsü Niksar'da kurşunlanmış, saldırıda 10 kişi yaralanmıştı. Yine Ecevit Gümüşhane'nin Şiran ilçesinde saldırıya

⁴⁶⁹ “Kanlı 1 Mayıs”, **Milliyet Gazetesi**, 2 Temmuz 1977, s. 8.

uğramıştı. CHP'nin Malatya mitingi sırasında patlama olmuş ve 4 kişi yaralanmış, halkı yatıştıran Ecevit: “Malatyalılar, ben ayaktayım, patlayan Demirel'in demokrasisidir.” demişti.⁴⁷⁰

5 Haziran 1977'de yapılan genel seçimleri CHP kazanmıştı. 7 Haziran'da açıklanan seçim sonuçlarına göre; CHP 213, Adalet Partisi 189, Milli Selamet Partisi 26, Milliyetçi Hareket Partisi 16, Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP) 3 ve Bağımsızlar 4 milletvekili çıkarmıştı. Bu sonuçlar üzerine iktidarda bulunan Milliyetçi Cephe Koalisyon Hükümeti'nin Başbakanı olan Süleyman Demirel 13 Haziran'da istifa etmişti. Cumhurbaşkanı tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit hükümeti kurmuş ve Cumhurbaşkanı Korutürk yeni hükümeti onaylamıştı. Ancak, Ecevit hükümeti 3 Temmuz'da Meclis'ten güvenoyu alamayınca bu kez hükümeti kurma görevi AP lideri Süleyman Demirel'e verilmişti.

CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit Adalet Partisi'nden ayrılan 11 bağımsız milletvekilinin desteği ile 5 Ocak 1978'de 42. hükümeti kurmuştu. İki yıla yakın bir süre iktidarda kalan CHP hükümetinin sonu ara seçim sonuçlarıyla belirlenmişti. 14 Ekim 1979 tarihinde yapılan ara seçimlerin galibi AP olunca bu kez Ecevit istifa etmişti. Bu gelişme üzerine de 12 Kasım 1979 tarihinde Demirel AP azınlık hükümetini kurmuş ve hükümet 25 Kasım'da güvenoyu alarak göreve başlamıştı. 12 Eylül askeri müdahalesine kadar 43. hükümet işbaşında kalmıştı.⁴⁷¹

Demirel, 14 Ekim seçimleri sonrasında meydana gelmiş bulunan hükümet meselesini bir çözüme kavuşturmuş olduklarını vurgulamış ve zor bir görevi üstlendiklerini ifade etmişti. Açıklanan hükümet programında, demokratik rejimin vazgeçilmez gereği olan düşünce, inanç ve ibadet özgürlüklerine, anayasanın teminatı altında bulunan bütün temel hak ve özgürlüklere saygılı olunacağı belirtilmişti. Ayrıca Türkiye'nin fakirlikten, işsizlikten, cehaletten kurtulup kalkınması hedefi, Türk vatandaşının İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'ndeki bütün haklara ve hürriyetlere sahip kılınması ile ilişkilendirilmişti. Yine hükümet programında Anayasa referans gösterilerek, bir takım yasaklamalar gündeme getirilmişti.

⁴⁷⁰ Hakkı Öznur, “12 Eylül Darbesi Üzerine Yakın Tarih Notları 1975-1980”, *Türk Yurdu Dergisi*, (277), 2010, s. 161.

⁴⁷¹ Ahmad, *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, s. 416-418.

Demirel ülkenin 21 önemli meselesi arasına derneklerin gaye dışına çıkan faaliyetlerinin önlenmesini de almıştı. Çıkarılacak kanunlar arasında şunlar sıralanmıştır: Sendika ve derneklerin politika ile uğraşmaları, bölücülük yapmaları, manevi destek sağlamaları önlenecektir. Sosyal ve kültürel amaçlı derneklerin politika yapmaları ve üyelerine maddi yardımda bulunmaları engellenecekti. Toplantı ve gösteri hakkında kamu düzenini ihlal veya günlük hayatı felce uğratması önlenecektir. Devletin demokratik otoritesini güçlendirmek bakımından Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Ceza Kanunu ve ilgili usul kanunları, Sendika ve Dernekler Kanunları, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunları'nda değişiklikler öngörülmüştü.⁴⁷² Türkiye 1977-1980 arasında büyük bir bunalım yaşamıştı. Sağ-Sol, Alevi-Sünni, bölücülük sorunları vardı.

12 Eylül'ün hazırlıkları 1979 yılının yaz aylarından itibaren başlamıştı. 1980'den önce Genelkurmay Koordinasyon Dairesi Başkanlığı'nı yapan emekli Korgeneral Nevzat Bölügiray kitabında, "Müdahale en az bir yıl önceden tasarlanmış, hatta emirler kuryeler aracılığıyla yurt içi komutanlıklarına gönderilmişti." diye yazmıştı. Org. Bedrettin Demirel ise, darbeden sonra yaptığı bir konuşmada, geç kalınmış olunmasından dolayı duyduğu üzüntüyü dile getiriyordu, "Bir sene evvel müdahale kararı vermiştik. Olgunlaşsın diye bir sene daha beklenildi. Çok kan döküldü, üzülüyorum."

27 Ağustos 1979'da Evren'in, Silahlı Kuvvetler için yayınladığı mesaj önemli bir işaret; "Sessizliğinizi ve sabrınızı güçlerinin kanıtı gibi göstermek isteyenler nasıl yanıldıklarını bir zaman gelecek, görecekler. (...) İç Hizmet Kanunu'nun sana verdiği, Türkiye Cumhuriyeti'ni kollamak ve korumak görevini gerektiğinde tam anlamıyla ve kusursuz olarak yerine getireceğin muhakkaktır."⁴⁷³ Kenan Evren 27 Aralık 1979'da Cumhurbaşkanına sunulmak üzere bir Uyarı Mektubu göndermişti.

3.1.2. Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in Uyarı Mektubu

Türkiye siyasi tarihine Uyarı Mektubu olarak geçen ve 27 Aralık 1979 tarihinde Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'e, Başbakan ve diğer siyasi parti liderlerine iletilmek üzere verilen, Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin,

⁴⁷² **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 8, Dönem 5, Cilt 13, 25 Kasım 1979, s. 224-230.

⁴⁷³ Nazlı Ilıcak, "Darbeye Giden Yol", <http://www.muhabbetfedaileri.com/tarih/247-nazli%20il%20il%20c4%20b1-cak-darebeye-giden-yol>, (06.10.2013 18.44).

Deniz Kuvvetleri Komutanı Bülent Ulusu, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya ile Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'un imzalarını taşıyan mektup 12 Eylül'e giden süreçte önemli bir kilometre taşı oluşturmuştur. Ülkede yaşanan siyasal gerginlik, şiddet olayları ve toplumsal bunalım ile ilgili olarak Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşünü içeren bu mektup bir takdim yazısı ekinde Cumhurbaşkanı'na teslim edilmişti. Söz konusu mektup şu şekildedir:

Sayın Cumhurbaşkanım,

Ülkemizin içinde bulunduğu ortamda devletimizin bekası, milli birliğin sağlanması, halkın mal ve can güvenliğinin temini için; anarşi, terör ve bölücülüğe karşı parlamenter demokratik rejim içerisinde anayasal kuruluşların ve özellikle siyasi partilerin, Atatürkçü milli bir görüşle müştereken tedbirler ve çareler aramaları kaçınılmaz bir zorunluluk olarak görülmektedir.

Milli Güvenlik Kurulu'nun muhtelif toplantılarında bu konuda alınan kararların muhalefete mensup siyasi partilerin kısır tutum ve davranışları yüzünden olumlu sonuçlara götürülemediği yüksek malumdur. Kuvvet Komutanları ile beraber yaptığım son gezilerimde Ordu ve Kolordu Komutan seviyesindeki general ve amirallerle görüşmelerimde milli birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz bu dönemde süratle bir sonuca ulaşabilmek için gerekli tedbirlerin müştereken tespiti amacı ile tüm anayasal kuruluşlar ve siyasi partilerin bir kere daha uyarılması bütün komutanlarca müştereken dile getirildi. Bu karar ışığında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşlerini, Milli Güvenlik Kurulu Başkanı olarak zatiîlilerine sunuyorum.

Gereğini yüksek takdirlerine arz ederim. Saygılarımla.⁴⁷⁴

Siyasi parti liderlerine verilmesi istenen "Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Görüşü" başlıklı metin ise şöyledir:

Ülkemizin içinde bulunduğu son derece önemli siyasi, ekonomik ve sosyal ortamda her geçen gün hızını biraz daha artıran anarşi, terör ve bölücülüğe karşı milli birlik ve beraberliğin sağlanabilmesi için; Türk Silahlı Kuvvetleri, ülke yönetiminde etkili ve sorumlu anayasal kuruluşları ve özellikle siyasi partileri göreve davet etmek mecburiyetinde kalmıştır.

Türk Silahlı Kuvvetleri; ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı guruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarmaya karar vermiştir. Bölgemizdeki gelişmeler Orta Doğu'da her an sıcak bir çatışmaya dönüşebilecek durumdadır. İçte anarşist ve bölücüler yurt sathında genel bir ayaklanmanın provalarını yapmaktadırlar.

Ülkede birlik ve beraberliğin, vatandaşın can ve mal güvenliğinin süratle sağlanabilmesi için gerekli kısa ve uzun vadeli tedbirlerin Yüce meclislerimizde en kısa zamanda kararlaştırılması bugünkü ortam içinde hayati bir önem taşımaktadır.

⁴⁷⁴ "Yorumsuz 12 Eylül Belgeleri", <http://www.cfg.org.au/e-kitap/kitaplik/evren-80-12eylul.pdf>, (07.10.2013 19.55).

Diğer yandan Meclislerin açılışından bir buçuk ay sonra komisyonların ancak teşkil edilebilmesi ve ülkenin acilen çözüm bekleyen konuların müzakere için bugüne kadar müşterek bir gündemin saptanamaması üzüntü ile izlenmektedir. Atatürk milliyetçiliğinden alınan ilham ve hızla vatandaşlarımızı kaderde, kıvançta ve tasada ortak, bölünmez bir bütün halinde milli şuur ve ülküler etrafında toplamanın; iç barış ve huzurun sağlanmasında temel unsur olduğu apaçık bir gerçektir. Ülkenin içinde bulunduğu bu durumdan bir an evvel kurtulması hükümetler kadar diğer siyasi partilerimizin de görevleri arasındadır.

Türk Silahlı Kuvvetleri; İç Hizmet Yasası ile kendisine verilen görev ve sorumluluğun idraki içinde ülkemizin bugünkü hayati sorunları karşısında siyasi partilerimizin bir an önce milli menfaatlerimizi ön plana alarak, anayasamızın ilkeleri doğrultusunda ve Atatürkçü bir görüşle bir araya gelerek anarşi, terör ve bölücülük gibi devleti çökmeye yönelik her türlü hareketlere karşı bütün önlemleri müştereken almalarını ve diğer anayasal kuruluşların da bu yönde yardımcı olmalarını ısrarla istemektedir.⁴⁷⁵

Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk, AP Genel Başkanı Süleyman Demirel ile CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit ile Çankaya Köşkünde 35 dakika süren bir görüşme yapmıştı. Görüşmeden sonra gazetecilere birer açıklama yapan Demirel, Cumhurbaşkanı'nın Org. Kenan Evren'in mektubunu kendilerine okuduğunu söylemiş ve mektubun içeriği ile ilgili yorum yapmayacağını söylemişti. Demirel sözlerine şöyle devam etmiştir:

Ortada vahim bir durum vardır. Bu mektubu gördükten sonra herkes kendine göre bir yorum yapacaktır. Biz Türkiye'de bunca sıkıntıyı göğüslemiş bir hükümet olarak bunlara tedbir aramak için ihlâs ile yola çıkmış ve 14 Ekim seçimleri sonunda milletin genel arzusu istikametinde Parlamentoda güvenoyu alarak hükümet olmuşuzdur. Türkiye'deki bugünkü durumun sebebi biz değiliz. 30 gün zarfında her şeyi bu hale getirmek mümkün değil. Biz zorlukları çözmeye geldik.

Demirel'den sonra köşkten ayrılan Ecevit mektupla ilgili olarak şunları söylemiştir:

Genel Kurmay Başkanı'nın ve Kuvvet Komutanları'nın mektubunda görebildiğim kadarıyla hükümet biçimiyle ilgili bir öneri yoktur. Daha çok parlamentonun işlerlik kazanması, partilerin ve anayasal kuruluşların işlevleri, görevleri bakımından bazı hatırlatmalar içermektedir fakat böyle bir yazının verilme durumunun ortaya çıkması Türkiye'de bunalımı yeni bir aşamaya ulaştırmış gibi sayılabilir. Mektup 12 Mart Muhtırası'na oranla daha değişikti. Dilerdim ki, iş bu üzücü noktaya gelmeden önce iki büyük parti arasında zorunlu, ciddi bir diyalog kurulabilirdi. Bu konuda olumlu, iyi niyetli çağrılarımıza cevap verilsin. Fakat maalesef bu fırsat kaçmıştır. Bu mektup, Silahlı Kuvvetlerimizin birçok başka toplum kesimleri, ulusumuzun çok büyük çoğunluğu gibi şiddet eylemlerinden, terörden demokrasiye, devlete ve ülke bütünlüğünden duydukları kaygıyı ve bu konudaki bazı temennileri içermektedir. Biz CHP olarak, Türkiye'nin çok ağır zorluklarla karşı karşıya olduğunu biliyoruz. Ülkedeki şiddet eylemlerinin, terörün, ekonomik zorlukların ülkeyi dara düşürdüğü aşikârdır. Bu konuda muhalefete düşen görev ülkede gerilimi artırmaktan kaçınmaktır. CHP bu konuda üstüne düşen görevi fazlasıyla yapmaktadır.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ “Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Görüşü”, **Milliyet Gazetesi**, 3 Ocak 1980, s. 8.

⁴⁷⁶ “Korutürk Ordunun İsteğini İki Lidere Bildirdi”, **Milliyet Gazetesi**, 3 Ocak 1980, s. 8.

MSP Genel Başkanı Necmettin Erbakan, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin görüşünü yansıtan mektup ile ilgili olarak şunları ifade etmiştir:

Bizim basından duyduğumuzun dışında herhangi bir haberimiz yoktur. AP ne zaman iktidara gelirse buhran dönemine girilmiştir. Ancak bu seferki daha kısa zamanda meydana gelmiştir. Bunu üzüntüyle karşılıyorum. Kuvvet Komutanları'nın memleket hayrına bazı çözümler arzu ettiklerini görüyoruz. Komutanlarımız bu memleketin evladıdır. Nasıl ki 50 milyon kardeşimiz memleket hayrına işler yapılmasını istiyorlarsa, komutanlarımızın da aynı şeyleri düşünmeleri normaldir. CHP-AP koalisyonuna karşı çıkmaktayız nitekim iki zihniyet memleketi bu hale getirdi. İnşallah böyle bir koalisyon denemesine kalkışılmaz.⁴⁷⁷

Mektupla ilgili olarak siyasi parti liderleri görüşlerini bu şekilde açıklarken, Anayasal kuruluşların başkanları da görüşlerini ifade etmişlerdir.

Yargıtay Başkanı, “Ülkenin şartları ortadadır. Hepimiz bir çare aramak zorundayız. Bize bir şey intikal ederse, yargının bağımsızlığına hanel getirmemek kaydıyla görüşümüzü açıklarız.” demişti. Yüksek Hâkimler Kurulu Başkanı ise şöyle demiştir: “Demokratik Parlamenter Hukuk Devletine içtenlikle bağlı kalmak ve yargının bağımsızlığı ilkesine ciddi şekilde saygı duymak kaydıyla şüphesiz görüşümüz olacaktır. Devletimize, ulusumuza sahip olacağız. Gelen yeni yıl ve gelecek yılların devletimize güç katması, bütünlüğümüzü pekiştirmesi en büyük dileğimizdir. (...)”⁴⁷⁸

Uyarı mektubu dış basında da yankı bulmuştur. Financial Times şu şekilde yorum yapmıştır: “Türkiye'nin Silahlı Kuvvetleri blöf yapmaz. Politikacılara ihtar çok açıktır. Her ay 200 kişinin canına mal olan terörizmle baş edemedikleri takdirde, ordu bugünkünden daha çok yetkiyi ele almak zorundadır.”

The Washington Post, “Uyarı Korumak'ün şahsında hükümeti, parlamentoyu ve siyasi partileri de hedef alıyor. Bu uyarı askeri bir darbenin doğum sancıları olarak mektupta belirgin şekilde verilmiştir.” BBC, “Bu tenkitlerin çok ciddiye alınması gerekir. İlk anda bildirildiği gibi bir ultiatom değil bu fakat son derece açık ve katı bir uyarıdır. Politikacıların şimdi ülkenin sorunlarını ciddi bir biçimde çözebilmek için harekete geçmeleri gerekmektedir. Çok ustaca kaleme alınmış bir bildiridir.”

⁴⁷⁷ “Erbakan: Komutanların Memleket Hayrına Çözümler İstediklerini Görüyoruz”, **Milliyet Gazetesi**, s. 9.
⁴⁷⁸ Gültekin Günaşar, **12 Eylül “Öncesi ve Sonrası”**, Ankara: TTK Yayınları, 1981, s. 138.

Radio France Inter, “Türkiye, kesinlikle komşularıyla karşılaştırılmaz. İlk önce Türkiye laik bir anayasası olan tek İslam ülkesidir. Terörizm konusuna gelince, sokaklarda ve üniversite kampüslerinde çarpışan gençler bu yola belki de yön verici yabancı güçler tarafından itilmiştir. Aslında işsiz kalan gençler politika yapmaya kalkışıyorlar ve bu yolda birer av oluyorlar.”

Stuttgart Zeitung, “Türk ordusu II. Dünya Savaşı’ndan bu yana politikacılara üçüncü ikazını yaptı. Bu durumun bu şekilde yürüyemeyeceğini belirten ordu, ikaz mektubunda ülkenin işçilerinin değil, demokratik sistemin de zedelenmekte olduğunu hatırlattı.” The Times, “Türkiye bugün yavaş yavaş dağılmaya yüz tutmuştur. Haftada 25 kişi öldürülmekte, devlet devamlı bir iflas durumu içinde bulunmakta, döviz yokluğundan halk en gerekli maddeleri dahi bulamamaktadır. Şimdi Türkiye’nin durumu savaştan daha vahimdir.”⁴⁷⁹

3.1.3. 24 Ocak 1980 Kararnamesi

24 Ocak Kararları öncesi Türkiye’deki genel ekonomik durum oldukça kötüydü. Bu dönemde, milli gelir artış hızı gerilemiş, ödemeler dengesi sağlanamamış, dış ticaret açıkları giderilememiş, döviz sorunu çözümlenememişti. Enflasyon hızı, halkın tahammül sınırlarını aşmıştı. Pahalılığın yanında, karaborsa, vurgunculuk, yokluklar baş göstermişti. Devlet hizmetlerinde ağırlık, bezginlik ve ilgisizlik belirgin hale gelmişti. Tasarruflar ve yatırımlar azalmıştı.⁴⁸⁰

1973 yılı sonundaki Dünya Petrol Krizi sonucu petrol fiyatlarının yükselişinin yanı sıra, 1974-1975 yıllarında dünyada enflasyon, durgunluk ve dış ticaret değerlerinin aleyhte seyri şeklindeki ekonomik gelişmeler Türkiye’yi de olumsuz etkilemişti. OPEC, ham petrol fiyatlarını 1974 yılının başında beş kattan fazla artırmış ve bu durum ülke enerji maliyetlerini yükseltmişti. 1974’ten itibaren Petrol Krizine bağlı olarak ortaya çıkan bu etkiler karşısında hiçbir önlem alınmamış, ithalata sınırlamalar yapılmamış ve sübvansiyon uygulaması sonucunda bütçeye yük getirilmişti. İthalat talepleri ise önce döviz

⁴⁷⁹ Günaşar, a.g.e., s. 140-142.

⁴⁸⁰ Rıdvan Karluk, **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayınları, 2005, s. 405.

rezervlerinin kullanılması, sonra da kısa vadeli dış borçlanma politikası ile karşılanmaya çalışılmıştı. Bu tür dış borçların en önemlisi Dövizle Çevrilebilir Mevduat (DÇM) hesaplarının oluşturulmasıdır. 1970'lerin ikinci yarısından itibaren kamu gelir ve giderleri arasındaki açık, borçlanmayla karşılanmaya başlanmış, bu dönemde ortaya çıkan enerji ve döviz sıkıntısı sanayi kesiminde üretimin düşmesine yol açmıştı.⁴⁸¹

1977'den itibaren dış ticaret göstergeleri hızla bozulmaya başlamış, ihracatın ithalatı karşılama oranı düşerken, dış ticaret açığı dört milyar dolar civarında gerçekleşmişti. Bu dönemde daha önceki yıllarda da kullanılan Dövizle Çevrilebilir Mevduatlar tekrar gündeme gelmiştir.⁴⁸² DÇM hesapları söz konusu dönemde, Türkiye'nin başına büyük sorunlar açılmasına neden olmuştu. Bunun için ekonomik kriz koşullarının fiyat kontrolleri biçiminde atlatılması yolunda politikalar uygulanmış, ancak başarılı olunamamış ve sonuçta özellikle temel mallarda kıtlık, karaborsa ve kuyruklar oluşmuş, mal fiyatları hızla yükselmeye başlamıştı.⁴⁸³

1977-1980 yılları arasındaki dönem, dış ticaret açığının 4 milyar doları, dış borcun 10 milyar doları aşığı, dış borç anapara ve faiz ödemelerinin 1,5 milyar dolara yaklaştığı bir dönem olmuştu.

1980'e kadar uygulanan politikalar ekonominin kötü gidişatını durdurmamış, aksine ülkenin temel ekonomik göstergelerindeki olumsuz durum devam etmiştir. Enflasyon yükselişini sürdürmüş, yapılan devalüasyonlarla TL'nin değeri giderek azalmıştır. Ekonomideki bu olumsuz gidişata sosyal ve siyasal kargaşa da eşlik etmiştir. 1978 ve 1979 yılları, sokak ve üniversitelerde çatışmalarının arttığı, siyasal partiler arasındaki gerilimlerin tırmandığı ve bunlara paralel olarak sağlıklı kararların alınmadığı

⁴⁸¹ Karluk, a.g.e., s. 405.

⁴⁸² Yetkili bankaların, yurt içinde ve dışında oturan gerçek ve tüzel kişilerin (yurda getirmeleri zorunlu olmayan) konvertibl dövizleri karşılığında açtıkları hesaplar olan DÇM hesaplarının işleyişinde, yetkili bankalar bu dövizleri T.C. Merkez Bankası'na devreder; buna karşılık hesap sahibi isterse kendisine TL ile kredi verir, isterse döviz olarak çekebilirdi. Yani söz konusu gerçek ve tüzel kişiler isterlerse yatırdıkları dövizin kârını dışarı transfer edebilir ya da bu paraları çekebilirlerdi. Burada en önemli noktalardan biri devletin bu hesaplara kur garantisi sağlamış olmasıdır. Bu durum, süreç içerisinde kur değişmelerinden doğabilecek tüm risklerin devlete ait olduğu anlamına gelmektedir. İşte böyle bir dönemde kısa dönemli, yüksek faizli DÇM'ler, banker borçları ve ticari krediler yoluyla milli hâsılanın %5'e yaklaşan bir oranda büyümesine imkân verilmiş ve fakat bu zorlama, yılsonu geldiğinde bütün kredi kanallarının tıkanmasıyla sonuçlanarak petrol dâhil tüm ithalatın peşin ödemeye yapılması zorunluluğunu doğurmuştur.

⁴⁸³ Uğur Selçuk Akalın, **Türkiye'de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul: Set Yayınları, 2002, s. 96.

ya da kararların yürütülemediği bir dönem olarak açıklanmaktadır.⁴⁸⁴ Sonuç olarak gerek ekonomik gerekse siyasal ve toplumsal açıdan oldukça kötü ve sonuçları açısından da son derece ağır bir dönem geçiren Türkiye’de, söz konusu olumsuz konjonktürün ekonomik tarafına çözüm getirmek için 24 Ocak 1980 kararları yürürlüğe konmuştu.

24 Ocak 1980 kararlarıyla öncelikle hızla yükselen enflasyonu kontrol altına almak, dış kaynak açığını kapatmak, üretimi engelleyen kısıtları ve mal arzındaki tıkanıklıkları gidermek ve ekonomiyi yeniden işler hale getirmek, kaynak tahsislerinin ekonomik kriterlere göre uygun olarak daha verimli bir şekilde yapılmasını ve kamu finansmanının disiplin altına alınmasını sağlamak amacıyla temel politika değişikliklerine gidilmişti.

24 Ocak Kararları’nın amaçları ana hatlarıyla şöyle sıralanabilir:

- Fiyat istikrarının sağlanması,
- Ödemeler dengesinin yeniden kurulması,
- Piyasa ekonomisine işlerlik kazandırılması,
- Ekonominin dışa açılması ve bu yönde sanayileşme stratejilerinin geliştirilmesi,
- Kamu kesiminin ekonomi içerisindeki yerinin azaltılması.⁴⁸⁵

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için 24 Ocak Kararları kapsamında Türkiye’nin IMF’ye vermiş olduğu niyet mektubu şunları taahhüt etmektedir:

- Enflasyonu durdurmak ve fiyat istikrarını sağlamak için sıkı para politikası uygulanacak,
- Akaryakıt fiyatları, tarım ürünlerinin taban fiyatları ve KİT ürünlerine ait fiyatlar enflasyonu önleyecek biçimde ayarlanacak,
- Kamu harcamaları kısıllacak, ancak enerji yatırımları bundan etkilenmeyecek,
- Faiz oranları arttırılacak,
- Ücret anlaşmazlıkları konusuna çözüm getirilmeye çalışılacak,
- Döviz kuru değişken olacak ve bu yolla Türkiye’nin rekabet gücü sağlanmaya çalışılacak,

⁴⁸⁴ Gülten Kazgan, **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 192.

⁴⁸⁵ Uğur Selçuk Akalın, **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul: Set Yayınları, 2004, s. 107-108.

- Borç yönetimine özen gösterilecek,
- Ülke ekonomisi giderek daha fazla serbest piyasa ekonomisine dönecek,
- Hükümet alınacak ekonomik önlemler konusunda sürekli olarak IMF'ye danışacaktır.⁴⁸⁶

24 Ocak 1980 Türkiye'nin ekonomi tarihinde yeni bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Türkiye'nin içine düştüğü ekonomik bunalımlar, siyasi kargaşalar, işsizlik, fiyat artışları, dış ticaret açığı, sanayide geri kalma ve paranın değerinin düşmesi gibi durumlardan kurtulmak için Türkiye, 24 Ocak Kararları'nı almıştı.

24 Ocak Kararları alındığında, bunun Türkiye için bir dönüm noktası olması Türkiye'nin dış ekonomik ilişkilerini ve iç siyasal düzenini etkilemesi olasılıkları da ağırlık kazanmış, bu kararların Türkiye için yepyeni bir dönemi vurguladığı üzerinde durulmuştu. 24 Ocak Kararları ekonomik nitelikte bulunmakla birlikte, siyasal ve sosyal sonuç yaratmaları en çok tartışılan konuların başında gelmişti.⁴⁸⁷

Türkiye'de 24 Ocak 1980'den itibaren uygulanmaya başlanan “serbest piyasa ekonomisi” görüşü altında “yeni liberal formüllere” başvurulmuştu. Bu formül, “daha az devlet, daha çok özel girişim” şeklindedir. Bu görüşe göre devlet piyasaya müdahale etmeyecek, monopollerle mücadelede uluslararası ticaret önündeki engelleri en aza indirmek için rekabetin ortaya çıkmasını sağlayacak, elindeki tüm işletmeleri özel sektöre devredecek, sıkı para politikası izleyecek ve gelir dağılımına düşük gelirli lehine müdahale etmeyecektir.

Türkiye, 24 Ocak Kararları'ndan sonra 18 Haziran 1980'de üç yıllık ve 1.250 SDR'lik yeni bir destekleme düzenlemesi imzalamıştı. IMF'nin 24 Ocak Kararları'na desteğini belirten bu anlaşma, 1983 yılına kadar devam edecektir. 1985 yılında zamanın Başbakanı Turgut Özal, IMF Direktörü Jacques de Larosiere ile görüşmüş ve Türkiye'nin artık destekleme düzenlemelerine ihtiyacı kalmadığını açıklamıştır. Böylece Türkiye,

---

⁴⁸⁶ Kazgan, a.g.e., s. 200-201.

⁴⁸⁷ Yalçın Doğan, “Türk Ekonomisinde Dönüm Noktası 24 Ocak Kararları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 31 Aralık 1980, s. 7.

IMF'ye bağılı olmaktan yaklaşık 10 yıllık bir süre içinde kurtulacak ve kendi istikrarını sağlamaya başlayacaktı.⁴⁸⁸

24 Ocak Kararları aslında sadece ekonomide yeni bir düzeni başlatmamıştı. Türkiye'nin Anayasası dâhil tüm kurum ve kurallarını değiştirecek bir sürecin önünü açmıştır. Bu süreçte yeni bir ekonomik kalkınma modelinin sosyal ve siyasal yapılarını oluşturmanın ötesine geçilerek, ulus devlete ait yetkiler ve devletin siyasal araçları içinde bürokrasinin diğer aktörlerle eşdeğer konumda oldukları piyasa güçlerinden oluşan bir tür konsorsiyuma devredilmişti.

3.1.4. Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Orduda darbe hazırlıkları sürerken Türkiye, cumhurbaşkanlığı bunalımıyla karşılaştı. Bu günlerin en önemli olaylarından biri de cumhurbaşkanlığı seçimi meselesidir. Fahri Korutürk'ün 7 yıllık görev süresi 6 Nisan 1980 günü sona ermiş, ancak o tarihten önce yapılan oylamalarda yeni bir cumhurbaşkanı seçilememişti. Görev süresi dolan Korutürk hemen Çankaya'dan ayrılmıştı. Anayasa'nın 100. maddesi uyarınca da Cumhuriyet Senatosu Başkanı AP'li İhsan Sabri Çağlayangil, cumhurbaşkanı vekilliği görevini üstlenmişti. Ancak siyasal partilerin cumhurbaşkanlığı seçiminde anlaşamamaları yüzünden beş ayı aşkın sürede bir Devlet Başkanı belirlenememişti.⁴⁸⁹

Cumhurbaşkanı seçimi için yapılan 17 tur oylamasında da adaylardan hiçbirisi seçilebilmek için gerekli oyu sağlayamadılar. 18'inci turda ise, Genel Kurul'da çoğunluğun bulunmadığı anlaşıldığından oturum ertelenmişti.⁴⁹⁰

7 Haziranla 11 Eylül arasında 17 tur seçim öngörülmüş, bunun 14'ünde ise gerekli çoğunluk sağlanamadığından oylamaya geçilememişti. 11 Eylül tarihine gelindiğinde 115 tur yapılmış, Meclis hala cumhurbaşkanını seçememişti. Aynı tarihte Millet Meclisi Başkanı CHP'li Cahit Karakaş bu durum üzerine bileşimi şu sözlerle kapatmıştı: “Yapılan oylama sonunda salonda çoğunluğumuz yoktur. Bu sebeple Cumhurbaşkanlığı seçim

⁴⁸⁸ Karluk, a.g.e., s. 407-408.

⁴⁸⁹ Öznur, a.g.e., s. 166.

⁴⁹⁰ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 16, Toplantı 19, Cilt 1, 7 Nisan 1980, s. 216.

turuna devam etmek için, 12 Eylül 1980 Cuma günü saat 15.00'te toplanmak üzere bileşimi kapatıyorum.”⁴⁹¹

3.1.5. Bayrak Harekâtı

Demokratik düzene darbe yoluyla müdahaleye giden süreçte uyarı mektubunun bir adım ötesi olarak nitelenebilecek bir diğer önemli gelişme Bayrak Harekâtı olmuştur. Genelkurmay ikinci Başkanı Haydar Saltık tarafından hazırlanan bu plan, Genelkurmay Başkanı Evren'e sunulmuştur. Plana “Bayrak Harekâtı” adı verilmiştir. 17 Haziran 1980 tarihinde yapılan altıncı Sıkıyönetim Toplantısı'ndan sonra Kuvvet Komutanları, Sıkıyönetim Komutanları ve ikinci Başkanın katılımıyla yapılan toplantıda plan değerlendirilmişti.

Demirel hükümeti MSP'nin desteğini tekrar göstermesiyle güvenoyu almayı başarmış, ayrıca borç erteleme toplantısı da 22 Temmuz tarihine ertelenmişti. Beklenmeyen bu iki gelişme nedeniyle darbe emri geri alınmıştı. Komuta kademesi tarafından yapılan yeni değerlendirme sonucunda 12 Eylül, harekât günü olarak tespit edilmiş, Bayrak Harekât Planı Sıkıyönetim Komutanları'na tekrar 28 Ağustos'tan itibaren dağıtılmıştı. Bu dağıtımda darbe gün ve saati açık olarak belirtilmemiş, 5 Eylül'de tarih ve saat ayrıca kuryelerle duyurulmuştu.⁴⁹²

12 Eylül 1980 öncesinin son hükümeti olan Demirel azınlık hükümeti, 24 Ocak Kararları ile gündeme gelen ekonomik paket, terör olayları, cumhurbaşkanlığı seçilememesi ve siyasi bunalımlar ile sonlanmıştı. 12 Eylül 1980 darbesi ile kapatılan Adalet Partisi, Türk siyasi hayatının yaklaşık 20 yıllık bir döneminin siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda baş aktörlerinden biri olmuş, hatta bugünkü siyasal yaşamı dahi yapısal ve fonksiyonel özellikleri ile etkilemişti.

---

⁴⁹¹ **TBMM Tutanak Dergisi**, Birleşim 124, Toplantı 19, Cilt 1, 11 Eylül 1980, s. 732.

⁴⁹² Öznur, a.g.e., s. 167.

3.2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi

11 Eylül 1980 Perşembe günü Bakanlar Kurulu toplantısı sürerken öğleden sonra Silahlı Kuvvetler'in darbe yapacağına ilişkin haberler alınmaya başlamıştı. Evren'in siyasi parti liderlerine gönderilmek üzere Genelkurmay ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı sıfatıyla imzaladığı mektupta, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin İç Hizmet Yasası'ndan kaynaklanan yetkiyi kullandığı söylenmişti.⁴⁹³ Türk Silahlı Kuvvetleri, 12 Eylül 1980 tarihinde İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünü ile el koymuştu.⁴⁹⁴

Genelkurmay Başkanı Kenan Evren başkanlığında, Kara, Deniz, Hava ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan beş kişilik "Milli Güvenlik Konseyi" (MGK) ülkede yönetimi ele almıştır. MGK şu üyelerden oluşmaktadır: Genelkurmay Başkanı Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Sedat Celasun'dur. Devlet Başkanlığı ve MGK Başkanlığı görev ve yetkileri Kenan Evren'e aittir. MGK Genel Sekreterliğine de Org. Haydar Saltık atanmıştı.⁴⁹⁵ Kurulan MGK Başkanı ve Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in yönetimi devraldığı sabaha karşı 04.00'te Türkiye radyolarından halka duyurulmuştu.

3.2.1. Kenan Evren'in Radyo Konuşması

12 Eylül sabahı saat 04.00'te milli maarşlarla yayına başlayan Türkiye radyoları her beş dakikada bir MGK'nın bildirimlerini yayınlarken, durumu kamuoyuna açıklamıştı. Radyo yayını İstiklal Marşı ile açıldıktan sonra bunu Harbiye Marşı izlemiş ve ardından Genelkurmay ve MGK Başkanı Kenan Evren imzasıyla yayınlanan MGK'nın bir numaralı bildirisi yayınlanmıştır:

⁴⁹³ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1995, s. 396-407.

⁴⁹⁴ Kenan Evren, **Kenan Evren'in Anıları**, 1, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1990, s. 547.

⁴⁹⁵ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995**, İstanbul: Cem Yayınevi, 1995, s. 26-27.

Yüce Türk Milleti;

Büyük Atatürk'ün bize emanet ettiği ülkesi ve milletiyle bir bütün olan, Türkiye Cumhuriyeti Devleti, son yıllarda, izlediğiniz gibi dış ve iç düşmanların tahriki ile varlığına, rejimine ve bağımsızlığına yönelik fikri ve fiziki haince saldırılar içindedir. Devlet, başlıca organlarıyla işlemez duruma getirilmiş, anayasal kuruluşlar tezat veya suskunluğa bürünmüş, siyasi partiler kısır çekişmeler ve uzlaşmaz tutumlarıyla devleti kurtaracak birlik ve beraberliği sağlayamamışlar ve lüzumlu tedbirleri almamışlardır. Böylece yıkıcı ve bölücü mihraklar faaliyetlerini alabildiğine arttırmışlar ve vatandaşların can ve mal güvenliği tehlikeye düşürülmüştür. Atatürkçülük yerine irticai ve diğer sapık ideolojik fikirler üretilerek, sistemli bir şekilde ve haince, ilkokullardan üniversitelere kadar eğitim kuruluşları, idare sistemi, yargı organları, iç güvenlik teşkilatı, işçi kuruluşları, siyasi partiler ve nihayet yurdumuzun en masum köşelerindeki yurttaşlarımız dahi saldırı ve baskı altında tutularak bölünme ve iç harbin eşiğine getirilmişlerdir. Kısaca devlet güçsüz bırakılmış ve acze düşürülmüştür.

Aziz Türk Milleti:

İşte bu ortam içinde Türk Silahlı Kuvvetleri, İç Hizmet Kanunu'nun verdiği Türkiye Cumhuriyeti'ni kollama ve koruma görevini yüce Türk milleti adına emir ve komuta zinciri içinde ve emirle yerine getirme kararını almış ve ülke yönetimine bütünüyle el koymuştur. Girişilen harekâtın amacı, ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmaktır.

Parlamento ve Hükümet feshedilmiştir. Parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Bütün yurtda sıkıyönetim ilan edilmiştir. Yurt dışına çıkışlar yasaklanmıştır. Vatandaşların can ve mal güvenliğini süratle sağlamak bakımından saat beşten itibaren ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konulmuştur. Vatandaşların sükûnet içinde radyo ve televizyonları başında yayınlanacak bildirimleri izlemelerini ve bunlara tam uymalarını ve bağrından çıkan Türk Silahlı Kuvvetleri'ne güvenmelerini beklerim.⁴⁹⁶

Aynı gün saat 13.00'te Kenan Evren Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı sıfatıyla radyo ve televizyondan yaptığı konuşmada ülke yönetimine neden el koyduklarını açıklamıştır. 22 dakika süren konuşmasında özetle şunlara değinmiştir:

Uyarı mektubuna rağmen parlamento ve Anayasal gruplarda 8 ay hiçbir olumlu faaliyet izlenememiş, dünyanın hiçbir ülkesinde Cumhurbaşkanı makamı ve seçimi bu kadar hafife alınmamıştır.

Türk toplumuna yaraşır bir Anayasa, Seçim ve Partiler Kanunu hazırlanacaktır.

NATO dâhil tüm ittifak ve Anlaşmalara bağlı kalınacak, uluslar arası sorunlar barışçı yollarla çözülmesinden yana bir dış politika izlenmeye devam edilecektir.

AP, CHP, MSP ve MHP başkanları durum müsait olduğunda serbest bırakılacaktır.

Mahkemelerin süratli ve korkusuz çalışmalarını sağlayacak yasal ve idari tedbirler alınacaktır.

⁴⁹⁶ "Genelkurmay ve MGK Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması", **T.C. Resmi Gazete**, 17103 Mükerrer, 13 Eylül 1981.

Öğretmen ve polislerin DER’li BİR’li derneklere üye olarak bölünmelerine izin verilmeyecektir. Eğitim ve Öğretim Atatürk ilkeleri doğrultusunda yapılacaktır. İşçi hakları korunacak, işçi ağalarına izin verilmeyecektir.⁴⁹⁷

3.2.2. İç ve Dış Kamuoyunun Tepkileri

12 Eylül 1980 askeri darbesi aynı gün gazetelerde şu manşetlerle karşılanmıştı. Cumhuriyet ve Hürriyet, “Ordu Yönetime El Koydu”; Milliyet, “Yönetim Ordu’da”; Tercüman, “Silahlı Kuvvetler Yönetime El Koydu.”

13 Eylül tarihli Cumhuriyet gazetesi köşesinde Oktay Akbal müdahaleyi yorumlarken Atatürk devriminin yandaşları, erleri, Atatürk ilkelerinin sahiplerinin yurdumuzu ve ulusumuzu Atatürk devrimlerinden uzaklaştırma çabalarına elbette göz yummayacaklarını ifade etmişti. Akbal, yeni bir yaprağın açıldığını ve bu yaprağın Atatürk’ün özlediği devrimci demokrasi çizgisinde ileri aşamalar yaratmasının beklendiğini vurgulamıştı. Cumhuriyet gazetesi darbe ile ilgili haberleri büyük ölçüde yorumsuz olarak vermiş, haber ve köşe yazılarında darbe için “TSK’nın emir ve komuta içinde yönetime el koyması”, “12 Eylül Eylemi”, “12 Eylül Harekâtı” gibi tanımlamalar kullanmıştı. Uğur Mumcu 14 Eylül tarihli başyazısında Silahlı Kuvvetler’in yönetime el koymasının yağmurun yağması gibi doğal bir olay olduğunu belirtmişti. Mumcu ayrıca terörün olduğu yerde anayasadan, hukuk devletinden, seçimlerden, bağımsız yargıdan bahsedilmeyeceğini vurgulamıştı. Genel olarak bakıldığında Cumhuriyet gazetesinin 12 Eylül ile ilgili haberlerinde, daha çok yeni hükümetten beklentilerin ve yeni hükümete tavsiyelerin ön plana çıktığı görülür.⁴⁹⁸

14 Eylül tarihli Milliyet gazetesinde; “Demokrasi için 12 Eylül’ün başarısı şarttır.” başlıklı yazıda, 12 Eylül’ün terör nedeniyle önceki müdahalelerden farklı olduğu belirtilip ve öncelikle hedefin terörü sona erdirmek olması gerektiği vurgulanmıştı. TSK’nın müdahaleyi zorlayan şartları ortadan kaldırdığı takdirde ülkenin normale döneceği vurgulanmıştı. Yılmaz Çetiner köşe yazısında, “Eğer sıkıyönetim olmasaydı, güvenlik kuvvetleri, Mehmetçik, subaylar, polisler canları pahasına görev başında bulunmasaydı bu ülke daha korkunç bir hal alırdı.” demiştir. Çetiner ayrıca, ordu müdahalesinin terörü sona

⁴⁹⁷ “Ana Hedef Atatürkçülük”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 13 Eylül 1980, s. 1.

⁴⁹⁸ Neziroğlu, a.g.e., s. 176.

erdirip rahat bir ortam sağladığını belirtip bütün vatandaşları yeni yönetime destek olmaya davet etmişti.⁴⁹⁹ Burhan Felek 17 Eylül tarihli köşe yazısında şöyle demiştir: “Birkaç defa yazdık. Cumhuriyet devrinden beri Türkiye’de 10-15 sene arasında devrelerle siviller işleri bozar, askerler düzeltmeye çalışır.”⁵⁰⁰

Hürriyet gazetesinde Oktay Ekşi, siyasi parti liderlerini, milletvekillerini, bazı yargı mensuplarının müdahale öncesi durumlarını eleştirmişti.⁵⁰¹ Cüneyt Arcayürek 17 Eylül tarihli yazısında, 27 Mayıs’ın aksine 12 Eylül harekâtının hiçbir partiye karşı yapılmamış olmasının yerinde olduğunu, yeni oluşturulacak Kurucu Meclis’in de her siyasi görüşü kapsaması gerektiğini belirtmişti.

14 Eylül tarihli Tercüman gazetesinde, TSK’nın yönetime el koymasının demokratik rejimin çökertilmesi olarak yorumlanmaması gerektiği ifade edildikten sonra Türkiye’de demokrasinin zaten kalmadığını ve ordunun da demokrasiye gerçek anlamını kazandırmak amacıyla müdahale ettiği belirtilmişti.⁵⁰² Güneri Civaoglu, 15 Eylül tarihli yazısında, “Org. Evren’in 12 Eylül sabahı yaptığı açıklamadaki değerlere ve ilkelere taraf olduğunu, halkın da bu görüşte olduğunu belirtmişti.”⁵⁰³

Dış basında da 12 Eylül geniş bir yankı uyandırmıştı. İngiltere’nin 75.000 tirajlı pazar gazetesi olan *The Observer*, “Türk Generaller Barış İstiyor” başlığı altında, 14 Eylül günü yaptığı yayımda 12 Eylül için şöyle demiştir:

Cuma günü kansız darbeden sonra, yeni askeri MGK iktidarda kalmak niyetinde olmadığını belirtti. Terörist çeteler ortadan kaldırıldıktan sonra yeniden sivil yönetime geçileceğine söz verildi. Yeni bir seçim yasasıyla da aşırı partilerin gücü azaltılacak. Askeri Konsey, kendini prensibi “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” olan modern Türkiye’nin babası Atatürk geleneğinin güvencesi olarak görüyor. Son 2 yılda 2500’den fazla kişinin hayatına mal olan politik şiddet olaylarından sonra, büyük bir halk kitlesi özellikle orta sınıf ordunun müdahalesini açıkça hoş karşıladı. Şu anda hâkim olan duygu memnuniyet.

The New York Times, “Darbeden Sonra Türkiye’nin Görevi” başlığı altında 16 Eylül’de şöyle demiştir:

⁴⁹⁹ Yılmaz Çetiner, “Yaraları Sarıp Çabuk İyileşebilmek İçin”, **Milliyet Gazetesi**, 15 Eylül 1980, s. 7.

⁵⁰⁰ Burhan Felek, “Sistem Devam Ediyor”, **Milliyet Gazetesi**, 17 Eylül 1980, s. 2.

⁵⁰¹ Oktay Ekşi, “Oh Olsun Demeli Mi?”, **Hürriyet Gazetesi**, 13 Eylül 1980, s. 3.

⁵⁰² “Allah Yardımcıları Olsun”, **Tercüman Gazetesi**, 14 Eylül 1980, s. 1.

⁵⁰³ Güneri Civaoglu, “Tercüman Tarafı”, **Tercüman Gazetesi**, 15 Eylül 1980, s. 3.

Türkiye’de iktidara el koyan komutanlar ülkeyi yeniden düzene sokmaya ilişkin güç bir göreve başladılar. Normal siyasi durum felçli halini sürdürmektedir. Ekonomi harap durumdadır. Bir avuç eli silahlı aşırı unsurlar ülkeyi kaosun eşiğine getirmişlerdir. Darbeden önce, hiçbir parti çoğunluğu oluşturamamakta, parlamento 5 aydır cumhurbaşkanını iç çekişmeler yüzünden seçememiştir. Enflasyon ve işsizlik başını almış gitmekte, ihracat asgari durumda bulunmakta ve petrol, yakıt yüksek fiyatlara satın alınmamaktadır. Semtleri ve şehirleri ellerinde bulunduran eli silahlı militanlar, başkent in çeşitli yerlerine sürekli bombalı afişler asmışlar, son 2 yılda 3000’den fazla insanın ölümüne sebep olmuşlardır.

Devlet başkanı ilan edilen Org. Kenan Evren ve MGK’daki 5 arkadaşı, iktidardaki ilk günlerinde ihtiyatlı hareket etmişlerdir. Bakanlıklardaki en yüksek düzeydeki memurlara çalışma sahalardan onların sorumlu olduğunu söylemişlerdi.

Fransa’nın haftalık dergisi olan Paris-Match, “Halk Tarafından Çağrılan Bir Ordu” başlığı altında 18 Eylül günü yaptığı yayımda şunları yazmıştır:

Türkiye’de olaylar başka yerlerdeki gibi gelişmez. Güney Amerika usulü hükümet darbesi yapmak şöyle dursun ordu halkın en son müracaat yeridir. 1960’da DP, halkı hayal kırıklığına uğratmıştı. Askerler bir hükümet darbesi yaptılar ama iktidarı muhafaza ederek bunu hemen sivillere devrettiler. 1971’de şiddet tekrar baş gösterdi yeniden askerler bir arabulucu rolü oynadılar sonra iktidarı tekrar sivillere verdiler. 1980’de bu geleneksel frene basma ve meşruluğa dönüş arasındaki gidip gelme daha güç görünüyor. Bu sefer bütün partiler durumun kötüleşmesinde rol oynadılar ve Türk halkı ordusunun müdahalesini gözle görülür bir ferahlama ile karşıladı. Dünyanın başka yerlerinden farklı olarak güçlü Türk ordusu halkın içinden gelmiştir ve bugün Ankara sokaklarında hâkim olan his ferahlamadır. Bu halk tarafından çağrılan bir ordudur.⁵⁰⁴

İngiltere’de Sunday Telegraph şunları yazmıştır:

Türkiye’de ordunun, her gerektiği zaman yönetimi ele alması NATO ilkelerince olumlu karşılanmaktadır. Son 20 yıl içinde hükümetlerin artan ekonomik krizlerle ve artan terör olayları ile mücadelede yetersiz kalmaları üzerine ordu 3 kez yönetime el koymuştur. Türk komutanlarının düzen sağlanır sağlanmaz yönetimi sivillere bırakmaları beğeniyle karşılanmaktadır. Eğer ordu bu sefer de düzeni sağlarsa hem Türkiye’de hem de tüm Batı’da minnetle anılacaktır.

Almanya’nın Sesi radyosu ise, “NATO’nun ordunun yönetime el koymasını memnuniyetle karşıladığını” belirtmişti. Belçika gazeteleri ordunun yönetime el koymasının anlayışla karşılandığını belirtmiştir. Le Soir gazetesi AET ile ilişkiler ile demokrasi arasında bir bağlantı olduğunu belirtmişti. Livebelr gazetesi hareketi olumlu bulmuştu.

⁵⁰⁴ **Dış Basında Türkiye 1977-1987**, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 1987, s. 35-37.

Darbenin ABD ile ilişkili olduğuna dair iddialar vardır. Amerika'nın Sesi Radyosu, "Askeri müdahale zorunlu hale gelmiştir. Demokrasinin yeniden kurulmasına yönelik bir harekât olarak gerekli görülmüştür." demiştir. Radyo şöyle devam etmiştir: "Türkiye'de siyasi sistem doyurucu çalışmıyordu. Şiddet eylemleri durdurulamıyordu. Bu, ordunun müdahalesini zorunlu kıldı. Amerikan yardımı konusunda, yardıma devam edeceğiz ancak ek yardımlar çıktığında, yeni iktidar ile ABD arasında bazı güçlükler çıkabilir." demiştir.

Ankara'daki Amerikan Büyükelçisi Spain, "Ben bu darbeden sorumlu değilim!" derken CIA örgütünün Türkiye'deki istasyon şefi Paul Henze, "Washington yönetiminin böyle bir girişimi beklemekte olduğunu, hatta kendi yararına gördüğü için olayların bu biçimde gelişmesini desteklediğini" söylemişti.⁵⁰⁵ Nitekim askeri müdahaleden 5 gün sonra 17 Eylül'de ABD Kongresi'nden bir grup parlamenter askeri müdahaleyi incelemek için Türkiye'ye gelecektir.⁵⁰⁶

Haberi dünyaya ilk duyuran ülkenin ABD olması olaydan daha önce haberi olduğu yolundaki iddialara yol açmıştır fakat bu ABD Dışişleri Bakanlığı sözcülüğü tarafından yalanlanmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilileri, Türkiye'deki durumun çok yakından takip edildiğini, Carter yönetiminin askerlerin yönetime el koymasını olumlu olarak karşıladıklarını bildirmişlerdir. Türkiye'nin bir Arjantin veya bir İran olamayacağı belirtilen yorumda Türkiye'de yeni yönetimden daha etkili bir seçim ve politika sistemi getirmesini istemenin yanı sıra, Yunanistan ile olan anlaşmazlıkları gidermek, Kıbrıs meselesine bir çözüm bulmak konularında daha esnek bir politika beklendiği" ifade edilmişti.

Danimarka basını ise: "Evren, Pinochet değil başlıklı yazısında, Türkiye'deki olayların bir Latin Amerika modeline benzetilemeyeceği ve MGK Başkanı Kenan Evren'in bir Pinochet olmadığını yazmıştır. Liberal Information gazetesi başyazısında: "Politik anarşi, derin sosyal ayrıcalıklar, bütün ülkeyi saran terör ve ekonomik buhran karşı Türkiye hakkında erken ve acele karar vermek tehlikelidir." demiştir.⁵⁰⁷

⁵⁰⁵ Turan, a.g.e., s. 411.

⁵⁰⁶ Erbil Tuşalp, **Eylül İmparatorluğu**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1998, s. 47.

⁵⁰⁷ "Dış Dünya Yeni Yönetimi Destekliyor", **Milliyet Gazetesi**, 15 Eylül 1980, s. 6.

Batı basını yapılan yorumlarda Türkiye’de günlük yaşamın normale döndüğünü ve her şeyin olumlu gittiğini yazmıştı. Doğu basını ise genellikle müdahaleyi yorumsuz vermeyi tercih etmiştir. Çekoslovakya Komünist Partisi yayın organı Rude Pravo, olayın Türkiye’nin iç olayı olduğundan söz etmiş ve Türkiye’nin bulunduğu bölge açısından bu müdahalenin stratejik önemi olduğundan bahsetmişti. Yemen gazeteleri ise Türkiye’deki müdahalenin tamamen iç olay olduğunu yazmıştı.⁵⁰⁸

Bağlantısızlar’ın Ankara diplomatı ise şöyle demiştir: “Türkiye kendi bileğini kesmiş ölümünü bekleyen bir insana benziyordu. Günde 20 kişinin ölmesi dayanılacak bir şey değildi. Şimdi bunun durmuş olması çok olumlu görülmektedir. Halk şimdi huzur içindedir.”⁵⁰⁹

3.3. Bülent Ulusu Hükümeti ve Uygulamaları

15 Eylül 1980’de hükümet teşkili için çalışmalar başlamıştı. İlk olarak Başbakanın kim olacağı tartışmaları yaşanmış, Konsey üyeleri Haydar Saltık’ı görevlendirme fikrini ortaya atmıştı. Fakat Haydar Saltık bu görevi kabul etmemiş ve asker olarak kalmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine Turhan Feyzioğlu düşünülmüş fakat Feyzioğlu, kamuoyunda gerekli desteği alamayınca bu karardan vazgeçilmişti. 18 Eylül’de TBMM’de yapılan görüşmeler sonucunda Deniz Kuvvetleri eski Komutanı Bülent Ulusu büyük çoğunluğun isteği ile Başbakan seçilmiştir. Dışişleri Bakanlığı’na getirilecek kişiler için de İlter Türkmen, Kamuran Gürün, Kamuran İnan ve Osman Olcay vardı. Yapılan görüşmeler sonunda ise İlter Türkmen’e karar verilmişti.⁵¹⁰

Devlet Başkanı, Genelkurmay Başkanı ve MGK Başkanı Kenan Evren, MGK’nın diğer üyeleriyle birlikte düzenlediği ilk basın toplantısında, yapılan hareketin Cumhuriyeti koruma ve kollama harekâtı olduğunu belirterek, “Bu, tarih kitaplarındaki bir darbe değildir. Bu hareket, demokrasiye indirilen darbeyi ortadan kaldırmak için ordunun ve milletin isteği doğrultusunda yapılmıştı.” demiştir.

⁵⁰⁸ “Batı Basını Olumlu Derken, Doğu Yorum Yapmıyor”, **Milliyet Gazetesi**, 16 Eylül 1980, s. 6.

⁵⁰⁹ “Ankara’daki Yabancı Misyonlar 12 Eylül’ü Nasıl Öğrendiler, Nasıl Değerlendirdiler?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 22 Eylül 1980, s. 5.

⁵¹⁰ Kenan Evren, **Zorlu Yıllarım**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994, s. 237-239.

Geçici bir anayasanın hazırlanacağını ve ardından Kurucu Meclis'in oluşturulacağını, aynı ekonomik programın uygulanacağını, dış politikada bir değişiklik yapılmayacağını belirten Kenan Evren; "TSK bu görevini tamamladıktan sonra, her zamanki vefakâr ve vazife aşkı ile bütünüyle aslî vazifesi olan vatan savunmasına dönecektir. TSK, üzerine aldığı bu görev nedeniyle kuvvet ve kudretinden asla hiçbir şekilde zaafa uğramış değildir." demiştir.⁵¹¹

Askeri müdahalenin arkasından 21 Eylül 1980'de Türkiye Cumhuriyeti'nin 44. Hükümetini, Başbakan Bülent Ulusu kurmuştur. Bülent Ulusu kabinesinde görev alacak Bakanlar da Milli Güvenlik Konseyi'nce seçilmişlerdir. Beş emekli generalin de görev aldığı kabine listesinde 12 Mart Muhtırası'ndan sonraki ara rejim hükümetlerinde görev almış olan 12 kişi bu kez de Bakanlıklara getirilmişti.⁵¹²

3.3.1. Bülent Ulusu Hükümet Programı

21 Eylül tarihinde, Kenan Evren tarafından hükümeti kurmakla görevlendirilen Bülent Ulusu'nun, çalışmalarını tamamladığı ve kabineyi kurduğu açıklandı. Buna Göre:

Başbakan: Bülent Ulusu

Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı: Zeyyat Baykara (Devlet Eski Bakanı)

Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı: Turgut Özal (Başbakanlık Müsteşarı)

Devlet Bakanı: İlhan Öztarak (Prof. Dr. Devlet Eski Bakanı-Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri)

Devlet Bakanı: Mehmet Özgüneş (Devlet Eski Bakanı)

Devlet Bakanı: Nimet Özdaş (Prof. Dr. İstanbul Teknik Üniversitesi)

Adalet Bakanı: Cevdet Mentеш (Yargıtay Eski Başkanı)

Milli Savunma Bakanı: Ü. Haluk Bayülken (Dışişleri Eski Bakanı-Cumhurbaşkanlığı Eski Genel Sekreteri)

İçişleri Bakanı: Selahattin Çetiner (Emekli Korgeneral)

Dışişleri Bakanı: İlder Türkmen (Büyükelçi-Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri)

⁵¹¹ **Aynı Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980), 16 Eylül 1980, s. 39.

⁵¹² Turan, a.g.e., s. 413-414.

Maliye Bakanı: Kaya Erdem (Maliye Bakanlığı Londra Büyükelçiliği Maliye Müşaviri)

Milli Eğitim Bakanı: Hasan Sağlam (Emekli Korgeneral)

Bayındırlık Bakanı: Tahsin Önalp (Karayolları Eski Genel Müdürü)

Ticaret Bakanı: Kemal Cantürk (Devlet, Planlama Teşkilatı Eski Müsteşarı)

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Necmi Ayanoglu

Gümrük ve Tekel Bakanı: Recai Baturalp (Emekli Korgeneral)

Ulaştırma Bakanı: Necmi Özgür (PTT Eski Genel Müdürü)

Tarım ve Orman Bakanı: Sabahattin Özbek (Prof. Dr. Ulaştırma Eski Bakanı)

Çalışma Bakanı: Turhan Esener (Prof. Dr. Çalışma Eski Bakanı)

Sanayi ve Teknoloji Bakanı: Şahap Kocatopçu (Sanayi Eski Bakanı)

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı: Serbülent Bingöl (İmar ve İskân Eski Bakanı)

Turizm ve Tanıtma Bakanı: İlhan Evliyaoğlu (Turizm ve Tanıtma Eski Bakanı)

İmar ve İskân Bakanı: Şerif Tüten (Ankara Eski Valisi)

Köy İşleri ve Kooperatifleri Bakanı: Münir Rauf Güney (Merkez Valisi)

Gençlik ve Spor Bakanı: Vecdi Özgül (Emekli Korgeneral)

Sosyal Güvenlik Bakanı: Sadık Şide (Sosyal Güvenlik Eski Bakanı, Türk-İş Genel Sekreteri)

Kültür Bakanı: Cihat Baban (Gazeteci)⁵¹³

Başbakan Bülent Ulusu, hükümet programını 27 Eylül'de TBMM'deki Cumhuriyet Senatosu Genel Kurul Salonu'nda okumuştur. Ulusu programı okurken, hükümetin görev aldığı Eylül 1980 Türkiye'sinin içinde bulunduğu durumu ana hatlarıyla tasvir etmiş ve 12 Eylül öncesi dönemde, Türk devletinin otoritesinin zedelenmiş ve varlığının ciddi tehlikelere maruz kaldığını söylemiştir.⁵¹⁴ Ayrıca Bülent Ulusu Meclis'te yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir:

Türk Silahlı Kuvvetleri, Türkiye Cumhuriyeti'ni koruma ve kollama görevini yerine getirerek 12 Eylül 1980 tarihinde Devlet yönetimini üstlenmiştir. Bu tarihten itibaren yasama ve yürütme görev ve yetkisi, MGK tarafından Türk milleti adına kullanılmıştır. Sayın Devlet Başkanı, hükümeti kurma görevini 19 Eylül 1980 günü bana tevdi buyurdular. Hazırladığım hükümet listesi kabul buyurulunca, 21 Eylül 1980 Pazar günü 44'üncü Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti kurulmuştur.

⁵¹³ **MGK Tutanak Dergisi**, Birleşim 2, Cilt 1, 23 Eylül 1980, s. 56; **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980), 21 Eylül 1980, s. 53-54.

⁵¹⁴ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980), 27 Eylül 1980, s. 72.

Millî Güvenlik Konseyi'nin değerli üyeleri, hükümetimizin görev aldığı Eylül 1980 Türkiye'sinin içinde bulunduğu durumu ana hatları ile tasvir edersek görevimizin tarihi yeri ve önemi ortaya çıkacaktır. 12 Eylül öncesi dönemde, Türk devletinin otoritesi zedelenmiş ve varlığı ciddi tehlikelere maruz kalmıştır. Devlet hemen bütün organları ve anayasal kuruluşları ile işlemez hale gelmiştir. Demokratik düzen tüm kurumları ile birlikte felce uğramaya ve yerini fiili bir anarşi ortamına itmeye başlamıştır.

Anarşi, terör ve bölücülük hareketleri Türkiye'yi bir iç savaşın eşiğine getirecek boyutlara ulaşmıştır. Yasama organının faaliyeti çok yavaşlamış, bazı durumlarda tamamen durmuştur. Anayasanın öngördüğü kuvvetler ayrılığı yasama, yargı ve yürütme organları arasında bazı hallerde adeta kuvvetler çatışması haline dönüşmüştür. Devlet memurlarının, işçilerin, öğretmenlerin ve polis mensuplarının bir kısmı gruplara ayrılmış; tarafsızlık içinde görevlerini yapmak yerine, ideolojik uçlara alet edilmiş veya alet edilmeye zorlanmıştır. Atatürk ilkeleri bir tarafa bırakılmış, yeni nesiller Atatürk milliyetçiliğinden, milli şuur ve ülkülerden habersiz kalarak, yabancı ideolojilerin etkisine terk edilmiştir. (...)⁵¹⁵

Başbakan Bülent Ulusu, 1977 yılının ortalarından sonra enflasyonun hızla yükseldiğini, sosyal ve ekonomik olarak devletin büyük bir çöküntüye girdiğini, yatırımların da bunların neticesinde azaldığını ve nüfusu karşılayamadığını belirtmişti. Ulusu, tüm bu olumsuzluklardan 1961 Anayasası'nı sorumlu tutmuş ve bu anayasanın Türkiye'nin bünyesine uymadığını ifade etmişti. Başbakan, hükümetin ana görevinin, devletin temelindeki düzenlemeleri Atatürk ilkeleri ışığında yapmak ve Cumhuriyeti bir daha zor durumlara düşürmeyecek tedbirleri almak olduğunu belirtmiş ayrıca 1980 Türkiye'si'nin artık herkes tarafından kabul edilen iki meselesi, asayiş ve huzurun sağlanması ile ekonomik durumun düzeltilmesi olduğunu söylemişti. Başbakan, hükümet programını bitirmeden önce programın ana hedeflerini kısaca şöyle vurgulamıştır:

1. Atatürk ilkeleri rehberimiz olacaktır. Takip edeceğimiz yolu bu ilkeler aydınlatacak ve gösterecektir.
2. Ülkemizin bütünlüğüne ve bölünmezliğine yönelik, anarşi, mezhep kışkırtmacılığı, bölücülük faaliyetleri kesinlikle yok edilecektir.
3. Aziz yurdumuzun ufkunu karartan bütün kara bulutları dağıtmaya kararlıyız. Bunun için de, herkese insanca yaşayacağı gelir teminine gayret etmek, işsizlikle mücadeleyi kazanmak, pahalılığı etkisiz hale getirmeyi başarmak, ülkeyi her geçen gün daha mamur ve müreffeh hale getirmek değişmez hedeflerimiz olacaktır.⁵¹⁶

⁵¹⁵ **MGK Tutanak Dergisi**, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980, s. 82-85.

⁵¹⁶ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980), 16 Eylül 1980, s. 39.

3.4. Dış Devletlerle İlişkiler

Bülent Ulusu 44. hükümet programında Türk Dış Politikası'nın hedefleri ve öncelikleri hakkında Meclis'te konuşma yapmış ve dış politika hedefleri konusunda şunları söylemiştir:

Dış politikada hükümetimiz, temelleri Büyük Atatürk tarafından atılmış olan Cumhuriyetimizin geleneksel barışçı tutumunu sürdürecektir. Bu amaçla, tüm ülkelerle bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğüne saygı, iç işlerine karışmamak ve hak eşitliği ilkelerine dayalı ilişkilerin sürdürülmesine ve geliştirilmesine çaba harcanacaktır. Hükümetimiz, bölgede ve dünyada imkânları elverdiği ölçüde barış ve güvenliğe katkıda bulunmayı amaçlayan bir politika izleyecek ve bu politikanın temel bir unsuru olarak uluslararası şartların gerekli kıldığı yumuşama sürecini destekleyecektir. Bu sürecin başarıya ulaşması için, bütün ülkelerin azami dikkat ve titizliği göstermesi gerektiğine inanmaktayız.

Ulus, Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmaların geçerli olduğunu ve "karşılıklılık ilkesi" çerçevesinde, hükümetimin tüm antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getireceğini belirtmişti. Ona göre, NATO ittifakıyla ve başta ABD olmak üzere bu ittifakın bütün üyeleriyle olan ilişkilerin geliştirilerek sürdürülecektir. Avrupa Konseyi ve demokratik ülkelerin üyesi bulunduğu diğer kuruluşlarla ilişkiler ve işbirlikleri parlamenter düzene dönüş kararlılığından esinlenecektir.

Türkiye'nin köklü tarihsel ve geleneksel bağları olan İslam ülkeleri ile ilişkilerde de her alanda yakın dostluk ve kardeşlik anlayışı ile güçlendirmek için çaba harcanacaktır. Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkiler bu kuvvetli bağlara ilaveten komşuluk ve coğrafi yakınlığın gereği olan bir anlayış içinde yürütülecektir. Bölgedeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanacaktır. Bu ilkelerin çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutum ve Filistin halkının haklı davasına destek de azimle sürdürülecektir.

Türkiye hükümeti, tüm komşularıyla dostluk ilişkilerini ve yakın işbirliğini geliştirmek dileğindedir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilerin geliştirilmesine özel önem verilecektir. Hükümet, Yunanistan ile arasındaki ikili sorunlarda tarafların hak ve çıkarlarını gözeterek adil çözümlere görüşmeler yolu ile varılmasını

temenni etmektedir. Ege'deki hak ve çıkarlarımız Türkiye için hayati önem taşımaktadır. Ege Adaları'nın antlaşmalarla belirlenmiş olan statüsüne uyulmasını ve Batı Trakya'daki soydaşların hakları ile ilgili antlaşmalara riayet edilmesini beklenmektedir. Kıbrıs'taki toplumlararası anlaşmazlığa, daha önce varılmış olan mutabakat çerçevesinde görüşmeler yolu ile iki bölgeyi, iki toplumlu federal bir çözüm bulunmasını istenmektedir. Hükümet, halen sürdürülen toplumlararası görüşmelerde, taraflar arasında varılacak çözümleri destekleyecektir.⁵¹⁷

3.4.1. ABD ile İlişkiler

Küba krizi sırasında yaşananlar, SSCB ile ABD arasında yapılan görüşmelerde Türkiye'de konuşlu bulunan ABD füzelerinin pazarlık konusu yapılması ve bu durumdan Türkiye'nin haberdar olmaması, Türkiye'nin dış politika alternatiflerini yeniden düşünmeye itmiştir. Bu gelişmeden kısa bir süre sonra Johnson Mektubu krizi ise, Türkiye'nin yeni bir dünyanın parçası olabileceği söylemine başvurmasına neden olmuştu.⁵¹⁸ 1973 sonrasında Türk Dış Politikası'nın başlıca sorunu Kıbrıs konusu, bunun temel sonucu da ABD'nin silah ambargosudur. 5 Şubat 1975'ten itibaren uygulanan silah ambargosu, 26 Eylül 1978'de kaldırılmıştır.⁵¹⁹

İran'da 1979 yılı başında Ayetullah Humeyni'nin Şah'ı devirmesi ve Tahran'daki Amerikan Büyükelçiliği'nin işgali ile başlayan karşıt hareketler, 27 Aralık'ta SSCB'nin Afganistan'a girmesi ve 1980 Eylül'ünde 8 yıl sürecek olan İran-İrak Savaşı'nın çıkması, ABD'yi Türkiye'ye jeostratejik konumu gereği daha fazla önem vermeye ve doğal olarak da Türkiye'ye karşı tutumunu yumuşatmaya itmiştir. Bu gelişmelerin ardından yapılan değerlendirmelerde Türkiye, ABD için krizli bir bölgede güvenilir bir müttefik olarak tanımlanmıştı. ABD, Orta Doğu'da çok önemli bir müttefiki olan İran'ı kaybettikten sonra SSCB karşısında zor durumda kalmış ve 1978 Eylül'ünde Türkiye'ye uyguladığı ambargoyu kaldırmıştı. Ayrıca Afganistan'daki endişe verici gelişmeler de ambargonun kaldırılmasında etkili olmuştu.⁵²⁰

⁵¹⁷ **MGK Tutanak Dergisi**, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980, s. 88-93.

⁵¹⁸ Mesut Özcan, "Dış Politik'da Eksen Tartışmaları", **Mostar Dergisi**, (58), İstanbul: İhlâs Gazetecilik, 1999, s. 23.

⁵¹⁹ Gönlübol ve Kürkcüoğlu, a.g.e., s. 589.

⁵²⁰ Uslu, a.g.e., s. 379.

12 Eylül darbesinin gerçekleştiği dönemde uluslararası konjonktür Batı nezdinde Türkiye'nin bir kez daha önemini ortaya koymuştu. Zira Sovyetler'in Müslüman bir ülke olan Afganistan'a girmesi SSCB'nin hem genişleme politikasına yeniden başlamasına hem de İslam ülkelerine doğru yayılma göstermesi Batılı ülkeleri çok tedirgin etmişti. Türkiye'nin Müslüman bir ülke olması, batı sisteminin içinde bulunması ve Sovyetler Birliği ile deniz ve karadan doğrudan sınırı bulunması Batılılar için son derece önemli bir konumdu. ABD başta olmak üzere Batılı müttefikler 12 Eylül askeri rejimini sistem dışına itmemek için daha dikkatli ve anlayışlı davranmışlardır. Ayrıca ABD'nin önemle üzerinde durduğu ve sivil hükümetlerle çözemediği ikili ve NATO çerçevesindeki sorunları askerlerle daha kolay çözüme şansı olduğunu düşünerek 12 Eylül rejimine daha sıcak bakmaktaydı ve ayrıca bu, ulusal çıkarlarına daha uygundu.⁵²¹

ABD, Türkiye'de 12 Eylül 1980'de yapılan askeri darbeyi anlayış ile karşıladığını açıklamış, Türkiye'ye yardımın devam edeceğini bildirmiş ve 13 Eylül'de ABD NATO Büyükelçisi Ankarayı ziyaret etmişti. Avrupa ile ilişkileri sekteye uğratan 12 Eylül rejimi, dış politikada bütün ağırlığı ABD'ye vermiştir. Bu dönemde Amerika ile ilişkilerde güvenlik yine ön planda tutulmuştu. ABD ile daha önce tek taraflı bir yardım akışı mecrasında süren ekonomik ilişkiler ise, ancak 1980'lerden sonra ivme kazanmaya başlamıştı. Türkiye, 1980'lerde ekonomi ve ticaretinin küreselleşme sürecine girmesiyle, ABD ile klasik ilişkisini yeni bir boyuta taşımak istediğini “yardım değil ticaret” sloganı ile ortaya atmıştır.⁵²² Bu dönemde ABD'nin üzerinde durduğu üç önemli konu vardır.

Birincisi, 29 Mart 1980'de anlaşmaya varılan fakat Savunma ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması'nın (SEİA) onaylanması meselesidir. İkincisi, Yunanistan'ın 14 Ağustos 1974'te Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesine NATO'nun kasıtlı olarak engel olmadığını düşünerek NATO'nun askeri kanadından çekilmesi olmuştu. Üçüncüsü ise, ABD'nin olası bir Sovyet yayılcılığına ve bölgesel krizler için kullanılmak üzere 1 Mart 1980'de Florida'da 200 bin kişilik Çevik Kuvvet adıyla kurduğu askeri gücün Türkiye'de

---

⁵²¹ Haydar Çakmak, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikası”, *Türk Yurdu Dergisi*, (277), 2010, s. 116.

⁵²² Yakup Beriş ve Aslı Gürkan, *Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler*, İstanbul: TUSİAD, 2002, s. 7.

gerektiğinde alt yapı ve lojistik destek almak için işbirliği antlaşması yapmak istemesidir.⁵²³

1969 Anlaşması'nın yürürlükten kaldırıldığı andan itibaren Amerikan hükümeti bu anlaşmanın yenilenmesi amacıyla yoğunçaba sarf etmişti. 1976'da bu konu temelinde imzalanan anlaşma, 1978 koalisyon hükümeti tarafından onaylanmamıştı. Türkiye, bu tarihlerde Sovyetlere yakın duruyordu ayrıca anlaşmada ABD tarafından taahhüt edilen 200 milyon doları hibe olmak üzere bir milyar dolarlık askeri yardım az bulunmuştu. Koalisyon hükümetinin istifası üzerine, Demirel başbakanlığında yeni bir koalisyon hükümeti kuruldu. Yeni hükümet, Amerika'nın çabalarına olumlu yanıt vermiştir. Böylece Mart 1980'de SEİA imzalanacak ve 1988'de yenilenecektir.⁵²⁴

SEİA, iki unsura dayanmaktadır. Birincisi, Türk ordusunun modernleştirilmesi ve Türk ekonomisine ABD'nin katkıda bulunması; ikincisi, Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ait tesislerden ABD'nin yararlanmasıdır. Ancak askeri yardımın Kıbrıs gelişmelerine bağlantılandırılması ve Yunanistan ile oluşturulan 7/10 oranı şartı, Türkiye'nin SEİA'dan istediğini elde edememesi ve anlaşmanın dengesizliği sonucunu getirmişti.⁵²⁵

ABD'nin bu dönemde çözümünü en çok istediği meselelerden birisi Yunanistan'ın NATO askeri kanadına geri dönmesidir. Türkiye'de 1972'ten beri iktidarda bulunan bütün sivil hükümetler Yunanistan'ın dönüşü için önemli bir taviz almadan geri dönüş vetosunu kaldırmayı kabul etmemişlerdir. NATO Avrupa Kuvvetleri Başkomutanı Bernard Rogers, 17 Ekim 1980'de Ankara'ya gelmiştir. Bu ziyaretinde kendi adıyla anılan "Rogers Planı" çerçevesinde Yunanistan'ın NATO'ya geri dönüşünü Kenan Evren ile görüşmüştü.

Rogers o günkü uluslararası durum ve sosyalist PASOK Partisi'nin altı ay sonraki seçimlerde iktidara geleceği, NATO'dan tamamen çıkacakları propagandası yaptıklarını, dolayısıyla Yunanistan'ın Batıdan uzaklaşacağı ve Sovyet nüfuz alanına girme ihtimalinin yüksek olduğunu söyleyerek Evren'i ikna etmişti. Evren ise, Rogers'a Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tutumuyla ilgili endişelerini dile getirmişti. Rogers da Yunanistan'ın Türkiye'ye karşı tutumunda olumlu değişiklik için, "Asker sözü veriyorum." diyerek ikna

⁵²³ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 300-301.

⁵²⁴ Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, s. 300-301.

⁵²⁵ Beriş ve Gürkan, a.g.e., s. 7.

etmiş ve yeni bir sorun çıkmaması için bu görüşmeden üç gün sonra Brüksel’de acilen NATO Savunma Planlama Konseyi’ni toplayarak 20 Ekim 1980’de Yunanistan’ın NATO askeri kanadına geri dönüşünü sağlamıştı.⁵²⁶

Türkiye, Yunanistan’ın NATO askeri kanadına geri dönüşü dışında başka kolaylıklar ve tavizler verilmenin mümkün olmadığını NATO yetkililerine ve ittifak üyelerine bildirmiştir. Türk hükümeti bu konuda şöyle demiştir: “Türkiye, tam bir yapıcı zihniyetle ve Yunanistan’ın NATO askeri kanadına bir an önce dönüşünü gerçekleştirebilme niyetiyle kendisinden beklenen azami kolaylığı ve anlayışı göstermiştir. Bundan sonra iş Yunanistan hükümeti ile NATO arasında çözümlenecektir.”⁵²⁷

ABD’nin yeni Başkanı Reagan, seçimden sonra yaptığı ilk basın toplantısında kendisine sorulan, “Türkiye’nin NATO müttefiki olarak Batı güvenliği içindeki yerini nasıl değerlendiriyorsunuz ve Türkiye’ye ekonomik ve askerî yardımı arttıracak mısınız?” şeklindeki soruya şöyle cevap vermiştir:

Bu konu seçim kampanyası sırasında yaptığımızdan daha fazla düşünme ve danışma gerektiren bir durumdur. Ancak hepimiz Türkiye’nin ve Yunanistan’ın önemini biliyoruz ve bu iki ülke arasındaki sorunların çözümünde ve durumun düzelmesinde yardımcı olabileceğimizi umuyorum. Bu iki ülke NATO’nun güneydoğu kanadıdır. Dolayısıyla bizim ulusal güvenliğimiz açısından da büyük önem taşımaktadır.⁵²⁸

Türk-Amerikan ilişkilerinde 1980’lerin önemli bir gelişmesi de Brzezinski⁵²⁹ Doktrini ve Çevik Kuvvet’in (Rapid Deployment Joint Task Force) oluşturulması sürecidir. Reagan, 1981 Ocak ayında Başkanlığı devraldığında İran’da İslami rejim egemen olmuş, CENTO dağılmış, SSCB Afganistan’ı işgal etmiş ve Yunanistan’da anti-Amerikancı seçim kampanyası ile Papandreu’nun PASOK’u seçimleri kazanmıştı. Aynı dönemde, askeri yönetim altındaki Türkiye ise, Amerika için istikrarlı bir müttefik görünümü çizmişti. Bu koşullarda Brzezinski, “Balkanlar’dan Pakistan’a uzanan bunalım kuşağında SSCB’nin artan etkinliği karşısında”, yeni bir strateji yaratılması gerekliliğini ortaya koymuştu. Bu strateji, ABD’nin Sovyet nüfuzunun artmasından çekindiği petrol

⁵²⁶ Çakmak, “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikası”, s. 116.

⁵²⁷ Nilüfer Yalçın, “Türkiye Rogers Planı Ötesinde Ödün Vermeyecek”, **Milliyet Gazetesi**, 18 Eylül 1980, s. 5.

⁵²⁸ **Aydın Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980), 6 Kasım 1980, s. 172.

⁵²⁹ Zbigniew Kazimierz Brzezinski ABD’de 1977-1981 yılları arasında Ulusal güvenlik yardımcılığı yapmıştır. Bkz. http://tr.wikipedia.org/wiki/Zbigniew_Brzezinski (29.11.2003 13.15).

bölgesindeki kontrolünü pekiştirmeye yöneliktir. Bu düşünce uyarınca Çevik Kuvvet, bir Doğu-Batı çatışması olasılığında, Basra Körfezi başta olmak üzere Orta Doğu'yu korumak gerekçesi ile oluşturulmuştu.

İran'dan sonra Çevik Kuvvet projesinde, Orta Doğu'da Doğu ve Batı arasındaki tampon bölge olan Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi özel bir önem kazanmıştı. Amerikalı askeri strateji uzmanı Prof. Albert Wohlstetter, SSCB'nin Doğu Anadolu'ya saldırmasının, Batı'nın Körfez petrolüne bağımlılığı dolayısıyla Avrupa'ya yapacağı bir saldırıdan çok daha vahim olacağını savunmuştu. Yeni stratejide Orta Doğu ve Körfez petrolünün savunması, bir şekilde NATO şemsiyesi altına sokulmaktadır. NATO üyesi olan Türkiye'nin önemi, bu anlamda Mısır ve İsrail ile karşılaştırıldığında daha da artmaktadır.⁵³⁰

ABD, bu proje gereğince Orta Doğu ve Kafkasya'ya yakın yerlerde bu sefer yeni askeri üsler değil, teçhizat depolama ve lojistik destekten oluşan tesislerin kurulmasını ve mevcutlarının geliştirilmesini talep etmişti. Böylece bu bölgelerde müdahale edilmesi gerektiğinde, Florida'daki birlikler hemen bölgeye nakledilecekler ve operasyonlar için ihtiyaçları olacak olan havaalanları, su, mühimmat ve yakıt depoları gibi tüm fiziki lojistik altyapıyı hazır bulacaklardır. Dolayısıyla ABD, buldukları ülkelerde tepki toplayan ve kendisine pahalıya malolan üslere bağımlı kalmayacaktır. Teoride iyi görülen bu projenin uygulanmasında bazı sorunlarla karşılaşmıştı.

İlk olarak, bu gücün ülke içi istikrarsızlıklar çıktığında da kullanılabileceği yolunda tartışmalar olmuş ve bu da bölge ülkelerini rahatsız etmişti. İkinci olarak; ilk kurulduğunda NATO savunma planlarının dışında tutulan Çevik Kuvvet'in komutanlığı, Reagan yönetimince Ocak 1981'de Florida'dan alınarak NATO'nun Avrupa Müttefik Komutanlığı'na bağlanmıştı. Böylece ABD, olası alan dışı müdahalelerini de NATO çerçevesi içine sokma konusunda, diğer müttefikleri tarafından kabul görmese de önemli bir adım atmıştı.⁵³¹

---

⁵³⁰ İlhan Uzgel, "ABD ve NATO ile İlişkiler: 1980-1990 Dönemi", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 2, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 46.

⁵³¹ Uzgel, a.g.m., s. 46.

Projeye büyük önem veren ABD, resmi ve gayri resmi nitelikli yetkilileriyle Türkiye'yi ikna etmek için yoğun çaba göstermeye başlamıştır. Birçok ünlü ABD'li uzman, Türkiye'ye gelip konferanslar vererek, Türkiye'nin bölgede oynayacağı rol ve SSCB'den kaynaklanan tehditlerin Türkiye için önemine dikkat çekmişler; hatta bu dönemde artışa geçen Ermeni terörünün de SSCB'nin Doğu Anadolu'yu Türkiye'den koparma çabasının bir parçası olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak 12 Eylül öncesindeki Ecevit ve Demirel hükümetleri, Çevik Kuvvet'e sağlanacak tesisler ve kullanma izinleri konusunda ABD'nin taleplerine sıcak bakmamışlardır. 12 Eylül sonrasında ABD baskılarını artırmış; ancak bu sefer de askeri yönetim, Türkiye'deki üslerin doğrudan Çevik Kuvvet tarafından kullanılmasına izin vermemiştir. Kenan Evren, NATO üyesi ülkelerin Orta Doğu'ya müdahale konusunda ortak bir karar almaları durumunda Türkiye'nin buna uyacağını, ancak tek başına bu tür bir rol üstlenmeyeceğini belirtmiştir.⁵³² Bu açıklamalara rağmen Askeri yönetim, Çevik Kuvvet'in depolama ve tesisler edinmesini bazı şartlar getirerek kabul etmiş ve 1982 Mutabakat Muhtırası (Memorandum of Understanding) ile bir anlaşmaya bağlamıştır.

Anlaşmaya göre Türkiye'de modernize edilecek olan 10 havaalanına ek olarak Muş ve Batman'da iki havaalanı daha inşa edilecekti. Ancak bunların kullanımı, NATO Anlaşması'ndan doğan yükümlülüklerle sınırlı kalınması ve NATO sorumluluk alanı dışında kalan bir Orta Doğu ülkesine müdahale için kullanılmaması şartına bağlanarak, yükümlülük dışı ve alan dışı kullanılmaları yasaklanmıştı. Ayrıca malzeme, silah, cephane ve yakıtın sevkiyatı veya depolanmasının ancak Türkiye'nin onayı ile yapılması ve bu üslerden gerçekleştirilecek hava harekâtlarının hem Türkiye hem de NATO tarafından (dolayısıyla NATO üyesi tüm ülkeler tarafından da) onaylanmış olması şartları getirilmişti. Bu tesisler, ABD'nin 1991 yılındaki Birinci Körfez Harekâtı'nda önemli bir rol oynayacaktı.⁵³³

Bu sıralarda ABD Savunma Bakanlığı'na rapor halinde sunulan Wohlstetter Doktrini, SSCB'nin Körfezdeki bunalımdan yararlanmasını önlemek için Türkiye'den Pakistan'a kadar bir İslam kuşağı oluşturulmasını önermiş; bu kuşağın da hem birbirleri ile hem de Çin ile ilişkilerinin geliştirilmesinin teşvik edilmesi gerektiğini belirtmişti.

⁵³² Mustafa Kayar, **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, 1. Baskı, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2003, s. 144.

⁵³³ Uzgel, a.g.m., s. 48.

Raporda, radikal İslam da ABD için tehdit sayılmıştı. Bu çerçevede 12 Eylül askeri müdahalesi sonrasında Türkiye'ye yardım edilmeye başlanmıştı. İslam Kuşağı Doktrini'ne (Wohlstetter Doktrini) paralel biçimde askeri müdahale sonrası Devlet Başkanı Kenan Evren, gezilerin önemli bir bölümünü Suudi Arabistan, Körfez devletleri, Mısır, Tunus ve Pakistan gibi ülkelere gerçekleştirmişti. ABD de bu açılımı teşvik etmiştir. Böylece Türk-Amerikan ilişkileri iyi bir döneme girmişti.⁵³⁴

1983-1989 arasında Turgut Özal'ın başbakanlığında Türk-Amerikan ilişkileri altın çağını yaşamıştı. Gerek Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler, gerekse Türkiye'nin geçirdiği ekonomik dönüşüm, her iki tarafın da birbirine duyduğu ihtiyacı artırmıştı.

3.4.2. Yunanistan ile İlişkiler

Türkiye ve Yunanistan, Lozan Barış Antlaşması'ndan kalan sorunların çözümüyle birlikte, ilk defa 1950'li yılların ortalarında, Kıbrıs sorunu ile karşı karşıya gelmişler ve 1960'lı yıllarda Ege Denizi kaynaklı meselelerle uğraşmaya başlamışlardır. Türkiye ile Yunanistan arasında, 1980'lerden sonra başka sorunlardan da bahsetmek mümkündür. Bunların; Yunanistan'ın, Türkiye aleyhine faaliyet gösteren terör örgütlerine verdiği destek, ikili sorunları Avrupa Birliği platformuna taşınması, Yunan lobilerinin Türkiye aleyhtarı faaliyetlerini söylemek mümkündür. Bunlar Türkiye için çözüm bulunması gereken önemli meselelerdir. Çünkü bazıları Türkiye'nin kalkınmasını engellerken, bazıları uluslararası arenada güç durumda kalmasına neden olmaktadır.

12 Eylül'ün hemen arkasından ABD Büyükelçisi ve Rogers Türkiye'ye gelerek Yunanistan'ın NATO'ya dönmesine onay verilmesini istemiştir. Türkiye, ise Yunanistan NATO'ya dönerken önce sorunların çözülmesini, sonra onay verilmesini planlanmıştı. ABD'nin ısrarları sonucu Evren büyükelçiye, "NATO başkumandanı asker sözü versin sorunu çözelim." demiştir. NATO başkumandanının gelip Evren'e asker sözü vermesi ile Yunanistan NATO'ya dönmüştü.⁵³⁵ Genelkurmay'da hazırlanan bir raporda daha da ileri

⁵³⁴ Beriş ve Gürkan, a.g.e., s. 8.

⁵³⁵ Kâmil Karavelioğlu, **Bir Devrim İki Darbe**, İstanbul: Gürer Yayınları, 2007, s. 306-309.

gidilerek Türkiye ile Yunanistan'ın bir federasyon çatısında birleşebilecekleri dile getirilebilecekti.⁵³⁶

3.4.2.1. Kıbrıs Sorunu

16 Ağustos 1960'ta taraflar arasında imzalanan Garanti ve İttifak Anlaşmaları ile Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşu kabul edilmişti.⁵³⁷ 1974 yılına kadar meydana gelen olaylar dikkate alındığında kabul edilen Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın giderek temel amacından saptığı gözlenmektedir. Rumlar'ın Enosis çabaları bu süre içinde hiç azalmadan devam etmişti. Bu nedenle Rumlar'ın 1960 yılından 1974 yılına kadar olan süreyi Enosis'i gerçekleştirmek için bir geçiş dönemi olarak değerlendirdikleri söylenebilir.⁵³⁸

3 Haziran 1968 tarihinde Denктаş ile Rum temsilci Glafkos Klerides arasında, Kıbrıs sorununa barışçı bir çözüm bulunması amacıyla, BM Genel Sekreteri'nin girişimleri sonucunda ve Genel Sekreter Kıbrıs Özel Temsilcisi B. F. Osorio-Tafall'ın da katıldığı toplumlararası görüşmeler başlamış, ancak 20 Eylül 1971 tarihinde tıkanıklığa uğramıştı. Bu tarihin, 1967'de Ada'dan ayrılmak zorunda kalan Grivas'ın gizli olarak tekrar geliş yılına denk gelmesi oldukça dikkat çekicidir.

Toplumlararası görüşmeler, 8 Haziran 1972'den itibaren BM Genel Sekreteri'nin çabaları doğrultusunda genişletilmiş görüşmeler olarak yeniden başlamış ve 1974 Temmuz ayında Makarios ile Grivas taraftarları arasındaki çekişmeler nedeniyle son bulmuştu.⁵³⁹ Papadopoulos yönetimi, 1973 Kasım'ında, 1963-1964 yıllarında Kıbrıs'ta Milli Muhafız Ordusu'nda görevli bulunduğu sırada Makrios'a "Kıbrıslı Türklere karşı Ada'nın her yerinde aniden saldırıya geçerek, Türkleri yok etmeyi" öneren İoannides önderliğindeki bir başka subaylar grubu tarafından devrilmişti. 15 Temmuz günü, Kıbrıs'ta EOKA-B tarafından bir darbe düzenlenmiş, Makarios kaçarak İngiliz üslerine sığınmış, Malta

---

⁵³⁶ Yaşar Okuyan, **O Yıllar 12 Eylül'den Anılar, Mektuplar ve Belgeler**, İstanbul: Doğan Kitap, 2010, s. 163.

⁵³⁷ "Kıbrıs Bağımsız Oldu", **Milliyet Gazetesi**, 16 Ağustos 1960, s. 1.

⁵³⁸ Faruk Sönmezoğlu, **Türkiye-Yunanistan İlişkileri & Büyük Güçler, Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar**, İstanbul: Der Yayınları, 2000, s. 81.

⁵³⁹ Aydoğdu, a.g.e.,s. 120-121.

üzerinden İngiltere'ye geçmiş ve Cunta'nın seçtiği Nikos Sampson Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'ni ilan ederek Cumhurbaşkanı olmuştur.⁵⁴⁰

Türkiye bu gelişmeyi, hukuk dışı bir askeri yönetimin kurulması olarak değerlendirmiş ve Ada'da bozulan düzenin yeniden sağlanması amacıyla garantör devlet hakkını kullanarak müdahale kararını almıştı. Başbakan Bülent Ecevit, Sampson darbesini öğrendikten sonra seyahatini yarıda keserek Ankara'ya dönmüş, parti önderleriyle görüşmüş, MGK ve Bakanlar Kurulu toplanmış, hükümet Garanti Anlaşması'nın işletilmesine karar vermişti.⁵⁴¹ Ada'ya çıkarma harekâtı kararı, 15 Temmuz 1974 gecesi alınmıştı. Öte yanda Makarios, BM'ye başvuruda bulunarak darbenin arkasında Atina'nın olduğunu ileri sürmüş ve Yunanistan'ı şikâyet etmişti.⁵⁴²

Londra ve Zürih Anlaşmaları'na göre, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü ve anayasal düzenini garanti altına alan devletler bu tecavüz karşısında yıkılmak istenen düzeni yeniden kurmakla sorumludur. Ada ile ilgili yapılan bu değerlendirmeler hukuki boyuttadır. Ancak duruma tamamen kontrol altına almadan harekete geçmeyecek olan Enosis'çiler, ilk fırsatta Kıbrıslı Türklere baskılara başlamışlardır.⁵⁴³ Türkiye'nin kesin tavrı karşısında ABD devreye girerek, Dışişleri Bakan Yardımcısı Joseph Sisco'yu Ankara ve Atina'ya göndermişti. Joseph Sisco, Türkiye'nin taleplerini İoannides'e aktarmış, ancak soruna herhangi bir çözüm getirilememiştir.⁵⁴⁴

TSK, 20 Temmuz 1974 günü sabah saatlerinde Barış Harekâtı'nı başlatmıştı. Girne'nin batısına çıkarılan Türk birlikleri, Lefkoşa'nın kuzeyine indirilen birliklerle temas kurmuş ve Türkiye, 20-22 Temmuz tarihleri arasında gerçekleştirdiği harekât sonrasında elde ettiği bölge ile Türklerin güvenlik kaygılarının giderilmesini siyasal ve diplomatik yollarla sağlayabileceğini düşünerek, 23 Temmuz 1974'te BM'nin ateşkes çağrısına uymuştu.

---

⁵⁴⁰ Gürel, a.g.e., s. 63.

⁵⁴¹ Yavuzalp, a.g.e., s. 158-160.

⁵⁴² Hamza Eroğlu, "Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni Yaratan Tarihi Süreç (1940-1983)", Hüseyin Gökçekuş (Ed.), **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Ve Geleceğe İlişkin Vizyonu Konulu Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı**, KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 118.

⁵⁴³ "Müdahaleden Önce Ültimatom", **Hürriyet Gazetesi**, 17 Temmuz 1974, s. 1.

⁵⁴⁴ Erol Mütercimler, **Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı**, İstanbul: Arba Yayınları, 1998, s. 147-152.

20 Temmuz 1974 Harekâtı'nı Rauf Denktaş Hatıralarında şöyle anlatmıştır:

Bugün, bu anda kahraman Türk Silahlı Kuvvetleri Kıbrıs'ın her yanında havadan ve denizden çıkarma yapmaktadır. Gazanız mutlu olsun. TSK'nın bugün başlatmış olduğu harekât, bağımsızlığımızın garantörü olarak 1960 Antlaşmaları'nın Anavatan'ımız Türkiye'ye vermiş olduğu meşru hak ve yetkilere dayanmaktadır. Bu bir istila değildir. Kıbrıs'ın bağımsızlığını, ülke bütünlüğünü ve güvenliğini yeniden tesis etmek için girişilen ve sadece bu gayeye matuf sınıflı bir polis harekâtıdır. Bu müdahalede, devamlı surette dost geçinmek istediğini ve bağımsızlığımızın müşterek koruyucusu olan Rum toplumuna karşı girişilmiş bir harekât değildir. Tam aksine, hak ve hürriyetleri, Yunanistan'daki Cunta adına ellerinden zorbalık ve silah zoru ile alınmış Rum halkını meşru hak ve hürriyetlerine kavuşturmak, başlarına konmuş olan Cunta yanlarını bertaraf etmek ve meşru hükümeti kurmaktır. Bu nedenle Kahraman Türk ordusu meşru harekâta devam ederken, nerede olursanız olun, Rumlara karşı herhangi bir tedbire tevessül etmemenizi rica ederim. Zafer, bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin savunucusu tüm Kıbrıslıdır.⁵⁴⁵

İlk harekât ile Sampson yönetimi çökmüş ve Kıbrıs Rum Temsilciler Meclisi Başkanı Glafkos Klerides Rum toplumunun önderliğine getirilmişti. İlk Barış Harekâtı sonrasında ABD tarafından çatışmaların yeniden başlamasını önlemek maksadıyla başlatılan diplomatik girişimler ve BM Güvenlik Konseyi'nin 353 sayılı, Kıbrıs'ta anayasal düzenin yeniden kurulması için Türkiye, İngiltere ve Yunanistan'ın görüşmelere başlamasını içeren kararı gereği, 25 Temmuz 1974'te Cenevre'de ABD, SSCB ve BM'nin gözlemci olarak katıldığı görüşmeler başlamıştır. 25 Temmuz'da yapılan ilk konferansta taraflar çok az konuda görüş birliğine varmışlar, ateşkes koşullarına uyulacağı teminatını vermişler ve Yunan kuvvetlerinin Türk bölgelerinden çekilmesine karar vermişlerdir.

Kıbrıs'ın yeni statüsü ile ilgili girişimlerin başladığı günlerde iki süper devletin Amerika ve Sovyetler Birliği'nin takınacakları tavır çok önemlidir. Amerika Kıbrıs yüzünden NATO'nun güney kanadını çökertecek bir Türk-Yunan Savaşı'nı önlemek çabasıdadır. Sovyetler Birliği açısından da durum NATO ile ilgilidir. Kıbrıs'taki İngiliz üslerinden rahatsız olan Moskova, Ada'nın her tarafını NATO üssü haline getirebilecek gelişmelere karşı koymaya çalışmaktadır. İki ülke son Kıbrıs olayları çıktığından beri Türkiye'ye karşı çok dikkatli bir politika izlemektedir. Türkiye'nin iki ülke karşısında takınacağı tavır ise kendi haklarımızı gerçekleştirmek üzere onlardan yararlanmak yolunda olmalıdır.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Rauf Denktaş, **Elli Yıllık Hikâyesi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2000, s. 387-388.

⁵⁴⁶ "Kıbrıs, Süperler ve Türkiye", **Milliyet Gazetesi**, 4 Ağustos 1974, s. 5.

8-13 Ağustos tarihlerinde yapılan Cenevre Konferansı'nın ikinci basamağında, Kıbrıs Türkleri'ni temsil eden Rauf Denktaş, federal yapı içerisinde iki kesimli otonom bölgelerin oluşturulacağı yeni bir anayasa talep etmiş, Türk Dışişleri Bakanı Turan Güneş ise, kendi ismiyle anılacak, altı bölgede Türk Kantonları'nın oluşturulmasını önermişti. Ada'nın %30'unun Türklere bırakılmasını öngören söz konusu iki teklif de, Kıbrıslı Rum temsilci Glafkos Klerides tarafından reddedilmişti. 13 Ağustos'da görüşmelerdeki tansiyon yükselmiş ve 14 Ağustos'da herhangi bir neticeye varılmadan sona ermiştir. Rum tarafının Cenevre'de yayınlanacak ortak deklarasyona, Türklere uluslararası camia tarafından yapılacak baskıları düşünerek, zaman kazanma amacıyla imza atmayı geciktirmesi ilk konferans sonrasında varılan uzlaşma çerçevesinde Yunanistan desteğindeki Milli Muhafız Ordusu Kuvvetleri'nin Türk bölgelerinden çekilmemesi, bu süre zarfında silahlanmaya devam ederek mayın döşeme faaliyetleri, 14 Ağustos 1974 günü başlayan ikinci harekâtın temel nedenleri olmuştu.

İkinci harekât ile bugünkü Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin topraklarını oluşturan bölge denetim altına alınmış, 16 Ağustos 1974'te ateşkes ilan edilmiş ve taraflar buna uymuşlardır.⁵⁴⁷ Türkiye tarafından gerçekleştirilen ilk müdahale uluslararası kamuoyu nezdinde haklı bulunarak sessiz kalınırken, ikinci müdahale tüm dünya devletleri ve uluslararası örgütler tarafından kınanmıştı.⁵⁴⁸ Ancak ABD, harekât karşısında, Türkiye'ye yönelik silah ambargosu uygulamakla beraber, olumsuz yönde resmi bir politika gütmeyerek, Barış Harekâtı ile Kıbrıs'ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünün ihlal edildiğine yönelik herhangi bir açıklamada bulunmamıştı.⁵⁴⁹ Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar ABD'nin bu tavrını, Türkiye yanlısı olarak değerlendirmişler ve Kıbrıs'ta, ABD'ye karşı yapılan gösterilerde Lefkoşa Büyükelçisi Roger Davies'i öldürmüşlerdir. Kıbrıs Barış Harekâtı, Yunanistan'da Cunta'nın iktidarı kaybetmesine ve demokrasinin yeniden dogmasına sebep olmuştur. Fransa'da sürgünde bulunan Konstantin Karamanlis harekât sonrasında Yunanistan'a dönerek demokratik hükümeti kurmuştu.⁵⁵⁰

Yunanistan, Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi sonrasında Trakya sınırına asker yığmasına rağmen, Türkiye ile savaşı göze alamamış ve Barış Harekâtı'nı, NATO'nun

⁵⁴⁷ Aydoğdu, a.g.e., s. 143.

⁵⁴⁸ Hüner Tuncer, **Kıbrıs Sarmalı-Nasıl Bir Çözüm?**, Ankara: Ümit Yayıncılık, 2005, s. 111.

⁵⁴⁹ Nasuh Uslu, **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 301.

⁵⁵⁰ Süleyman Koç, **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık İnceleme Araştırma Dizisi, 2005, s. 236.

askeri kanadından çekilerek protesto etmekle yetinmişti.⁵⁵¹ Oluşturulan yeni düzen çerçevesinde Türkiye, bundan böyle Ada'daki mevcut durumun “iki toplumlu ve iki bölge” coğrafi federasyona dayalı olarak değerlendirilmesi savını benimseyerek, 1960 Anlaşmaları çerçevesinden ziyade 1974'ten sonra ortaya çıkan fiili durum temelinde çözüm arayışına yönelmişti.⁵⁵² Kıbrıs Türk toplumu, Barış Harekâtı sonrasında kendisini, Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi ismi altındaki idari yapıyla yönetmişti. Ancak bu yapının Kıbrıslı Türkler'in ihtiyaçlarını gidermemesi neticesinde, 13 Şubat 1975'te Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) ilan edilmişti. KTFD'nin ilanı 12 Mart 1975'te, BM Güvenlik Konseyi kararı ile kınanmış ve iki toplumun eşitlik temeli üzerinde müzakerelere devamı öngörülmüştür. BM Genel Sekreteri'nin, 28 Nisan 1975'te, iyi niyet girişimi çerçevesinde hayata geçirdiği görüşmelerin ilk etabı, 3 Mayıs'ta başlamış, 5 Haziran'da ikinci tur olarak devam etmişti.

Denktaş'ın, 9 Ocak 1977'de, Makarios'a gönderdiği mektup sonrasında başlayan görüşmeler, 12 Şubat 1977'de BM Genel Sekreteri'nin gözlemciliği altında imzalanan dört maddelik Doruk Anlaşması'yla⁵⁵³ sonuçlanmıştı. Makarios, söz konusu anlaşmayı imzalamış olması nedeniyle, halefi Spiros Kipriyanu tarafından ciddi anlamda eleştirilmişti.⁵⁵⁴ 31 Mart-7 Nisan 1977 tarihleri arasında, Viyana'da Denktaş ile Makarios yeniden bir araya gelmişler, ancak doruk anlaşmasında yer alan iki bölgelilik konusundaki farklı görüş ve yorumları sebebiyle uzlaşmaya varamamışlardır. Makarios'un, 1977 yılı Ağustos ayı başındaki vefatı sonrasında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) liderliğini Kipriyanu üstlenmiştir. BM Genel Sekreteri'nin gözlemciliği altında, 19 Mayıs 1979'da, Denktaş ile Kipriyanu bir araya gelerek “10 Nokta Anlaşması”nı imzalamışlardır.⁵⁵⁵ Rum tarafının, 15 Haziran 1979 tarihinde, yapılan toplumlararası görüşmelerde Türk tarafına yönelik ambargoyu kaldırmayarak, 10 Nokta Anlaşması'nın altıncı maddesini ihlal etmesi ve iki bölgeliliğe ilişkin prensibi kabul etmemesi temelinde sonuca ulaşmak mümkün olmamıştı.

---

⁵⁵¹ Gürel, a.g.e., s. 65.

⁵⁵² Gülcan, a.g.m., s. 144 -145.

⁵⁵³ Doruk Anlaşması'nın maddeleri için bkz. Anıl Çeçen, **Kıbrıs Çıkmazı**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2005, s. 268.

⁵⁵⁴ Rauf Denktaş, **Kıbrıs Girit Olmasın**, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s. 48-50.

⁵⁵⁵ Tuncer, a.g.e., s. 115-116. ; 10 Nokta Anlaşması'nın maddeleri için bkz. Çeçen, a.g.e., s. 269.

19 Mayıs 1979 tarihli Denктаş-Spyros Kyprianu Anlaşması, Denктаş- Makarios Anlaşması'nı esas almakta ve BM'nin Kıbrıs'la ilgili kararlarının ışığı altında, anayasa ve toprak meselelerini kapsamlı bir şekilde incelemeyi öngörmekteydi. Kıbrıs'ın başka bir devletle birleşmesi reddedilmekte, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü ve bağlantısızlığının korunması anlaşmada yer almaktadır. Güvenlik Konseyi tarafından da uygun görülen bu anlaşma, 15 Haziran 1979 tarihinde toplumlararası görüşmelere konu oldu. Ancak taraflar arasında çıkan uyuşmazlık, görüşmelerin bir türlü sonuca ulaşmasına imkân vermemişti. Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ta bir merkez Bankası kurması ve TL'nin de resmi para olarak kabul edilmesi Kıbrıs Rumları'nın Güvenlik Konseyi'ne şikâyet etmesine neden oldu.⁵⁵⁶

Rum Kesimi, 1980 sonrasında sorunu uluslararası platforma çekme çabalarına hız vermiştir. 9 Ağustos 1980'deki uluslararası görüşmelerde, Türk tarafı halklar arası eşitlik ve iki kesimlilik ilkelerinin dile getirilmesi çerçevesinde, BM Genel Sekreteri Kurt Waldheim'in önerilerini hemen kabul etmiş, ancak Rum tarafı iki toplumluluğu benimsemesine rağmen iki kesimliliği reddetmişti. Söz konusu görüşmeler, 1983 yılı Nisan ayına kadar devam etmiş ve Rumlar'ın, Türkleri kendilerine eşit bir toplum olarak görmeyi kabul etmemeleri çerçevesinde netice alınamayarak son bulmuştu. Belirtilen süre zarfındaki görüşmelerde, Türk tarafı iyi niyet göstergesi olarak topraklarının %30'lara kadar indirilmesini içeren çeşitli tekliflerde bulunmuş, ancak Rumlar, Türk tarafının, sunulan önerileri eninde sonunda kabul etmeyeceği düşüncesi içerisinde hareket ederek zaman kazanma politikası gütmüşlerdi.⁵⁵⁷

GKRY, 1983'te tek yanlı olarak sorunu BM Genel Kurulu'na götürmüştü. Genel Kurul tarafından, 13 Mayıs 1983'te alınan 253 sayılı karar ile Ada'daki işgalci güçlerin çekilmesi, mültecilerin eski yerlerine dönmeleri ve meselenin çözümü için uluslararası konferansın toplanması talep edilmişti. Yunanistan'ın görüşlerini destekler nitelikteki bu karar sonrasında, Türk tarafı görüşmelere katılmayı reddetmişti.⁵⁵⁸ Söz konusu kararın, büyük oranda, BM Güvenlik Konseyi'nin, İsrail ve Mısır'ın saldırgan tavırları karşısında, 22 Kasım 1967'de kabul ettiği 242 sayılı, "Savaş yoluyla toprak alınması kabul edilemez." ilkesi çerçevesinde verildiğini söylemek mümkündür. Ancak, Kıbrıs meselesindeki

⁵⁵⁶ Eroğlu, a.g.m., s. 130-131.

⁵⁵⁷ Aydoğdu, a.g.e.,s. 169.

⁵⁵⁸ Gülcan, a.g.m., s. 145.

gelişmelerin, bu ilkeyi oluşturan gerçeklerden tamamen farklı olduğunun göz ardı edilmesi ve Türkiye'nin bu yöndeki girişimlerinin önemsenmemesi, Kıbrıslı Türkler'in, haklı olarak, bundan böyle görüşmelere katılmama politikası benimsemelerine sebep olmuştu. Diğer yandan Türk toplumu aleyhine alınan bu karar sonrasında, Rum Kesimi ve Yunanistan, Türk toplumunun uzlaşmaz olduğu söylemi ile uluslararası alanda destek bularak siyasi açıdan güçlenmişti.

Kıbrıs Rum toplumunun, tüm dünyanın tanıdığı bir devlet olmanın verdiği hareket serbestisi içinde, uzlaşmaz taraf konumunu devam ettirmesi nedeniyle, Kıbrıs Türk toplumu, kendi kaderini tayin etme hakkını kullanarak, KTFD Meclisi'nin oy birliği neticesinde, 15 Kasım 1983 tarihinde, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ilan edilmişti. Bağımsızlık bildirisinde yine iyi niyet göstergesi olarak “iki kesimli federal bir çözüme taraftar olunduğu” açıklanmıştı.⁵⁵⁹

Türkiye’de ise Bakanlar Kurulu kararıyla, KKTC’nin Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmasına karar verildi. Dışişleri Bakanı İltis Türkmen şöyle demiştir:

Bundan sonra dikkatlerimizi barışçı bir çözüm çabalarına çevirmeliyiz. İlgili bütün hükümetlerin bu alanda yardımcı olmalarını temenni ediyoruz. Türkiye her zamanki gibi BM Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonunu desteklemeye devam edecektir. KTFD'ye daha önce yaptığımız ekonomik yardımlar bu seferde KKTC'ye devam edecektir. Yabancı ülkelerden yardım alan tek ülke KKTC değildir. Kıbrıslı soydaşlarımıza mutlu bir gelecek dileriz.

Kıbrıs'ın bağımsız olmasını ise dünya büyük bir şaşkınlıkla karşılamıştır. ABD, “Biz tanımıyoruz. Kimse bu idareyi tanımasın.” derken, İngiltere, “Kararı şiddetle kınıyoruz. Tek meşru güç Rum yönetimidir.” demiştir.⁵⁶⁰

3.4.2.2. Ege Denizi Sorunları

Ege Denizi, hemen hemen her yönüyle, Türk-Yunan ilişkilerindeki başlıca sorunlardan birini teşkil etmektedir. Tarafların, Ege'deki ikili sorunların neler olduğu

⁵⁵⁹ Denktaş, **Elli Yıllık Hikâyesi**, s. 63-71.

⁵⁶⁰ “Türkiye Yeni Türk Devletini Tanıdı”, **Son Havadis Gazetesi**, 16 Kasım 1983, s. 1-7.

yönündeki farklı görüşleri ile bunların çözüm yöntemindeki anlaşmazlıkları ise, Ege kaynaklı meselelerin listesini çoğaltarak derinleştirmektedir.⁵⁶¹

Ege Denizi'nde, 1923 Lozan Antlaşması ile kurulan denge, 1930'lu yılların başında Yunanistan'ın tek taraflı uygulamaları ile değişmeye başlamış, fakat açıkçası iki ülke ilişkilerinin mevcut durumu ve özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliğinden hissedilen tehdit nedeniyle Türkiye'yi rahatsız etmemiştir. Ancak, 1970'li yıllara gelindiğinde Ege ile ilgili görüş ayrılıkları bu denize ilişkin olarak iki devlet arasında ciddi bir çıkar çatışmasına neden olmuştur.⁵⁶²

Yunanistan, Doğu Ege Adaları'nı 1960'ların başından itibaren uluslararası anlaşmalara aykırı olarak yeniden silahlandırmıştır. Türkiye, bu durumu ilk olarak 1964'te Yunanistan'ın dikkatine sunmuş ve 29 Haziran 1964'te bir nota vererek Rodos ve İstanköy'de yapıldığı belirtilen tahkimata, antlaşmalara uyularak son verilmesi istenmiştir.⁵⁶³ Yunanistan ise, 1 Temmuz 1964'teki cevabi notasında anlaşmalara uyduğunu ve söz konusu Adalar'da tahkimat yaptığını kabul etmemiştir.⁵⁶⁴ Yunanistan, 1974 yılından sonra adaları yeniden silahlandırma faaliyetlerine gerekçe olarak ileri sürdüğü tezlerine, Ege'deki "Türk tehdidini" de eklemiş ve meşru savunma hakkını dile getirmiştir. Bunu da, BM Anayasası'nın saldırıya uğrayan ya da saldırı tehdidinde maruz kalan devletlere "meşru müdafaa" hakkı tanıyan 51. maddesine dayandırmıştır.⁵⁶⁵ Ayrıca, 1974 yılından sonra, silahlandırma faaliyetlerini inkâr etme yoluna gitmemiştir. Bu noktada, Türkiye'nin Ege Ordusunu 4. Ordu'yu⁵⁶⁶ Adaları silahlandırma gerekçesi olarak göstermektedir. Fakat gözden kaçırılmaması gereken husus, Ege Ordusu'nun, silahlandırma faaliyetlerinin başlamasından sonra kurulmuş olduğudur.

Yunanistan 1974 Kıbrıs bunalımından sonra ve 1980'lerde özellikle Limni konusunda silahlandırma olgusunu açıkça ilan edip savunmaya başlamıştır. Papandreu'nun Limni için özel olarak, Adalar'ın tekrar silahlandırılması konusu için de genel olarak

---

⁵⁶¹ Şule Kut, "Türk Dış Politikası'nda Ege Sorunu", Faruk Sönmezoğlu (Ed.), **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 2004, s. 507.

⁵⁶² Gürel, a.g.e., s. 66.

⁵⁶³ Kut, a.g.m., s. 507.

⁵⁶⁴ Gürel, a.g.e., s. 69.

⁵⁶⁵ Kut, a.g.m., s. 512-513.

⁵⁶⁶ Bu ordu NATO kuvvetlerine bağlı değildir.

izlediği yol, önce Limni'yi sonra da diğer adaları silahlandırmış bir Yunanistan'ı durumda NATO savunma stratejisine dâhil etmekte. Böylece bu adaların yeni durumu NATO'ya, dolayısıyla bu örgüte üye olan Türkiye'ye kabul ettirilmiş olacaktı. Nitekim en azından o zamanki NATO Başkomutanı General Rogers'ın (12 Eylül yönetimini “ikna ederek” Yunanistan'ın NATO askeri yapısına geri dönmesini sağlayan Amerikan generali) bu öneriyi “Boğazlardan sonra SSCB'ye karşı ikinci bir savunma hattı” olarak algıladığı bilinmektedir.⁵⁶⁷

PASOK'un 1981'de iktidar olmasıyla birlikte Yunanistan, Dogu Ege Adaları'nın silahlandırılmasına ayrı bir önem vermişti. Bu çerçevede, Limni Adası'nın, “NATO savunma hattı projesine dâhil edilmesi” kavramı gibi muğlak taktiklere başvurarak, Ada'nın silahlı halinin NATO'ya tescil ettirilmesini amaçlamış ve bu maksatla, defalarca Limni'deki askeri tesisleri ve kuvvetlerini NATO'nun hizmetine tahsis ettiğini açıklamıştı. Limni'nin, Ege'de yapılacak NATO tatbikatlarına dâhil edilmemesi halinde tatbikatlara katılmayacağını duyurmuştu.⁵⁶⁸

Türkiye ve Yunanistan arasında Ege'de yaşanan sorunlardan bir diğeri kıta sahanlığı sorunudur. Türkiye ve Yunanistan arasındaki Ege kıta sahanlığı anlaşmazlığı 1970'li yılların ortalarında başlamıştı. Öncesine bakıldığında Yunanistan Ege'de kendisine ait olarak gördüğü kıta sahanlığı üzerinde 1959'de petrol aramaya başladı. 1972'de Taşoz de petrol olma olasılığı ortaya çıkınca Türkiye'de harekete geçti.⁵⁶⁹

Türkiye, Anonim Ortaklığı (TPAO)'na, 18 Ekim 1973'te Ege Denizi'nde Türk karasuları dışında 27 petrol arama ruhsatı verdi. Yunanistan TPAO'ya verilen bu ruhsatı nota vererek protesto etti. Türkiye 27 Şubat 1974 tarihli notasıyla bu protestoyu reddetti. 29 Mayıs 1974'te Çandarlı Araştırma Gemisi'nin bu sularda petrol araması üzerine Yunanistan yeni bir notayla tekrar protesto etti. 27 Ocak 1975'teki notasıyla sorunun Uluslararası Adalet Divanı'na götürülmesi talebinde bulunmuştu. Türkiye ise sorunun barışçıl yollarla iki ülke arasında anlaşmayla çözülebileceğini belirtmişti. Eğer bir çözüm

---

⁵⁶⁷ Baskın Oran, **Yunanistan'ın Lozan İhlalleri**, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi Yayınları, 1999, s. 90.

⁵⁶⁸ Kut, a.g.m., s. 513.

⁵⁶⁹ Fırat, “Yunanistan'la İlişkiler”, s. 752.

sağlanamazsa ilke olarak birlikte Adalet Divanı'na gidilmesi gerektiğini bildirmişti.⁵⁷⁰ İki devlet arasında yürütülen görüşmelerde bir sonuca varılamaması üzerine ve Türkiye'nin Maden Teknik Arama Sismik 1 gemisine Ege Denizi'nde araştırma yapma yetkisi verdiğini açıklaması üzerine Yunanistan tek taraflı olarak 7 Ağustos 1976 da Lahaye Adalet Divanı'na başvurmuştu.⁵⁷¹

Güvenlik Konseyi, 25 Ağustos 1976'da aldığı 395 sayılı kararla, Türkiye ile Yunanistan arasında tercih yapmaktan kaçınmış, tarafların sorunu doğrudan görüşmeler yoluyla çözümlenmeleri tavsiyesinde bulunarak, Uluslararası Adalet Divanı'nın olası katkılarına dikkate almaya davet etmişti. Divan'ın kararı sonrasında, ABD'nin de etkisiyle, iki ülke Dışişleri Bakanları New York'ta bir araya gelmiş ve kıta sahanlığının sınırlandırılması için görüşmelere başlanılmasını uygun bulmuşlardır. Bu çerçevede, 2-11 Kasım 1976 tarihleri arasında uzmanlar düzeyinde iki ülke teknik heyetlerinin katıldığı Bern müzakereleri yapılmıştı.⁵⁷²

Bern Anlaşması'ndan sonra devam eden heyetler arası görüşmelerde, Yunanistan ilk olarak Ege Kıta Sahanlığı sınırının Anadolu Kıtası önündeki Yunan Adaları ile Anadolu arasında çizilmesini önermiş, daha sonra bu fikrini değiştirerek adaların Ege Denizi'ne açılan kıyılarından başlamak üzere Ege'nin %8'ini kapsayacak bir bölge teklif etmişti. Yunanistan'ın, eşit bölüşüm ilkesini benimseyen ve bu çerçevede sınırlandırmanın Ege'nin ortasından başlaması görüşünü savunan Türkiye'ye, kabul edemeyeceği öneriler sunması görüşmelerden sonuç çıkmamasına sebep olmuştur.⁵⁷³ İki ülke Başbakanları, 10-11 Mayıs 1978'de Montreux'de bir araya gelmişler, ancak ne sorunun özü ne de izlenecek yöntem konusunda uzlaşmaya varmışlardır.

Yunanistan'da PASOK'un iktidar olmasıyla hükümeti kuran Andreas Papandreou'nun, Türkiye'ye karşı yönelik sert tutumu görüşmelerin kesilmesine sebep olmuştur. Öte yandan, Uluslararası Adalet Divanı'nın verdiği karara bakılırsa; Türkiye, Divan'ın yetkisine itiraz etmiş, Yunanistan gibi özel (ad hoc) yargıç atamamış ve duruşmaya da katılmamıştı. Sadece, 10 Ekim 1978'de, Divan'ın davaya bakmakla yetkili

⁵⁷⁰ Nevin Toluner, **Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi**, 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1996, s. 248.

⁵⁷¹ Fırat, "Yunanistan'la İlişkiler", s. 754.

⁵⁷² A. Suat Bilge, **Büyük Düş, Türk Yunan Siyasi İlişkileri**, Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2000, s. 237.

⁵⁷³ Bilge, a.g.e., s. 238.

olduğu Yunan görüşünü çürütmek üzere bir mektup sunmuştu. Bu gelişmeler çerçevesinde, Divan, 19 Aralık 1978’de davaya bakmakla yetkili olmadığını içeren bir açıklama yapmıştı.

Divan, söz konusu kararında, Yunanistan’ın, 1928 Uluslararası uyuşmazlıkların barışçı çözümü konusundaki genel senete koyduğu “ülkesel yetki alanına giren sorunlar dışarıda kalmak suretiyle” hakkındaki çekinceye atıfta bulunmuş ve 31 Mayıs 1975’te Brüksel Zirvesi sonrasında alınan kararlar çerçevesinde tek taraflı başvuru hakkının olmadığını ifade etmiştir. Kıta sahanlığı sorunu, iki ülke arasında 1987’de tekrar gündeme gelmişti.

Yunanistan ile Türkiye arasındaki en önemli sorunlarından biri de Karasular sorunu olmuştu. Yunanistan 1936’da bazı özel hallerde karasularının genişliğini 6 milden az veya fazla tespit eden yürürlükteki hükümler saklı kalmak koşuluyla karasularının genişliğini 6 mile çıkarırken, Türkiye buna ses çıkarmamıştı. Bu durum 1930’lardaki iki ülke arasındaki dostça ilişkilerin bir nedenidir.⁵⁷⁴ 1936’lardaki iyi ilişkiler ve dostluk havası içinde Yunanistan’ın karasularını 6 mile çıkarmasına karşı çıkmayan Türkiye, Kıbrıs sebebiyle gergin bir ortamın yaşandığı 15 Mayıs 1964’te 476 sayılı Karasuları Kanunu ile karşılıklılık ilkesine dayanarak Türkiye’nin de karasularını 6 mile çıkarmıştı. Bu 29 Eylül 1973 gün ve 187 sayılı yasa gücündeki kararname ile de teyid edilmişti. Ancak anılan kararname, Bakanlar Kurulu’nun önerisi üzerine bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile bu genişliğin artırılabilceğini kabul etmekteydi.⁵⁷⁵

Türkiye 6 mili Ege Denizi’nde ancak 1964’ten sonra uygulamaya başladı ve Türk Karasuları Ege’de ancak %7,1’lik bir paya ulaştı. 1981’de iktidara gelen Andreas Papandreu ise ülkesinin karasularını 12 mile çıkarmaktan söz etmeye başladı. Yunanistan 6 mil genişliğinde bir deniz sınırında egemenlik haklarından yararlanmakla birlikte, resmi politikası olarak karasularının 12 mile çıkartacağını çeşitli olaylarla bildirmiştir. Yunanistan’ın karasularını 12 mile çıkarması, Türkiye kıyılarına kadar uzanan irili ufaklı üç bine yakın adanın yer aldığı Ege’yi bir Yunan gölü haline getirecektir. Yapılan

⁵⁷⁴ Burcu Çoban, “Karasuları Sorunu”, İrfan Kaya Ülger (Ed.), **Türk-Yunan İlişkilerinde Ege Sorunları**, İstanbul: Derin Yayınları, 2008, s. 14.

⁵⁷⁵ Hüseyin Pazarcı, **Doğu Ege Adaları’nın Askerden Arındırılmış Statüsü**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1986, s. 24.

hesaplamalara göre bu durum da Yunanistan'ın Ege üzerinde halen %35 olan egemenlik haklarını kullanabildiği alan %63,9'a yükselecektir. Bunun sonucu Türkiye'nin Ege üzerinden Akdeniz'e olan deniz ulaşımının Yunan karasuları üzerinden sağlanması gibi bir durum ortaya çıkacaktır. Türkiye bunu kabul etmeyeceğini Atina'ya bildirilmişti. Eğer Yunanistan 12 mile çıkarırsa Türkiye bunu savaş nedeni yani "casus belli" sayacaktır.⁵⁷⁶

1982'de BMDHS'nin⁵⁷⁷ imzalanmasının ardından, Türkiye bahsedilen gerekçelerle BMDHS'ye taraf olmamakla birlikte, 20 Mayıs 1982 tarihinde çıkardığı 2674 sayılı yeni Karasuları Kanunu ile karasularını 6 mil şeklinde belirlemiştir. Türk Karasuları Karadeniz ve Akdeniz'de 12 mile çıkarken, Ege'de ise 6 millik genişlik kabul edilmiştir.⁵⁷⁸

Hava sahası, kara ve denizin yanısıra bir devletin egemenliğinin geçerli olduğu üçüncü alanı oluşturur. Bu kavram, kara ülkesinin ve karasularının üzerindeki hava sütununu anlatmak için kullanılmaktadır.⁵⁷⁹ Lozan Antlaşması Ege Karasuları'nın genişliğini 3 mil olarak kabul etmişken Yunanistan 1936 yılında karasularını 6 mile çıkarmış ve Türkiye de karasularını 1964 yılında 6 mile çıkarmıştır. Milletlerarası hukuk kurallarına göre adalar üzerinde milli hava sahasının yüksekliği da ancak karasularının genişliği kadar olabilir. Dolayısıyla Ege Adaları üzerinde Yunan milli hava sahasının yüksekliği de 6 mili geçemezdi.

Türkiye, bu çerçevede, ilgili uluslararası hukuk metinleri olan 1944 Chicago Sözleşmesi ve 1982 BMDHS'ye dayanarak Yunan karasuları ile Yunan ulusal hava sahasını birbirine özdeş genişlikte ve 6'şar deniz mili olarak kabul etmektedir. Türkiye, hava sahasının genişliğiyle, karasularının genişliğinin özdeş olması yönündeki bahse konu uluslararası hukuk prensibinden yola çıkarak, Yunanistan'ın hukuk dışı tasarrufunu muhtelif zamanlarda Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü'ne bildirmişse de, halen herhangi bir netice alabilmiş değildir.⁵⁸⁰ Yunanistan, iç hukuk düzenlemesini ancak 44 yıl sonra 1975 yılında Havacılık Bilgi Yayını (AIP) ile dünyaya ilan edip uyulmasını talep etmiştir.

⁵⁷⁶ "Ege Sorunu", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Mart 1981, s. 7.

⁵⁷⁷ Birleşmiş Milletler Deniz Hukuk Sözleşmesi

⁵⁷⁸ Yaşar Ertürk, **Adalar (Ege) Denizinde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık, 2007, s. 107.

⁵⁷⁹ Oran, **Yunanistan'ın Lozan İhlalleri**, s. 87.

⁵⁸⁰ Çetinkaya Apatay, **Ege'de Olup Bitenler**, Ankara: Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi, 2007, s. 399.

Yunanistan'ın hava sahasını 4 deniz mili artıran bu uygulamayı Türkiye kesin olarak reddetmiş ve 1975 Nisan ayında göndermiş olduğu bir teleks mesajı ile ICAO'ya, Yunanistan tarafından ilan edilen 10 millik hava sahası uygulamasını kabul etmediğini açıklamıştı.⁵⁸¹

Sorunun somut bir şekilde ortaya çıkması ise, 14 Mayıs 1975 tarihinde Türkiye tarafından planlanan “Deniz Harekâtı Taktik Hava Desteği Tatbikatı” esnasında olmuştur. Bahse konu tatbikatın yapılacağı sahalar Ege açık denizinde ve Yunan kıyılarının 6-8 mil uzağında seçilmişti. Türkiye, tatbikatla ilgili havacılara uyarı (NOTAM) isteğini zamanında Yunanistan'a iletmişti. Yunanistan ise, yayınladığı NOTAM (LGAT, 14 Mayıs 1975)'a, 1931 Kraliyet Kararnamesi ve AIP'sinde yer alan nota atıfta bulunarak “uçakların Yunan kıyılarına 10 milden daha fazla yaklaşmalarını” içeren bir madde ilave etmiştir.⁵⁸² Bunun üzerine Türkiye, ICAO'ya 15 Nisan 1975 tarihinde çektiği bir mesaj ile Türkiye'nin 14 Mayıs 1975 tarihinde Ege'de icra edeceği TASMO Tatbikatında uçakların Yunan kıyılarına 6 mile kadar yaklaşabileceklerini bildirmek suretiyle, Yunanistan'ın 10 millik hava sahası iddialarına ICAO nezdinde zımnen itiraz etmişti.

Tatbikat esnasında da Türkiye, Yunan Adaları'na fiilen 6 mil mesafeye kadar yaklaşmış ve Yunanistan'ın 10 mil egemen hava sahası iddiasını tanımadığını göstermiştir. Aynı yıl içerisinde, bu defa 3-11 Temmuz tarihlerinde, Türkiye Ege'de Deniz Kurdu 2/75 Tatbikatını planlamış ve NOTAM'lanacak sahaları 30 gün öncesinden Yunan Sivil Havacılığı'na bildirmişti. Yunanistan, tatbikata ilişkin NOTAM'ı yayınlarken, tatbikat sahalarını değiştirip, kıyılarından 10 mil açıktaki geçecek şekilde planlamıştır. Buna rağmen Türkiye, tatbikatı planladığı şekilde gerçekleştirmişti.

Sorun, 1975-1981 yılları arasında sürdürülen ikili müzakereler sırasında önemli bir konu olarak gündeme gelmiş, ancak Yunanistan'ın uzlaşmaz tutumu nedeni ile bir netice alınamamıştı. Dolayısıyla, 1975 yılından günümüze Türkiye, Ege'deki tatbikat planlarını, 6-10 mil içine olarak şekilde seçmekte ve Yunan kıyılarına 6 mil mesafeye kadar uçmaya devam etmektedir. Yunanistan'ın 6-10 mil arasındaki uçuşlarla ilgili protestoları da reddedilmektedir. Anlaşılacağı üzere, 6-10 mil sorunu, Ege'deki Türk askerî faaliyetleri

⁵⁸¹ Fuat Aksu, **Türk-Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, 1. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 2001, s. 94.

⁵⁸² Sertaç Hami Başeren, **Ege Sorunları**, Ankara: Tüdev Yayınları, 2006, s. 174.

sırasında, en önemli gerginlik nedeni olmaya devam etmektedir. Yunanistan karasularını ve dolayısıyla milli hava sahasını 12 mile çıkarmayı bugüne kadar cesaret edememişti.⁵⁸³

Türkiye'nin Yunanistan ile arasındaki değer önemli bir sorun ise FIR hattı sorunu olmuştur. Ege üzerindeki FIR⁵⁸⁴ sorumluluğu; 1952 tarihli bir ICAO toplantısında, Türk-Yunan Karasuları çizgisinin batısında kalan hava trafiğinin Atina FIR'ının yetki alanına girmesi kabul edilmişti. Bu hattın doğusunda ise İstanbul FIR hattının olacağı kararlaştırılmıştı. Türkiye'nin itiraz etmediği bu kararın, Yunan Adaları'na uçmakta olan Yunan uçaklarının her seferinde Türk kontrol bölgesinden geçmemesi için alındığı anlaşılmaktadır. Bu hat 1974 yılına kadar uygulanmaya devam etmiş ve bir sorun çıkarmamıştı.

Türkiye 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında, güvenliği açısından yeni bir FIR hattı saptayarak, 6 Ağustos 1974'te yayınladığı 714 sayılı NATOM ile bunu dünyaya açıklamış ve Türkiye'ye yönelik uçakların kıyılarına 50 mil kala kimlikleri hakkında kendisine bilgi verilmesini istemişti. Yunanistan bu durumda 1066 ve 1252 sayılı NATOM'larını yayınlamaya Ege Denizi'ni bütünüyle tehlikeli bölge ilan etmiş ve bölgeyi uçuşlara kapatmış, çelişen denetim nedeniyle Türkiye'ye giden hava rotalarını güvensizlik ilan etmiş ve güvenlik önlemlerinden artık sorumlu olamadığını bildirmişti.⁵⁸⁵

Konuya ilişkin görüşmeler 1980'e kadar bir çözüme ulaşmakta başarısız kalırken, 1980 yılında Türkiye, 714 sayılı NATOM'a son verdiğini açıklamış, daha sonra Yunanistan da NATOM'larını geri çekmiş ve bölge, trafiğe yeniden açılmıştı. Bununla birlikte iki ülke arasında bu konudaki anlaşmazlık sürmektedir. Özellikle, askeri uçakların FIR bölgelerine giderken, saptanan uçuş bilgilerini merkeze verip veremeyeceği konusundaki görüş, Atina FIR sorumluluk alanına giren bütün askeri uçakların uçuş planlarını vermeleri zorunludur kararını vermişti. Türkiye uluslararası anlaşmalara aykırı olduğu gerekçesiyle askeri uçakları için uçuş bilgilerini vermemekte buna karşın sivil uçakların uçuş bilgilerini Atina'ya bildirmekte sakınca görmemektedir.

---

⁵⁸³ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, s. 838.

⁵⁸⁴ Uçuş Bilgisi Bölgesi

⁵⁸⁵ Mehmet Emin Çağırın, "Türkiye-Yunanistan İlişkileri", Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası**, Ankara: Platin Yayıncılık, 2008, s. 698-700.

Ege'deki uluslararası hava sahasında yapılacak uçuşlara ilişkin uçuş planı bilgisi verilmesi konusunda ısrar edilmesi, FIR sorumluluğu nedeniyle Yunanistan'a ait teknik sorumluluğun, bir hava savunma vasıtası olarak kullanılması anlamını da doğurmaktadır. Bu yorumun doğruluğu, Yunanistan'ın Ege'de yapılan tatbikatlarda uçuş plan bilgilerinin kendilerine verilmediği gerekçesiyle yaptığı teşhis önlemleriyle kanıtlanmaktadır. Bölgenin uluslararası hava sahasında teşhis için önleme, bir güvenlik gereği olarak yapılıyorsa; bu işlemi yapmada, Yunanistan'ın olduğu kadar Türkiye'nin de hakkı bulunmaktadır.⁵⁸⁶

3.4.3. AET ile İlişkiler

Türkiye, Ankara Anlaşması'nın 28. maddesinde de ifade edildiği üzere ortaklık ilişkisinin nihai hedefi olarak tam üyeliği benimsemiştir. Ancak ortaklık ilişkisinin 1960'lı yıllarda geliştirildiği düşünülürse Türkiye oldukça geç bir dönemde, 14 Nisan 1987 tarihinde ortaklık statüsünden bağımsız olarak ve bir "Avrupa Devleti" sıfatıyla AT'ye tam üyelik için başvuruda bulunmuştu.⁵⁸⁷

Katma Protokol'ün 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanmasının ardından yapılan seçimler sonucunda, Bülent Ecevit'in CHP'si ile Necmettin Erbakan'ın MSP'si koalisyon hükümeti kurmuşlardır. AET'nin genişleme stratejisi dolayısıyla Türkiye, Katma Protokol'deki gelişimine uyumlu tarzda değişim istemiş ve bunun sonucunda 30 Haziran 1973'te "Tamamlayıcı Protokol" imzalanmıştır. Tamamlayıcı Protokol ile askıya alınan sorunlar 1974 yılı ile yeniden ortaya çıkmış ve 1974-1976 yıllarında ilişkiler her zamankinden daha gergin hale gelmişti.

Türkiye'nin yoğun olarak kendi iç sorunlarıyla uğraştığı dönemde, Cunta yönetiminden kurtulmuş olan Yunanistan AET'ye üye olmak için 12 Haziran 1975'te başvurmuştu.⁵⁸⁸ Yunanistan'ın başvuru yaptığı tarihte AET'de, Türkiye açısından da böyle bir başvuru yapılması ve iki ülkenin birlikte değerlendirilmesi beklentisi vardır. Çünkü

⁵⁸⁶ **Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye**, İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi, 1995, s. 32.

⁵⁸⁷ Sedat Murat, **Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği'nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı**, İstanbul: Filiz Kitapevi, 2000, s. 84.

⁵⁸⁸ Hakkı Uyar, "Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar Ya Da Ecevit'in 1978'de AET Üyeliğini Reddettiği İddiası", **Toplumsal Tarih Dergisi**, (12), 2004, s. 21.

Türkiye, zamanın AET ile Ankara Antlaşması'nı Yunanistan'ın ortaklık antlaşmasının hemen ardından imzalamıştı. Birinci milliyetçi cephe hükümeti (Demirel, Erbakan, Türkeş), Ecevit hükümetleri Katma Protokol'ün 60. maddesine dayanarak, 25 Aralık 1976 tarihinde, Türkiye'nin Topluluğa karşı olan yükümlülükleri konusunda 5 yıllık bir erteleme talebinde bulunmuştu. Bu fiili olarak ilişkilerin dondurulması anlamına gelmekteydi.⁵⁸⁹

26 Haziran 1977'de kurulan Ecevit hükümetinin programında, AET ile ilişkilerdeki problemler ve özellikle Katma Protokol'ler dolayısıyla oluşan dengesizlikler dikkate alınmış ve şu şekilde ifade edilmişti:

Ortaklığın Geçiş Dönemi'ni düzenleyen Protokollerde yer almış olan bazı kuralların gelişme ve sanayileşme çabamızda ciddi engeller getirdiği ve Türkiye'nin gelişmekte olan ülkelerin karşısında ekonomik ve siyasal çıkarlarına uygun bir dış ticaret politikası izlenmesini, hatta tarım ve sanayi alanlarında gelişmesini güçleştirdiği ortadadır. Hükümetimiz, Topluluk ile ilişkilerimizi ülkemiz ve ekonomimiz yararına işleyecek bir biçimde yeniden düzenlemek gereği konusunda, fakat onun da üstünde hükümetimiz Türk ekonomisini, Ortak Pazarla ilişkilerde eğilmeyecek, Türkiye'nin bağımsızlığını güçlendirecek, bir yapıya kavuşturmak için çalışacaktır.⁵⁹⁰

Bülent Ecevit'in CHP'si ile Necmettin Erbakan'ın MSP'sinin oluşturduğu koalisyon hükümetinin 9 Ekim 1978 tarihinde AET'ye yazdığı, ilişkilerin 5 yıl süre ile dondurulması, buna karşılık Türkiye'ye 5 milyar dolar tutarında mali yardım yapılması talebinin dondurulması kısmına olumlu yanıt alınmış, ancak parasal destek talebi kabul görmemişti. 1980 yılında Demirel, Erbakan ve Türkeş'in oluşturduğu İkinci Milliyetçi Cephe azınlık hükümeti iktidarda iken, 5 Şubat 1980'de Brüksel'de Türkiye ile AET, Türkiye'nin katılım sürecini hızlandırmak amacı ile siyasi ve ticari ilişkilerini yeniden canlandırmak yollarını görüşmek için bir araya gelmişlerdir. 30 Haziran 1980'de zamanın Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmek, Brüksel'de düzenlediği bir basın toplantısında, Türkiye'nin 1980 sonuna kadar resmen AET'ye tam üyelik başvurusunda bulunacağını açıklamış, ancak MSP'nin verdiği ve MHP'nin desteklediği gensoruyla Bakanlıktan düşürülmüştü. Bu olayların arkasından ülke en büyük ekonomik krizlerden birisinin içine girmiş ve 12 Eylül 1980'de ordunun yönetime el koyması ile Avrupa ile ilişkiler tehlikeye girmişti.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Çalış, a.g.e., s. 200.

⁵⁹⁰ Ali Arslan, **Efendi ve Uşak**, 3. Baskı, İstanbul: İdil Yayıncılık, 2013, s. 135-136.

⁵⁹¹ Nurettin Bilici, **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2004, s. 80-81.

1980 yılının Türkiye-Topluluk ilişkilerinde radikal değişiklikler oluşmasına yol açan iki önemli gelişmeden biri, 12 Eylül askeri müdahalesi, diğeri ise Yunanistan faktörüdür. Türkiye-AET ilişkileri 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile uzun bir dönem kesintiye uğramıştır.⁵⁹²

İkinci olumsuzluk ise, Yunanistan'ın Topluluğa tam üye olmasından ve Topluluk karar mekanizmalarında temsil edilmeye başlanmasından sonra yaşanmıştı. 12 Eylül müdahalesi Türkiye'nin Toplulukla pazarlık sürecini sekteye uğrattırırken, Yunanistan'ın üyeliği, ilişkileri durma noktasına getirmişti. 12 Eylül müdahalesinden sonra, Batı kurumlarıyla iyi ilişkiler kurup, Batı'nın desteğini sağlamaya çalışan MGK ve Devlet Başkanı Kenan Evren, Yunanistan'ın NATO'ya dönüşünün önündeki Türk vetosunu kaldırmıştı. Böylece Türkiye, Yunanistan'a karşı elindeki çok önemli bir kozu hiçbir ödün sağlamadan kaybetmiştir. Türkiye'nin bu jestine Yunanistan, daha sonraki yıllarda her fırsatta Türkiye-Topluluk ilişkilerinde Türkiye'ye zorluk çıkararak karşılık vermiştir. Topluluk, müdahale sonrasında daha önce Yunanistan'a yaptığı gibi Türkiye ile ilişkileri dondurmamakla birlikte MGK'dan bir an önce demokrasiye geçilmesini istemişti.⁵⁹³

Avrupa Konseyi Asamblesi 15 Eylül 1980'de, Türkiye'deki askeri yönetimin alacağı kararlar belli oluncaya kadar, Türkiye'nin normal üyeliğinin devam edeceğini ve Türk parlamenterlerin Asamble üyeleri olarak ülkeyi temsil edeceklerini açıklamıştı. Konseyin kuruluş tüzüğüne göre, Asamble'ye seçilmiş olan bir parlamenterin, seçimleri kaybetme ya da başka nedenlerle kendi ülkesinde parlamento üyeliğini kaybetmesi Asamble üyeliğini doğal olarak düşürmekte, dönem sonuna kadar bu üyelik sürmektedir. Bu nedenle Konseye seçilmiş olan Türk parlamento üyeleri de halen TBMM üyeliğini kaybetmiş olmalarına karşın, Asamble'deki temsilcilik sıfatları sürmektedir. Bu durumda MGK Türk grubundan en az iki kişinin Asamble toplantısına gitmesini uygun görmüş ve Turan Güneş ile Cevdet Akçalı gönderilmişti.⁵⁹⁴

MGK Konseyi döneminde Türkiye AET'ye üyelik için müracaat etmek istemiş ve 25 Mart 1981'de, AET'ye üyelik başvurusu yapmak üzere hazırlıkların başlatılması

⁵⁹² Mehmet Uğur, "Türkiye'nin Üyeliği Yerine Gümrük Birliği Mi? AB-Türkiye İlişkileri Üzerine Bir Başka Yorum", **Türkiye Avrupa'nın Neresinde? Gümrük Birliği Anlaşması'nın Düşündürdükleri**, (Çev. Selda Paydak), Ankara: Ayraç Yayınevi, 1997, s. 31.

⁵⁹³ "Türkiye-AET İlişkileri", **İKV Dergisi**, (3), İstanbul: İKV Yayınları, 1981, s. 9.

⁵⁹⁴ "Avrupa Konseyi'ne İki Üye Katılacak", **Milliyet Gazetesi**, 16 Eylül 1980, s. 6.

kararlaştırılmıştı. Böylece ilk defa bir yönetim, AET ile Gümrük Birliği seviyesinde bir ortaklık yerine, siyasi birlik olan AET'ye üye olmayı hedeflemişti. Bülent Ulusu, hükümet programında özellikle AET'ye yer vermiş, hükümetin bu konudaki hedefinin Ankara Antlaşması'nda zikredildiği üzere tam üyelik olacağını beyan etmişti.⁵⁹⁵ Askerler hemen müracaatın yapılmasını istemiş olmalarına rağmen uzmanlar, mevcut şartlar altında bunun mümkün olmadığı konusunda onları ikna edince karar gerekli hazırlıkların yapılması şeklinde çıkmıştır. Kararı takriben, BBC ile yaptığı bir mülakatta Evren, bu kararı ve gerekçelerini şöyle açıklamıştır:

Türkiye her zaman Avrupa ile ilişkilerine büyük önem vermiştir. Atatürk ilkelerini benimsemiş Türk milletinin, onun tarafından gösterilmiş olan ana hedeflerinden biri Batının bir parçası olmaktır. Genç Cumhuriyetimizin politikasında bu husus değişmez bir esas olarak yer almıştır. Siyasal ve ekonomik bakımdan istikrarlı ve askeri bakımdan kuvvetli Türkiye, Avrupa için güvencedir. Kanımca Avrupa bizim için ne kadar önemliyse, Türkiye de Batı için aynı derecede önemlidir. Bu çerçevede Avrupa ile ilişkilerimizi her alanda geliştirmede kararlıyız. Bir yandan NATO ittifakı içinde ilişkilerimiz ve işbirliğini geliştirmeye gayret ederken, diğer yanda ekonomik alanda da aynı arzu içindeyiz. Bu nedenle AET'ye tam üyeliğimizi gerçekleştirmeye matuf çabalara başlamış bulunuyoruz. Böylece, tam üyelik için başvurduğumuzda hazırlıklarımız tamamlanmış olacaktır.⁵⁹⁶

Bülent Ulusu liderliğinde bir hükümet başta olmasına rağmen bu dönem iktisadi alanda iktidarı yönlendiren Turgut Özal idi. Ancak demokrasi ve insan haklarını bir gerekçe olarak kullanan AET'ye göre Türkiye'deki yönetim, askeri bir darbe idaresiydi. Modern kapitülasyonlar niteliğindeki Gümrük Birliği gibi iş birliği yerine üye olarak AET'ye girme teşebbüsü yerinde bir karar olmakla beraber, müracaat eden yönetim bu iş için uygun değildi. Eşitlik açısından karar isabetli, zamanlama açısından yanlıştı. Çünkü AET, SSCB'nin dağılma sürecine girmesi ile başlayan bu dönemde Türkiye'yi kendi siyasi sisteminde istemiyor, sadece nüfuz bölgesinde kalmasını tasarlıyordu.⁵⁹⁷

1981 yılının ikinci yarısından sonra AET ile Türkiye arasındaki ilişkiler bozulmaya başlamıştı. 10 Nisan'da Avrupa Parlemantosunu, Türkiye'deki gelişmeleri oldukça ağır bir dille yeren karar suretini kabul etti. Başbakan Bülent Ulusu bu konu ile ilgili şunları söylemiştir:

⁵⁹⁵ MGK Tutanak Dergisi, Birleşim 4, Cilt 1, 27 Eylül 1980, s. 92-93.

⁵⁹⁶ Evren, **Anılar**, s. 310-311.

⁵⁹⁷ Arslan, a.g.e., s. 149.

Türkiye'nin aleyhine oy kullanan parlamenterlerin mensup olduğu kanatlar, aslında Türkiye'de 12 Eylül'den önceki havanın devam etmesini temenni ve bu hava ile ortaya çıkacak gerilimleri arzu eden küçük bir grubun temsilcileridir. Kararın başlangıç kısmında Türkiye'de rejimin desteğiyle tedhiş politikasının devam ettiğinin iddia edilmesi ve işlem kısmında da demokratik müesseselerin parlamentonun, siyasi partilerin ve sendikaların ihyası için Türk halkının devam ettirdiği mücadelenin desteklendiği yolundaki ibare bu niyeti açıkça ortaya koymaktadır.⁵⁹⁸

Bu karar sureti büyük tartışmalara neden olmuştu. Sosyalist grup üyelerince desteklenen karar sureti, 45 aleyhte, 8 çekimser oya karşı 52 oyla kabul edildi. Komisyon adına söz alan Giolitti, Topluluğa Ortaklık Anlaşması ile bağlı tek ülke olan Türkiye'deki durumdan kaygı duymakta olduğunu bildirdi. Giolitti, Komisyon için iki temel noktanın var olduğunu, bunların da insan haklarına saygı gösterilmesi ve demokrasiye dönüş olduğunu söyledi.⁵⁹⁹ Karar metni şu şekildedir:

(...) Avrupa Parlemantosunu, askeri yetkililer tarafından Avrupa ülkelerine ve AET Kurumları'na verilen güvencelere karşın, askeri rejimin kurulmasından bu yana Türkiye'de demokrasinin yeniden yerleştirilmesi yolunda herhangi bir hareketin var olmadığını göz önünde bulundurmıştır.

Gerek Türkiye gerekse Avrupa Topluluğu'na üye ülkeler, "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri'nin Korunması" konusundaki Avrupa konvansiyonuna taraf olmaları dolayısıyla, bu konvansiyon hükümlerinin yalnız kendi toprakları üzerinde değil, konvansiyonun kapsadığı tüm topraklar üzerinde uygulanmasını sağlama zorunluluğu vardır.

Olağanüstü durum ilanının sonucu olmayan ve Türkiye'deki askeri rejimin yönetimi altında İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin ihlal edilmiş olduğu yolundaki kesin, ayrıntılı ve çok sayıdaki raporların şu ana kadar kabul edilebilir bir biçimde çürütülmediğini görmekten üzüntü duymaktayız.

Türkiye'nin demokratik kurumlarının etkinlikten yasaklanmış durumlarının sürmekte olmasını ve Türkiye'deki idam ve işkenceleri ve masum demokrat yurttaşların hapsedilmelerini şiddetle kınamaktayız.

⁵⁹⁸ **Başbakan Bülent Ulusu'nun Konuşma Demeç ve Mesajları**, Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1982, s. 190.

⁵⁹⁹ "Türkiye-AET İlişkileri", **İKV Dergisi**, (3), s. 9.

Türkiye hükümetini, herbiri için kesin tarih belirterek, demokratik özgürlükleri getirmek yolunda alınacak önlemlerin bir listesini vakit geçirmeksizin vermeye zorlanacaktır.

Türkiye askeri rejimini, demokratik kurumların ve uygulamaların 2 ay içinde yeniden kurulmaması halinde Türkiye ile Avrupa Topluluğu arasındaki ortaklığın derhal askıya alınacağı gerçeğine dikkatini çekmek yoluyla yerine getirmeye çalışır. (...) ⁶⁰⁰

12 Nisan 1981’de Avrupa Konseyi Danışma Asamblesi Başkanı Hollandalı parlamenter Hans De Koster, Ankara’ya gelmişti. De Koster, Esenboğa Havaalanı’nda gazetecilere verdiği demeçte, “Avrupa Parlamentosu’nun iki ay içinde demokrasiye dönülmediği takdirde Ortak Pazar’la Türkiye arasındaki ilişkilerin askıya alınması yolundaki tavsiye kararı”, hakkında şöyle demiştir: “Bu karar 343 üye içinden sadece 105 üye tarafından alınmıştır. Kararın böyle alınmasının Avrupa Parlamentosu’nun itibarını zedelediği kanısındayım.” ⁶⁰¹

Avrupa Konseyi Danışma Meclisi Başkanı Hans de Koster, Ankara’da Devlet Başkanı Kenan Evren, Başbakan Bülent Ulusu ve Dışişleri Bakanı İlder Türkmen ile ayrı ayrı görüşmelerde bulunmuştu. De Koster, Türkmen’le görüşmesinden önce gazetecilere yaptığı açıklamada; “Türkiye’nin birçok sorununun 12 Eylül’den sonra çözümlendiğini” belirterek, “Danışma Meclisi Başkanı olarak ümit ediyorum ki, Türkiye’de iki defa vuku bulan demokratik bunalıma rağmen, ilişkilerimiz devam etmiş, bu ilişkiler, bunalımı atlatmıştı. Bu defada ortaya çıkmış olan sorunlara, geçmiştekilerde olduğu gibi çözüm bulunacaktır.” demiştir. ⁶⁰²

Türkiye 10 Nisan’dan başlamak üzere Mayıs ayının sonuna kadar 1 ay süreyle Avrupa gündeminde olmuştu. Avrupa’nın siyasi ve ekonomik kurumlarının Türkiye’ye bakışı ile Türkiye’deki yönetimin Avrupa’dan beklentileri bu süre içinde görüşülmüştü. Konsey Asemblesi Başkanı Hans De Koster, Ankara’daki izlenimlerini anlatacağı bir rapor oluşturmuştu. Raporda De Konster şu görüşlerde bulunmuştu: “Türkiye’nin Avrupa Konseyi’ne üyeliğinin askıya alınması yanlış olur. Bu üyelik devam etmelidir. Türk

⁶⁰⁰ “Avrupa Parlamentosunda Türkiye”, **Avrupa Topluluğu Dergisi**, (58-67), Nisan 1981, s. 20-21.

⁶⁰¹ **Ayn Tarihi**, (Mart-Ağustos 1981), 12 Nisan 1981, s. 111.

⁶⁰² **Ayn Tarihi**, (Mart-Ağustos 1981), 13 Nisan 1981, s. 113.

parlamentelerin Konsey'deki üyelikleri de devam etmeli, bunu için de bir formül bulunmalıdır.”⁶⁰³

24 sayfalık bir metin olan De Koster Raporu, Asamble Başkanı'nın Türkiye'deki temaslarını anlatması ile başlamıştır. De Koster raporunda şunlara yer vermiştir:

Benim gözlemediğim kadarıyla halkın büyük bir kesimi 12 Eylül müdahalesinden memnundur. Halk, bir askeri diktatörlükten yana olduğu için değil, bu müdahalenin tek yol olduğunu gördüğü için memnundur. Ordu ülkeyi kaostan kurtarmış ve herşeyden önce iç güvenliği inşa etmiştir.

Büyük otoritesi olan ve tevazu sahibi olan Kenan Evren fevkalade popülerdir. Ankara'daki diplomatik gözlemciler bir başkanlık seçimi yapılsa Evren'in büyük çoğunluğu sağlayacağından şüphe etmiyorlar.

Türkler kendi jeopolitik durumlarının ve Sovyetler Birliği ile İran'la olan ortak sınırların içerdiği tehlikelerin bilincindedirler. Gerçekte Türkiye'nin ortak sınır komşusu olan tek demokratik ülke Yunanistan'dır. Şunu belirtmeliyim ki Türkiye ve Yunanistan arasında 1981'in başlangıcından beri Ege ve Kıbrıs meseleri ile ilgili görüşmelerde iki taraf açısından da umutlu bir durum görülüyor. Doğal olarak Türkler, coğrafi önemlerinin Batı açısından öneminin farkındalar.

Avrupalı olmanın Türkler'in bütün topraklarında tam anlamıyla yerleştiğini söyleyecek kadar ileri gitmeyeceğim. Kemalizmin ordu ve aydınları arasında yerleşmekten öteye geçmediği yolunda bir izlenim vardır. Avrupa kamuoyu her zaman Türkiye'de önemli bir faktör olmuştur.

Demokrasi Türkiye'de her zamanki gibi olmasa da Türk halkı demokratik yöntemlere alışkın ve bağlıdır. Türk ekonomisinin içinde bulunduğu kriz devam ederse bu demokrasiye dönüşe pek yardımcı olmayacaktır. Şimdiki siyasi durum nedeniyle Türkiye'ye yapılan ekonomik yardım kesilecek olursa, bu ülkeye yeniden kargaşa getirecek ve kalıcı bir diktatörlüğe ve Türkiye'nin Avrupa'dan kopmasına sebep olacaktır.

Siyasi partiler için “Yeni Partiler Kanunu” hazırlanıncaya kadar siyasi faaliyetlerine izin verilmeyecek. Bu durum Avrupa Konseyi açısından can sıkıcı olsa da kişisel olarak konuşmaları koşuluyla şimdiki parti ileri gelenlerinin bu tartışma dışında bırakılmaları beklenmektedir.

Rapor şimdiye kadar Türkiye için verilenlere göre en olumlusudur. Özellikle Türkiye'nin Konsey'den çıkarılmasına karşı ve Konsey'deki Türk üyelerin görevlerine devam etmelerine taraftar olan De Coster'in bu görüşlerini açık öneriler halinde belirtmiş olması önemlidir.⁶⁰⁴

Avrupa Konseyi Başkanlık Divanı 29 Nisan'da yaptığı toplantıda Türkiye'nin üyeliğinin devamı ve üyelerinin görev süresinin uzatılması konusunda görüş birliğine

⁶⁰³ “Türkiye Bir Ay Süreyle Avrupa'nın Gündeminde Olacak”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Nisan 1981, s. 1.

⁶⁰⁴ “Avrupa Konseyi İle Türkiye İlişkileri Devam Etmeli”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Nisan 1981, s. 7.

varmıştır. De Koster Divan üyelerine yaptığı konuşmada, TSK'nin kalıcı olmadığına inandığını belirtmiştir. Başkanlık Divanı Türkiye'nin Konsey üyeliğinin devamı ve Türk parlamenterlerin görev sürelerinin uzatılmasıyla ilgili görüş birliğine vararak bu görüşün, De Koster'in 11 Mayıs'ta Asamble'ye sunacağı "Faaliyet Raporu"na eklenmesine kararlaştırılmıştı.⁶⁰⁵

Strasbourg'da 12 Mayıs'ta çalışmalarına başlayan Avrupa Konseyi Siyasi Komisyonu toplantısında, "Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nden çıkarılması" yolundaki öneriler reddedilmiş, ancak oylamalar sırasında ortaya çıkan görüş ayrılıkları sonucu bir karar tasarısı üzerinde anlaşmaya varılamamıştı. Öte yandan 3 yıl için Avrupa Konseyi Parlamentosu Başkanlığı'na seçilen İspanyol Jose Maria de Areilza, verdiği demeçte şöyle demiştir:

Ortada iki ayrı sorun vardır. Bunları birbirine karıştırmamak gerekir. Biri Türkiye'nin Konsey'de tutulup tutulmaması, diğeri ise Türk parlamenterlerin görev sürelerinin uzatılmasıdır. Türk Parlamento Heyeti'nin görev süresinin uzatılması tamamen bir tüzük sorunudur. Tüzüğün zedelenmemesi konusundaki görüşler de ağırlık kazanıyor. Ancak yine diğerk nokadaki ağırlık da Türkiye'nin Konsey'de tutulmasından yanadır. İşte bu ikisi arasında bir uzlaşma oluşturulabilir sanırım.⁶⁰⁶

Strasbourg'da Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi tarafından kabul edilen karara göre, en azından Eylül'e kadar Türkiye'nin üyeliği devam edecektir. Bu süre boyunca yine Türkiye'ye heyetler gelip gidecek, raporlar hazırlanacaktı. Eğer Avrupa Konseyi Türkiye'nin demokrasiye dönüş yolundaki adımlarını inanılır bulmazsa, Eylül ayında yeniden konu görüşülecek, üyelik sorunu da tekrar gündeme gelecekti.⁶⁰⁷

Siyasal Konsey'de Steiner tarafından Türkiye ile ilgili rapor hazırlanmıştı. Rapor'un içerisinde De Koster'in raporuna atıfta bulunulmuş, Türkiye'deki son gelişmeler özetlenmiş ve bazı eleştiriler yapılmıştır. Rapora ek olarak hazırlanan karar tasarısının metninde ise, Asamble'nin Türkiye ile ilgili olarak bu toplantısı sırasında bir karar almaması ve durumu incelemeye devam ederek asıl kararın 1982 Ocak ayındaki toplantısına ertelenmesi öngörülmüştür. Karar tasarısı şu şekildedir:

⁶⁰⁵ "Avrupa Konseyi Başkanlık Divanı, Türkiye'nin Üyeliğinin Devamı ve Parlamenterlerin Görev Süresinin Uzatılması Konusunda Görüş Birliğine Vardı.", **Milliyet Gazetesi**, 30 Nisan 1981, s. 6.

⁶⁰⁶ **Aynı Tarihi**, (Mart-Ağustos 1981), 12 Mayıs 1981, s. 197.

⁶⁰⁷ Mehmet Barlas, "Avrupa'nın İsteği", **Milliyet Gazetesi**, 16 Mayıs 1981, s. 1.

- 12-13-14 Nisan'da Assamble başkanının oluşturduğu rapor göz önünde tutulacaktır. Devlet Başkanı tarafından Konsey Başkanı'na verilen güvencelere uygun olarak, demokrasiye dönüş yolunda yakında somut kararların alınacağı umut edilmektedir.
- İç durumun düzeltilmesi ve terörizmin geriletilmesiyle birlikte, Avrupa İnsan Hakları konvansiyonuyla garanti altına alınan özgürlükler ve temel hakların aşamalı olarak yeniden gerçekleşmesi umut edilmektedir.
- 33'üncü dönemin ikinci aşamasında sorunu yeniden incelemeye ve hazırlanacak olan Anayasa tasarısının ve demokratik kurumların yeniden kurulması yolunda kaydedilen ilerlemelerin ışığında, bu dönemin 1982 Ocak ayındaki üçüncü aşamasında, Bakanlar Kurulu'na yeni bir tavsiye kararı sunma hakkını gizli tutmaktadır. (...)

Bu karar tasarısı üzerinde bazı üyeler metni çok hafif buldukları yönünde eleştiri yapmışlardır. Üç öneri ön planda tutulmuştur:

1. Steiner'in karar tasarısı aynen kabul edilsin.
2. Türkiye'nin üyeliğinin askıya alınması yolunda yeni bir karar tasarısı hazırlanıp bu tasarı parlamenterlerin üyeliklerine de bir daha imkân vermeyecek biçimde kabul edilsin.
3. Türkiye'nin üyeliği devam etsin ama parlamenterlere bir daha Konsey'e katılma hakkı verilmesin.⁶⁰⁸

AET-Türkiye Ortaklık Konseyi, Türkiye'nin isteği üzerine 5 Haziran 1981 günü Brüksel'de büyük elçiler düzeyinde toplandı. Toplantıda konuşan Türk temsilcisi Büyükelçi Cenap Keskin, hükümetinin demokrasiye dönüş hazırlıklarının sürdüğünü söylemiştir. Keskin, Türkiye'nin demokratik rejiminin kurulmasından hemen sonra Topluluğa tam üyelik için başvurma düşüncesinde olduğunu tekrarlamıştı. Topluluk adına konuşan Büyükelçi Rutten Türkiye'den insan haklarına saygılı olmasını ve en kısa sürede demokratik yaşam koşullarının sağlanmasını ve demokratik kurumları yeniden kurmasını istedi. Dördüncü Mali Protokol gereğince, son Dışişleri Bakanları Konseyi'nce benimsenen protokolün ilkeleri üzerinde Komisyon Türkiye ile 19 Haziran'da görüşme

⁶⁰⁸ "Türk Üyeler Konseyde", **Cumhuriyet Gazetesi**, 12 Mayıs 1981, s. 7.

yapacaktı. Protokol 1 Ekim 1981 tarihinden başlayarak önümüzdeki 5 yıl için Türkiye'ye 600 milyon dolar tutarında kredi verilmesini ve yardım yapılmasını öngörüyordu.⁶⁰⁹

AET Dış İlişkiler Komisyonu Başkan Yardımcısı Haffer Kamp, Brüksel'de temaslarını tamamlayan TÜSİAD heyetini kabul ederek şöyle demiştir:

Kurucu Meclis'in ilanına ilişkin yasa, tarafımızdan olumlu karşılandı. Bunu demokrasiye geçiş aşamasının başlangıcı olarak kabul ediyoruz. Bu açıklamalar Avrupa Parlamentosu üzerinde de olumlu tesir yaratacak. Ancak, Kurucu Meclis'in çalışmalarına başlamasından sonra yeni tarihlerin açıklanması Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkilerin normal şekilde yürütülmesinde kolaylık sağlayacaktır.⁶¹⁰

Birleşmiş Milletler 36. Genel Kurulu çalışmalarına katılmak üzere New York'a giderken Londra, Brüksel ve Lüksemburg'da Türkiye-AET ilişkileri konusunda çeşitli temaslar yapacak olan Dışişleri Bakanı İter Türkmen hareketinden önce Esenboğa Havalanı'nda verdiği demeçte: "Londra'da İngiltere Dışişleri Bakanı ve AET Konseyi Dönem Başkanı Lord Carrington ile AET-Türkiye siyasal danışma mekanizması çerçevesinde ikinci görüşmeyi yapacağını" söylemiştir.⁶¹¹

İter Türkmen yapılan görüşmelerden sonra Milliyet gazetesine izlenimlerini anlatmıştır. Türkmen AET'nin Türkiye'den beklentileri konusunda şöyle demiştir:

Gayet tabii beklentileri var. Ancak bu beklentileri biz de paylaşıyoruz. Türkiye'deki gelişmelere büyük ilgi gösteriyorlar. Bu da çok normaldir. Biz tam üyeliğe giden bir ülkeyiz ve bu niyetimizi açıkça söyledik. Tam üyeliğin de demokratik bir rejim içinde olabileceğini de bilmekteyiz. Ben AET ülkeleri ve komisyonunun gösterdiği ilgiyi son derece normal görüyorum. Geçen yıl yönetimin demokrasiye dönüş konusundaki güvencelerini anlatmıştım, bu defa da Devlet Başkanımızın sözlerini, ortaya konan çalışma programını kendilerine anlattım. Türkiye'nin Avrupa ile genel ilişkileri iyiye gitmektedir. Türkiye'nin yeni anayasasını hazırlayacak olan Danışma Meclisi'nin kimlerden oluşacağı, hem AET hem de Avrupa hükümetlerinde büyük bir dikkat ve ilgiyle izlenmektedir. Türkiye'deki gelişmelerin Avrupa Konseyi'ni tatmin edip etmeyeceğini de önümüzdeki aylarda başlayacak olan toplantılarda göreceğiz. (...)⁶¹²

Avrupa Konseyi Siyasi Komisyonu toplantısında; "Türkiye'deki gelişmelerin 23 Kasım günü Ankara'ya hareket edecek siyasi ve hukuk komisyonlarından oluşan karma heyetin dönüşünde vereceği rapor ve Danışma Meclisi'nin çalışmaya başlamasıyla ortaya

⁶⁰⁹ "Ortaklık Konseyi", **Avrupa Topluluğu Dergisi**, (58-67), Haziran 1981, s. 20.

⁶¹⁰ **Ayn Tarihi**, (Mart-Ağustos 1981), 2 Temmuz 1981, s. 326.

⁶¹¹ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981; Ocak- Şubat 1982), 15 Eylül 1981, s. 42.

⁶¹² Mehmet Ali Birand, "Dışişleri Bakanı, Avrupa Gezisi İzlenimlerini Milliyet'e Anlattı", **Milliyet Gazetesi**, 20 Eylül 1981, s. 5.

çıkacak durumun dikkate alınarak Ocak 1982 toplantısında ele alınmasını içeren”, Steiner önerisini kabul etmiştir. Avrupa Konseyi Hukuk Komisyonu da Herrero De Mignon tarafından hazırlanan ve “Türkiye’deki gelişmeleri, Avrupa Konseyi statüsü ve anlaşmalar açısından incelemek yerine, siyasi sonuçlar çıkartmakla suçladığı” raporu tartışarak reddetmişti.⁶¹³

Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi 3 Ekim’de yapılan toplantısında, Türkiye’nin Konsey üyeliği hakkındaki kesin kararın Ocak ayına bırakılmasını görüşmüştü. Toplantıda Steiner rapor ve karar tasarısını anlatmıştı. Türkiye’nin Avrupa Konseyi’nde üyeliğini sürdürmesi çoğulcu demokrasiyi uzak olmayan bir döneme dönmeye bağlıdır diyen Steiner, Aralık ayında Türkiye’ye yapacakları gezide durumun ayrıntılı şekilde inceleyeceklerini ve bu defa Ocak ayında bir sonuca varılacağını belirlemiştir.⁶¹⁴

Başbakan Bülent Ulusu, Federal Alman Gazetecileri’nden oluşan bir heyeti Başbakanlıkta kabul ederek bir süre görüşmüş, Türkiye’nin geçmişteki durumu ile bugünkü durumunu karşılaştıran Başbakan Ulusu, Avrupa Parlamentosu ile ilgili bir soruya verdiği yanıtta: “Türkiye, Avrupa’nın bir parçasıdır. Türkiye üzerine düşen görevleri yaparak, Avrupa ile birlikte çalışma arzusundadır. Eğer örgütten çıkarılırsa bu kararı da normal karşılar. Bizi istemeyen kimse ile birlikte çalışmak arzusunda değiliz. Belki de buna gerek kalmaz. Eğer parlamentoda böyle bir hava varsa belki de biz çıkarız.” demiştir.⁶¹⁵ Başbakan Ulusu bir gazetecinin; “Geçiş Dönemi’nden demokrasiye geçme konusunda bir tarih verebilir misiniz?” sorusuna verdiği yanıtta ise şöyle demiştir:

Geçiş Dönemiyle ilgili tarihe gelmeden bugüne geliş nedenleri üzerinde durmak gerekir. Türkiye’de iki orduyu donatacak kadar silah ele geçirildi bu silahlar komşulardan ülkeye sokuldu. Bugün Türkiye parçalanmak bakımından ilan edilmemiş bir harple karşı karşıyadır. Bu durum Avrupalılar tarafından anlaşılmıyor. Çünkü kendilerinin böyle bir durumu yok fakat başlarına gelebilir. Türkiye bunları Avrupalı dostlarına anlatmaktadır. Anlayan anlar anlamayan anlamaz. Soruyorum bu silahlar nereden geldi? Hangi mihraklar operasyonu idare etti? 6 ay sonra demokrasiye geçelim de Türkiye’yi yesin bitirsinler mi?

⁶¹³ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981; Ocak- Şubat 1982), 1 Ekim 1981, s. 93.

⁶¹⁴ Mehmet Ali Birand, “Avrupa Konseyi, Türkiye’nin Üyeliğini Ocak Ayında Karara Bağlayacak”, **Milliyet Gazetesi**, 4 Ekim 1981, s. 9.

⁶¹⁵ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981; Ocak- Şubat 1982), 7 Aralık 1981, s. 386.

Parlamente düzene geçilecektir bu da Türk halkı istediği için olacaktır. Ama 12 Eylül gününe dönmeyecek şekilde sağlamlaştırılarak dönülecektir.⁶¹⁶

AET Konseyi Türkiye’den demokrasiye geçiş için bir takvim istemişti. Bunun üzerine Türkiye tarafından Aralık 1981’de Avrupa Parlamentosu’na sunulan, demokrasiye dönüş planının yetersiz bulunmasıyla 22 Ocak 1982’de kabul edilen kararlar temel hürriyetler ve demokrasinin yeniden tesis edilmesine kadar ilişkilerin durdurulması talebi Avrupa Parlamentosu tarafından Komisyon ve Konsey’e iletilmişti.⁶¹⁷

22 kişilik Avrupa Heyeti ile Türkiye’ye gelen Steiner hazırlamış olduğu raporda şöyle demiştir:

8-14 Ocak 1982 tarihinde Türkiye’ye yaptığımız gezi, her yönden son derece yararlı ve önemli geçti. Türkiye’de hükümet yetkilileri, lağvedilmiş siyasi parti liderleri, sendikacılar, avukatlar, bilim adamlarıyla temas ettik. Türkiye’nin bugünkü durumu Avrupa Konseyi statüsüne uymamaktadır. Avrupa Konseyi politik nitelikte bir karar almak zorundadır. Türkiye’de durum iki yönden kaygı yaratmaktadır. Bunlar İnsan Hakları sorunu ve demokrasiye dönüş takvimidir. Bu nedenlerle Avrupa Konseyi Danışma Meclisi’nin alacağı karar bir yandan demokrasiye dönüşü teşvik etmeli öte yandan da Türkiye’ye İnsan Haklarını hatırlatmalıdır. Demokrasiye dönüş takviminde, referandumun sonbahar 1982’de, genel seçimlerin ise 1983 sonbaharında en geç 1984 ilkbaharında yapılacağı belirtilmiştir. Ancak bundan emin olmamız gerekir. Türkiye’ye sonbahar döneminde yine bir heyet gezisi yapılacaktır. (...)⁶¹⁸

21 Ocak 1982’de Türkiye’yi ziyaret eden Avrupa Konseyi Temsilciler Heyeti Başkanı İngiliz parlamente Percy Grieve, BBC Türkçe yayın bölümüne Türkiye’nin Konsey üyeliği ile ilgili olarak verdiği özel demeçte şunları ifade etmiştir:

Sanırım temsilciler heyetinde bulunan bizler, hepimiz Türkiye’den, Türkiye’nin üyelikten çıkarılmasına pek de gerek olmadığı kanısıyla döndük. Bunun iki nedeni var. Birincisi görüştüğümüz değişik siyasal görüşleri benimsemiş her Türk bize, Türkiye üyelikten çıkarılırsa bunun bir felâket olacağı duygusunu taşıdıklarını söylediler. Bu Türklerin gururunu büyük ölçüde kırabilirdi. İkincisi, Türkiye’yi Avrupa’nın dışında bir başka bloka itebilir ya da bizim koruma amacında olduğumuz insan haklarını olumsuz yönde etkileyebilirdi.⁶¹⁹

Avrupa Konseyi Danışma Meclisi toplantısında, Türkiye’nin Konsey’den çıkarılmaması 75’e karşı 38 oyla kararlaştırılmıştı. Ayrıca “Türkiye’de insan haklarının,

⁶¹⁶ “Ulus Avrupa Parlamentosu’ndan Gerekirse Çıkarız”, **Milliyet Gazetesi**, 8 Aralık 1981, s. 8.

⁶¹⁷ Ahmet Gökder, **Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye İle İlişkileri**, Ankara: AÜ. Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 1989, s. 185.

⁶¹⁸ Mehmet Ali Birand, “Ankara İle İlişkiler Sürmeli”, **Milliyet Gazetesi**, 26 Ocak 1982, s. 9.

⁶¹⁹ **Aynı Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981; Ocak-Şubat 1982), 21 Ocak 1982, s. 435.

temel hürriyetlerin çiğnendiği, işkence yapıldığı yolundaki iddiaların ne dereceye kadar doğru olduğunun Avrupa İnsan Hakları Komisyonu tarafından incelenmesi için gerekli mekanizmaların çalıştırılması”, çağrısı yapıldı.⁶²⁰

Türkiye, Steiner Raporunda suçlayıcı ve kınayıcı maddelerin Türkiye’nin içişlerine müdahale olarak görmüştü. Heyet’in raporunu gören Evren, “Ters bir karar Türkiye’nin başka bloklara veya gruplara kaymasına yol açar.” demiştir. Evren, “Türkiye’nin demokrasiye yabancı ülkeler istediği için değil, Türk halkı istediği için döneceklerini belirtmişti.”⁶²¹

Avrupa Konseyi bütün itirazlara karşı Türkiye’nin konseyden çıkarılmaması kararını almıştır. Türkiye’nin Konsey’den çıkarılması için verilen öneriler reddedildi. Avrupa Konseyi Genel Sekreteri Karasek, “Türkiye’nin ani bir sınırlilikle çekilmeye kalkması hem bizim için hem de kendisi için zararlı olur.” demiştir.⁶²²

Devlet Başkanı Kenan Evren, Radyo TV konuşmasında, Avrupa Konseyi Danışma Meclisi’nin Türkiye’ye ilişkin kararı ve bu kuruluşla gelecekteki ilişkiler konusunda açıklamalarda bulundu. Devlet Başkanı Evren konuşmasında, Türkiye’nin Danışma Meclisi’nin aldığı kararın muhatabı olmadığını belirterek şöyle demiştir:

Türkiye bundan böyle girişilecek içişlerine müdahale şeklindeki tüm teşebbüslere müsamaha etmemeye ve bu yöndeki Avrupa Konseyi Danışma Meclisi çalışmalarını Türkiye için bir gündem maddesi olarak kabul etmemeye kararlı bulunmaktadır. Bu andan itibaren, Avrupa Konseyi ile ilişkilerimizin ağırlık noktası, hükümetlerin temsil edildiği bakanlar ve delegeler komitesine kaymıştır. Avrupa Konseyi ile ilişkilerimizi hükümetlerin bundan sonraki tutumlarına göre ayarlayacağımız tabiidir.⁶²³

19-30 Mart 1982 tarihlerinde Brüksel’de toplanan Topluluk üyesi ülkelerin devlet ve hükümet başkanları Türkiye ile ilgili bir bildiri yayınladılar. Avrupa Topluluğu Konseyi, Bakanlar Konseyi Başkanı Leo Tindemans’ın Topluluk üyesi ülkeler tarafından 23 Şubat’ta kendisine verilen görevin yerine getirilmesiyle ilgili olarak hazırladığı raporu dinledi. Konsey, görevin yerine getiriliş biçimini olumlu buldu. Leo Tindemans, Türkiye’de insan haklarına saygı sorununun üye ülkelerde oluşturduğu ciddi kaygıları Türk

⁶²⁰ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981; Ocak-Şubat 1982), 28 Ocak 1982, s. 450.

⁶²¹ “Evren’in Uyarısı”, **Milliyet Gazetesi**, 28 Ocak 1982, s. 9-12.

⁶²² “Türkiye’nin Konsey’de Kılması Kabul Edildi”, **Milliyet Gazetesi**, 29 Ocak 1982, s. 9.

⁶²³ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981; Ocak-Şubat 1982), 31 Ocak 1982, s. 454.

Hükümeti'ne açık bir şekilde belirtti. Bakanlar Konseyi Başkanı ayrıca, Türkiye için en kısa zamanda özellikle fikir suçlarından ya da sendikal suçlardan dolayı tutuklanmış bulunan kişilerin serbest bırakılıp, sıkıyönetimin kaldırılmasını gerektiren demokratik bir rejime dönme zorunluluğuna dikkati çekti. Türk yetkililer kendisine, Türkiye'nin en geç iki yıl içinde yeniden demokrasiye döneceğine söz verdiler. Türk yetkililerin açıklamalarına göre, demokratik bir anayasanın hazırlanması 1982'de, seçimler ise 1983 sonbaharında yapılacaktır.⁶²⁴

1982'de Türkiye'nin tam üyelik talebine Topluluğun yaklaşımı olumsuz olmuştur. MGK'nın siyasi partilere karşı süren tavrı ve insan hakları ihlalleri Türkiye-Topluluk arasındaki ilişkilerin soğumasına sebep olmuş ve Yunanistan'a Topluluk organlarında Türkiye aleyhinde kampanya yürütme imkânını vermişti. Bütün bu gelişmeler sonrasında Avrupa Parlamentosu, 22 Mart 1982'de askeri yönetimin uygulamalarını ve insan hakları ihlallerini kınayan bir rapor kabul etmiştir. İnsan hakları ihlalleri konusu Yunanistan'ın da gayretleriyle sık sık Avrupa Parlamentosu gündemine taşınmıştı.⁶²⁵

Fransa, Hollanda, İsveç, Norveç ve Danimarka hükümetlerinin, Türkiye'yi Avrupa Konseyi İnsan Haklar Komisyonu'na şikâyet etmek hususunda ortak kararlarını başkentlerinde resmen açıklamışlardı. Konu ile ilgili olarak bir açıklama yapan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Nazmi Akıman, "Beş ülkenin Türkiye'yi şikâyet amacıyla Avrupa Konseyi İnsan Hakları Komisyonu'na müracaat ettiklerini biz biliyorduk. Henüz Avrupa Komisyonu'ndan bize resmi bir bilgi intikal etmiş değildir. Bu yapıldığında müracaatın mahiyetini inceleyeceğiz. O zaman Türkiye, gerekeni yapacaktır." demiştir.⁶²⁶

Türkiye'nin yeni Anayasa'sı için halk oylaması bütün yurttan yapılmış ve ilk belirlemelere göre Anayasa, %90'ı aşan bir çoğunlukla kabul edilmişti. Org. Kenan Evren de Türkiye'nin 7. Cumhurbaşkanı olmuştur.⁶²⁷ Cumhurbaşkanı Kenan Evren halk oylaması sonucu Anayasa'nın kabulü dolayısıyla yaptığı teşekkür konuşmasında, "TBMM'nin Anayasa'nın öngördüğü doğrultuda oluşturulması hedefine yaklaşıldığını" bildirmiş ve "Milletvekili seçimlerinin mühim ve makul bir sebep olmazsa 1983 Ekim ayı içinde

⁶²⁴ "Konsey Bildirisi", *Avrupa Topluluğu Dergisi*, (68-76), Mart 1982, s. 25.

⁶²⁵ Ömer Faruk Gençkaya ve Burcu Gezgör, "Avrupa Parlamentosu, İnsan Hakları, Demokrasi ve Türkiye: Başlıca Temalar ve Etkiler", *Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı*, 1 (35), 2000, s. 648.

⁶²⁶ *Ayn Tarihi*, (Mart-Temmuz 1982), 1 Temmuz 1982, s. 389.

⁶²⁷ *Ayn Tarihi*, (Ağustos-Aralık 1982), 7 Kasım 1982, s. 295.

yapılacağını” söylemişti.⁶²⁸ Anayasa’nın kabulünün Türkiye-Topluluk ilişkilerini düzeltici etkide bulunacağı fikri ise, Anayasa’nın antidemokratik hükümler içerdiği gerekçesiyle Topluluk nezdinde taraftar bulamamıştı. 1982 yılının sonuna doğru, AET’de ve Avrupa Parlamentosu’nda Türkiye aleyhine alınan karar ve uygulamalarda büyük bir artış olmuştu.

6 Kasım genel seçimlerine katılan ve katılmayan siyasi partilerin programlarında, “Türkiye’nin AET’ye tam üye olması, hiç değilse ilişkilerin canlandırılıp dengeli, normal bir düzeye getirilmesi” ilkesine yer verilmesi Topluluk üyelerinin Ankara’daki temsilcileri arasında değişik yorumlara yol açmıştı. Bunlardan bazıları, “Seçimle işbaşına gelecek olan yeni iktidarın ilişkileri canlandırma inisiyatifini hızlı ve iyi kullanması sayesinde önümüzdeki yıl gerçekleşebilir.” şeklinde savunmuştu. Türk hükümetine yakın çevreler ve uzmanların kanaatine göre; “Son 3 yıldan bu yana giderek bozulan ve felce uğrayan ortaklık uygulamalarına yeni bir hız kazandırma inisiyatifi daha çok Türkiye’nin elindedir. Seçimden sonraki iktidarın zaman kaybetmeden üst düzey ziyaretlere başlaması gerekir.”⁶²⁹

Ocak 1983’te Türkiye, AET yetkililerine Topluluk ile ekonomik olmaktan ziyade siyasi bir görünüm almış olan sorunları tartışmak üzere, Bakanlar düzeyinde toplantı yapmayı önermiştir. Ayrıca toplantıda Katma Protokol ve serbest dolaşımdan doğan sorunlar da tartışılacaktı. Topluluk üyesi ülkelerin bazıları Türkiye’nin Bakanlar düzeyinde geniş kapsamlı toplantı önerisini sıcak karşılamamış ve Türkiye Topluluğunun istediği büyükelçiler düzeyinde dar çerçeveli bir toplantıyı kabul etmek zorunda kalmıştır.

Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Avrupa Konseyi Alt Komisyonları’nın toplantıları sırasında Türkiye Özel Alt Komitesi ve Hukuk Komisyonu’nun Türkiye’ye ilişkin olarak hazırladığı karar taslağı ile ilgili olarak yaptığı açıklamada; “Şayet Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi Türkiye’nin çoğulcu parlamenter rejime geçişinin son aşamasına girdiği bir anda, Türkiye ile Konsey arasındaki ilişkileri sınırlayacak ve bunları olumsuz yönde etkileyebilecek bir karar kabul ederse tarihinin en büyük çelişmesine düşmüş olacaktır.” demiştir.⁶³⁰

⁶²⁸ **Ayn Tarihi**, (Ağustos-Aralık 1982), 12 Kasım 1982, s. 311.

⁶²⁹ Nilüfer Yalçın, “Türkiye-AET İlişkilerinde İşleyen Madde Tarım Takvimi”, **Milliyet Gazetesi**, 5 Eylül 1983, s. 9.

⁶³⁰ **Ayn Tarihi**, (Ocak-Mart 1983), 11 Ocak 1983, s. 231.

İlter Türkmen; “Hele bu son karar tasarısı baştan aşağı çelişkilerle dolu bir metin, bunun dışında bünyesinde hiçbir Türk temsilcisinin bulunmadığı Konsey Asamblesi’nin varacağı her kararın Türkiye’yi bağlaması bir yana Avrupa Konseyi’ni Türkiye’nin Ocak 1982’den beri muhatap kabul etmediği de ayrı bir gerçek” şeklinde konuşmuştu.⁶³¹

Avrupa Parlamentosu’nda Türkiye ilgili durum görüşülürken bir konuşma yapan Bakanlar Konseyi Dönem Başkanı Federal Almanya Dışişleri Bakanı Hans Dietrich Genscher, “Türkiye’de tam demokratik koşullarla bir seçim yapılmaz ve gerçek bir parlamenter rejim kurulmazsa, tutumumuzu buna göre ayarlayacağız. Daha önceki hükümetlerin yaptıkları hatalar, bugünkü Türk hükümetinin yaptığı hataları haklı gösteremez.” şeklinde konuşmuştu.⁶³²

1970’li yıllardan 1980’li yılların ortasına kadar olan dönemde, Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler, inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. 17 Kasım 1982’de yeni anayasanın kabul edilmesi Avrupa’da demokratik birleşme olarak görülmemiştir. AET’de baş gösteren ekonomik kriz de Türkiye-AET ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Hatta Siyasi ilişkilerin gergin olduğu bir dönemde AET’nin özellikle tekstil alanında yaşadığı krizden ötürü yarattığı engeller ilişkilerin normale dönmesini geciktirmiştir.⁶³³

AET-Türkiye ortaklık ilişkileri askeri darbe sonrasında büyük ölçüde hareketsiz olmasına rağmen, Türkiye’nin üyelik politikası askeri rejim altında dahi değişmemiştir. 1983’te Türkiye’de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984’ten itibaren Türkiye’nin ithal ikameci politikaları hızla terk etmesi ile beraber, Türkiye’nin dışı açılma süreci başlamıştır. Böylece 12 Eylül 1980’den itibaren dondurulmuş bulunan Türkiye-AET ilişkilerinin canlandırılması süreci başlamıştır. Ortaklık Konseyi ilk kez 16 Eylül 1986 tarihinde yapmış olduğu ilk toplantısında Yunanistan’ın itirazları neticesinde ortak bir karar alamamıştır.⁶³⁴ Bu noktada Türkiye, ilişkilerin daha fazla gelecek yanının kalmadığını ifade ederek tam üyelik başvurusunda bulunma arzusu içinde olduğunu belirtmiştir.

⁶³¹ **Ayn Tarihi**, (Ocak-Mart 1983), 24 Ocak 1983, s. 241.

⁶³² **Ayn Tarihi**, (Ocak-Mart 1983), 8 Mart 1983, s. 296.

⁶³³ “AB Genişleme Süreci ve Türkiye”, **İKV**, (3), 2002, s. 104-105.

⁶³⁴ Uğur, a.g.e., s. 32.

Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde, Ankara Anlaşması'nda öngörülen dönemlerin tamamlanmasını beklemeden, üyelik başvurusunda bulunmuştu. Komisyon, bu başvuru ile ilgili görüşünü 18 Aralık 1989'da açıklamış ve kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan Topluluğun yeni bir üyeyi kabul edemeyeceğini belirtmişti. Ayrıca, Türkiye'nin, Topluluğa katılmaya ehil olmakla birlikte, ekonomik, sosyal ve siyasal alanda gelişmesi gerektiğini ifade etmişti. Bu nedenle, üyelik müzakerelerinin açılması için bir tarih belirlenmemesi ve Ortaklık Anlaşması çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi önerilmişti.

3.4.4. Türkiye ve Orta Doğu

12 Eylül 1980 askeri müdahalesinden sonraki dönemde Türkiye geleneksel dış politika çizgisinden ayrılmamıştı. Yeni koşullarda Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ortaklık ilişkilerinin fiilen askıya alınması kaçınılmazdı, fakat Avrupa Konseyi ile ilişkilerin devam etmesi ve bu suretle Batı ile ilişkilerin önemli bir unsurunun korunması için büyük çaba harcanmış ve bunda başarı sağlanmıştı. NATO içinde de işbirliği aynı yoğunlukta sürdürülmüştür. Bu devirde Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşarak Orta Doğu politikasına daha fazla ağırlık vermek yolunu tuttuğuna dair iddialar geçerli değildir. Orta Doğu politikasında da değişen koşulların gerektirdiği uygulamalar dışında, geleneksel çizgide kalınmıştır.

Dönemin Başbakanı Bülent Ulusu Bağlantısızlar ile ilgili yaptığı bir konuşmada şunları söylemiştir:

Türk Hükümeti uluslararası barış ve güvenliğe kayda değer katkılar sağlamaktadır. Kendi izlediği Politika ile Bağlantısız ülkelerin izlediği politika arasında uyumsuzluk ve çelişki görmemekte, Bağlantısızlar ile İslam Konferansı'nda ve diğer uluslararası forumlarda işbirliğini sürdürmekte bir güçlüğü rastlamamaktadır. Son zamanlarda Türkiye'nin NATO üyeliğini ve ülkemizin Orta Doğu Bölgesi'ndeki rolünü, ulusal çıkarlarımız açısından abartan görüşlerin ileri sürüldüğüne tanık olmaktadır.⁶³⁵

Değişen koşulların başlıcası kuşkusuz İran-İrak savaşı olmuştur. 12 Eylül'den 10 gün sonra başlayan bu savaşta Türkiye tarafsızlıktan başka bir siyaset yürütemezdi. Ayrıca savaşın durdurulması için İslam Konferansı Örgütü'nce kurulan arabulucu heyeti içinde yer

⁶³⁵ Ali Sirmen, "Ulus'un Konuşması", *Cumhuriyet Gazetesi*, 30 Ocak 1981, s. 3.

almıştı. İlkönce Dışişleri Bakanı, daha sonra Başbakan bu heyetle birlikte Bağdat ile Tahran arasında ilişkiler kurmuştu.⁶³⁶

3.4.4.1. İran-İrak Savaşı ve Türkiye

Orta Doğu'da 1980'li yıllara damgasını vuran en önemli gelişme İran-İrak Savaşı olmuştur. İran'ın içeride devrim muhaliflerini ortadan kaldırmaya ve İslami Devrimi ihraç etmeye yöneldiği dönemde, Irak lideri Saddam Hüseyin petrol ihracatı için önemli bir yol olan Şattü'l-Arap su yolunu kontrol altına almak ümidiyle harekete geçti. Saddam Hüseyin, dış askeri müdahaleye dayanan yönetim anlayışı ile ülkeyi idare etmekteydi. İran'daki 1979 devriminden sonra Irak, Şattü'l-Arap su yolunun kontrolünü ele geçirip körfeze ulaşımı kolaylaştırmak için İran'ın güneyindeki bölgeleri işgal etmişti. Bu işgalin bir başka amacı ise, Sünni Arap'ların hâkim olduğu Irak rejiminin İran Devrimi'ni destekleyen Irak'taki Şiilere gözdağı vermek istemesiydi. Bununla birlikte Saddam Hüseyin, Körfez Araplarını Tahran'daki devrimci rejime karşı koruyucu bir politika izlemişti.⁶³⁷

İrak, 1980 yılında bu savaşa kolay bir zafer elde edip Arap dünyasındaki yerini daha da sağlamlaştıracağı düşüncesiyle girdi. İran ise, bu savaşta kendisini, Irak'a göre daha rahat hissediyordu. Bunun farkında olan Irak, İran'ın ekonomisini zayıflatma hedefiyle savaşı başlattı. İki ülkenin de ekonomisinde petrol büyük bir yer teşkil ediyordu. Boru hatlarından petrol ihraç edebilen Irak'a nazaran İran, ihracatının büyük bir kısmını Basra Körfezi'nden yapıyordu. Basra Körfezi'ndeki petrol ihracatının ara vermeden sürmesi İran'ın işine geldiğinden Irak'ın öncelikli hedefi, petrol taşıyan İran gemilerine saldırmak oldu. Buna karşılık İran da, Irak petrol tesislerine saldırmaya başladı. Sonuçta, savaş her iki tarafın petrol kaynaklarında ağır bir tahribata neden olmuştu.⁶³⁸ Mezhep sorunlarından kaynaklanan sürtüşme de İran ile Irak arasında gerginliğin en önemli nedenlerindendir. Nüfusun çoğunluğu Şii olan Irak'ta iktidar Baas Partisi kadroları Sünni azınlığa dayanmaktaydı. Nüfusun çoğunluğu Şii olan İran'da İmam Humeyni'nin önderliğindeki devrimden sonra iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşmişti. Bağdat rejimi, İran Devrimi'nin Irak'a da yayılacağından endişe etmişti.⁶³⁹

⁶³⁶ Türkmen, a.g.e., s. 23-24.

⁶³⁷ **İrak Ülke Raporu**, Diyarbakır: Karacadağ Kalkınma Ajansı Yayınları, 2010, s. 18.

⁶³⁸ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi**, s. 773.

⁶³⁹ "İran-İrak", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Eylül 1980, s. 5.

ABD Saddam Hüseyin'in İran'a saldırmasına destek veren bir dış politika benimsedi. ABD'nin Irak'a destek vermesinde iki amaç güdüüyordu: Birincisi, bu savaşla İran'ı kaybetmenin ve devrimci öğrencilerce ABD'nin Tahran büyükelçiliği personelinin 444 gün süreyle rehin alınması olayının intikamını dolaylı olarak alacaktı. İkincisi ise İran'da yeni kurulan Şia yönetiminin zayıflatılması ve böylece İran'ın İslam Dünyasını birleştirme girişimlerini engellemektir.

İran Devrimi sonrasında Irak, İran topraklarında kutsal kent olarak Kum ve Meşhed'in bulunmasına rağmen, Şiiiler için asıl kutsal yerlerin kendi ülkesindeki Necef ve Kerbela şehirlerinin olduğunu ve İranlıların en az Mekke ve Medine kadar bu iki kente Hac yapmaya geldiklerinin farkındaydı.⁶⁴⁰ Buna petrol bölgesindeki nüfusun önemli bir kısmının Şii, Kürt ve Türkmenler'den oluştuğunu ve bu nüfusun en küçük bir çekişmede İran'ın yanında yer alabileceği endişesi Irak'ın, devrimden sonra henüz toparlanma aşamasında olan İran'a karşı harekete geçme fikrini pekiştirdi. ABD'den de Irak'ın İran'a saldırmasına göz yumacağı işareti gelince Saddam Hüseyin, iki ülke arasındaki sınırı belirleyen 1975 tarihli Cezayir Antlaşması'nı televizyon kameraları önünde yırttı ve İran'a bütün hudutları boyunca savaş açıldığını ilan etti. Reagan Başkanlığındaki ABD yönetimi ise bu savaşta her iki tarafın da olabildiği kadar zayıflayarak çıkmasını arzuluyordu.⁶⁴¹

Amerika, savaşı İran'ın kaybetmesini istediği için Irak'a savaş süresince askerî yardımın yanı sıra beş milyar dolarlık gıda desteği de sağladı. Bu harcamaların önemli bir bölümü başta Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere, bölgedeki diğer petrol zengini Arap ülkelerince karşılanıyordu. O kadar ki, Irak kısa sürede ABD'nin dokuzuncu büyük müşterisi olmuştu. Bununla birlikte, ABD yönetimi aynı zamanda el altından İran'a da silah satmaktan geri durmamıştı.⁶⁴²

İran-İrak Savaşı'nın çıkmasından sonra bölgede yeni bir gruplaşmanın oluşmasıyla Sovyet diplomasisi de gözle görülür bir faaliyet içine girmişti. Savaşın ilk günlerinde, Sovyetlerle Suriye arasında, Moskova'nın uzun süredir istekli olmasına rağmen Hafız Esad yönetiminin pek ilgi göstermediği 20 yıllık Dostluk ve İşbirliği Antlaşması imzalanmıştır.

⁶⁴⁰ Orhan Koloğlu, "Yüz Yıllık Kavga Sürüyor", **Popüler Tarih**, (57), 2005, s. 67,

⁶⁴¹ Alan Friedman ve Mehmet Harmancı, **Örümcek Ağı: Bush, Thatcher, Saddam Üçgeni**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1994, s. 34.

⁶⁴² İbrahim Orkun, **Soğuk Savaş Gözetlerken**, İstanbul: Türk Düşünce Hareketi Yayınları, 2002, s. 139.

Bunun ardından, Sovyetler'in bölgedeki diğer başlıca müttefiki Libya, Arap ülkelerine çağrıda bulunarak İran'ı desteklemelerini istemişti. Böylece Sovyetler bir yandan Irak'ın savaşta kullandığı silahların parçalarını satarken, diğer yandan da Irak'ı baskı altında tutacak bir Arap gruplaşmasının oluşmasına yardım etmişti. Sovyetler Birliği, İran'a karşı düşmanca tutumlar içinde bulunmamaya da dikkat etmişti. Moskova, İran'ın ABD ile anlaşmazlıkların sürdüğünü göz önünde tutarak İran ile iyi ilişkiler kurmak yolunu seçti.⁶⁴³

1926-1964 yılları arasında Türkiye ile İran arasında savunma ve işbirliğine dayanan birkaç anlaşma yapılmış olmasına rağmen, iki ülke arasında tarihten gelen rekabet sonlanmamıştı. 1970'ten sonra, İran'ın petrol gelirlerinin aşırı artması ve ABD'nin desteği, ilişkileri daha da zayıflatmıştı.⁶⁴⁴ İngiltere'nin 1968'de Orta Doğu'dan çekileceğini açıklamasının ardından ABD, 1971'de ortaya çıkan Nixon Doktrinine dayanarak Orta Doğu'da artık askeri müdahalede bulunmayacağını belirterek İran ve Suudi Arabistan'a yaklaşmıştı. ABD kendisi için stratejik bir öneme sahip bu iki ülkenin, Komünizmin etkisinde kalmaması için söz konusu doktrin çerçevesinde Körfez'de sürekli asker bulduracaktı. Böylece petrolün uluslararası pazarlarda Batı'ya doğru ucuza akışını sağlamayı amaçlamıştı.⁶⁴⁵

Türkiye ve İran'ın özellikle, 1970'li yıllarda ilişkilerinin bozulmasının temelinde her ikisinin de farklı dış politika eğilimleri yatmaktaydı. O yıllarda, Türkiye'ye ABD ambargosu uygulanmakta ve ilişkiler kötüye gitmekteyken İran, ABD'ye daha fazla eğilimli bir dış politika izlemekteydi. 1973-1974 petrol krizinin olduğu yıllarda İran, Suudi Arabistan'la birlikte ABD'nin önemli stratejik müttefikiyken, Türkiye hem iç hem de dış politikada zor bir dönem geçirmekteydi. Türkiye, İran'dan petrol alımında kolaylıklar istemiş ama Şah bunu kabul etmemişti. Bu durum iki ülke arasında ekonomik, siyasi ve askeri alanlarda ilişkilerin bozulmasına neden olmuştur.⁶⁴⁶ Türkiye'nin Orta Doğu politikasındaki bir diğer gelişme de İran'da Şah'ın devrilmesinden sonra, Amerika'nın 1979 Nisan'ından itibaren olgunlaştırmaya başladığı ve Türkiye'ye de yer vermek istediği *Hızlı İntikal Kuvveti* veya *Orta Doğu Çevik Kuvveti* karşısında aldığı tutumdur. Türkiye,

⁶⁴³ "Sovyetler ABD İle Eşit", **Cumhuriyet Gazetesi**, 8 Aralık 1980, s. 7.

⁶⁴⁴ İsmail Zengin, **İran Devrimi ve Ortadoğu'ya Etkileri**, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1991, s. 156.

⁶⁴⁵ Hamit Ersoy ve Lale Ersoy, **Küreselleşen Dünya'da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2002, s. 158-159.

⁶⁴⁶ Gökhan Çetinsaya, "Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri", **Birikim Dergisi**, (96), İstanbul: Birikim Yayınları, 1997, s. 51.

Çevik Kuvvete doğrudan doğruya bulaşmamaya, hem Amerika ve NATO ile olan ilişkilerine, hem de Orta Doğu ülkeleri ile olan ilişkilerine herhangi bir şekilde gölge düşürmemeye büyük önem vermiştir.⁶⁴⁷ 1979 İran Devrimi'nden sonra, Tahran ve Ankara'nın ilişkileri bozulmuştur. Buna rağmen Türkiye, hiçbir zaman ilişkileri kesmemiştir.

Irak ile Türkiye arasındaki ilişkilere bakıldığında, Türkiye ile 1959 yılındaki Kerkük sorunu hariç, 1926'dan beri daima iyi komşuluk ve dostluk ilişkileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Baas Partisi'nin 1968'de iktidara gelmesi ile Türkmenlere verilen haklar sonucunda Türkiye ile bölgenin ilişkilerinde bir canlanma görülmüş, Türkiye'den bölgeye uzmanlar gönderilmiştir.⁶⁴⁸ 1970'li yıllarda bölgede Barzani-Baas çekişmesi yaşanırken Türkler iki ateş arasında kalmıştır. Bu durumda, Türkiye'de basın yoluyla kamuoyunun dikkatini çekmeyi başarmıştı. Başta Türkmen Kültür ve Dayanışma Derneği olmak üzere çeşitli kuruluşlar ve basın yayın organları konuyu gündeme getirmişlerdir. Bu arada Kerkük'te çoğunluğu sağlayamayacağını anlayan ve Kürtler'in şehre sızmasına engel olamayan Irak yönetimi, plebisiti ileri bir tarihe ertelemek zorunda kalmıştı.

Türk Dışişleri Bakanlığı, uzun süren bir sessizlik döneminden sonra Türkmenler için devreye girmiş, konuyla ilgilenmeye başlamıştı. Hükümetin ilgisinin kısa sürede sonuç vermesiyle, 16 Ocak 1971'de Irak Cumhurbaşkanı Yardımcısı General Salih Mehdi Ammas, Ankara'yı ziyaret etmişti.⁶⁴⁹ Ancak Türklere karşı yürütülen baskılara ara verilmeksizin devam edilerek her geçen gün yeni politikalar, uygulanmaya başlanmıştı.

27 Ağustos 1973'te Irak Dışişleri Bakanı Murtaza El-Hadisi, Kerkük'ten Türkiye'de Dörtyol'a uzanacak 350 milyon dolarlık bir petrol boru hattı ve Irak petrol alanlarından Türkiye'deki sanayi merkezlerine ulaşacak bir doğal gaz hattı kuracak anlaşma imzalamıştı.⁶⁵⁰ Irak ile iyi ilişkiler Kıbrıs sorununda da kendisini göstermiştir. Irak, BM'de Türkiye'yi destekleyen Arap ülkelerinin başında gelmiş ve Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında da gerekli kolaylığı göstermiştir. Türkiye'nin hem güneyinde başlayan hareketlenmeler hem de Irak'ın kendi sınırlarını koruma düşüncesi iki ülkeyi bir araya

⁶⁴⁷ Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi**, s. 851.

⁶⁴⁸ Suphi Saatçi, **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003, s. 232.

⁶⁴⁹ Saatçi, a.g.e., s. 234.

⁶⁵⁰ Kemal Karpat, **Orta Doğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, (Çev. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi, 2001, s. 195.

getirmiş, bu yakınlaşma sonucunda 20 Nisan 1979'da, Türkiye ile Irak arasında *Sınır Güvenliği* ile ilgili ilk anlaşma imzalanmıştı.

İran-İrak Savaşı başlar başlamaz, 2 Ekim 1980'de Türkiye tarafsızlığını ilan etmiş ve tüm savaş boyunca tarafsızlığını korumaya özen göstermişti. Türkiye, savaş uzadıkça her iki ülkeyle ticari ilişkilerini geliştirmeye çalışmış ve başarılı olmuştur. Türkiye her şeye rağmen çıkan bu savaştan ciddi bir şekilde etkilenmişti.⁶⁵¹

İrak'ın Ankara Büyükelçisi Taha Aziz Hasan; "Türkiye'nin savaşta tarafsız kalması normaldir. Bunu takdirle karşılıyoruz." demiştir. Savaş halinin doğurduğu güçlüklerin Türkiye'ye petrol sevkiyatını etkileyebileceğini, ancak Türk tarafının bu durumu anlayışla karşılayacağını umduklarını bildirmişti. Hasan şöyle devam etmiştir:

Türk-İrak ilişkileri bugün en önemli dönemini yaşamaktadır. İlişkilerimizin içinde bulunduğu bu durum bir sürprizden değil, tarihten kaynaklanmaktadır. İlişkilerimizde karşılıklı anlayış egemen ve ortak çıkarlarımız vardır. Her alanda gelişmiş bir düzeye ulaşmış olan ilişkilerimizi, en ileri noktaya çıkarmaya çalışıyoruz. Biz komşu Türkiye ile ilişkilerimizin diğer bölge ülkeleri ile de ilişkiler açısından örnek olmasını istiyoruz. Aynı zamanda Devlet Başkanı Org. Kenan Evren ile Devlet Başkanımız Saddam Hüseyin arasında şahsi dostluk bulunmaktadır. Her ikisi de bu dostluğa değer veriyorlar. Bazı dış çevreler bu ilişkilerin bozulmasına çalışıyorlar, ancak kimse bunu başaramayacaktır.⁶⁵²

Türkiye'nin savaştaki tarafsızlığı nedeniyle Irak Hükümeti, Türkiye ile işbirliği yapmak zorunda kalarak, 19 Aralık 1980 tarihinde iki ülke arasında "petrol, sulama ve ulaşım sektörlerinde işbirliğini" geliştirmeye yönelik bir antlaşma imzalanmıştı.⁶⁵³

Öte yandan İran İslam Cumhuriyeti'nin Ankara temsilcisi, Irak ile sürmekte olan savaşta Türk hükümeti'den daha çok destek beklediklerini söylemiştir. Türk-İran ilişkileri durumunda ise şöyle konuşma yapmıştır:

İlişkilerimiz iyi bir şekilde sürmektedir. Herhangi bir güçlümüz yok Türk halkının bize karşı duygularını takdirle karşılıyoruz. Türkiye'de gittiğimiz her yerde konuştuğumuz herkesin, Türk basının aksine bize sempati duyduğunu görüyoruz. Başlangıçta Türk basını bizi desteklemiyordu. Bunu nedeni de tüm bilgilerin Bağdat'tan gelmesiydi. Türkiye ile savaşın başlamasından önce bazı ekonomik anlaşmalar yapmıştık. Ekonomik ilişkiler bu çerçevede sürüyor ve biz bu mevcut durumdan memnunuz. Ayrıca ekonomik ve ticari ilişkilerimizi en yüksek noktaya çıkarmak istiyoruz. Çünkü aynı ortak tarih, kültür, din ve

⁶⁵¹ Silleli, a.g.e., s. 166-167.

⁶⁵² "İrak Büyükelçisi: Türkiye'nin Tarafsız Tutumunu Takdir Ediyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Kasım 1980, s. 3.

⁶⁵³ Silleli, a.g.e., s. 166-167.

gelenekten geliyoruz. Birbirimizi tamamlayabiliyoruz. İranlı'lar olarak savaş boyunca Türk Hükümeti'nden daha fazla desteğe ihtiyaç duyuyoruz.⁶⁵⁴

Irak ve İran Türkiye'nin tarafsızlığına o kadar güvenmişlerdi ki karşılıklı olarak menfaatlerinin korunmasını Bağdat ve Tahran'daki Türkiye Büyükelçiliklerine bırakmıştı. Bu devirde ayrıca Körfez ülkeleri ile daha sonra Türkiye'ye ekonomik yararlar sağlayacak ilişkiler de kuruldu. Irak-İran Savaşı sırasındaki petrol kıtlığında Türkiye ihtiyaçlarını daha kolayca temin etti. 1981'de Kerkük-Yumurtalık Petrol Boru Hattı'nın kapasitesinin arttırılması için Irak ile anlaşmaya varıldı. Bu boru hattına İran kuvvetlerinin zarar vermemesi için Tahran uyarıldı ve İran bu uyarıya uydu.

Başbakan Bülent Ulusu, İran-İrak Savaşı konusunda yaptığı açıklamada, Türkiye'nin iki komşusu arasında kan dökülmesine, büyük tahribata yol açan silahlı çatışmadan dolayı üzüntü duyduklarını belirtmiştir. Türkiye'nin tam bir tarafsızlık içinde olduğunu ve iki ülkeyi barıştırmak için sürekli çabalar gösterilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ulusu, Türkiye'nin bu yolda elinden gelen katkıyı sağlamaya her zaman hazır olduğundan bahsetmiştir.⁶⁵⁵ 27 Ocak 1981'de Bülent Ulusu Üçüncü Zirve Konferansı'nda yaptığı konuşmada İran-İrak Savaşı ile ilgili olarak şunları söylemiştir:

Türkiye'nin İki komşusu arasındaki savaşın devam etmesi bizde derin üzüntü yaratmaktadır. İran ve Irak arasındaki savaş, bölgemizdeki barış ve istikrarı sarsmıştır. Bunun da ötesinde, iki İslam Ülkesi arasında güvensizlik tohumlarını ekmiş bulunmaktadır. Türk Hükümeti her iki ülkeye karşı mutlak tarafsızlığın korunmasını azami itinayı göstermiştir. Barışın sağlanması için yapılmış bulunan sonuçsuz girişimler bile bizleri Irak ve İran arasında barışın sağlanması için devamlı çabalar sarfettikten alıkoymamalıdır. Bu yöndeki atılımda, barışçı bir çözümün sağlanabilmesi için, her iki tarafın temel çıkarlarının gözetilmesi ve işbirliğinin sağlanması gerektiği akılda bulundurulmalıdır. İslam Zirvesi'nin bu amaca yönelik yaklaşımlar için yol gösterici olacağını ümit ediyoruz.⁶⁵⁶

Ulus, İran-İrak Savaşı'nın sona erdirilmesi için ara buluculuk yapacak olan İyi niyet Komitesi'nin hazırlık toplantılarına katılmak üzere giderken verdiği demeçte, görüşmelerde Körfez Sorunu'nun ele alınmayacağını belirtmiş ve şöyle demiştir: "İslam dünyası ile ilişkilerimiz gayet iyi düzeyde seyretmektedir. Dost ve komşumuz olan bu iki İslam ülkesi arasındaki anlaşmazlığın her iki tarafı da tatmin edecek barışçı yollarla çözümünü arzulamakta ve bu yöndeki girişimleri desteklemekteyiz."⁶⁵⁷ İran Saddam'ı, Irak

⁶⁵⁴ "İran Türkiye'den Daha Çok Destek Bekliyor", **Cumhuriyet Gazetesi**, 23 Kasım 1980, s. 3.

⁶⁵⁵ "Ulus Çok Yönlü Dış Politika İzliyoruz", **Cumhuriyet Gazetesi**, 29 Ocak 1981, s. 7.

⁶⁵⁶ **Başbakan Bülent Ulusu'nun Konuşma, Demeç ve Mesajları**, s. 119-120.

⁶⁵⁷ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980; Ocak-Şubat 1981), 26 Şubat 1981, s. 434.

ise Humeyni'yi yıpratmak ve ortadan silmek için çalıştı. Savaşın başından beri Irak'ın lehine giden askeri başarı dengesi, 1982 yılının ortalarından itibaren İran lehine dönmüştür.⁶⁵⁸ Başbakan Bülent Ulusu, 1983 yılında Irak ile yaptığı görüşmelerde şöyle demiştir:

Irak-İran Savaşı'nda dar boğazlar ve güçlükler de giderek artmakta ve bu güçlüklerin Irak ile ekonomik ilişkilerimizi olumsuz bir şekilde etkilememesi için gerekli tedbirlerin şimdiden alınması önem taşımaktadır. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da bu savaşı bir an önce sona erdirmek için gerekli tedbirlerin şimdiden alınması önem taşımaktadır. Bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da bu savaşı bir an önce sona erdirmek için elimizden gelen her türlü çabayı göstereceğiz.

Irak Başbakan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan da yaptığı konuşmada Türkiye ile Irak arasındaki ilişkilerin sadece ekonomik ve ticari alanlarda kalmamasını istemiştir.⁶⁵⁹ Şubat 1983'te Türkiye ile Irak arasında "Sınır Güvenliği ve İşbirliği Anlaşması" imzalandı. Aynı yıl Mayıs'ta Hakkâri Uludere'de PKK teröristlerince üç askerin öldürülmesinin ardından başlatılan operasyonda Türk Kuvvetleri Irak topraklarında 5 kilometre kadar ilerledi.

Türk-İrak sınırında bazı silahlı grupların saldırılar düzenlemeleri üzerine Türk hükümeti sınırda "mahdut amaçlı" bir harekâta girişmiştir. Harekâtla ilgili olarak Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, "Hududumuzun Irak tarafındaki kesimlerinin yer yer güvenlik ve huzurdan mahrum ve birtakım haydutların at oynattığı bir bölge niteliğini alması üzerine, mahdut amaçlı bir harekât yapılmıştır. Bu harekât sırasında hiçbir mukavemete rastlanmamış ve planlandığı şekilde kimsenin burnu kanamadan amaç gerçekleştirilmiştir." denilmiştir. Açıklamada, "Dost ve komşu Irak hükümetiyle görüş alışverişinde bulunulduğu" da belirtilmiştir.⁶⁶⁰ Kürdistan Demokrat Partisi (KDP) ve Kürdistan Yurtseverler Birliği operasyon sırasında en fazla kendilerinin zarar gördüklerini iddia etmişler ve Irak hükümetini bu duruma imkân verdiği için itham etmişlerdir. 1983'ten sonra PKK "profesyonel gerilla savaşı" başlatma kararını açıklamıştı.

İslam Halk Konferansı Nisan 1983'teki toplantısında, İran ve Irak'a barış çağrısında bulunmuş ve bu çağrıya uymayan ülkeye de siyasi, ekonomik ve kültürel alanda

⁶⁵⁸ "Orta Doğu Yoğun Olaylar Yaşadı ve Yaşayacak", **Milliyet Gazetesi**, 30 Aralık 1982, s. 4.

⁶⁵⁹ **Ayn Tarihi**, (Ocak-Mart 1983), 16 Şubat 1983, s. 321.

⁶⁶⁰ **Ayn Tarihi**, (Nisan-Haziran 1983), 27 Mayıs 1983, s. 421.

boykot uygulamaya karar verdiklerini bildirmiştir. İran ve Irak'ın savaşı sona erdirmeye çağrısına uymamaları halinde askeri açıdan değerlendirme kararı alan konferans üyeleri, bu türden bir askeri önlemin bir başka İslam Konferansı'nda ele alınmasını kararlaştırdılar. Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin, İran'ın Dini Lideri Ayetullah Humeyni'yi konferansa katılmaya davet etmiş fakat Humeyni bu daveti reddetmiştir. Irak'ın Ankara Büyükelçisi Taha Al Kaise, Irak-İran arasında devam eden savaşta Türkiye'nin arabuluculuk yapmasından minnettarlık duyacaklarını bildirmişti.⁶⁶¹

Savaş her iki ülkede de çok sayıda insan kaybının yanında ciddi ekonomik çöküntüye de neden oldu. Bunun sonucunda Irak'ta Kürtlerle Şiiler Saddam'a karşı ayaklandı. Buna karşılık İran, savaş sırasında yaşananlardan aldığı milli güçle devrim muhalifi tepkilerden arındı, sistemin sağlam temeller üzerinde yükselmesine ve halkın ABD ve İsrail'e karşı Humeyni devrimi etrafında bütünleşmesini sağladı.

Kendilerini savaşa sürüklediklerine inandıkları İsrail'e karşı İslami dayanışma adı altında Hizbullah, İslami Cihat ve Filistinlilere destek verirken, ABD'ye karşı denge sağlamak için de Rusya ile yakınlaşma politikası izledi. 1988'de İran-İrak savaşının sona ermesi ve bir yıl sonra devrimin lideri Humeyni'nin ölümünün ardından İran'ın dış politikasında bazı önemli değişiklikler yaşandı.

3.4.4.2. Türkiye'nin Diğer Orta Doğu Devletleri ile İlişkileri

Türkiye'nin 1960'lı yıllardan itibaren izlemeye başladığı ve 1967 Savaşı'ndan sonra şekillenen Araplara yakınlaşma politikası, Suriye tarafından, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki yalnızlığını gidermek amacıyla izlediği algılanmıştı. 1970'li yıllardan itibaren Türkiye-Suriye ilişkilerinde yeni gelişmeler olmuştu. Suriye, Türkiye'nin Fırat Nehri üzerinde barajlar kurma projesi ve GAP ile Fırat'ın sularının ileride kesileceği endişesi içindeydi. Türkiye ise, Suriye'nin su konusunda Türkiye'yi ikna amacıyla Kürt devleti fikrini desteklediğini düşünüyordu.⁶⁶²

⁶⁶¹ "Savaşı Sona Erdirmeyen Tarafa Boykot Kararlaştırıldı", **Milliyet Gazetesi**, 19 Nisan 1983, s. 5.

⁶⁶² Selahattin İbas, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi", **Orta Doğu Siyasetinde Suriye**, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Der.), Ankara: Platin Yayınları, 2004, s. 55.

13 Kasım 1970'te Hafız Esad, bir darbeyle iktidarı ele geçirmiştir. Antakya'ya bağlı Samandağ İlçesi'nde alevi Arap ailesinde doğan Esad, doğduğu bölgenin Türkiye sınırları içerisinde kalması ve aleyhtarı fikirlerle yetişmiş olmasından dolayı açıktan bir Türkiye aleyhtarı politika izlemiştir. Sovyetler Birliği ile 21 Nisan 1977 ve 6 Ekim 1978'de imzaladığı Dostluk ve İşbirliği Anlaşmaları ile yeterli askeri desteği alan Hafız Esad, yalnız Türkiye'ye karşı değil komşularına hatta ABD'ye karşı da düşmanca hareket eder hale gelmişti. Büyük Suriye hayaliyle büyüyen Hafız Esad, Türkiye'den Hatay bölgesini, Lübnan'ın da kuzey kesimini Suriye'ye ilhak etmeyi düşünüyordu.

1980'lerin başından itibaren bu düşüncelerini gerçekleştirmek için fırsat bulan Esad, ikinci Arap-İsrail Savaşı'ndan sonra girdiği Lübnan'da kontrolünü pekiştirirken, diğer taraftan Hatay ile ilgili olarak Türkiye'den isteklerde bulunmaya başlamıştı.⁶⁶³ NATO'nun ve Batılıların desteğindeki CENTO'nun üyesi olan Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin yardım ve desteğine dayanan Suriye'nin ilişkileri, iki süper gücün karşı karşıya gelme politikalarının uzantıları sayılabilmektedir. Hatta Doğu ile Batı arasında 1970'li yıllarda yumuşama döneminde dahi iki komşu ülke arasında güvensizlik ve soğukluk devam etmiştir. Bunun en önemli nedeni, Suriye'nin işgalindeki Lübnan'ın Bekaa Vadisi'nde PKK militanlarının, 1980'li yıllarda Türkiye'ye terör eylemleri yapmak üzere yerleştirilmesine ve bu partinin lideri Abdullah Öcalan'ın karargâhını Şam'da kurmasına Suriye'nin izin vermesiydi.⁶⁶⁴

Türkiye 80'li yıllarda Orta Doğu'ya ve İslam dünyasına verdiği önemi en üst düzeyde gösterdi. Fakat Türkiye-Suriye ilişkilerine terör ve su meselesi damgasını vurdu. Türkiye'nin yeterince su vermediğini ve GAP ile Suriye'nin suyunu kestiğini düşünen Şam Hükümeti, Türkiye aleyhine yasadışı örgütleri destekledi. 12 Eylül 1980 askeri ihtilalinden sonra Türkiye, ısrarla ve şiddetle Suriye'den yasadışı örgütlere karşı işbirliği talep ettiyse de Suriye bu isteği reddettiği gibi Türkiye'nin aleyhine çalışan örgütlere destek verdi.

PKK, 1973-1978 yıllarını ideolojik oluşum ve yönetici ekibin kurulması, 1978-1980 yıllarını politik ideolojinin denenmesi zamanı ve 1980-1984 yıllarını da bir geri çekilme ve hazırlıklar zamanı olarak nitelendirmiştir. Örgüt, gerilla savaşı ve uygulaması

⁶⁶³ Mehmet Saray, "Irak ve Türk-Irak İlişkileri", **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2006, s. 82.

⁶⁶⁴ **Ortadoğu ve Geleceği**, İstanbul: Sisav Yayınları, 1992, s. 193.

üzerinde Çinli lider Mao Ze Dingt tarafından ortaya atılan olan konsept çerçevesinde, 1984'ten itibaren uzun süreli bir halk savaşı başlatılması kararını almıştı.⁶⁶⁵

Suriye yönetimi “terörizm”i düşmanlarına karşı bir silah ve Orta Doğu’da yayılmaya yönelik bir güç olarak kullanmıştı. Bu karanlık savaşın kontrolünü, bir diktatör olan eski Devlet Başkanı Hafız Esad zamanında, ülkenin “Haber alma ve Güvenlik birimlerini kullanarak elinde tutmuştu. Suriye’nin İstihbarat birimleri, (Muhaberat) Batı ülkelerine, İsrail’e, Orta Doğu’da barış isteyen Arap ülkelerine ve Esad yönetimine ters düşen gruplara yönelik terör eylemlerini, el altında bulundurdukları terör taşeronlarına ihale etmişlerdir.⁶⁶⁶ İlginç olan nokta ise Suriye’nin terörü sadece düşmanlarına değil de kendi ülkesindeki rejim muhaliflerine karşı da kullanmış olmasıdır. Örneğin 1982 yılında Müslüman Kardeşler Örgütü’ne karşı Hama kenti yerle bir edilmiş ve yüzlerce rejim muhalifi yok edilmiştir. Suriye’nin, yayılmaya yönelik olarak terörizmi kullanmasındaki hedefi “Büyük Suriye”⁶⁶⁷ idealini gerçekleştirmektir.

Türkiye’de 12 Eylül 1980 askeri darbesinden kısa bir süre önce Suriye’ye geçen Abdullah Öcalan Hafız Esad’ın kardeşi Cemil Esad aracılığıyla Suriye Gizli Servisi Muhaberat ile temas kurmuştu. Öcalan, Eylül 1979’da, Suriye’de bulunmakta olan Sovyet gizli servisi KGB görevlisi Yevgeny Primakov’un yardımı ile 250 kadar örgüt mensubunu gerilla savaşı konusunda eğitilmesi için FKÖ kamplarına götürmüştü.⁶⁶⁸ PKK, kurulma aşamasında yok olmak üzereyken Suriye’den aldığı bu destekle ayakta kalabilmişti.

1984 yılında Türkiye’ye geri dönerek eylemlerine başlayan PKK’nın kilit noktalarına Muhaberat tarafından yerleştirilen Kürt ve Ermeniler getirilmek suretiyle örgütün kontrolü Suriye’de kalmıştır. Rıfat Esad, PKK’nın Suriye ve Lübnan makamları ile olan ilişkilerini düzenlemişti. Ayrıca uyuşturucu trafiğini de elinde tutarak mali kaynak sağlamıştır. Dönemin Türkiye Cumhurbaşkanı Kenan Evren, 1984 yılında Hafız Esad’a teröre karşı ortak hareket etmeyi teklif etmiş, bu teklifi Esad’ın kabul etmesinden sonra

---

⁶⁶⁵ Ümit Özdağ, **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, İstanbul: Pegasus Yayınları, 2007, s. 11-12.

⁶⁶⁶ Cem Başar, **Terör Dosyası ve Suriye**, Lefkoşa: Uluslararası Araştırmalar Merkezi Yayınları, 1996, s. 3.

⁶⁶⁷ Büyük Suriye: Lübnan, Ürdün, Filistin ve Türkiye’den Kahramanmaraş, Bingöl, Adıyaman, Diyarbakır’ın kuzeyine kadar ulaşan Toros’un güneyinde kalan alanı kapsamaktadır.

⁶⁶⁸ Özdağ, **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, s. 38.

1985 yılı Mart ayında Şam'da "Sınır Güvenliği Protokolü" imzalanmıştı. Ancak bu protokol sadece kâğıt üzerinde kalmış, Suriye bölücü örgüte verdiği desteği sürdürmüştü.

Türkiye-Pakistan ilişkileri, Pakistan'ın bağımsız bir devlet olarak kurulduğu 14 Ağustos 1947'den itibaren, tarihten gelen yakın dostluk ve kardeşlik bağları temelinde şekillenmişti. Türkiye Pakistan'la ilişkilerine her zaman önem vermiştir. Bağdat Paktı ile başlayan Türkiye'nin Arap ülkeleri ile işbirliği, sonraları Türkiye-İran-Pakistan ve İngiltere arasında CENTO siyasi anlaşmasına dönüşmüştür. CENTO'nun 3 ülkeyi birbirine yaklaştırmakta yeterli olmadığı açıkça belli olması üzerine, ekonomik anlamda işbirliği yapılması hedef alınmıştı.⁶⁶⁹

Pakistan Cumhurbaşkanı Eyüp Han'ın daveti ile düzenlenen, Türkiye-İran-Pakistan Zirve toplantısında, Eyüp Han'ın Amerika ve İngiltere'nin bulunmayacağı bir teşkilatın teşkilini istemesi üzerine RCD'nin⁶⁷⁰ kurulması sağlanmıştı. Bu toplantı sonunda Başbakan Süleyman Demirel'in gayretiyle CENTO'nun tarihe karışması önlenmişti. Ancak Türkiye, CENTO'nun devamının sağlanması konusunda tek başına kalmıştı.⁶⁷¹

Pakistan-İran-Türkiye arasında görünürdeki "dostluk ve kardeşlik" ile CENTO ve RCD ortaklığına ve projelere rağmen, İran ve Pakistan arasında bir çekişme vardı. Bunun nedeni ise, Eyüp Han'ın, İran Şahı'nın bazı isteklerinin karşısında olması ve destek vermemesi nedeniyle Şah'ın, Eyüp Han'ın devrilmesini istiyor olmasıydı.⁶⁷² 1964'te kurulan RCD, sınırlı bir örgüt olarak kalmasına rağmen ticaret, ulaşım ve iletişim alanlarında önemli adımlar atmıştır. 1976 yılında İzmir'de toplanan RCD Zirvesi'nde alınan karar doğrultusunda Teşkilatı kuran temel belge olarak hazırlanan "İzmir Antlaşması", 1977 yılında imzalanarak 1978 yılında yürürlüğe girmişti. İzmir Antlaşması, 1979 yılında İran İslam Devrimi'nin gerçekleşmesiyle askıya alınmıştı. 1980'li yılların

⁶⁶⁹ Selçuk Karaçam, "RCD-Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği", **Dış Politika Dergisi**, 1 (1), 1971, s. 74.

⁶⁷⁰ RCD fikri, CENTO'nun Nisan 1964'te Washington'da yapılan Bakanlar Konseyi toplantısında, Türkiye, İran ve Pakistan'ın temsilcileri tarafından ortaya atılmış, esasları ise, 20-21 Temmuz 1964'te, İstanbul'da, üç Devlet Başkanı arasında yapılan toplantıda belirlenerek 21 Temmuz'da bir "Ortak Demeç" ile açıklanmıştır. RCD'nin kuruluşu hatta işleyişi, ekonomik zorunluluklardan çok, siyasi ve manevi bağlar sonucu meydana gelmişti. Bu nedenle teşkilat daha çok Pakistan ve İran'ın çıkarlarına cevap vermiş, Türkiye bundan pek faydalanamamıştır. 1979'da İran'daki İslami hareketten sonra, CENTO ile birlikte RCD örgütü de etkisini yitirmiştir. RCD yerine, daha sonra ECO geçmiştir.

⁶⁷¹ M. Ali Kışlalı, "CENTO, Demirel'in Sayesinde Hayatını Devam Ettirebilecek", **Tercüman Gazetesi**, 12 Ağustos 1967, s. 3.

⁶⁷² Kemal Girgin, **Dünyanın Dört Bucağı Bir Diplomatin Anıları (1957-1997)**, İstanbul: Doğan Kitap, 1998, s. 144.

başlarında her üç üye ülkede yaşanan iç sorunların yatışması ve özellikle İran'da yönetimin istikrara kavuşması üzerine 1985 yılında İzmir Antlaşması'nda yapılan bir değişiklikle RCD'nin, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı altında yeniden faaliyete geçmesi sağlanmıştı.

Ocak 1981'de Pakistan Devlet Başkanı General Ziya ül Hak, Devlet Başkanı Kenan Evren'in konuğu olarak dört günlük resmi bir ziyaret için Türkiye'ye gelmişti. Pakistan Devlet Başkanı General Ziya Ül Hak, İstanbul'a hareket etmeden önce Ankara Gazeteciler Cemiyeti'ne yaptığı ziyaret sırasında gazetecilerin sorularını yanıtlarken, Türkiye ile Pakistan arasında bir savunma anlaşmasının yapılmasının düşünülmediğini, iki ülke arasında uluslararası ve ikili sorunlar üzerinde tam bir görüşbirliği bulunduğunu, Türkiye'nin Afganistan sorunu ile ilgili son Pakistan önerisini baştan beri desteklediğini, Türkiye ile Pakistan'ın, Taif'teki İslam Zirvesi'ni tam bir başarıyla sonuçlandırmak için ortak çaba harcamaya kararlı olduklarını açıklamıştı.⁶⁷³

Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile Pakistan Başkanı Ziya ül Hak arasında yapılan görüşmelerde, taraflar iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da güçlendirilmesi ve her alanda işbirliğinin geliştirilmesi konusundaki kararlılıklarını vurgulamışlardır. İki devlet başkanı, bölge ve dünya barışını tehlikeye sokan yeni ihtilaf ve gerginliklerin sonucu olarak uluslararası durumda görülen genel kötüye gidişten kaygı duyduklarını söylemişlerdir. Devlet Başkanları, bu ihtilaf ve gerginliklerin ortadan kaldırılması ile adil ve barışçı bir dünya düzeni kurulmasının ancak devletlerin egemen eşitliği ve toprak bütünlüğüne saygı ve içişlerine karışmama, uluslararası ilişkilerde tehdit ve kuvvet kullanmaktan kaçınma ve anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü konusundaki evrensel ilkelere dayanabileceğine olan kuvvetli inançlarını vurgulamışlardır.

İki devlet başkanı, bölgede barış ve istikrarı tehlikeye düşüren İran ve Irak arasındaki kardeş kavgasının devamından duydukları ciddi endişeyi dile getirmişlerdir. Bu çatışmanın kısa zamanda sona ereceği ve iki ülke arasındaki sorunlara barışçı yollarından her iki taraf için de tatminkâr bir çözüm bulunabileceği yolundaki ümitlerini belirtmişlerdi.⁶⁷⁴

⁶⁷³ **Aynı Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980; Ocak-Şubat 1981), 14 Ocak 1981, s.

⁶⁷⁴ "Türk-Pakistan Ortak Bildirisi", **Cumhuriyet Gazetesi**, 16 Ocak 1981, s. 7.

25-29 Ocak 1981’de Suudi Arabistan’ın Taif kentinde toplanacak olan İslam Zirvesi’ne Türkiye ilk defa Başbakanlık seviyesinde katılmıştı. Hazırlık çalışmalarında Türkiye’yi temsil edecek olan Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, basına verdiği demeçte, Türkiye’nin, İslam Ülkeleri arasında dayanışma ve işbirliğini arttırıcı bir rol oynaması için konferansa katıldığını belirterek, “Türkiye, İran-Irak Savaşı’nda bir arabuluculuk girişiminde bulunmadı. Bu girişim ancak iki ülkenin istekleriyle gerçekleşebilir.” demiştir.⁶⁷⁵ Bülent Ulusu, deklarasyonun önemini belirterek, “İslam ülkelerinde değişik politikalar izlenmektedir. Her ülke kendi ihtiyacına en uygun gördüğü, değişik hukukî ekonomik, sosyal ve siyasî sistemleri benimser. Biz Türkiye olarak deklarasyonu bu şekilde anlıyoruz.” İfadelerini kullanmıştır. İslam Ülkeleri Zirve Toplantısı’nda, İslam Zirvesi’ne dahilülkeler, İsrail’e ve İsrail’in Kudüs’ü başkent yapmasını kabul eden ülkelere ekonomik boykot uygulamasını kararlaştırmıştı.⁶⁷⁶

Üçüncü İslam Koonferansı’nın Türkiye açısından en önemli sonucu bu geleneksel politikanın herhangi bir değişikliğe uğramadan sürdürüleceğinin ortaya konmasıdır. Bu konferans, Türkiye’nin askeri yönetimin İslam Doruğu ile ilk karşılaşması olmuştur. Türkiye bu konferansa İsrail ile ilişkilerin düzeyinin düşürülmesi kararının yarattığı rahatlatıcı bir hava ile girdi. Bu kararın alınmış olması Türkiye’nin Doruk’taki hareket alanını ve etkinliğini artırdı. Ulusu’nun Kudüs konusunda ortak çaba gösterilmesi yolundaki açıklaması Doruk’ta geniş yankılar uyandırmıştı.

Türkiye ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerde de gelişmeler görülmüştür. Prens Vahd’ın Bülent Ulusu’ya gösterdiği yakınlık özellikle 12 Eylül sonrası, Riyad ile Ankara arasındaki genel yakınlaşmanın göstergesiydi. Başbakan Ulusu’nun görüştüğü üç diğer Devlet Başkanı da sırasıyla, Suudi Arabistan Kralı Halid, Ürdün Kralı Hüseyin, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin olmuştu.⁶⁷⁷

12 Eylül 1980 darbesinin lideri olan Kenan Evren 1981 Kasım’ında Pakistan’a yaptığı ziyaret sırasındaki açıklamasında İsrail’in işgal ettiği tüm Arap topraklarından çekilmesi gerektiğini ifade etmekteydi. Türkiye, bu dönemde Arap ülkelerinin Filistin sorununa ilişkin barış planlarına BM ve diğer platformlarda destek verdi. Arap ülkeleriyle

⁶⁷⁵ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980; Ocak-Şubat 1981), 17 Ocak 1981, s. 49.

⁶⁷⁶ **Ayn Tarihi**, (Eylül-Aralık 1980; Ocak-Şubat 1981), 28 Ocak 1981, s. 65.

⁶⁷⁷ “Türkiye ve İslam Konferansı”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3 Şubat 1981, s. 9.

ilişkilerini geliştiren Türkiye, İsrail ile diplomatik ilişkilerini sürdürmeye özen gösterdi. Diplomatik temsil anlamında daha düşük bir seviyede temsil edilmekle beraber iki ülke bu dönemde de bölgesel sorunlarda işbirliğini sürdürdü. İsrail'in 30 Temmuz 1980'de Knesset'te (İsrail Parlamentosu) kabul edilen bir yasayla Kudüs'ün ayrılmaz bir bütün olarak İsrail'in başkenti haline getirmesine diğer Orta Doğu ülkeleri gibi Türkiye de tepki göstermişti. Türkiye, İsrail'in Kudüs'ün ilhaki üzerine zaten 1956'dan beri maslahatgüzar seviyesindeki Telaviv'deki diplomatik temsilcisini 2. Kâtip seviyesine indirmiştir. Bu gelişmelerden bir süre sonra Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesi gerçekleşmiş ve yeni bir yönetim işbaşına gelmişti.

Türk-İsrail ilişkileri konusunda bir demeç veren Bülent Ulusu şöyle demiştir: “İsrail'in Kudüs'ü başkent ilan etmesi, geçen yıl Irak'taki nükleer tesisleri bombalaması, Lübnan'daki vaki saldırılar ve nihayet Golan Tepeleri'nin ilhak kararı karşısında, Türkiye açık tutum almış ve birçok ülkeden önce bu tutumunu açıklamıştır. İsrail ile olan ilişkilerimiz asgari düzeye indirilmiştir. Başbakan Ulusu, Türkiye'nin Arap ülkelerinin ve Filistin halkının haklı görüşü yanında yer aldığını ve bunun için de her türlü desteği sağladığını da sözlerine eklemiştir.”⁶⁷⁸

1979-1981 yılları arasında Türkiye, üye ülkeler arasında ekonomik işbirliğini teşvik etmek amacıyla İKT'nin birçok toplantısına ev sahipliği yapmıştır. 1979 Kasım'ında, İstanbul'da ilk İslam Ticaret Sergisi açılmış ve bir ticaret sempozyumu düzenlenmişti. Yine, 1977-1978 yıllarında İslam Konferansı'nda alınan kararlara göre, BM'nin Deniz Hukuku konusundaki çalışmalarına katkıda bulunmak amacıyla, İKT üye ülkeleri Deniz Hukuku Uzmanları'nın ilk toplantısı İstanbul'da yapılmıştı. 1980'de, “İKT Üye Ülkeleri Arasında Ekonomik İşbirliği” konulu yüksek seviyede bir toplantı Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in mesajıyla açılmıştır. 1980'lerin başlarında İKT artık, kurulduğu zamanki durumuna göre oldukça farklı bir görünüm kazanmıştı. İlk yıllardaki siyasi amaçlı kurulan teşkilat bünyesine ekonomik, kültürel ve ilmi konuları da dâhil etmişti.⁶⁷⁹

⁶⁷⁸ **Ayn Tarihi**, (Mart-Temmuz 1982), 2 Mart 1982, s. 213.

⁶⁷⁹ İhsanoğlu, a.g.m., s. 400.

Türkiye, 1980’li yılların başlarında tarihinde ilk defa en fazla ihracatı, İslam dünyasına yapar hale gelmişti.⁶⁸⁰ 1980 askeri darbe sonrası, özellikle Avrupa Konseyi, Avrupa Topluluğu ve bazı Batılı devletlerle olan ilişkilerde görülen pürüzler ve AET’nin, Türk ihracatını engelleme politikası Türkiye’nin Orta Doğu’da dost ve pazar arayışlarına sebep olmuştu.⁶⁸¹ Türk politikacıları, özellikle Arap ülkelerinden sermaye çekmek için çaba göstermiş, Arap sermayesinin Türkiye’ye akmasını kolaylaştırmıştı. 1980’den itibaren ekonomi üzerindeki devlet müdahalesi hafifletilmiş, yeni bir ekonomik program yapılarak yabancı sermayeye kapılar açılmış, rekabete dayalı serbest pazar ekonomisine geçilmişti.

Türkiye, Turgut Özal’ın Başbakan olduğu Birinci Körfez Krizi esnasında Türkiye’nin bölgesel sorunlarda aktif tutum almasını öngören bir politika izlemişti. Türkiye bu dönemde Batı ile ilişkilerini geliştirirken Orta Doğu politikasında daha fazla rol alabilmenin yollarını aramıştır. Türkiye, 1980-88’deki Birinci Körfez Krizi’nde dengeli bir politika izleyerek hem sorunlarla aktif olarak ilgilenmiş hem de iki ülkeyle de ilişki kurabilmiştir. Zira Türkiye her iki ülke ile de gelişen bir ekonomik ilişki içinde bulunmaktaydı. Türkiye arabulucu rolü oynamaya çalıştığı iki ülke arasındaki çatışma boyunca bu ülkelerin dış dünya ile ilişkilerini sağlayan bir ülke olmuştu. Türkiye’nin bu dengeli politikası hem İsrail hem de Arap ülkeleri tarafından olumlu karşılanmıştı. İsrail, Türkiye’yi hem parlamenter demokrasi ile yönetilen Müslüman bir ülke olarak hem de hiç bir dönemde İsrail ile çatışmacı bir ilişki yaşamamış bir ülke olarak, Arap ülkeleri ise modernleşmede örnek oluşturabilecek ve bölgesel çatışmalardan uzak kalmayı başarmış bir ülke olarak görmektedir. Türkiye, bölgesel sorunlarda aktif, dengeli ve çıkarlarını gözetken politikasını Özal’ın Cumhurbaşkanı olduğu İkinci Körfez Krizi sırasında da sürdürmüştü.

Orta Doğu’nun Soğuk Savaş devrinde olduğu kadar ondan sonra da en derin sarsıntıları geçiren bir bölge olmuştu. Filistin-İsrail ihtilâfi ve onun tetiklediği savaşlar, İran Devrimi, İran-İrak Savaşı, Birinci ve İkinci Körfez Savaşları, Arap ülkeleri arasındaki ihtilâflar ve rekabetler, mezhepler arasındaki çekişmeler ve çatışmalar, enerji kaynaklarına sahip ülkelerle bunlardan yoksun ülkeler arasındaki ekonomik farklılıklar sürekli sarsıntılara ve istikrarsızlıklara müsait bir ortam yaratmıştı. Bunlara tabii Türkiye’nin

---

⁶⁸⁰ Davut Dursun, “Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?”, **Yeni Türkiye Dergisi Dış Politika Özel Sayısı**, (3), 1995, s. 419.

⁶⁸¹ İhsan D. Dağı, **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, İstanbul: Boyut Kitapları, 2002, s. 173.

komşuları İran, Irak ve Suriye ile ortaya çıkan sorunları, PKK terörünün komşu ülkelerde konuşlanmasını ve onlardan destek görmesini de eklemek gerekir.⁶⁸²

3.4.5. Ermeni Terör Faaliyetleri

Lozan görüşmeleri esnasında Ermeniler, Sevr'in kendileri lehine olan hükümlerini batılı devletlere hatırlatarak, onlara baskı uygulamışlardır. Ama Türk Heyeti'nin ısrarlı tutumu karşısında bu konuda hiçbir şey elde edememişler ve Batılı devletler de "Ermeni Yurdu" adı altında bir kavrama ve bunun gerektireceği bir yerleşim olayına taraftar olmamışlardır. Dolayısıyla, Lozan'da Ermeni meselesi Türkiye topraklarının dışına atılmış ve Anadolu Türklüğü açısından bitmişti.⁶⁸³

Lozan'ın imzalandığı tarihten sonra da Ermeniler, davalarından vazgeçmemişler ve önce "Lozan'a Hayır" kampanyası başlatmışlardır. 1965 yılı Ermeniler için önemli bir yıl olmuştur. Çünkü onlara göre bu tarih, 1915 yılında Osmanlı'nın kendilerine yaptıklarını iddia ettikleri soykırımın 50. yıldönümüdür. Bu nedenle de 24 Nisan 1915 tarihini "Ermeni Soykırım Günü" olarak ilan etmişlerdir. 1965'i takip eden yıllarda da Ermeniler, Türkiye Cumhuriyeti aleyhindeki propagandalarına hız vermişlerdi. Nitekim 1973 yılına gelindiğinde, onlar sadece propaganda ile yetinmeyerek, geçmişte Osmanlı'ya karşı yaptıklarının aynısını bu sefer de Türkiye Cumhuriyeti'ne karşı fiili terör hareketleri şeklinde uygulamaya başlamışlardır. Ermeni teröristler birkaç değişik isim altında saldırı düzenlemektedir. Bunların en önemlileri Marksist ASALA⁶⁸⁴ ve muhafazakâr JCAG'dır.⁶⁸⁵

1973-1985 döneminde kendisinden en çok söz ettiren Ermeni Terör örgütü ASALA'dır. ASALA Ermenistan'ın Kurtuluşu için Ermeni Gizli Ordusu tarafından 20 Ocak 1975'te Lübnan'da kurulduğu tahmin edilmektedir. Lideri Agop Agopyan'dır. Sol görüşlü bir örgüttür. SSCB tarafından kurulduğu da iddia edilmektedir. SSCB'ye göre

---

⁶⁸² Türkmen, a.g.e., s. 39.

⁶⁸³ Abdurrahman Çaycı, **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2007, s. 86-88.

⁶⁸⁴ ASALA: Armenian Secret Army For The Liberation Of Armenia

⁶⁸⁵ JCAG: Justice Comandos For Armanian Genocide

ASALA ulusal kurtuluş mücadelesi vermektedir ve bu alanda FKÖ ile benzerlikler de göstermektedir.⁶⁸⁶

Örgütün yapısı, geleneksel Ermeni terör örgütleri modelindedir. ASALA siyasi programıyla amaçlarını ve hedeflerini dünya kamuoyuna duyurmuştur. Buna göre amaçları, “Demokratik, sosyalist ve devrimci bir hükümetin önderliğinde birleşmiş bir Ermenistan’ın kurulmasıdır.” ASALA, Ermeni topraklarının kurtarılması için temel yolun, devrimci şiddet eylemlerden geçtiğinin kabul ve ilan etmektedir. ASALA’da amaçların gerçekleştirilmesi için terör eylemlerinin özellikle Türklere veya Türk dostlarına uygulanması önemli değildir; “Terör bir olaydır ve önemli olan olayın boyutudur.” Bu nedenle katliamlar, büyük yankı uyandıracak öldürmeler, bombalamalar ön plana geçmekte, öldürülenlerin Türk veya başka bir millettten olmaları önemli sayılmamaktadır. Ancak her defasında öncelik Türklere ve Türkiye’ye uygulanacak terör eylemlerine verilmişti.⁶⁸⁷

Örgüt, merkez komiteye bağlı “komuta grupları” biçiminde örgütlenmektedir. Komuta merkezleri ise “siyasi ve askeri merkezler” olmak üzere iki ana bölüme ayrılmakta, siyasi merkezlerde çalışanlar “ülke ve bölge sorumluları” olarak görevlendirilmektedirler. Bölgeler komuta bölümlerine ayrılmakta, her bölümün önderi bölge sorumlusuna, bölge sorumlusu da piramidin en üst noktasında bulunan ülke sorumlusuna, ülke sorumlusu ise doğrudan “merkez komite”ye bağlı çalışmaktadır Hücreler genellikle iki veya dört kişiden oluşmaktadır. Hücreler, merkez komitenin bilgi ve isteği doğrultusunda bir ülkeye sızmakta; siyasi merkezlerle, merkez komitenin bilgi ve isteği doğrultusunda ilişki kurabilmektedirler.

Kurulan örgütler içerisinde en bilineni ve en çok kanlı eylem gerçekleştireni yukarıda da bahsedildiği üzere ASALA olmasına karşın farklı örgütler de kurulmuştu.

- a) JCAG (Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları),
- b) ASALA-MR (ASALA – İhtilalcı Hareketi),
- c) NAS (Yeni Ermeni Direniş Örgütü),

⁶⁸⁶ Şenol Kantarcı ve diğerleri, **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi, 2003, s. 108.

⁶⁸⁷ Gökhan Balcı, **Türkler Soykırım Yaptı mı?**, İstanbul: Truva Yayınları, 2007, s. 183-186.

- d) ARA (Ermeni İhtilalcı Ordusu / Komandoları),
- e) GEKO (Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu),

Bunlardan JCAG (Ermeni Soykırımı için Adalet Komandoları); ASALA ve Hınçak Partisi'ne rakip olarak Taşnak Partisi ve bunun ABD uzantısı Ermeni Devrimci Federasyonu tarafından 1975 yılında Beyrut'ta kurulmuştur. Örgüt Taşnak Partisi'nin Askeri Aparatı olarak faaliyet göstermekte olup, ilk defa 22 Ekim 1975 tarihinde Viyana Büyükelçisi Daniş Tunalıgil'in öldürülmesi olayı ile adını dünya kamuoyuna duyurmuştur.⁶⁸⁸ JCAG'ın kurulması ve teröre başvurması ASALA'nın terör yoluyla sağladığı başarıya bir tür cevap sayılabilir. ASALA terör eylemleri yoluyla sesini duyurdukça Taşnaklar Ermeniler arasındaki etkilerini kaybetme korkusuna kapılmışlar ve bir tür rekabet sonucunda onlar da terörü bir yol olarak seçmişlerdir. Bu nedenle ASALA tarafından taklitçilikle suçlanmıştı. Bu da ASALA ile arasında ideolojik yaklaşım dışında bir fark olmadığını göstermektedir. 1972'de kurulan bu örgütün program ve hedefleri şöyle idi:

Ermeniler'in kendi vatanlarında yaşama ve kendilerini yönetme hakkı vardır. Biz bunu sağlayacağız. Bu maksatla Sevr Antlaşması'nın üzerinde ısrarla durmaya devam edeceğiz. Çünkü bu antlaşma Ermeni davasının milletlerarası alanda kilometre taşlarından biridir. Bundan sonraki hedefimiz ise, Soykırımın tanınması, Türkiye'nin tazminat ödemesi, Ermeni topraklarına geri dönüşün gerçekleşmesi için mücadele etmektir.⁶⁸⁹

ASALA-MR⁶⁹⁰, ise Agop Agopyan'ın örgüt içinde diktatörlük ilan ederek örgüt içi infazlara başlaması ve saldırılarda Türk müttefiklerine yönelmesi üzerine fikir ayrılığına düşen Monte Melkonian (Melkonyan) tarafından 1983 Eylül'ünde kurulmuştu. ASALA-MR terör örgütünün başlıca iki stratejisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki dünya Ermenileri'ni seferber etmek, ikincisi ise diğer etnik terör örgütleri ve özellikle ayrılıkçı Kürt örgütleri ile Türkiye'ye karşı ittifak yapmaktır. Monte Melkonian'ın ASALA ve ASALA-MR'nin çöküşünden sonra Ermenistan'a geçtiği, Karabağ'ın işgaline katıldığı ve buradaki çatışmalar sırasında öldüğü bir söylenti olarak süregelmekte olup bu bilginin teyit edilmesi mümkün olmamıştı.⁶⁹¹

⁶⁸⁸ Emin Demirel, **Terör**, İstanbul: IQ Yayıncılık, 2007, s. 826-827.

⁶⁸⁹ Mehmet Saray, **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 2. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2005, s. 139.

⁶⁹⁰ ASALA-MR: ASALA-Revolutionary Movement

⁶⁹¹ Ercan Çitlioğlu, **Ölümcül Tahterevallı Ermeni ve Kürt Sorunu**, Ankara: Destek Yayınları, 2007, s. 53.

NAR⁶⁹² ise kesin olarak bilinmemekle birlikte, Paris'te kurulduğu yönünde iddialar mevcuttur.⁶⁹³ İlk defa 14 Mayıs 1977'deki Paris'teki bombalama eylemiyle adını duyurmuş ve 1980'e kadar 7 saldırının sorumluluğunu üstelenmişti.⁶⁹⁴ Bir diğer Ermeni terör örgütü olan ARA⁶⁹⁵ Fransa'da kurulmuştu. 14 Temmuz tarihinde Brüksel Türk Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy'un öldürülmesi olayını ASALA ve JCAG ile beraber düzenleyerek kamuoyuna adını duyurmuştu. Ermeni terör örgütü GEKO (Gizli Kurtuluş Ordusu), Suriyeli Ermeniler tarafından Beyrut'ta kurulmuştur.⁶⁹⁶

Ermeni Terörist Örgütleri tarafından 27 Ocak 1973-4 Temmuz 1994 tarihleri arasında Türk Diplomatları ve yakınlarına yönelik 17 ülkede 27 suikast düzenlenmiştir. Toplam 34 kişi Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı mensubu öldürülmüştür. Bir kısmı da yaralanmıştır. Bunun dışında sivillerden de 17 ölü pek çok da yaralı bulunmaktadır.⁶⁹⁷

1968 yılında faaliyete geçen Türkiye'nin Los Angeles Başkonsolosluğu'nda, 27 Ocak 1973 tarihinde Santa Barbara'da uğradıkları suikast sonucu yaşamlarını yitiren Başkonsolos Mehmet Baydar ve Muavin Konsolos Bahadır Demir, Ermeni terörüne kurban giden ilk diplomatlar olmuştur.⁶⁹⁸ Baydar ve Demir'i öldüren Yanıkyan isimli Ermeni Yanıkyan otele Abdülhamid'in sarayından çalınmış bir tablonun Türkiye'ye armağan edilmesi için yapılacak tören için gelmiştir. Yanıkyan, cinayeti işledikten sonra, "Benim ailemden 26 kişiyi Türkler ve Ruslar öldürdü. Onların intikamını aldım." diyerek teslim olmuştur. Yanıkyan Santa Barbara'da, "Ahlaksız bir manyak" olarak tanınmaktadır.⁶⁹⁹ Bu olay üzerine ABD Başkanı Richard Nixon, Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay'a başsağlığı mesajı göndererek şöyle demiştir:

Bildiğiniz gibi hükümetimiz yabancı diplomatlara ve resmi görevlilere karşı şiddet eylemlerinin önlenmesi konusunda yakından ilgilenmekte ve bu uğurdaki uluslararası faaliyetleri kordine etmek için gerek BM'de gerekse başka yerlerde yabancı hükümetlerle

⁶⁹² NAR: New Armanian Revolutionary

⁶⁹³ Demirel, a.g.e., s. 826.

⁶⁹⁴ Sedat Laçiner, **Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, Ankara: USAK Yayınları, 2005, s. 324.

⁶⁹⁵ ARA: Armanian Revolutionary Army

⁶⁹⁶ Demirel, a.g.e., s. 825.

⁶⁹⁷ Yücel Atilla Şehirli, "Türk Diplomatlarına Yönelen Ermeni Terör Saldırılarının (1973-1994) Hürriyet ve Milliyet Gazetelerinde Veriliş Şekli", Şenol Kantarcı ve diğerleri (Ed.), **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 2, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 2007, s. 1231.

⁶⁹⁸ Bilal N. Şimşir, **Ermeni Meselesi (1174-2005)**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2005, s. 201.

⁶⁹⁹ "İki Konsolosumuz Tuzağa Düşürüldü", **Milliyet Gazetesi**, 29 Ocak 1973, s. 11.

ve bu arada sizin hükümetinizle sıkı işbirliği yapmaktadır. Bu üzücü şiddet eyleminin çok süratle araştırılmakta olduğundan emin olabilirsiniz.⁷⁰⁰

Dışişleri Bakanı Ümit Haluk Bayülken, 28 Ocak 1973'te Ankara'daki ABD Büyükelçisine şunları ifade etti:

Amerika'da, özellikle New York, Kaliforniya, Chicago gibi yerlerde Ermeni asıllı Amerikalıların tedhiş kampanyası giderek artıyor. Bunlara karşı Kaliforniya yerel makamları yeterli tedbir alamıyor. Bu kampanyayı teşvik edenler vardır. Son iki yılda genç Ermeniler Konsolosluk binalarımıza karşı eylemler düzenlemektedirler. Maddi zararlar vermişlerdir. Suçluların ve teşvikçilerinin en kısa zamanda cezalandırılmasını bekliyoruz. ABD'nin tedbirlerini almasını istiyoruz.⁷⁰¹

Yanıkyan 20 Temmuz 1973'te ömür boyu hapse mahkûm edilmiştir. 22 Ekim 1975 yılında ise Büyükelçi Daniş Tunalıgil Viyana'da öldürülmüştü. Tunalıgil 1973'ten beri Viyana'da Büyükelçilik yapmaktaydı. New York'da bir ajansa telefon eden bazı kişiler cinayeti "Ermenistan Kurtuluş Örgütü'nün" işlediğini bildirmişti.⁷⁰² Bu cinayetten iki gün sonra Ermeniler, Paris'te T.C. Büyükelçisi İsmail Erez ile şöförü Talip Yener'i 24 Ekim 1975'te, makam otomobili içinde kurşun yağmuruna tuttular.⁷⁰³ Türkiye, 48 saat içinde Ermeni terörüne üç kurban verdi, değerli ve deneyimli iki Büyükelçisini kaybetti

16 Şubat 1976'd Beyrut Türk Büyükelçiliği Başkâtibi Oktar Cirit Ermeni teröristleri tarafından öldürmüştü.⁷⁰⁴ Gizli Ermeni Kurtuluş Ordusu imzasıyla yayınlanan bildirimlerde, "Mensuplarımız bir görevi daha yerine getirdi" denilmişti.⁷⁰⁵ Cirit'in eski görev yeri Viyana'daki radyo ve gazeteler de cinayet haberini vermişlerdir. Viyana radyosu, 16 Şubat gecesi, Oktar Cirit'in vurulduğu haberini duyurmuştu. Cirit'in öldürülmesi sorumluluğunu Ermeni terör örgütü ASALA'nın üstlendiği haberi, dünya basın organları ve bu arada Avusturya gazeteleri tarafından duyurulmuştu.⁷⁰⁶

9 Haziran 1977'de Türkiye'nin Vatikan Büyükelçisi Taha Carım, Roma'da iki Ermeni tarafından vurularak öldürülmüştü. İtalyan Başbakanı Giulio Andreotti Başbakan Süleyman Demire'e gönderdiği mesajda şöyle demiştir: "Vatikan nezdindeki Türkiye

⁷⁰⁰ Bilal N. Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s. 93.

⁷⁰¹ Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 99.

⁷⁰² M. Ali Birand, "Viyana Elçimiz Tunalıgil Öldürüldü", **Milliyet Gazetesi**, 23 Ekim 1975, s. 1.

⁷⁰³ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 231.

⁷⁰⁴ Hüdavendigâr Onur, **Ermeni Olayları Kronolojisi**, İstanbul: Divit Yayınevi, 2006, s. 48.

⁷⁰⁵ Şehirli, a.g.m., s. 1235.

⁷⁰⁶ Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 204.

Büyükelçisi'nin elim kaybindan dolayı derin teessür içinde bulunmaktayım. İtalyan Hükümeti ve şahsım adına içten taziyetlerimi bildiririm.” İtalyan gazeteleri suikast olayına geniş yer ayırdılar. Basın saldırıyı “Ermeni Soykırımı” adlı bir örgütün üstlendiğini iddia etti. Taha Carım'ı öldüren katil bulunamadı ve faili meçhul cinayetler olarak kaldı.⁷⁰⁷ Öte yandan Türkiye'nin Madrid Büyükelçisi Zeki Kuneralp'in eşi ile Emekli Büyükelçi Beşir Balcıoğlu, 2 Haziran 1978'de Madrid'de öldürülmüştü.⁷⁰⁸

Yine 12 Ekim 1979'da Paris'te Amsterdam Büyükelçisi Özdemir Benler'in oğlu Ahmet Benler öldürülmüştür. Aynı yıl 22 Aralık'ta Paris'te Turizm Müşaviri Yılmaz Çolpan öldürüldü. Dışişleri Bakanlığı, Çolpan'ı öldürenlerin yakalanması için Fransız yetkililerine başvurmuştu. Cumhurbaşkanı Korutürk ve Başbakan Demirel olayı kınadılar. Hollanda'daki THY binası önünde ise bir bomba patlamıştı.⁷⁰⁹ Bombalama saldırılarına bir örnekte Paris'tedir. 14 Ocak 1980 Türkiye Paris Büyükelçiliği Maliye Müşaviri Ahmet Erbeyli'nin arabasına bomba konulmuş, araba parçalanmıştır. Bu olayda Erbeyli yara almadan kurtulmuştu.

6 Şubat 1980'de Türkiye Bern Büyükelçisi Doğan Türkmen Bern'de silahlı saldırıya uğramış, hafif yara alarak kurtulmuştu. 17 Nisan'da T.C. Vatikan Büyükelçisi Vecdi Türel silahlı saldırı sonucu ağır yaralanmıştı. 31 Temmuz'da T.C. Atina Büyükelçiliği İdari Ataşesi Galip Özmen ile kızı Neslihan Özmen Atina'da öldürüldü. Yunanistan Başbakanı Rallis, yaptığı bir açıklama ile Özmen ailesine saldırıyı derhal kınamıştır.⁷¹⁰

5 Ağustos'ta Türkiye Lyon Başkonsolosluğu'nu basan iki silahlı terörist rastgele ateş açarak 2 kişiyi öldürmüştür. 26 Eylül'de T.C. Paris Büyükelçiliği Basın Ataşesi Selçuk Bakkalbaşı silahlı saldırı sonucu felç kalmıştı.⁷¹¹

17 Aralık 1980'de Sydney Başkonsolosu Şarık Arıyak ve Koruma Görevlisi Engin Sever, otomobiline binerken motosikletli iki kişi tarafından vurularak şehit edilmiştir. Sydney suikasti, 18 Aralık günü NATO Konseyi'nde konuşulmuştu. NATO Genel

⁷⁰⁷ Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 222.

⁷⁰⁸ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 231.

⁷⁰⁹ “Paris'teki Türk Tanıtma Müdürü'nü Ermeniler Öldürdü”, **Milliyet Gazetesi**, 23 Aralık 1979, s. 1.

⁷¹⁰ Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 323.

⁷¹¹ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 232.

Sekreteri Luns, duyduğu üzüntüyü şöyle dile getirmiştir: “Bakanların terörizm konusunda yayımlamış oldukları bildiriden birkaç gün sonra Türk Diplomatları’na karşı devam edegelen saldırılara bir yenisinin eklendiğini öğrendik. Konsey üyeleri adına feci olayı kınıyorum konseyin taziyetlerini hükümetine iletmesini Türk Daimi Temsilcisi’nden rica edeceğim.” Avustralya’daki Ermeni Başpiskoposu Kazanjianise şöyle demiştir: “Her türlü şiddet eylemini şiddetle kınıyoruz ve bu alçakça terörizm eyleminin Ermeni cemaatimizin herhangi bir üye tarafından gerçekleştirilmiş olabileceğine inanmıyoruz. Adaletin yerini bulacağını samimiyetle umuyor ve bunun için dua ediyoruz.” Kazanjian, cinayetin Avustralya’da yaşayan aşırı solcu Türkler ve Kürtler tarafından işlenmiş olabileceğini ileri sürmüştü.⁷¹²

4 Mart 1981’de Paris’te Çalışma Müşaviri Reşat Moralı ile din görevlisi Tecelli Arı şehit edilmişti. Kenan Evren, “Olayı nefretle kınıyoruz. Suçluların en kısa zamanda yakalanıp hak ettikleri cezaya çarptırılmalarında milletçe ısrar ediyoruz.” demişti.⁷¹³ Paris Çalışma Ateşesi Reşat Mora’nın öldürülmesi olayı ile ilgili bir açıklama yapan Devlet Bakanı ve Dışişleri Bakan Vekili Öztrak, “Türk görevlilerinin haince bir saldırıya hedef olduklarını, bugüne kadar birçok ülkede, özellikle Fransa’da Türk Diplomatları’na karşı işlenen insanlık dışı cinayetlerden hiçbirinin failinin yakalanamadığını.” söyledi.⁷¹⁴ Reşat Moralı ile Tecelli Arı’nın Paris’te öldürülmeleri Türkiye-Fransa ilişkilerini de gündeme getirmiştir. Fransa’da Türk Diplomatları art arda saldırıya uğruyor fakat Fransız polisi saldırganları yakalayamıyor veya yakalamıyordu. Türk kamuoyunda Fransa’ya karşı büyük bir tepki vardı. Gazetelerde, “Fransa Ermeni katillerini koruyor.” diye manşetler çıkıyor, artık “Hedef Fransa olmalı” şeklinde köşe yazıları yazılıyordu. Türk Dışişleri Bakanlığı, 6 Mart’ta Ankara’daki Fransa Büyükelçiliği’ne bir nota vermiş ve Fransa’dan olayları geciktirmeden sonuçlandırması istenmişti.⁷¹⁵

3 Nisan’da Kopenhag’da Çalışma Müşaviri Cavit Demir silahlı saldırıya uğrayarak ağır şekilde yaralandı.⁷¹⁶ 9 Haziran’da Türkiye Cenevre Başkonsolosluğu Sözleşmeli

⁷¹² Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 348.

⁷¹³ Şehirli, a.g.m., s. 1242.

⁷¹⁴ **Aydın Tarihi**, (Mart-Temmuz 1981), 4 Mart 1981, s. 14.

⁷¹⁵ Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 391.

⁷¹⁶ Onur, a.g.e., s. 50.

Sekreteri Mehmet Savaş Yergüz Cenevre’de öldürüldü.⁷¹⁷ Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Cenevre Başkonsolosluğu görevlilerinden Mehmet Yergüz’ün öldürülmesiyle ilgili olarak yaptığı açıklamada, “Dünyadaki Ermeni toplumunun, kendi adına yapılan ve sürediden bu cinayetler karşısında susmamasını beklemek insanlık âleminin hakkıdır. Öte yandan bu tür bir cinayette katilin ilk kez yakalanmış olmasından ilerisi için bir teselli bulmak istiyoruz. Suçüstü yakalanan caninin muhakeme edilmesini yakından izleyeceğiz” demiştir.⁷¹⁸

24 Eylül 1981’de Türkiye Paris Başkonsolosluğu Ermeni teröristlerce basıldı. Türkiye Paris Başkonsolosluğu ile Kültür Ateşeliği’nin bulunduğu binayı işgal eden bir grup Ermeni terörist, 25 Türk görevli ve yurttaşı rehin aldı. Kendilerine müdahale eden güvenlik görevlisi Cemal Özen’i öldüren, Başkonsolos Kaya İnal’ı yaralayan ve kendilerini, “Ermeni Kurtuluşu İçin Ermeni Gizli Ordusu (ASALA) militanı olarak tanıtan Ermeniler, Türkiye’de tutuklu olduklarını iddia ettikleri Ermenilerin salınmasını istediler. Öğle saatlerinde baskını başlatan Ermeni teröristler, sabaha karşı 03.10’da eylemlerini sona erdirdiler. Olay sırasında hafif yaralı olarak teslim olan bir Ermeni terörist Fransa’dan siyasî sığınma hakkı istedi. Paris’teki Türkiye Başkonsolosluğu’nun bir grup Ermeni terörist tarafından işgal edilmesinden sonra Türk hükümeti, Fransız hükümetini uyardı. Uyarıda, bugüne kadar Fransa’da Türk temsilciliklerine yapılan saldırılar hatırlatılarak, alınacağı belirtilen önlemlere karşılık yeniden bir saldırı meydana gelmiş olmasına dikkat çekildi.⁷¹⁹

Dışişleri Bakanı İlder Türkmen Ermeni terörüne karşı alınacak tedbirlerle ilgili olarak Milliyet gazetesine verdiği demeçte şöyle demiştir:

Her terör hareketi kaçınılmaz olarak, kendisine karşı da aynı silahların kullanılmasına yol açar. Terörizmi teşvik eden her ülke veya siyasî hareket sonunda bu terörizmin kurbanı olur. Tarih bunun örnekleriyle doludur. Son gelişmeler Ermeni tedhişine karşı hoş görüyle davranan ülkelerin birden bire büyük bunalımlara düştüklerini kanıtlamıştır.⁷²⁰

Türkiye Los Angeles Başkonsolosu Kemal Arıkan 28 Ocak 1982 yılında evinin yakınında otomobilinin içinde öldürülmüştü. Cinayeti “Ermeni Soykırım Komandoları”

⁷¹⁷ “Cenevre Başkonsolosluk Sekreterimiz Öldürüldü Ermeni Katil Yakalandı”, **Milliyet Gazetesi**, 10 Haziran 1981, s. 1.

⁷¹⁸ **Aynı Tarihi**, (Mart-Temmuz 1981), 9 Haziran 1981, s. 270.

⁷¹⁹ **Aynı Tarihi**, (Eylül-Aralık 1981), 4 Eylül 1981, s. 14.

⁷²⁰ **Aynı Tarihi**, (Mart-Temmuz 1982), 5 Mayıs 1982, s. 213.

adlı örgüt üstlenmiştir. ABD Başkanı Reagan, Dışişleri Bakanı Haig ve Dışişleri Bakan Vekili Stoessel, Türk Hükümeti'ne ve Arıkan ailesine başsağlığında bulunmuşlar ve aynı zamanda “bu alçakça ve namertçe” eylem karşısında hissettikleri “şoku ve hiddeti” dile getirmişlerdir.⁷²¹

4 Mayıs 1982'de Türkiye Boston Fahri Başkonsolosu Orhan Gündüz, Ermeni komitacıları tarafından öldürülmüştür. Beyaz Saray Basın Sözcüsü 5 Mayıs'ta yaptığı açıklamada Başkanın saldırıyı kınadığını duyurdu. Açıklama şöyledir:

Başkan Reagan, Türkiye'nin Fahri Başkonsolosu Orhan Gündüz'ün dün akşam Massachusetts'de alçakça katledilmesini derin bir üzüntüyle karşılamıştır. Başkan, bu adi eylemin sorumlusunu yakalamak için Federal kanun uygulayıcılarına talimat vermiştir. ABD hükümeti terörist faaliyetlere karışan kişi ve örgütlere aman vermemeye kararlıdır. Türk hükümeti ve Türkiye halkı bizim dostumuzdur ve biz Başkonsolos Gündüz'ün kaybindan dolayı onların matemine katılıyor ve bu cinayetin sorumlularını takbih ediyoruz.⁷²²

7 Haziran 1982'de Türkiye Lizbon Büyükelçiliği İdari Ateşesi Erkut Akbay ile eşi Nadide Akbay Lizbon'da öldürüldüler. Saldırdan sonra basın ajanslarına telefon eden kişiler suikastı, Ermeni Soykırımını Adalet Komandoları'nın gerçekleştirdiğini bildirdiler. Başbakan Ulusu: “Türk milletinin güzîde ve masum evlatlarına karşı süregelen bu anlamsız ve acımasız terörün tüm insanlık âlemi için bir yüz karası olduğu muhakkaktır. Milletimizi kedere boğan bu menfur ve hiçbir maksada hizmet etmeyen cinayetlerin hesabını Türk devleti elbet soracaktır.” demiştir.⁷²³ Dışişleri Bakanı Türkmen: “Türkiye, bu cinayetleri işleyen teröristlerin cezasız kalmasına asla müsaade etmeyecektir.” demiştir.

1 Temmuz 1982'de Türkiye Rotterdam Başkonsolosu Kemalettin Demirer, dört Ermeni terörist tarafından vuruldu. 27 Ağustos 1982'de Ottawa Büyükelçiliği Askeri Ateşesi Kurmay Albay Atilla Altıkat uğradığı saldırı sonucu öldürülmüştür. Bu olay üzerine Kenan Evren yaptığı açıklamada şöyle demiştir:

Bu alçak saldırılar maalesef devam etmekte, sinsi bir savaş halinde Ermeni teröristlerin inisiyatifinde sürdürülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti ve Türk milletine karşı savaş halini alan bu katliamların son bulması için her türlü tedbirin alınmasında Türk hükümeti

⁷²¹ Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, s. 471.

⁷²² Şimşir, *Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)*, s. 513.

⁷²³ *Aynı Tarihi*, (Mart-Temmuz 1982), 6 Haziran 1982, s. 316.

kararlıdır. Bu mücadelede devletimizin yeter gücünü gerekli olan yer ve zamanda kullanması zaruret halini almıştır.⁷²⁴

9 Eylül 1982’de Türkiye Burgaz Başkonsolosluğu İdari Ataşesi Bora Suelkan Bulgaristan’da öldürüldü. 9 Mart 1983’te Belgrat Büyükelçisi Galip Balkar ağır yaralandı ve iki gün sonra ise öldü. 14 Temmuz 1983’te Brüksel Büyükelçiliği İdari Ataşesi Dursun Aksoy Ermeni teröristlerce Brüksel’de öldürüldü.⁷²⁵

15 Temmuz’da Ermeni teröristler, Paris Orly Havaalanı’nda THY bürosu önüne bomba yerleştirdiler. 29 yaşında Suriyeli bir Ermeni bombayı kendinin yerleştirdiğini itiraf etti. Bombanın, havalandıktan sonra uçakta patlayacak şekilde planlandığını söyledi. Dışişleri Bakanı İlder Türkmen, Orly Havaalanı’nda meydana gelen ve 5 kişinin ölümüne neden olan patlamayla ilgili olarak yaptığı açıklamada: “Tarihi tarif ederek Türkiye’ye karşı kanlı eylemlerine mesned arayan Ermeni örgütleri, günümüzün en korkunç soykırım örneğini vermektedirler.” demiştir. Dışişleri Bakanı Türkmen ayrıca, “Özellikle terörizmi destekleyen veya ona müsamaha edenlerin, tedhiş fiillerinin sonunda, kendilerine de ağır zararlar verdiğini artık görmeleri gerektiğini” bildirmiştir.⁷²⁶

Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Ermeni terör örgütlerinin Brüksel ve Paris’te giriştikleri saldırılarla ilgili olarak yayınladığı mesajda, “Bu musibetten hiçbir ülkenin masum kalamayacağı vakası karşısında Türkiye, bu alanda her türlü işbirliğine hazır olduğunu her zaman ilan etmiş bir ülke olarak, bugün de, bütün ülkeleri bir kere daha vakit geçirmeksizin etkin ve sonuç alıcı işbirliğine davet etmektedir. Bilinmelidir ki, Türk Milleti’nin sabrı tükenmez değildir.” demiştir. Cumhurbaşkanı Kenan Evren, mesajında ayrıca, bombalı saldırı eylemlerinin tahammülü aşan boyutlara ulaştığını belirterek, “Ermeni terörizminin müsamaha gören bir yöntem haline gelmesinden zarar görmeyecek ülke yoktur.” dedi.⁷²⁷

27 Temmuz’da Lizbon Büyükelçiliği Ermeni teröristlerce basıldı. Maslahatgüzarın eşi Cahide Mihçioğlu öldürüldü. Başbakan Bülent Ulusu Türkiye’nin Lizbon Büyükelçiliği’ne yapılan saldırı ile ilgili olarak Portekiz Başbakanı Marioz Soqres’e

⁷²⁴ Şimşir, **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, s. 558.

⁷²⁵ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 232.

⁷²⁶ **Aydın Tarihi**, (Temmuz-Kasım 1983), 15 Temmuz 1983, s. 231.

⁷²⁷ **Aydın Tarihi**, (Temmuz-Kasım 1983), 16 Temmuz 1983, s. 233.

gönderdiği mesajda, “Bu iğrenç saldırı karşısında hükümetinizin gösterdiği örnek sorumluluk duygusu için ve güvenlik kuvvetlerinizin ehliyetli ve kararlı şekilde görevlerini yerine getirmesi dolayısıyla hükümetimin takdir duygularını iletmek istiyorum.” demiştir. İngiltere’de bulunan Dışişleri Bakanı Türkmen Lizbon Büyükelçiliği’ne yapılan saldırı ile ilgili olarak İngiliz BBC televizyonunda yayınlanan demecinde, “Portekiz hükümeti cesur ve kararlı davranmıştır. Eğer başka hükümetler de aynı şekilde hareket etseydi Ermeni terörü hiçbir zaman bugün ulaştığı boyuta varamazdı.” şeklinde açıklama yapmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Alan Romberg tarafından yapılan açıklama, “Ermeni teröristlerin Lizbon’daki Türkiye Büyükelçisi’nin evine düzenledikleri saldırı kınandı.” şeklinde olmuştur.⁷²⁸

20 Haziran 1984’te Viyana Büyükelçiliği Çalışma Müşaviri Erdoğan Özen, Kasım 1984’te BM Viyana Bürosu’ndaki Türk direktörü Enver Ergun öldürüldü. 7 Ekim 1991’de Atina Büyükelçiliği Basın Ateşe Yardımcısı Çetin Görgü, 4 Temmuz 1994’te Atina Büyükelçiliği İkinci Müsteşarı Ömer Haluk Sipahioğlu öldürülmüştü.⁷²⁹

1980’li yıllarda Ermeni sorununun önemli zararlar verdiği etkili olduğu önemli bir alan da Türkiye-AET ilişkileri olmuştur. Özellikle Ermeni diasporasının güçlü olduğu ülkeler ile Ermeni lobilerinin etkili olduğu başkentlerde Türkiye karşıtı hareket zaman zaman ilişkileri koparma noktasına getirmiştir.⁷³⁰ 17-18 Temmuz 1987’de Avrupa Parlamentosu, “Ermeni Sorunu’nun Siyasi Çözümü Üzerinde Karar”, başlıklı bir karar kabul etmiştir. Bununla AP, sözde Ermeni soykırımının Türkiye tarafından kabul edilmesinin AB üyeliği için bir önkoşul olduğu mesajını verdi.⁷³¹

1991’de SSCB dağılıp Ermenistan bağımsız bir ülke haline geldiğinde, Türkiye diğer Sovyet Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri ile birlikte bu ülkeyi tanımış ve diplomatik ilişkilere başlamıştır. Öte yandan, SSCB döneminde Azerbaycan’a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Oblastı’nda 1988 başlarında Ermeniler ve Azeriler arasındaki tedhiş olayları, SSCB sonrası kurulan Azerbaycan ve Ermenistan Cumhuriyetleri arasında bir savaşa dönüşmüştü.

⁷²⁸ **Aynı Tarihi**, (Temmuz-Kasım 1983), 28 Temmuz 1983, s. 255.

⁷²⁹ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 233.

⁷³⁰ Laçiner, a.g.e., s. 80.

⁷³¹ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 235.

Türkiye, Karabağ Savaşı sırasında Ermenilerin 26 Şubat 1992’de Hocalı’da yaptığı katliam üzerine Azerbaycan ile dayanışma adına sınırını tek taraflı kapatarak Ermenistan ile diplomatik ilişkilerini kesmişti. Ancak gerçek şudur ki; Ermenistan’a karşı nerdeyse yirmi yıldır sürdürülen siyasî ve ekonomik ambargo Karabağ sorununun çözümüne hatırı sayılır bir katkı sağlamamıştı.

Türkiye’den 1915 Olaylarını “soykırım” olarak tanınması istenirken, diğer yandan da sınırın kapatılması ile daha da fakirleşen Ermenistan’la sınırlarını açarak diplomatik ilişkilerin başlatılması talep edilmektedir. Nitekim 1990’lı yıllarda ABD, insanî yardım koridoru (Humanitarian Relief Corridor) açılması konusunda Türkiye’ye diplomatik baskı uygularken, AB’de gerek parlamentosunda aldığı kararlarla gerekse de AB Komisyonunun hazırladığı Türkiye İlerleme Raporlarında Türkiye’yi “iyi komşuluk” ilkelerine uymaya çağırmıştır.⁷³²

25 Nisan 1996’da Yunanistan Parlamentosu, aldığı bir kararla, 24 Nisan tarihini “Türkler tarafından Ermenilere yapılan soykırımı anma günü” olarak kabul etmişti. 26 Mart 1998’de Belçika Senatosu, Türkiye’de yaşayan Ermenilerin 1915’teki soykırımı ile ilgili bir kararı kabul etmiş ve Türk hükümetinin 1915 soykırımını tanınmasını istemişti. 28 Mayıs 1998’de Fransız Ulusal Meclisi, “Fransa 1915 Ermeni soykırımını resmen tanır” hükmünü içeren bir yasayı kabul etmişti.

29 Mart 2000’de İsveç Parlamentosu, sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almıştır. 16 Haziran 2000’de İtalya’da Roma Şehir Meclisi, aldığı bir kararla İtalyan Hükümeti’nden Ermeni halkının “soykırımını” resmen yasayla tanınmasını istemişti. 8 Kasım 2000’de Fransız Senatosu, sözde soykırım konusunda bir yasa tasarısını kabul etmiştir. 15 Kasım 2000’de Avrupa Parlamentosu, “Ermeni Soykırımı” kararı almıştı. 13 Haziran 2002’de Kanada Senatosu sözde soykırım hakkında bir kararı kabul etmişti. 21 Nisan 2004’te Kanada Parlamentosu Temsilciler Meclisi sözde Ermeni soykırımını tanıyan bir karar almıştı. 6 Mayıs 2005’te Arjantin Senatosu, Türkiye’yi 1915-1923 yılları arasında Ermenilere soykırım yapmakla itham eden bir karar almıştı. 30 Ocak 2007’de sözde

---

⁷³² Birol Akgün ve Murat Çemrek, **Türk Dış Politikası’nda Ermeni Sorunu**, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2010, s. 14.

Ermeni soykırım iddialarının, ABD Kongresi'nin alt kanadında tanınmasını öngören tasarı, Temsilciler Meclisi'ne resmen sunulmuştu.⁷³³

3.5. 6 Kasım 1983 Seçimleri ve Demokrasiye Geçiş

12 Eylül 1980 müdahalesi ile işbaşına gelen MGK Başkanı Kenan Evren'in ilk gün yaptığı açıklamada yeni bir anayasa, seçim ve siyasi partiler kanunu yapacaklarını belirtmesi önemlidir. Danışma Meclisi'nin açılması münasebetiyle yapılan ilk toplantıda MGK Başkanı'nın, devlet başkanı sıfatıyla yaptığı konuşması da bu açıdan dikkat çeker. Konsey Başkanı, Danışma Meclisi'nin önündeki işleri sıralarken Anayasa'nın yapımı, yürürlüğe girmesi ve siyasi partiler kanunundan sonra bir seçim kanununun yapılmasını dördüncü öncelik olarak koymuştur. Bu kanunun nasıl bir nitelik taşıması gerektiği de bizzat kendi sözlerinden anlaşılmaktadır: “Anayasa kadar önemli bir kanun da seçim kanunu olacaktır. Küçük küçük partilerin koalisyon döneminde ne müşküller çıkardığı, iktidarda kalabilmek uğruna bu küçük partilere ne tavizler verildiğini hep beraber gördük ve yaşadık. (...) Parti enflasyonunu önleyecek bir seçim sistemini bütün millet sizden beklemektedir.”⁷³⁴

6 Kasım 1983'e kadar Türkiye, MGK adı altında oluşturulan “askeri hükümet” tarafından yönetilmişti. MGK, kuvvetler ayrılığı ilkesinin aksine, yasama ve yürütme yetkilerini tek bir elde, kendisinde toplamıştı. MGK'nın başkanı Kenan Evren dışındaki konsey üyeleri ise, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı olmuştu. Cumhurbaşkanı'nın görev ve yetkileri de devlet başkanı sıfatıyla, yine Genel Kurmay Başkanı olan Kenan Evren tarafından üstlenilmişti. MGK oldukça geniş yetkilerle donatılmıştır. Öyle ki Konsey tarafından çıkarılan her türlü bildiri, karar ve yasanın Anayasa'ya aykırı olduğunu öne sürmek yasaklanmıştı. Ayrıca Anayasa'ya aykırı olmaları durumunda söz konusu bildiri, karar ve yasaların Anayasa değişikliği ile yürürlüğe girmeleri kararlaştırılmıştır. Böylece genel hukuk teamüllerine aykırı olarak, bu dönemde hiyerarşik yapılanmada bildiri, karar ve yasa, Anayasa'nın üzerinde konumlandırılmıştı.

⁷³³ Şimşir, **Ermeni Meselesi 1174-2005**, s. 34-39.

⁷³⁴ **Danışma Meclisi Tutanak Dergisi**, Birleşim 1, Cilt 1, 23 Ekim 1981, s. 5.

MGK tarafından 6 Kasım 1983'e kadar yönetilen Türkiye'de dönemin önemli bir yapılanması da Danışma Meclisi olmuştu. 12 Eylül 1980'de kadar hiçbir siyasal oluşumun ve partinin içerisinde yer almamış 160 kişiden oluşturulan Danışma Meclisi'nin de katılımıyla bir Kurucu Meclis oluşturulmuş ve bu meclis yasama faaliyetlerini yürütmüştür. Kurucu Meclis'in bir diğer önemli görevi ise, yeni bir Anayasa hazırlamak olmuştur. Kurucu Meclis tarafından hazırlanan ve halen yürürlükte olan 1982 Anayasası, 10 Ekim 1982 tarihinde kabul edilmiş, Resmi Gazete'de yayınlanmış ve 7 Kasım 1982 tarihli referandum sonucu resmen yürürlüğe girmiştir. Katılımın Türkiye ortalamasının çok üzerine çıkıp, %92 seviyelerine ulaştığı söz konusu referandum sonucunda 1982 Anayasası, oylamaya katılanların %91,37'sinin "Evet" oyuyla yürürlüğe girmiştir.⁷³⁵

Yeni bir Anayasa çerçevesinde siyasal yaşamın yeniden şekillenmeye başladığı dönemin Türkiye'sinde yavaş yavaş siyasi aktörler olmaya başlamıştı. Fakat söz konusu dönemde halen MGK'nin egemenliği söz konusudur. Genel Seçimlerin 1983 yılında yapılmasına karar veren MGK, sınırlı çok partili yaşama geçme adına veto ve baraj sistemi mekanizmasını kullanmıştır.⁷³⁶

Mart 1983'te Siyasi Partiler Kanunu'nun kabul edilmesinden sonra 24 Nisan'da siyasi partilerin faaliyetlerine izin verilmiştir. Müdahale öncesi dönemin partilerinde genel başkan, yönetim kurulu üyesi ve parlamenter olarak görev yapanlar bu partilere üye olamayacaklardır. Böylece 723 kişi siyasi faaliyetlerden alıkonulmaktadır. Konsey ayrıca yeni parti kurucularını da veto etme hakkına sahiptir.⁷³⁷ Askeri yönetim tarafından yeni partilerin kurulmasına izin verilmesiyle iki ay içinde on beş farklı parti başvuru yapmıştı. Yeni partilerin kuruluşunu üç faktör belirlemiştir. Birincisi yeni sosyal ayrılıklara dönüşmüş askeri müdahale öncesi siyasi parti bölgelerinden seçmenlerle ilgisidir. İkincisi oyları toplamak için yeni fikirlerin ortaya çıkmasının gereğidir. Üçüncüsü ise seçim sistemidir.

Emekli Org. Turgut Sunalp'e Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) adıyla bir parti kurdurulmuştur. MGK seçimlere katılacak olan partileri ve adayları veto etme yetkisini

---

⁷³⁵ Özbudun, a.g.e., s. 39-41.

⁷³⁶ Ali Yaşar Sarıbay, **Türkiye'de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2001, s. 66.

⁷³⁷ Cezmi Eraslan, "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 2, Ankara: ATAM Yayınları, 2006, s. 631.

elinde tutmaktadır. Böylece serbest seçimler sonunda 12 Eylül yönetimi bu kez sivil bir görünüm altında en az beş yıl daha sürecektir. MGK tarafından desteklenmeyen bazı partiler kapatılmıştır. Doğru Yol Partisi (DYP) adıyla yeni bir parti kurulmuştur. Necdet Calp'e de Halkçı Parti (HP) adında askerler tarafından bir parti kurdurulmuştur. Askerlerin güdümündeki sol oyları kanalize etmek için kurulmuş bu partiye karşı Erdal İnönü tarafından ise Sosyal Demokrat Parti (SDP) adıyla yeni bir sol parti kurulmuştu. Turgut Özal da Evren'den izin alarak dört eğilimi birleştirdiğini öne sürdüğü Anavatan Partisi'ni kurmuştur.⁷³⁸

20 Mayıs 1983'te kurulan ANAP ile Özal "yeni sağ"ın Türkiye'de temsilcisi olmaya başlamıştır. Aslında Özal ve arkadaşlarının kurduğu parti 1980 öncesi partilerle kişisel ilişkiler kurmuş siyasetçilerden oluşmaktadır. Özal'ın kariyeri 12 Eylül'e kadar DPT Müsteşarlığı, MESS Başkanlığı, 1977 genel seçimlerinde MSP'den milletvekili adaylığı, Başbakanlık Müsteşarlığı gibi siyasal ve sivil bir takım örgütsel deneyimleri de içermektedir. Süleyman Demirel'e yakın çizgisiyle bürokraside yer alan Özal, merkez sağa yakınlığı kadar muhafazakâr eğilimleriyle de bilinen bir siyasal aktördür.

Evren, onay almış üç partinin katılabileceği seçimlerden söz ederken, "12 Eylül felsefesine ters düşmeyen bir partinin iktidara geleceğine inanıyorum. (...) Askeri yönetimi sürdürme niyetimiz olsaydı, referandumla sizlere bu yönetimi tasdik ettiririz" demektedir. Bülent Tanör'e göre bu sözler seçim ve halk oylaması gibi iki demokratik kurumun nasıl güdümlü ve göstermelik olduğunun açık itiraflarıdır.⁷³⁹

Kurulan partilere rağmen MGK'nin vetosu nedeniyle 6 Kasım 1983 tarihindeki seçimler MDP ve HP ile ANAP arasında yapılabilmıştır. Evren radyo ve televizyonlardan Özal aleyhine konuşmalar yapmıştır.⁷⁴⁰ Özal'ın partisi ANAP, yeni sağ olarak bilinen yeni sosyal ayrılıklardan ve yeni ideolojik anlayışın nispeten hareketliliğinden kaynaklanan büyük partilerden sadece bir tanesidir. ANAP seçimler boyunca öncelikli olarak ekonomik problemlere odaklanmıştır. Parti siyasi kargaşa ve anarşi ortamına dönüş anlamına

---

⁷³⁸ Kongar, a.g.e., s. 218-219.

⁷³⁹ Tanör, a.g.m.,s. 55.

⁷⁴⁰ Kongar'ın ifadesine göre askerler seçimlerin sadece görünüşte serbest olmasını istemektedirler. Esas amaçları kendi görüşlerini uygulayacak bir hükümetin iktidara gelmesidir. Kongar, a.g.e, s. 219.

gelmeyen ve askeri rejimle her türlü bağlantıyı reddeden sivil düzene dönüşü vurgu yapmıştır.

1983 seçimlerinde, 1982 Anayasası'nın halkoylamasına sunulmasında olduğu gibi seçimlere katılmayanlara para cezası öngörülmüştür. Daha sonraki seçimlerde de devam eden bu uygulamanın seçimlere katılma oranını artırmakla beraber, seçimlerin serbestliği ilkesiyle çeliştiği ve oy hakkının, hak ve göreve dönüştüğü ifade edilmişti.⁷⁴¹

Yapılan Genel Seçim sonrasında, Turgut Özal'ın başkanı olduğu ANAP oyların %45,14'ü ile 211 sandalye sayısına ulaşarak %52,88 temsil oranı ile tek başına iktidara gelmişti. Sandıktan ikinci çıkan parti ise HP olmuş, %30,46 oy, 117 milletvekili ile %29,32 temsil oranı elde etmiştir. MDP ise beklenenlerin aksine %23,27 oy, 71 milletvekili ve 17,80 temsil yüzdesi ile üçüncü parti olmuştu.⁷⁴²

Seçimlerin ardından parlamento oluşturulmuş, Danışma Meclisi'nin ve Milli Güvenlik Konseyi'nin görevleri sona ermiştir.⁷⁴³ ANAP Genel Başkanı Turgut Özal Hükümeti kurmakla görevlendirilmişti. Özal'ın Bakanlar Kurulu listesini Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e sunmasının ardından Özal Hükümeti'nin ekonomik önlemler paketi açıklanmıştı. 19 Aralık'ta Meclis'te okunan hükümet programında serbest piyasa ekonomisi, enflasyonla mücadele, ithalat serbestliği, faiz oranlarının artırılması gibi 24 Ocak Kararlarında yer alan uygulamalar yanında ucuz ve kaliteli mal temini, genel sağlık sigortasının getirilmesi, mesken sorununun çözümü gibi konulara da yer verildiği dikkati çekmektedir.

Anayasa'nın yürürlüğe girmesine ilişkin 177'nci madde uyarınca, 6 Kasım 1983'te milletvekili genel seçimlerinin yapılmasının ardından, TBMM Başkanlık Divanı'nın 6 Aralık 1983'te oluşmasıyla MGK ve Danışma Meclisi'nin hukuksal varlıkları sona ermişti.

---

⁷⁴¹ Hasan Buran, **Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi**, Ankara: Siyasal Kitabevi, 2005, s. 120.

⁷⁴² "ANAP Kazandı", **Milliyet Gazetesi**, 7 Kasım 1983, s. 1.

⁷⁴³ Evren, **Anılar**, s. 12.

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri kuruluşundan günümüze kadar imkânları ölçüsünde Atatürk'ün çizdiği “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” ilkesi doğrultusunda dış politikasını yürütmüştü. Batı egemenliğinden kurtularak, batılı devletlerin ulaştığı çağdaşlık çizgisini yakalamayı hedeflemiş ve bu doğrultuda başarılı bir dış siyaset yürütmüştü. 1950-1960 dönemi dış politika için savaş sonrası dönemin getirdiği olumsuzlukların yaşandığı bir dönem olmuştur. Türkiye 1952 yılında NATO'ya üye olduktan sonra uluslararası konularda da Amerika'ya paralel olarak hareket etmiştir.

27 Mayıs 1960 Askeri darbesi ile DP iktidardan uzaklaştırılmış ve 1961 seçimlerine kadar askeri yönetim iktidar olmuştur. 27 Mayıs Askeri darbesinden sonra dış politikada barışçıl yaklaşımdan ödün verilmeyeceği ve önceki müttefikler ile ilişkilerin düzeyinin değişmeyeceği mesajı verilmişti. Ama yine de 27 Mayıs darbesini gerçekleştirenlerin endişe duydukları en önemli mesele herhangi bir dış gücün yeni yönetime müdahale etmesi olmuştu. Bu nedenle, darbenin hemen ardından iktidara el koyan askeri idarenin ilk işi, NATO ve CENTO'ya olan bağlılıklarını beyan etmesi olmuştu.

1960'lı yıllarda, Türkiye-ABD ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir izlerken; Türkiye, SSCB konusunda komünizm ile SSCB'yi ayrıştırarak, ekonomik ve siyasal yarar sağlamasını bilmiştir. 1960 ile 1969 yılları arasında Türk-Sovyet ilişkilerinde çok önemli gelişmeler sağlanmıştır. Bu gelişmelerin iki temel nedeni bulunmaktaydı. Bunlar; Türk ekonomisinin içinde bulunduğu zorluklar, daha ziyade kalkınmasını finanse edecek kaynak darlığı ve Türk-Amerikan ilişkilerinde Kıbrıs olayından sonra ortaya çıkan anlaşmazlıklardı.

Türkiye'nin AET ile ilişkilerinin başlangıcı 31 Temmuz 1959 tarihinde olmuş, fakat 27 Mayıs darbesiyle ilişkiler kesintiye uğramıştır. 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe giren “Ankara Anlaşması” ile Türkiye ve AET arasında bir ortaklık kurulmuştu. Anlaşma gereğince, hazırlık ve geçiş dönemlerinin ardından Türkiye

ve AET arasında gümrük birliği kurulması öngörölmüştü. Geçiş döneminin başlatacak “Katma Protokol” için taraflar arasında görüşmeler Mart 1969’da başlamış ve taraflarca hazırlık döneminin uzatılmasına gerekolmadığına ve 1 Aralık 1969’dan itibaren ikinci aşamanın yani geçiş döneminin başlamasına karar verilmişti.

12 Mart 1971 askeri darbesiyle başlayan dönem “Ara Rejim Dönemi” olarak bilinmektedir. Muhtıra’nın okunması ile başlayan bu olağanüstü dönem, 14 Ekim 1973 Genel Seçimleri’ne kadar devam etmiş, bu dönemde partiler üstü nitelikli dört hükümet kurulmuştu. Bunlar I. ve II. Erim, Melen ve Talu hükümetleridir. 1971-1973 yılları arası dönem, Türk Dış Politikası açasından iç politik gelişmelerin gölgesinde kalınan bir dönem olmuştu. 2 Nisan 1971’de hükümet programını Millet Meclisi’ne takdim eden Başbakan Nihat Erim, ilk iş olarak NATO ve ABD hakkında karşılıklı saygı ve anlayışa dayanan sıkı dostluk ve ittifak ilişkileri içinde bulunulacağını ifade etmişti.

Türkiye ile AET Bakanlar Konseyi’nin 22 Temmuz 1970’te Brüksel’de yaptığı toplantı sonrasında Türkiye’nin Ortak Pazar’da ikinci dönem olan “Geçiş Dönemi”ne başlaması kararlaştırılmıştı. Geçiş dönemine başlanmasına ilişkin yapılan çalışmalar, üzerinde anlaşma sağlanan metnin 23 Kasım 1970’te Brüksel’de imzalanması ile sona ermiştir. 64 maddeden oluşan Katma Protokol, AET ölkelerinin onay işlemlerinden sonra, 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe girmişti. Katma Protokol, 22 yıllık bir geçiş döneminin ardından AET ile Türkiye arasında gümrük birliğinin sağlanmasını hedeflemekteydi. 1973’te AET ile Türkiye arasındaki ilişkiler Kıbrıs yüzünden gerilmişti.

12 Mart 1971’i takip eden devrede üzerinde önemle durulmaya devam edilen dış politika sorunlarının başında, Kıbrıs gelmektedir. Kıbrıs meselesi ile birlikte Türkiye, Sovyetler de dâhil olmak üzere ABD dışındaki diğer taraflarla olan ilişkilerin düzeltilmesine önem vermiştir. Çoğu eski sömürge olan Bağlantısızlar ve Müslüman ölkelerle ilişkiler tamir edilmeye çalışılarak, çok yönlü dış politikaya geçiş sürecine başlanmıştı.

12 Mart ara rejiminin sona ermesi ile Türkiye-Orta Doğu ilişkileri yeniden çok yönlü yapıya kavuşmaya başlamıştı. Bu durumun siyasi ve ekonomik iki temel nedeni vardır. Siyasi neden, 1974 yılında Türk ordusunun Kıbrıs’a barış harekâtı düzenlemesi

üzerine Türkiye-Batı ilişkilerinde gerginleşmelerin yaşanmasıdır. Ekonomik neden, 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında OPEC ülkelerinin petrol ambargosu uygulamaları ve petrol fiyatlarını yükseltmelerinin Türk ekonomisine olumsuz yansımalarıdır. Hatta bu dönemde ABD, Kıbrıs Barış Harekâtı'nda ABD'nin silahlarının kullanılması ve haşhaş ekiminden dolayı Türkiye'ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Yumuşama döneminde Türkiye, geçmişte Batı ittifakının Orta Doğu ile ilgili olarak, Soğuk Savaş anlayışıyla yapmış olduğu düzenlemelere kendi milli çıkarlarını düşünmeden katıldığı için bu düzenlemelerden herhangi bir çıkar elde edememiş ve bu durum ise Türkiye'yi çok yönlü politika izlemeye yöneltmişti.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin 12 Eylül 1980'de emir komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği askeri müdahale, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Silahlı Kuvvetler'in yönetime karşı üçüncü açık müdahalesidir. 12 Eylül darbesinin gerçekleştiği dönemde uluslararası konjonktür Batı nezdinde Türkiye'nin bir kez daha önemini ortaya koymuştur. Zira Sovyetler'in ilk defa Müslüman bir ülke olan Afganistan'a girmesi SSCB'nin hem genişleme politikasına yeniden başlamasına hem de İslam ülkelerine doğru genişleme göstermesi Batılı ülkeleri çok tedirgin etmişti.

12 Eylül hükümetinin Başbakanı Bülent Ulusu dış politika konusunda, Türkiye'nin taraf olduğu her alandaki ikili ve çok taraflı antlaşmaların geçerli olduğunu ve "karşılıklılık ilkesi" çerçevesinde, hükümetin tüm antlaşmalardan doğan yükümlülüklerini yerine getireceğini belirtmişti. Özellikle NATO ittifakıyla ve başta ABD olmak üzere bu ittifakın bütün üyeleriyle olan ilişkilerini geliştirerek sürdürecektir.

1970'li yıllardan 1980'li yılların ortasına kadar olan dönemde, Türkiye ile AET arasındaki ilişkiler, kesintili bir şekilde devam etmiştir. 1983 yılında Türkiye'de sivil idarenin yeniden kurulması ve 1984 yılından itibaren Türkiye'nin ithal ikameci politikaları hızla terk etmesi ile beraber, Türkiye'nin dışa açılma süreci başlamıştır. Böylece 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren dondurulmuş bulunan Türkiye-AET ilişkilerinin canlandırılması süreci başlamıştır.

Türkiye hükümeti, tüm komşularıyla dostluk ilişkilerini ve yakın işbirliğini geliştirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği ile olan dostane ilişkilerin

geliştirilmesine özel önem verilmiştir. Hükümet, Yunanistan ile arasındaki ikili sorunlarda tarafların hak ve çıkarlarını gözeterek adil çözümlere görüşmeler yolu ile varılmasını temenni etmektedir. Arap ülkeleri, İran ve Pakistan ile ilişkiler bu kuvvetli bağlara ilaveten komşuluk ve coğrafi yakınlığın icabı olan bir anlayış içinde yürütülmüştür. Bölgedeki anlaşmazlıklar karşısında Türkiye'nin yaklaşımı, adalet ve hakkaniyet, her milletin kendi kaderini bizzat tayin etmesi, kuvvet yoluyla toprak ilhakının reddi gibi ilkelere dayanmıştır. Bu ilkelerin çerçevesinde Orta Doğu sorununa karşı tutum ve Filistin halkının davasına destek de sürdürülmüştü.

27 Mayıs'ın sonuçları, 12 Eylül'ün sebeplerine zemin hazırlamıştı. En önemli etken ise siyasi istikrarsızlıktır. Bunun yanında seçim sistemlerinin ve seçim sürelerinin sürekli değişmesi bir kargaşaya neden olmuştur ki, bu dönemde toplamda 14 seçim ve bir referandum yapılmıştır. Partilerdeki bölünmeler ve buna ülkenin dört bir yanında görülen kısır siyasi çekişmeler, toplumsal yapıdaki değişiklikler ve artan gerginlikler, ekonomik sıkıntılar, dış politikadaki dalgalanmalar 1960-1980 dönemine damgasını vurmuştur. 20 yılda 3 askeri müdahale olmuştur. 1960-1980 arası dönemde Bakanlar Kurulu yedi kez sıkıyönetim ilan etmiş, bunların altısı TBMM'ce onaylanmış, biri ise reddedilmiştir. Bu dönemde sıkıyönetim uygulamaları 37 kez uzatılmıştır. Sıkıyönetim ilanı sonucunda bu 20 yılın yaklaşık 7.5 yıl boyunca ülkenin çeşitli yerlerinde sıkıyönetim uygulanmıştır. Bütün bunlardan en büyük zararı devletiyle, milletiyle Türkiye görmüştür.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

a) Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Bakanlar Kurulu Kararları Kataloğu

Başbakanlık Muamemat Genel Müdürlüğü Evrakı Kataloğu

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü Evrakı Kataloğu

Türkiye Büyük Millet Meclisi Arşivi

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi

MGK Tutanak Dergisi

TBMM Tutanak Dergisi

TBMM Zabıt Cerideleri

b) Araştırma Eserleri

Ağaoğlu, Samet (1972), **Demokrat Parti'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri**, İstanbul: Ağaoğlu Yayınları.

Ahmad, Feroz ve Ahmad, Bedia Turgay (1976), **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945–1971)**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Ahmad, Feroz (1994), **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945–1980**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.

Ak Devrim (1960), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Akalın, Cüneyt (2000), **Askerler ve Dış Güçler Amerikan Belgeleriyle 27 Mayıs Olayı**, İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.

Akalın, Uğur Selçuk (2002), **Türkiye’de Devlet-Sermaye İşbirliğinin Ekonomi Politikası**, İstanbul: Set Yayınları.

_____ (2004), **Üç Dönem Üç Ekonomi**, İstanbul: Set Yayınları.

Akbal, Oktay (3 Eylül 1964), “Amerikan Dostluğu”, **Vatan Gazetesi**, 2.

Akgün, Birol ve Çemrek, Murat (2010), **Türk Dış Politikası’nda Ermeni Sorunu**, Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

Akis Dergisi (5 Nisan 1958), 12(204), 10-11.

Akkaya, Yüksel (1998), “1960 Sonrasında İşçi Hareketleri”, **Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi içinde**, 16,(105-106), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Aksu, Fuat (2001), **Türk-Yunan İlişkileri, İlişkilerin Yönelimini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Akşam Gazetesi, 30 Mayıs 1960.

Akyaz, Doğan (2002), **Askeri Müdahalelerin Orduya Etkisi Hiyerarşi Dışı Örgütlenmeden Emir Komuta Zincirine**, İstanbul: İletişim Yayınları.

Alaçam, H. Fahir (2005), “Kıbrıs Sorunu, Acheson Planı ve İsmet İnönü”, Turhan Fırat (Ed.), **Dış Politikamızın Perde Arkası, 23 Büyükelçinin Olaylara Bakışı içinde** (21-29), Ankara: Ümit Yayıncılık.

Alasya, Halil Fikret (1987),**Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Tarihi**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Alatlı, Ertuğrul (2002), **Müdahale: 12 Mart 1971-12 Eylül 1980**, İstanbul: Alfa Yayınları.

Altan, Çetin (17 Haziran 1964), “Gözümüz Açılıyor Mu?”, **Milliyet Gazetesi**, 3.

Altuğ, Kurtul (1991), **27 Mayıs’tan 12 Mart’a**, İstanbul: Yılmaz Yayınları.

- _____ (1973), **12 Mart ve Nihat Erim Olayı**, Ankara: 7 Gün Yayıncılık.
- Anabtawi, Samir. N (1965), “Neutralists and Neutralism “, **The Journal of Politics**, 27(2), 351-361.
- Apatay, Çetinkaya (2007), **Ege’de Olup Bitenler**, Ankara: Deniz İkmal Grup Komutanlığı Basımevi.
- Arat, Tuğrul (1995), “Avrupa Birliği ile Türkiye Arasındaki İlişkiler ve Gümrük Birliği”, **AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi**, XLIV(1-4), 591-595.
- Arcayürek, Cüneyt (1985), **Bir İktidar Bir İhtilal (1955–1960)**, Ankara: Bilgi Yayınları.
- _____ (1992), **Demirel Dönemi 12 Mart Darbesi 1965-1971**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- _____ (1986), **12 Eylül'e Koşar Adım (Kasım 1979-Nisan 1980)**, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Arı, Tayyar (2008), **Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika**, 7. Basım, Bursa: Marmara Kitap Merkezi.
- _____ (2006), “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, İdris Bal (Ed.), **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası içinde** (701-712), 3. Basım, Ankara: Global Araştırmalar Merkezi.
- Arıboğan, Ülke ve diğerleri (2000), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul: Der Yayınevi.
- Armaoğlu, Fahir (1956), “1955 Yılında Milletlerarası Münasebetler”, **Forum Dergisi**, 4 (43), 19-33.
- _____ (1963), **Kıbrıs Meselesi 1954-1959 Türk Hükümeti’nin ve Kamu Oyunun Davranışları (Karşılaştırmalı Bir İnceleme)**, Ankara: AÜSBF Yayınları.
- _____ (24 Mayıs 1966), “Arap Ülkeleri ve Türkiye”, **Milliyet Gazetesi**, 5.
- _____ (1991), **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara: TTK Yayınları.

_____ (1996), “Amerikan Belgelerinde 27 Mayıs Olayı”, **Bellekten**, LX(227), Ankara: TTK Yayınları, 203-225.

_____ (1999), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995**, Genişletilmiş 12. Baskı, İstanbul: Alkım Yayınevi.

Arslan, Ali (2013), **Efendi ve Uşak**, 3. Baskı, İstanbul: İdil Yayıncılık.

Ataöv, Türkkaya(1969), **Amerika NATO Ve Türkiye**, Ankara: Aydınlik Yayınları.

Avrupa Topluluğu Dergisi (1982), (68-76).

Aydemir, Talat (1968), **Talat Aydemir’in Hatıraları**, İstanbul: May Yayınları.

Aydın, Mustafa (2003), “İkinci Dünya Savaşı ve Türkiye”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar içinde** (473-489), İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydoğdu, Ahmet (2005), **Kıbrıs Sorunu-Çözüm Arayışları “Annan Planı ve Referandum Süreci”**, Ankara: Asil Yayın.

Aym Tarihi, (212), 20 Temmuz 1951.

Baç, Meltem Müftüleri (2001), **Türkiye ve AB: Soğuk Savaş Sonrası İlişkiler**, (Çev. Simten Coşar), İstanbul: Alfa Yayınları.

Bağcı, Hüseyin (1990), **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, Ankara: İmge Kitabevi.

Baharçiçek, Abdülkadir (2004), “Soğuk Savaşın Sona Ermesinin Türk Dış Politikası Üzerindeki Etkileri”, İdris Bal (Ed.), **21.Yüzyılda Türk Dış Politikası içinde** (57-74), Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Bahçacı, Çınar (1995), **Türkiye’nin Orta Doğu’ya Yönelik Dış Politikası ve Kürt Sorunu**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları.

Balcı, Gökhan (2007), **Türkler Soykırım Yaptı Mı?**, İstanbul: Truva Yayınları.

Barker, Elizabeth (8 Ağustos 1955), “Kıbrıs ve Birleşmiş Milletler”, **Zafer Gazetesi**, 3.

Barlas, Mehmet (16 Mayıs 1981), “Avrupa’nın İsteği”, **Milliyet Gazetesi**, 1.

Başar, Cem (1996), **Terör Dosyası ve Suriye**, Lefkoşa: Uluslararası Araştırmalar Merkezi Yayınları.

Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (2002), Ankara: Doğuşum Matbaacılık.

Başbakan Bülent Ulusu’nun Konuşma Demeç ve Mesajları (1982), Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Başeren, Sertaç Hami (2006), **Ege Sorunları**, 1. Baskı, Ankara: Tüдав Yayınları.

Başkut, Cevat Fehmi (15 Temmuz 1960), “Milli Birlik Komitesi’nin Gizli İçtimasına Giresek Neler Görürüz?”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3.

Batur, Muhsin(1985), **Anılar ve Görüşler**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Baykam, Bedri (1994), **27 Mayıs İlk Aşkımızdı**, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Bazoğlu, Duygu Sezer (1999), “Soğuk Savaş Dönemi ve Türkiye’nin İttifaklar Politikası”, İsmail Soysal (Der.), **Çağdaş Türk Diplomasisi: 200 Yıllık Süreç**, Ankara: TTK Basımevi, 445-453.

Bellisar, Feridun (1 Eylül 1960), “Türkiye ve Cezayir”, **Hürriyet Gazetesi**, 1.

Beriş, Yakup ve Gürkan, Aslı (2002), **Türk-Amerikan İlişkilerine Bakış: Ana Temalar ve Güncel Gelişmeler**, İstanbul: TUSİAD.

Bilge, A. Suat (2000), **Büyük Düş, Türk Yunan Siyasi İlişkileri**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları.

Bilgin, Turhan (24 Mart 1976), “12 Mart”, **Milliyet Gazetesi**, 7.

Bilici, Nurettin (2004), **Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Birand, Mehmet Ali (1986), **Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

_____ (2005), **Türkiye’nin Büyük Avrupa Kavgası**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

_____ (20 Eylül 1981), “Dışişleri Bakanı, Avrupa Gezisi İzlenimlerini Milliyet’e Anlattı”, **Milliyet Gazetesi**, 5.

_____ (4 Ekim 1981) “Avrupa Konseyi, Türkiye’nin Üyeliğini Ocak Ayında Karara Bağlayacak”, **Milliyet Gazetesi**, 9.

_____ (26 Ocak 1982), “Ankara İle İlişkiler Sürmeli”, **Milliyet Gazetesi**, 9.

_____ (23 Ekim 1975), “Viyana Elçimiz Tunalıgil Öldürüldü”, **Milliyet Gazetesi**, 1.

Birand, Mehmet Ali ve diğerleri (2003), **12 Mart İhtilalin Pençesinde Demokrasi**, İstanbul: İmge Kitapevi.

Bostanoğlu, Burcu (1999), **Türkiye-ABD İlişkilerinin Politikası**, 2. Baskı, Ankara: İmge Kitapevi.

Bozkurt, Enver ve Demirel, Havva (2004), **Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği Kapsamında Kıbrıs Sorunu**, Ankara: Nobel Yayınevi.

Bozkurt, Veysel (2001), **Avrupa Birliği ve Türkiye: Siyasal Kurumlar, Çıkar Grupları, Kamuoyu, Ortaklık Belgeleri**, Bursa: Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayını.

Buran, Hasan (2005), **Seçim Sistemleri ve Türkiye İçin Yeni Bir Seçim Sistemi Önerisi**, Ankara: Siyasal Kitapevi.

Burçak, Rıfık Salim (1998), **On Yılın Hatıraları**, Ankara: Nurol Matbaası.

Büyüktepe, Uğur (2006), **Türk Amerikan İlişkilerinin Mütteliklik Ve Stratejik Ortaklık Boyutlarından Karşılaştırmalı Analizi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Can, Hacı ve Özen, Çınar (2005), **Türkiye Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukuku**, Ankara: Gazi Kitapevi.

Can, Hacı (2003), “Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık İlişkisinin Hukuki Çerçevesi”, **Avrupa Çalışmaları Dergisi**, 3, (1), 23-29.

Canbolat, İbrahim S. (1999), **Gelişmekte Olan Ülkeler Ve Dış Politika**, 2. Basım, İstanbul: Alfa Basım Yayım.

Cem, İsmail (1976), **Tarih Açısından 12 Mart**, İstanbul: Cem Yayınevi.

Civaoğlu, Güneri (15 Eylül 1980), “Tercüman Taraftır”, **Tercüman Gazetesi**, 3.

Coşar, Ömer Sami (29 Mayıs 1960), “O Gece Parola Vatan, İşareti De Namus İdi”, **Milliyet Gazetesi**, 4.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1960.

Çağiran, Mehmet Emin (2008), “Türkiye-Yunanistan İlişkileri”, Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası içinde** (698-700), Ankara: Platin Yayıncılık.

Çakmak, Haydar (2010), “12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Dış Politikası”, **Türk Yurdu Dergisi**, (277), 116-119.

Çalış, Şaban H. (2006), **Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri Kimlik Arayışı Politik Aktörler ve Değişim**, Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çavdar, Tevfik (1996), **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Çaycı, Abdurrahman (2007), **Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çeçen, Anıl (2005), **Kıbrıs Çıkmazı**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Çelikpala, Mithat (2007), “1990’lardan Günümüze Türk-Rus İlişkileri”, **Avrasya Dosyası**, 13(1),Ankara: Avrasya Dosyası Yayınları, 269-281.

_____ (2008), “SSCB İle İlişkiler”, Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-2008) içinde** (447-454),Ankara: Platin Yayıncılık.

Çetiner, Yılmaz (15 Eylül 1980), “Yaraları Sarıp Çabuk İyileşebilmek İçin”, **Milliyet Gazetesi**, 7.

Çetinsaya, Gökhan (1998), “Türkiye'nin Arap Orta Doğu'suna Yönelik Politikasına Bir Bakış (1923- 1998)”, **Ata Dergisi**, 8, 45-46.

_____ (1997), “Dünden Bugüne Türkiye-İran İlişkileri”, **Birikim Dergisi**, (96), İstanbul: Birikim Yayınları, 43-53.

_____ (2004), “Türk-İran İlişkileri”, Faruk Sönmezoğlu (Der.), **Türk Dış Politikası'nın Analizi**, İstanbul: Der Yayınları, 135-158.

Çınar, Özen (2000), “Türkiye-Avrupa Topluluğu Ortaklık Hukukunda Uyuşmazlıkların Çözümü”, **Türk Hukuk Dünyası Dergisi**, 1, (2), 130-141.

_____ (2000) “1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı Çerçevesinde Türkiye'nin Yükümlülükleri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Yeni Türkiye Dergisi Avrupa Birliği Özel Sayısı**, (36), 1144-1159.

Çitlioğlu, Ercan (2007), **Ölümcül Tahterevalli Ermeni ve Kürt Sorunu**, Ankara: Destek Yayınları.

Çoban, Burcu (2008), “Karasuları Sorunu”, İrfan Kaya Ülger (Ed.), **Türk-Yunan İlişkilerinde Ege Sorunları içinde** (1-37), İstanbul: Derin Yayınları.

Dağı, İhsan D. (2002), **Ortadoğu'da İslam ve Siyaset**, İstanbul: Boyut Kitapları.

Demirel, Emin (2007), **Terör**, İstanbul: IQ Yayıncılık.

Denктаş, Rauf (2000), **Elli Yılın Hikâyesi**, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

_____ (2004), **Kıbrıs Girit Olmasın**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Devlet İstatistik Enstitüsü (1974), **14 Ekim 1973 Milletvekili Seçimi Sonuçları**, Ankara: DİE Yayınları.

Dış Basında Türkiye 1977-1987 (1987), Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve

Enformasyon Genel Müdürlüğü.

Doğan, Yalçın (31 Aralık 1980), “Türk Ekonomisinde Dönüm Noktası 24 Ocak Kararları”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 7.

- Duman, Sabit (2005), "Ortadoğu Krizleri ve Türkiye", **Atatürk Yolu Dergisi**, 35-36, Ankara: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, 14-21.
- Dursun, Davut (1995), "Türkiye İslam Dünyasının Neresinde?", **Yeni Türkiye Dergisi Dış Politika Özel Sayısı**, (3), 419-431.
- Ecevit, Bülent (20 Aralık 1957), "İktidar ve Muhalefet", **Ulus Gazetesi**, 3.
- _____ (5 Ocak 1957), "Orta Doğu Çıkmazı", **Ulus Gazetesi**, 3.
- _____ (15 Mart 1957), "Arap Milliyetçiliği ve Batılılar", **Ulus Gazetesi**, 3.
- _____ (1966), "Mektuplar", **Akis Dergisi**, (645), 8-9.
- Ekşi, Oktay (13 Eylül 1980), "Oh Olsun Demeli Mi?", **Hürriyet Gazetesi**, 3.
- Esmer, Ahmet Şükrü (1 Ocak 1956), "Dış Politika", **Ulus Gazetesi**, 3.
- _____ (22 Haziran 1964), "Dış Politikamızın Gözden Geçirilmesi", **Ulus Gazetesi**, 3.
- Eraslan, Cezmi (2006), "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, 2, Ankara: ATAM Yayınları.
- Erendil, Muzaffer (1992), **Çağdaş Orta Doğu Olayları**, Ankara: Genelkurmay Basımevi.
- Erhan, Çağrı (2001), "ABD ve NATO ile İlişkiler: 1960-1980 Dönemi", Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde** (674-684), İstanbul: İletişim Yayınları.
- _____ (1996), **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Erim, Nihat (1953), **Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- _____ (t.y.), **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ankara: Ajans Türk Matbaacılık.

Erim Hükümetleri'nin 1 yılı 7.4.1971-7.4.1972 (1972), Ankara: Başbakanlık Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü.

Erkanlı, Orhan (1987), **Askeri Demokrasi (1960–1980)**, İstanbul: Güneş Yayınları.

Eroğul, Cem (1998), **Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi**, 3. Baskı, Ankara: İmge Yayınevi.

Eroğlu, Hamza (1988), “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’ni Yaratan Tarihi Süreç (1940-1983)”, Hüseyin Gökçekuş (Haz.), **Kıbrıs’ın Dünü Bugünü Ve Geleceğe İlişkin Vizyonu Konulu Uluslararası Sempozyum Bildiri Kitabı**, KKTC: Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları, 117-125.

Erol, Mütercimler (1998), **Bilinmeyen Yönleriyle Kıbrıs Barış Harekâtı**, İstanbul: Arba Yayınları.

Ersoy, Hamit ve Ersoy, Lale (2002), **Küreselleşen Dünya’da Bölgesel Oluşumlar ve Türkiye**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ertan, Temuçin Faik (2004), “Atatürk Sonrası Türkiye”, M. Derviş Kılıçkaya (Ed.), **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi içinde** (434-445), 5. Basım, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Ertürk, Yaşar (2007), **Adalar (Ege) Denizinde Türk-Yunan Mücadelesi**, İstanbul: IQ Sanat Yayıncılık.

Evren, Kenan (1990), **Kenan Evren’in Anıları**, 1, İstanbul: Milliyet Yayınları.

_____ (1994), **Zorlu Yıllarım**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Felek, Burhan (17 Eylül 1980), “Sistem Devam Ediyor”, **Milliyet Gazetesi**, 2.

Fırat, Melek ve Kürkçüoğlu, Ömer (2001), “Orta Doğu İle İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde** (784-796), İstanbul: İletişim Yayınları.

Fırat, Melek (1997), **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, Ankara: Siyasal Yayınları.

_____ (2002), “Yunanistan’la İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, içinde (749-762)**, 1, İstanbul: İletişim Yayınları.

Friedman, Alan ve Harmancı, Mehmet (1994), **Örümcek Ağı: Bush, Thatcher, Saddam Üçgeni**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Gazioğlu, Ahmet C. (1997), **Kıbrıs Tarihi İngiliz Dönemi (1878-1960)**, Lefkoşa: Cyrep Yayınları.

Geçmişten Günümüze Yakın Çevredeki Sorunlar ve Türkiye (1995), İstanbul: Harp Akademileri Basım Evi.

Gençkaya, Ömer Faruk ve Gezgör, Burcu (2000), “Avrupa Parlamentosu, İnsan Hakları, Demokrasi ve Türkiye: Başlıca Temalar ve Etkiler”, **Yeni Türkiye Avrupa Birliği Özel Sayısı**, 1, (35), 646-661.

Gevgili, Ali (1987), **Yükseliş Ve Düşüş**, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Girgin, Kemal(1998), **Dünyanın Dört Bucağı Bir Diplomatin Anıları (1957-1997)**, İstanbul: Doğan Kitap.

Gökay, Yücel (25 Kasım 1960), “27 Mayıs”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 5.

Gökdere, Ahmet (1991), **Gümrük Birliği Açısından Avrupa Topluluğu ve Türkiye ile İlişkileri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını.

Göktepe, Cihat (2002), “İngiliz Kaynaklarına Göre Türkiye’deki 27 Mayıs Darbesi”, **Türkler içinde**, 17, (54-64),Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Gönlübol, Mehmet ve diğerleri (1987), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)**, 1, Ankara: AÜSBF Yayınları.

Gönlübol, Mehmet ve Ülman, Haluk (4 Ağustos 1966), “Yalnızlık İçinde Türkiye”, **Milliyet Gazetesi**, 5.

Gözen, Ramazan (2000), **Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı, Turgut Özal Ve Sonrası**, Ankara: Liberte Yayınları.

Gülcan, Sibel (2004), “Kıbrıs: Doğu Akdeniz’de Egemenlik Mücadelesi”, Kemal İnat ve diğerleri (Ed.), **Dünya Çatışma Bölgeleri içinde** (137-143), Ankara: Nobel Yayınları.

Güler, Filiz Demirci (2003), **Türkiye’nin Yakın Siyasetinde Örnek Bir Olay: Adalet Partisi**, Ankara: TODAİE Yayınları.

Günaşar, Gültekin(1981), **12 Eylül “Öncesi ve Sonrası”**, Ankara: TTK Yayınları.

Günüğur, Haluk (1988), “Ankara Antlaşması’nın Hukuksal Değerlendirilmesi”, **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, İstanbul: İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları, Özel Sayı, 54-63.

Günver, Semih (1985), **Fatin Rüştü Zorlu’nun Öyküsü**, Ankara: Pınar Yayınları.

Gürbüz, Yaşar (28 Haziran 1960), “Beklenen İnkılâp”, **Hürriyet Gazetesi**, 2.

Gürel, Şükrü Sina (1993), **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821–1993)**, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Gürün, Kamuran (1983), **Dış İlişkiler ve Türk Dış Politikası**, Ankara: AÜSBF Yayınları.

Hale, William (1966), **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Hil Yayınları.

Hatipoğlu, Murat (1997), **Yakın Tarihte Türkiye Ve Yunanistan 1923-1954**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Hurewitz, J. C. (1980), **Orta Doğu Siyaseti: Askeri Boyutlar**, (Çev. Nusret Özselçuk), Ankara: Genelkurmay Basımevi.

Hürriyet Gazetesi, 28 Haziran 1960.

Ilıcak, Nazlı(1975), **15 Yıl Sonra 27 Mayıs Yargılanıyor**, 1, İstanbul: Kervan Yayınları.

_____ (2002), **12 Mart Cuntaları Demokrasinin Sırtındaki Hançer**, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.

_____ (t.y.), “Darbeye Giden Yol”, <http://www.muhabbetfedaileri.com/tarih/247-nazi%C4%B1-il%C4%B1cak-darbeye-giden-yol>, (06.10.2013 18.44).

Irak Ülke Raporu (2010), Diyarbakır: Karacadağ Kalkınma Ajansı Yayınları.

İşıklı, Alpaslan (1990), “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, Irvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (Der.), **Geçiş Süresince Türkiye**, İstanbul: Belge Yayınları, 337-349.

İbas, Selahattin (2004), “Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihi”, Türel Yılmaz ve Mehmet Şahin (Der.), **Orta Doğu Siyasetinde Suriye**, Ankara: Platin Yayınları, 55-71.

İktisadi Kalkınma Vakfı (1967), İstanbul: İKV Yayınları.

İnönü, İsmet (2001), **Defterler (1919-1973)**, 2, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İpekçi, Abdi ve Coşar, Ömer Sami (1962), **İhtilalin İçyüzü**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

İşmen, Fatma Hikmet (1976), **Parlamento’da 9 Yıl: TİP Senatörü olarak 1966-1975 Dönemi Parlamento Çalışmaları**, Ankara: Çark Yayınları.

Kabacalı, Alpay(1994), **Türk Basımında Demokrasi**, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Kaçmazoğlu, Bayram (2000), **Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri**, İstanbul: Birey Yayıncılık.

Kantarıcı, Şenol ve diğerleri (2003), **Ermeni Sorunu El Kitabı**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.

Karaçam, Selçuk (1971), “RCD-Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği”, **Dış Politika Dergisi**, 1, (1), 74-78.

Karavelioğlu, Kâmil (2007), **Bir Devrim İki Darbe**, İstanbul: Gürer Yayınları.

Karluk, Rıdvan (1996), **Avrupa Birliği ve Türkiye**, İstanbul: IMKB Borsası Yayınları.

- _____ (2005), **Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm**, İstanbul: Beta Yayınları.
- Karpat, Kemal (2001), **Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, (Çev. Recep Boztemur), Ankara: İmge Kitabevi.
- Kayalı, Kurtuluş (1994), **Ordu ve Siyaset, 27 Mayıs-12 Mart**, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kayar, Mustafa (2003), **Türk Amerikan İlişkilerinde Irak Sorunu**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Kazgan, Gülten(2009), **Tanzimattan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Keskin, Yıldırım (1973), "Ortak Pazar ve Türkiye", **Avrupa Ekonomik Topluluğu Çeşitli Hukukî Sorunlar Üzerine Konferanslar**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 50-61.
- Kılıç, Ramazan (2002), **Türkiye-AB İlişkileri ve Gümrük Birliği ve Ekonomik Entegrasyon Teorisi Gümrük Birlikleri Teorisi**, Ankara: Siyasal Kitapevi, 2002.
- Kışlalı, M. Ali (12 Ağustos 1967), "CENTO, Demirel'in Sayesinde Hayatını Devam Ettirebilecek", **Tercüman Gazetesi**, 3.
- Kızılyürek, Niyazi (2003), "Birinci Cumhuriyetten Yeni Kıbrıs'a", Masis Kürkçügil (Der.), **Kıbrıs Dün ve Bugün**, İstanbul: İthaki Yayınları, 21-29.
- Kirişçi, Kemal (2002), "Türkiye'nin Ortadoğu Politikasının Geleceği", Barry Rubin ve Kemal Kirişçi (Der.), **Günümüzde Türkiye'nin Dış Politikası**, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 158-165.
- Koç, Süleyman(2005), **Dünden Bugüne Kıbrıs Sorunu ve Stratejik Yaklaşımlar**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık İnceleme Araştırma Dizisi.
- Koloğlu, Orhan (2005), "Yüz Yıllık Kavga Sürüyor", **Popüler Tarih**, (57), 67-69.

Kongar, Emre (1999), **21. Yüzyılda Türkiye**, 17. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.

Köknel, Özcan (4 Ekim 1975), “Haşhaş Ekimi ve ABD”, **Milliyet Gazetesi**, 2.

Kut, Şule (2004), “Türk Dış Politikası’nda Ege Sorunu”, Faruk Sönmezoğlu (Ed.), **Türk Dış Politikası’nın Analizi içinde** (501-512), İstanbul: Der Yayınları.

Küçükılınç, İsmail (2010), “27 Mayıs ve Basın”, **Türkiye Günlüğü Dergisi**, 101, 23-41.

Kürkçüoğlu, Ömer ve Gönübol, Mehmet (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), 1965-1973 Dönemi**, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Kürkçüoğlu, Ömer (1974), “Ortadoğu’daki Yeni Gelişmeler ve Türkiye”, **Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, XXIX, Ankara, 157-165.

Laçiner, Sedat (2005), **Türkler ve Ermeniler Bir Uluslararası İlişkiler Çalışması**, Ankara: USAK Yayınları.

Manisalı, Erol (2003), **Dünden Bugüne Kıbrıs**, İstanbul: Gündoğan Yayınları.

_____ (2004), **İç Yüzü ve Perde Arkasıyla Avrupa Çıkmazı Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri**, İstanbul: Otopsi Yayınevi.

Mazıcı, Nurşen (1989), **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Sivil Rejime Etkileri**, İstanbul: Gür Yayınları.

Merih, Turgay (2006), **Soğuk Savaş ve Türkiye 1946-1960**, Ankara: Ebabel Yayınları.

Milliyet Gazetesi, 29 Mayıs 1960.

Murat, Sedat (2000), **Bütünleşme Sürecinde Türkiye ve Avrupa Birliği’nin Karşılaştırmalı Sosyal Yapısı**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Nadi, Nadir (26 Ocak 1955), “Türkiye, Arap Âlemi ve Mısır”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 1.

Neziroğlu, İrfan (2003), **Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve Basın 1950-1980**, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı Yayınları

New York Times, 8 Mayıs 1960.

Okuyan, Yaşar (2010), **O Yıllar 12 Eylül'den Anılar, Mektuplar ve Belgeler**, İstanbul: Doğan Kitap.

Okyar, Osman (1952), "Amerikan Yardımları ve Türk Ekonomisi", **Siyasi İlimler Mecmuası**, 12(260), 341-343.

Olgun, Aydın(1991), **Kıbrıs Gerçeği (1931-1990)**, Ankara: Demircioğlu Matbaacılık.

Onur, Hüdavendigar(2006), **Ermeni Olayları Kronolojisi**, İstanbul: Divit Yayınevi.

Oran, Baskın (1999), **Yunanistan'ın Lozan İhlalleri**, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etütler Milli Komitesi Yayınları.

Orkun, İbrahim (2002), **Soğuk Savaşı Gözetlerken**, İstanbul: Türk Düşünce Hareketi Yayınları.

Orkunt, Sezai (1978), **Türkiye-ABD Askeri İlişkileri**, Ankara: Milliyet Yayınları.

Ortadoğu ve Geleceği (1992), İstanbul: Sisav Yayınları.

Öke, Mim Kemal ve Mütercimler, Erol (2000), **Yalnızlıktan Saygınlığa Demokrat Parti'nin Dış Politikası**, Ankara: Demokratlar Kulübü Yayınları.

Öksüz, Mehmet (1974), **Faşizme Karşı Her Yönüyle Ecevit** (Çağdaş Bir Lider, Çağdışı Bir Parlamento), Ankara: Nisan Yayınları.

Öymen, Örsan (1986), **Bir İhtilal Daha Var**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Özbudun, Ergun (2000), **Türk Anayasa Hukuku**, Ankara: Yetkin Yayınları.

Özcan, Mesut (1999), "Dış Politikada Eksen Tartışmaları", **Mostar Dergisi**, (58), İstanbul: İhlâs Gazetecilik, 22-25.

Özdağ, Ümit (2004), **Menderes Döneminde Ordu Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, 2. Baskı, İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

_____ (2007), **Türk Ordusunun PKK Operasyonları**, İstanbul: Pegasus Yayınları.

- Özdemir, Hikmet (t.y.), **Yakınçağ Türkiye Tarihi**, İstanbul: Milliyet Doğan Gazetecilik.
- Özkan, Reşat (1996), **DışPolitika, DışKapının DışMandalı**, 1. Baskı, İstanbul: Çınar Yayınları.
- Öznur, Hakkı (2010), “12 Eylül Darbesi Üzerine Yakın Tarih Notları 1975-1980”, **Türk Yurdu Dergisi**, (277), 161-165.
- Öztürk, Osman Metin (1993), **Ordu ve Politika**, Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Papandreou, Andreas G. (1977), **Namlunun Ucundaki Demokrasi**, (Çev. Mehmet Emin Yıldırım ve Semih Koray), Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Pazarıcı, Hüseyin(1986), **Doğu Ege Adaları'nın Askerden Arındırılmış Statüsü**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Perinçek, Doğu (1985), **Anayasa ve Partiler Rejimi** (Türkiye’de Siyasi Partilerin İç Düzeni ve Yasaklanması), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Pehlivanoğlu, Öner (2003), **Küba Krizi ve Nükleer Savaş Eşiğinde Türkiye**, İstanbul: Kastaş Yayınları.
- Piri, M. (3 Ekim 1961), “Mısır ve Türkiye”, **CumhuriyetGazetesi**, 3.
- Purtaş, Fırat (2008), “Süleyman Demirel’in Dış Politika Felsefesi”, Haydar Çakmak (Ed.), **Türk Dış Politikası içinde** (577-585), Ankara: Platin Yayıncılık.
- Saatçi, Suphi (2003), **Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri**, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Sağlamer, Kayhan (1971), “Arap Cumhuriyetleri Federasyonu ve Türkiye”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, (49), 33-39.
- Sander, Oral (1982), “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **AÜSBF Dergisi**, 37(34), 103-112.
- Saray, Mehmet (2005), **Ermenistan ve Türk-Ermeni İlişkileri**, 2. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

- _____ (2006), “Irak ve Türk-Irak İlişkileri”, **Türkiye ve Yakın Komşuları**, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Sarıbay, Ali Yaşar (2001), **Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler**, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Sarıca, Murat ve diğerleri (1975), **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.
- Savcı, Bahri (1961), “Yeni Bir Anayasa Rejimine Doğru Gelişmeler-I”, **AÜSBF Dergisi**, 16, 81-89.
- Selçuk, İlhan (26 Kasım 1965), “Şu Acı Gerçek”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3.
- Seyhan, Dünder (1966), **Gölgedeki Adam**, İstanbul: Nurettin Uycan Matbaası.
- Silleli, Turan (2005), **Büyük Oyunda Türkiye-Irak İlişkileri**, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayınları.
- Sirmen, Ali (30 Ocak 1981), “Ulus’ nun Konuşması”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 3.
- Son Havadis Gazetesi**, 16 Kasım 1983.
- Sonyel, Selahi R. (1977), “İngiltere Dışişleri Bakanlığı Belgelerine Göre Osmanlı Padişahı Abdülhamit 48 Saat İçinde Kıbrıs’ ı İngiltere’ye Nasıl Kiraladı”, **Bellekten**, 17(168), Ankara: TTK Yayınları, 732-739.
- Soysal, İsmail (1991), “1955 Bağdat Paketi”, **Bellekten**, LV(212), Ankara: TTK Yayınları, 181-198.
- Soysal, Mümtaz (1987), **100 Soruda Anayasanın Anlamı**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Sönmezoğlu, Faruk (2008), “Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin Kıbrıs Politikası (1945’den Günümüze)”, Mustafa Bıyıklı (Ed.), **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi içinde** (260-271), İstanbul: Gökkuşbuca Yayınları.
- _____ (2000), **Türkiye-Yunanistan İlişkileri & Büyük Güçler, Kıbrıs, Ege ve Diğer Sorunlar**, İstanbul: Der Yayınları.

Sülker, Kemal (1985), **Türkiye’yi Sarsan İki Uzun Gün**, İstanbul: Verso Yayıncılık.

Şehirli, Yücel Atilla (2007), “Türk Diplomatlarına Yönelen Ermeni Terör Saldırılarının (1973-1994) Hürriyet ve Milliyet Gazetelerinde Veriliş Şekli”, Şenol Kantarcı ve diğerleri (Haz.), **Ermeni Araştırmaları 2. Türkiye Kongresi Bildirileri**, 2, Ankara: ASAM Ermeni Araştırmaları Enstitüsü, 1231-1266.

Şimşir, Bilal N. (2005), **Ermeni Meselesi 1174-2005**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

_____ (2000), **Şehit Diplomatlarımız (1973-1994)**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tanilli, Server (1981), **Uygarlık Tarihi**, İstanbul: Say Yayıncılık.

Tanör, Bülent (1995), “Siyasal Tarih (1980-1995)”, Sina Akşin (Ed.), **Türkiye Tarihi 5 Bugünkü Türkiye 1980-1995 içinde** (20-29), İstanbul: Cem Yayınevi.

Tekeli, İlhan ve İlkin, Selim (1993), **Türkiye ve Avrupa Topluluğu**, 1, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Tekin Kurat, Yuluğ (1975), “Elli Yıllık Cumhuriyetin Dış Politikası”, **Bellekten**, 39(153), Ankara: TTK Yayınları, 303-316.

Tellal, Erel (2003), “Sovyetler ile İlişkiler”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olaylar, Belgeler, Yorumlar içinde** (499-522), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tercüman Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Tirali, Naim (21 Haziran 1964), “Yeni Dünya Yolculuğu”, **Vatan Gazetesi**, 2.

Tiryakioğlu, Ethem (1979), “Dünkü ve Bugünkü Türkiye-Mısır İlişkileri”, **Stratejik Etütler Bülteni**, 13(65), 87-95.

Toker, Metin(1993), **İsmet Paşa’nın Son Yılları 1965-1973**, Ankara: Bilgi Yayınları.

Toluner, Nevin (1996), **Milletlerarası Hukuk Dersleri: Devletin Yetkisi**, 5. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.

Topalak, Mücahit (26 Nisan 1955), “Bandung”, **ZaferGazetesi**, 1.

Tuncer, Hüner (2005), **Kıbrıs Sarmalı-Nasıl Bir Çözüm?**, Ankara: Ümit Yayıncılık.

Turan, Şerafettin(1995), **Türk Devrim Tarihi, Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, 3, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Tuşalp, Erbil (1998), **Eylül İmparatorluğu**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı (2002), Ankara: Doğuşum Matbaacılık.

Türkiye Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı (1968), Ankara: Maliye Bakanlığı Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazete

Türkmen, İlter (2010), **Türkiye Cumhuriyeti'nin Ortadoğu Politikası**, İstanbul: Bilgesam Yayınları.

Uçarol, Rıfat (1995), **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4. Basım, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Uğur, Mehmet (1997), "Türkiye'nin Üyeliği Yerine Gümrük Birliği Mi? AB-Türkiye İlişkileri Üzerine Bir Başka Yorum", **Türkiye Avrupa'nın Neresinde? Gümrük Birliği Anlaşması'nın Düşündürdükleri**, (Çev. Selda Paydak), Ankara: Ayraç Yayınevi.

Ulus Gazetesi, 26 Mayıs 1956.

URL, "Güventürk Görgülü Arşivi", <http://www.editorler.org/?p=240> (27.12.2003 20.59).

URL, "Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri Kronolojisi", <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=112&l=1> (27.11.2013 20.15).

URL, "Yorumsuz 12 Eylül Belgeleri" <http://www.cfg.org.au/e-kitap/kitaplik/evren-80-12eylul.pdf>, (07.10.2013 19.55).

URL, http://tr.wikipedia.org/wiki/Zbigniew_Brzezinski (29.11.2003 13.15).

Uslu, Nasuh (2000), **Türk-Amerikan İlişkileri**, Ankara: Yüzyıl Yayınları.

_____ (2000), **Türk Amerikan İlişkilerinde Kıbrıs**, Ankara: 21.Yüzyıl Yayınları.

_____ (2001), “Türk Tarafı Açısından Kıbrıs Sorununun Boyutları”, Ramazan Gözen ve diğerleri (Ed.), **Türkiye’nin Dış Politika Gündemi içinde** (210-219), Ankara: Liberte Yayınları.

Uyar, Hakkı (2004), “Avrupa Yolunda Kaçırılan Fırsatlar Ya Da Ecevit’in 1978’de AET Üyeliğini Reddedtiği İddiası”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, (12), 20-23.

Uzgel, İlhan (2002), “ABD ve NATO ile İlişkiler: 1980-1990 Dönemi”, Baskın Oran (Ed.), **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşı’ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar içinde** (44-51), 2, İstanbul: İletişim Yayınları.

Ülman, Haluk ve Sander, Oral (1972), “Türk Dış Politikası’na Yön Veren Etkenler; 1923-1968”, **AÜSBF Dergisi**, 27 (1), 6-19.

Ülman, Halûk (1967), “NATO ve Türkiye”, **AÜSBF Dergisi**, 22(4), 776-781.

Üner, Ragıp (18 Mart 1971), “Afyon Sorunu ve Amerika”, **Cumhuriyet Gazetesi**, 2.

Üskül, Zafer (1997), **Siyaset ve Asker**, 2. Baskı, İstanbul: İmge Yayınları.

Vatan Gazetesi, 27 Mayıs 1960.

Yalçın, Hüseyin Cahit (14 Şubat 1957), “Batı İle Doğu Arasında Türkiye”, **Ulus Gazetesi**, 1.

Yalçın, Nilüfer (18 Eylül 1980), “Türkiye Rogers Planı Ötesinde Ödün Vermeyecek”, **Milliyet Gazetesi**, 5.

_____ (5 Eylül 1983), “Türkiye-AET İlişkilerinde İşleyen Madde Tarım Takvimi”, **Milliyet Gazetesi**, 9.

Yankı Haftalık Haber Dergisi, (24-30 Mayıs 1971), (13).

Yavuzalp, Ercüment (1996), **Liderlerimiz ve Dış Politika**, Ankara: Bilgi Yayınevi.

Yeneroğlu, Elif (2008), “Tarafsızlar ve Bandung Konferansı”, Haydar akmak (Ed.), **Türk Dış Politikası (1919-2008) içinde** (531-537), Ankara: Platin Yayıncılık, 2008.

Yeni Sabah Gazetesi, 28 Mayıs 1960.

Yeşilbursa, Behçet Kemal (2002), “İngiltere’nin Ortadoğu Savunma Projeleri ve Türkiye’nin NATO’ya Girişi (1950-1953)”, **Türkiye’nin Güvenliği Sempozyumu**, Elazığ: Fırat Üniversitesi Yayınları, 756-763.

Yetkin, etin (1995), **Türkiye’de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ankara:Ümit Yayıncılık.

Yiğit, Süreyya (1997), “Buradan Sonsuza Türkiye, Avrupa Birliği ve Gümrük Birliği”, Bülent Gökay (Haz.), **Türkiye Avrupa’nın Neresinde? Gümrük Birliği Anlaşması’nın Düşündürdükleri**, Ankara: Ayraç Yayınevi, 72-81.

Yücel, M. Serhan (2002), “Menderes Dönemi (1950-1960)”, **Türkler içinde**, 16, (835-854), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Zafer Gazetesi, 26 Nisan 1955.

Zengin, İsmail (1991), **İran Devrimi ve Ortadoğu’ya Etkileri**, İstanbul: Milliyet Yayınları.

Zürcher, Eric Jan (2004), **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (ev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul: İletişim Yayınları.

27 Mayıs Bülteni, 27 Mayıs 1961.

12 Mart Sonrası Hükümet Faaliyetleri (12 Mart 1971-12 Mart 1973), Ankara: T.C. Başbakanlık Basın Merkezi.

EKLER

Ek 1. Org. Cemal Gürsel'in Hükümet Programı

ORGANERAL CEMAL GÜRSEL BAŞKANLIĞINDAKİ
MILLÎ BİRLİK HÜKÜMETİNİN PROGRAMI
11 TEMMUZ 1960

Millî Birlik Komitesinin sayın üyeleri: Anayasayı, insan haklarını ve Türk vatandaşlarının sahip oldukları hürriyetleri çiğniyerek, hukuk ve kanun dışı olmuş ve binaenaleyh gayrimesru hale gelmiş olan iktidarı, işbaşından uzaklaştırarak 27 Mayıs 1960 İnkılâbını başaran kahraman ve aydın silâhlı kuvvetlerimiz, idareyi ele alır almaz, teşkil ettiği İnkılâp Hükümeti ile derhal işe koyulmuş, bir taraftan, memleketin içinde bulunduğu durumu tesbit etmeye çalışırken diğ er taraftan, memleketin âcil meselelerine, şimdije kadar alınan ve ilân edilen tedbirlere, çare bulmaya çalışmıştır.

İnkılâp Hükümetimiz, işe başlar başlamaz o derece âcil ve çok sayıda meselelerle karşılaşmıştır ki, vazife başında kalacağı müddet içinde, Devlet faaliyetlerinin taallûk ettiği çegitli sahalarda çalışmalarının unumi istikametini ve çerçevesini gösterecek olan bir hükümet programı hazırlamasında, biraz gecikmiş bulunmaktadır.

İnkılâp Hükümetimiz, biraz gecikmiş de olsa, bugün huzurunuza getirdiği program ile, vazifesini ifa ettiğine inanmaktadır. Vâki olan gecikmeyi, hâdiselerin kaçınılmaz bir neticesi olarak kabul buyurmanızı dilemektedir.

27 Mayıs 1960 İnkılâbının esas hedefi, yurdumuzda demokratik nizamı bütün icapları, bütün meseleleriyle, maddeten ve manen mümkün olan en kısa zamanda kurmaktır. Bu maksatla 27 Mayıs sabahından itibaren yeni bir Anayasanın hazırlanması için gerekli çalışmalara başlanmıştır.

İkinci Cumhuriyetin Anayasası, ilmin ve geçmiş uzun yılların acı tecrübelerinin ışığı altında, memleketin mümtaz ilim adamlarının geceli gündüzlü çalışmaları ve memleket aydınlarının bu çalışmalara anketler vasıtasıyla katılmaları suretiyle hazırlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Anayasası, İnsan Hakları Beyannamesi, hukuk prensipleri ve millî ruh ve ihtiyaçlardan doğmuş olan eski Anayasamız ile millî gelenekler ve yurdumuzun özellikleri, yeni Anayasamız için ilham alınan başlıca kaynakları teşkil etmektedir.

Vatandaşların eşitliği, vicdan hürriyeti ve bütün diğ er hürriyetlerin teminat altında bulundurulması ve taşıdığı fikir ve kanaatlerden dolayı veya mensubu bulunduğu siyasi teşekkül bebebiyle,

hiç kimsenin herhangi bir şekilde tazyik ve tecavüze mâruz bırakılmaması en mukaddes gayelerimizden biri olarak kalacaktır.

Vatandaşın hür iradesini tam bir şekilde aksettirebilecek bir seçim mekanizması kuracak olan yeni Seçim Kanunu üzerinde de ilim adamlarımız çalışmaktadırlar.

Adalet işleri:

"Adalet ülkenin temelidir." sözü başlıca düsturumuzdur. Mistakil mahkeme, teminatlı hâkim bu düsturun tahakkuk vasıtasıdır. Kurduğumuz, ilhamını sadece kanunlar ve hukuk prensiplerinden ve ciddanından alan hâkimlerin ülkesi olacaktır. Türk mahkemeleri, hiçbir kuvvetin müdahale edemeyeceği, yalnız ve yalnız adaletin, her türlü gölge ve şüpheden uzak bir adaletin tecelli ettiği mukaddes bir yer olacaktır.

Millî Savunma işleri:

İnkılâp Hükûmeti, tarih boyunca büyük harbler ve büyük olaylar içinde şan ve şerefle geçmiş olan Türk Silâhlı Kuvvetlerini, Devletimizin bütünlüğü ve vatan topraklarının tecavüze karşı korunması bakımından, esas teminat olarak kabul etmektedir. Güven ve özgünle belirtmek isteriz ki, milletin özü olan ordularımız, içten ve dıştan millete yönelecek her çeşit düşmanca hareketleri ezecek kudrettedir.

Millî Savunmamızın daha çok kuvvet kazanması ve gelişmesi için, Hükûmetimiz en modern vasıtaları sağlamak ve insan gücünden ilmî olarak ve âzami şekilde faydalanmak kararındadır. Bu konuda çalışmalara hızla devam edilmekte olup, gerekli kanun teklifleri huzurunuzda sunulacaktır. Subay, astsubay ve erlerimizin daha iyi bakılmaları ve yaşama seviyelerinin daha yüksek bir hale getirilmesi için önemle gayret sarf edilmektedir. Silâhlı kuvvetlerimizin geliştirilmesi için yapılan çalışmalarda müttefiklerimizin destek ve yardımlarını almaktayız. Bu yardımları gayet plânlı ve en iyi bir şekilde kullanmak, esas hedeflerimizden biridir.

Dış politikamız:

Dış politikada, İnkılâp Hükûmetimizin, vazife başında bulunduğu müddetçe, takipdeceği siyasetin ana hatları, daha 27 Mayıs 1960 sabahının ilk saatlerinden itibaren Türkiye radyoları ile, memleket umumi etkârına ve bütün cihana ilân edilen prensiplere dayanmaktadır.

Dış siyaset alanındaki gayemiz, her şeyden evvel Türk Milletine karşı gösterilen hürmet ve itimada uygun bir siyaset takip etmektir. Türkiye, kimseye karşı düşmanlık hisleri beslemez. Uzatılan her dost eli sıkar. Kendisine karşı gösterilen hakiki ve samimi

030	01			54	325	1
-----	----	--	--	----	-----	---

./.. 2

dostluğa, aynen mukabele eder.

İnsanlığın bugün karşılaştığı en önemli mesele, âdil, devamlı ve sağlam bir barışın kurulmasıdır. Böyle bir barışın kurulması ancak devletlerin bağımsızlıklarına saygı göstermek ve milletlerin hürriyet ve istikrar içinde refah ve terakki yolunda ilerlemelerine imkân vermek suretiyle kabildir.

Sağlam bir dünya barışının kurulmasına engel olan anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak ve bu barışı mümkün kılacak zemini hazırlamak maksadiyle sarf edilmekte olan gayretleri Türkiye Büyük ve yakın ilgi ile takibetmektedir.

Bu gayretlerin başarı ile sonuçlanması için Hükümetimiz mevcut vecibeleri dairesinde, kendisine düşen vazifeyi yapmaktan hiçbir zaman geri kalmayacaktır.

Türkiye'nin bu gayelere erişmek için sarf ettiği gayretlerde dayanağı, Birleşmiş Milletler ile NATO ve CENTO ittifaklarıdır.

NATO, hür ve müstakil yaşamak ve insanlığın ve medeniyetin gerçek prensiplerini savunmak azminde bulunan Batı memleketlerinin Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak kurdukları bir savunma teşkilâtıdır. Eski ve kuvvetli bağlarla bağlı bulunduğumuz ve Atatürk inkılâpları neticesinde kendilerine daha da yaklaşmış olduğumuz bu dost ve müttefik memleketlerle münasebetlerimizi her sahada eşitlik ve egemenlik esasları dairesinde yürütmek ve geliştirmek dış siyasetimizin başlıca prensiplerindendir.

NATO müttefiklerimizden bahsederken Amerika Birleşik Devletleri ile olan samimi ve ileri dostluk bağlarımıza işaret etmemek mümkün değildir. Başkan Eisenhower'in Türkiye Devlet ve Hükümet Başkanına gönderdiği mesajında belirtilen bu dostluğun karşılıklı gayretler sayesinde ve müşterek menfaatlerimiz istikametinde daha da inkişaf etmesi için elden gelenin yapılacağı tabiidir.

Türkiye, NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır. CENTO, yine Birleşmiş Milletler Anayasasına uygun olarak Orta-Doğu'da barış, güvenlik ve ilerlemeyi sağlamak üzere meydana getirilen bir savunma teşkilâtıdır.

Dost ve müttefik Yunanistan ile olan münasebetlerimize de işaret etmek isteriz. Bu münasebetlerin Kıbrıs meselesinin hallinden sonra ananevi bağlarımıza ve müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştiğini memnuniyetle müşahade ve bu gelişmenin ileride daha da kuvvet bulmasını samimiyetle temenni etmekteyiz.

./..

3

Kıbrıs'taki cemaatimizin haklarının ve menfaatlerinin korunmasına ve Kıbrıslı soydaşlarımızın istikbalinin teminat altına alınmasına imkân verecek olan Zürih ve Londra Anlaşmalarının nihai tekammül safhasına ulaşmaktayız.

Kıbrıslı soydaşlarımızın Kıbrıs Cumhuriyeti bünyesinde milletimizden v Hükümetimizden daima görecekları yakın alâka ve muhabbetle yürekleri ferah ve başları dik olarak şeref ve vekarla vazifelerini yerine getireceklerine, mesuliyetlerini alacaklarına ve refah ve saadet içinde yükselip ilerleyeceklerine inanıyoruz.

Türkiye için büyük önem taşıyan Balkan bölgesinin mühim bir unsuru olan Yugoslavya ile mevcut münasebetlerimizi ahdi bağlarımız çerçevesinde müşterek menfaatlerimize uygun olarak geliştirmek temennisindeyiz.

Üyesi olduğumuz Avrupa Konseyini bilhassa zikretmek isteriz. Bilindiği gibi bu teşekkülün amacı, üyelerinin sosyal ve iktisadi gelişmelerine çalışmak suretiyle müştereken bağlı buldukları ülkü ve prensipleri korumak ve aralarında bu yolda sıkı bir iş birliğini gerçekleştirmektir. Avrupa Konseyinin dayandığı ana prensip, her şahsın insan haklarından ve ana hürriyetlerinden faydalanmasını sağlamaktır. Konseyin bundan sonraki çalışmalarına da faal bir şekilde katılmak bizim için şerefli ve zevkli bir vazife olacaktır.

Türkiye, mensup bulunduğu ittifaklar haricinde kalan devletler ile de münasebetlerini Birleşmiş Milletler prensiplerine uygun olarak ve giriştiği taahhütler çerçevesinde geliştirmek azmindedir. Bilhassa Orta ve Yakın Doğu memleketlerine karşı alâka ve yakınlık duymaktadır. Bu arada Arap memleketlerinin hürriyet ve istiklâl içinde refah yolunda ilerlemelerine devam etmelerini kuvvetle arzu etmekteyiz. Bu münasebetle şunu da belirtmek isteriz ki, B.A.C. ve Irak ile mevcut ananevi dostluk bağlarımızın daha da kuvvetlenmesi hususunda bu iki komşumuzla karşılıklı anlayış içinde bulunduğumuzu görmekten büyük bir memnuniyet duymaktayız.

Diğer komşu memleketler, bu arada hususiyle büyük kuzey komşumuz Sovyetler Birliği ile münasebetlerimizi karşılıklı saygı esasına müstenit iyi komşuluk çerçevesinde ilerletmeyi samimiyetle arzu etmekteyiz. Ancak dünyada istikrar ve barışın kurulması ve gerçikliğinin izalesi yolunda sarf edileğelen gayretlerin semere vermesi ile bu arzumuzun tahakkuku kolaylaşmış olacaktır.

Bu arada nazarımızı bilhassa Afrika kıtasına çevirmek isteriz. Bazıları ile daha yakından siyasi münasebetler kurduğumuz Afrika

./..
L

memleketlerinin refah ve huzur içinde gelişmeleri en halisane temennimizdir.

Dünya medeniyetinin ilerlemesine büyük hizmetlerde bulunmuş olan Uzak-Doğu memleketlerine karşı en kalbi hislerle meşbu bulunmaktayız. Bu memleketlerle olan münasebetlerimizin de her sahada gittikçe artan bir hızla gelişmesini samimi olarak dilemekteyiz.

Milletlerarası siyaset alanında tesir ve nüfuzları gittikçe artan Lâtin Amerika memleketleri ile münasebetlerimizin dostluk ve karşılıklı hürmet havası içinde gelişmesine de büyük bir önem atfetmeyi hakiki menfaatimizin icabatından saymaktayız. Aynı alâkayı, bize coğrafî bakımdan uzak olmakla beraber siyasi görüş ve gaye bakımından pek çok hususlarda yakın bulunan Britanya Milletler Camiasına mensup diğer memleketlere de göstermek kararındayız.

Sayın arkadaşlar,

İnkılâp Hükûmetimizin vazî'e başında kaldığı müddetçe, takip edeceği malî ve iktisadî politikanın temel prensipleri ve umumî istikametleri de şunlardır:

Devlet bütçesinden başlayarak, katma, özel idare ve belediye bütçelerinde, bütçe samimiyeti ve hakiki bütçe denkliği temin edilecektir.

Bütçe ihtiyaçlarını, emisyon yolu ile karşılamak usulüne son verilecektir. Amme gelirlerinin tasarruflu şekilde memleket ihtiyaçlarının zaruri kaldığı mevzularda kullanılmasına, titizlikle riayet olunacaktır. Hazine imkânlarının, sağlam malî kaynaklarla takviyesi suretiyle, ödemelerin zamanında ve her hangi bir gecikmeye uğramadan yapılması sağlanacaktır.

Dış ticaret politikamızın esasları da muvazeneli bir iktisat nizamının icaplarına uygun olacak ve bu nizamı takviye ve tarsin eyleyecektir.

İnkılâp Hükûmetimiz, dış ticaret politikasını aleniyet ve umumiyet prensiplerine istinatettirecektir. Memleketimizin imkânlarından bütün müteşebbüsler eşit şartlarla faydalanacaktır. Kararname, sirküler ve tebliğler dışında hiçbir muameleye imkân verilmeyecektir.

Hususi tahsislere, takas anlaşmalarına, çeşitli yollarla tahakkuk ettirilen rüçhanlı muamelelere asla yer ve imkân bırakılmayacaktır. Bu kabil mevcut muamelelerin tasfiyesi tahakkuk ettirilecektir.

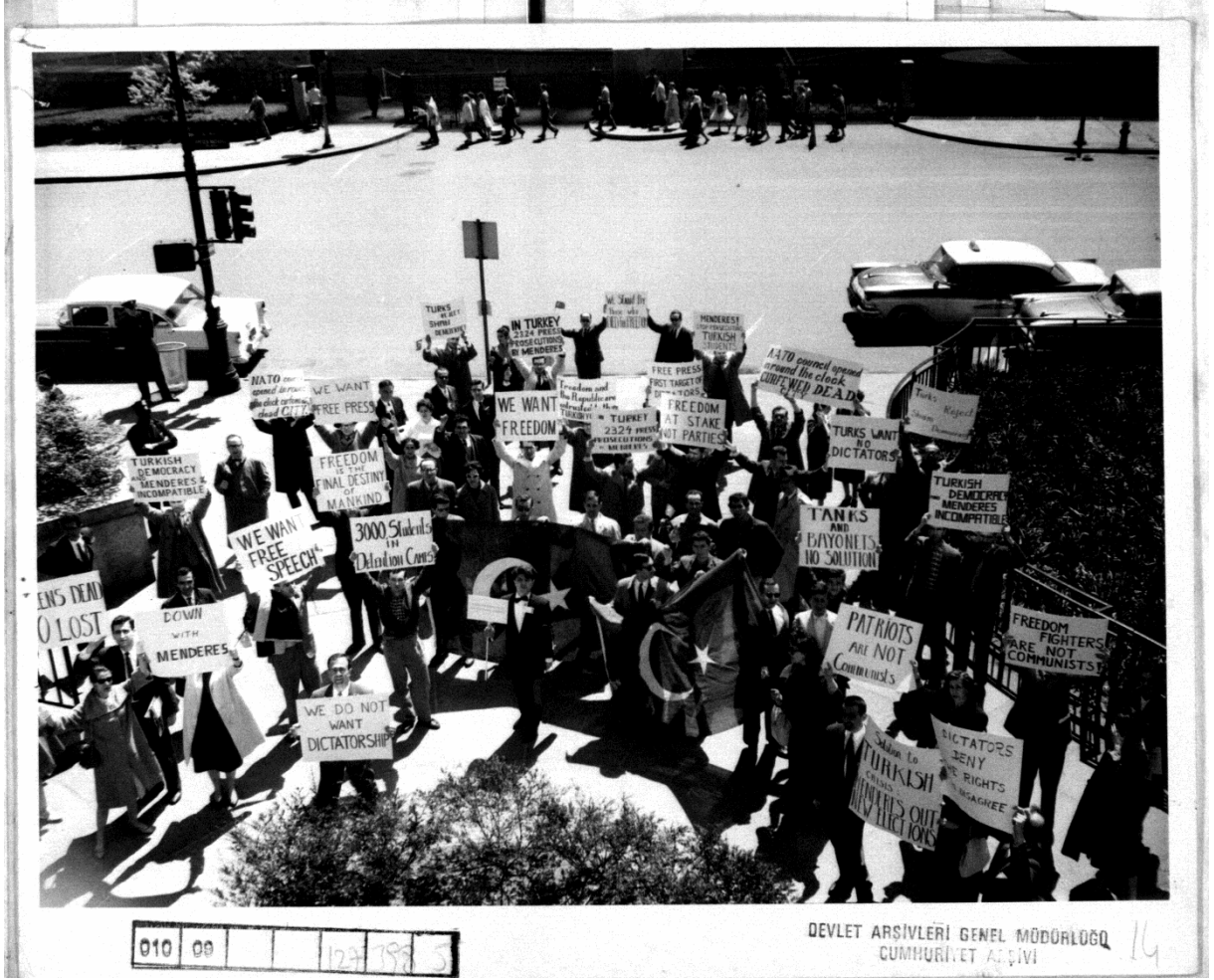
./..

Ek 2. Yabancı Basında 27 Mayıs

Kaynak: Güventürk Görgülü Arşivi, <http://www.editorler.org/?p=240> (27.12.2003 20.59)

Ek 3. New York BM Önünde Darbeyi Savunan Topluluk

Kaynak: BCA, BÖKMEK, 010.09.127.398.5.

Ek 4. Nihat Erim'in Dış Politika Raporu

EVLET ARSİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Nihat Erim'in Dış Mecleler Konuşması
Genel Görüşme sırasında konuşması (Millet Meclisi)
9-1-1963

D2

Nihat Erim'in konuşmasının Özeti

Sayın bakanları dinlerken genel görüşme istemekle ne kadar iyi bir iş gördüğümü bir kere daha anladım. Türkiye'nin çok önemli dış meseleleri hakkında bunca değerli bilgiyi bu kürsüden sizlere ve millete duyurmalara ne güzel oluyor. Şimdi partiler milletvekilleri de çeşitli yönlerden kendi düşüncelerini söyleyecekler. Böylece herkes farklı dış konularda Türklerin hükümet ve millet meclisi olarak temayüllesine öğrenecek.

Bu güzel programın açılmasına imkân hazırlamakla bahtiyarım. Bundan sonra öncelikle dış ve iç memleket davalarını ~~çok~~ sık sık bu kürsüye getirmeliyiz. Günün politika kararlarını hükümet tapkı başka gerçek demokrasilerde yapıldığı gibi parlamentoda açıkça tartışmayı usun olarak benimsemelidir.

Mesela dış politika gelişmelerinin yalnız yılda bir defa bütün geniş geçirilmesi esasındaki ağır dakikalık konuşmalara inhisar ettirilmesi yeter sayılanar. Hükümet ile muhalefet günün önemli konularını millet meclisi kürsüsüne sığacağı sığacağına getirmenin yolu birliktelik tesbit ederlerse gerçek demokrasiye bir adım daha yaklaşmış oluruz.

Umumî politika

Dış politikada Türkiye'nin batılı devletlerin barış cephesinde sağlam yer tutması artık bir ana gelenek oldu. Nötralist politika bize yaramaz. Coğraf bakımından çok nazik yerimde ortaya kalmaya çalıştığımız takdirde pazarlık konusu yapılmak iki blok arasında ezilmek tehlikesi doğurur.

Sovyet Rusya pak kudretli bir komşumuzdur. 1945 de boğazlarfa üst ve doğu sınırlarında tescil yapmak istemek ve aradaki dostluk anlaşmasını iptal etmekle güvenliğimiz kökünden yıktı. Başbakan Kırımlı Kuba buhranı esnasında Başkan Kennedy'e yolladığı mektuplardan birinde Türkiye'deki füze rampalarının kaldırılmasını mükelletinde geniş güvenlik teminatı teklif etti. Bu güzel bir jestti. Fakat teklif ne olursa olsun Türkiye'nin batı blokundan ayrılması veya sadece bağlarını gevsetmesi şimdiki şartlar altında büyük tehlikeler doğurur. Balkanlarda Yunanistan memleketimizin tabii müttefikidir. Karşılıklı menfaatler bu iki devleti birbirinden ayrılmamaya mecbur ediyor. Kıbrıs meseleleri bu açıdan ele alınmalıdır. Yakın doğuda Arap memleketleri ile dostluk Türkiye'nin her zaman değer verdiği bir anlayıştır. Hatta denilebilir ki Türkiye beklediği karşılığı her bir Arap devletinden daima görmemektedir. Buna rağmen bizim sebat etmemiz, sabırla yakınlık aramamız yerindedir. Ancak bu vesileyle şu noktaya işaret etmek isterim:

Kırsakta İsrail devleti ile Türkiye arasındaki iyi münasebetleri gölgeleyecek hiçbir şey yoktur. Sırf bazı Arap dostlarımızın allerjisini yatıştırmak için İsrail'in zehrinde bir elçi bulundurmamayı doğru bulmuyorum.

Bu sakat durum bir an önce düzeltilmelidir. Türkiye ile iyi geçinen daha da yakın dostluk yapmaya hazır bulunan bir devlete karşı başka dostların hatırı için soğuk davranır görünmek Türkiye'ye yaraşır bir davranış değildir. 1949'da İsrail devleti kurulduğunda onu ilk tanıyanlar arasında Türk hükümeti de vardır.

NATO

NATO evcurna stratejisinde yakında birtakım gelişmeler görüleceği anlaşılıyor. Dumadan ilerleyen yeni silahlar yeni füzeler belki uzak olmayan bir gelecekte Türkiye'nin stratejik önemini azaltacak bir yenilik getirebilir. O zaman ne olacak? Batılılar, bilhassa Amerika Türkiye'yi kendi haline mi terkeder? Hiç zannetmiyorum. Çünkü o memleketimiz stratejik önemi dışında başka özelliklerle ile de batı demokrasileri için dikkat çekicidir. Demirperde Türkiye sınırlarının hemen ötesinde yer almıştır.

030 01 50 258 3

DEVLET MÜHÜRÜ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GÜVENLİLİK BÖLÜMÜ

- 2 -

Türkiye askeri düşünceler dışında ideolojisi ~~ixixix~~ ile Batı uygarlığını benimsemiş bir memlekettir. Yurdumuz Avrupayı Asya ve afrikaya doğru devam ettiren bir ülkedir, bir köprüdür. Coğrafyanın yarattığı bu özeliği kültür alanında, hukuk, ekonomi, siyaset ve sosyal tutum yönlerinden de biz kendimizi yaşatmakta başarılı olduğumu ölçüde batı demokrasilerimizi kendileriyle birlikte müteala edeceklerdir. Strateji değişebilir, ama bu değişmez. Bundan dolayı, her yerde doğru olan bir söz Türkiye'de çok doğrudur. Dış politika ile sım sıkı birbirine bağlıdır. İçerde Hukuk devleti düzeni tam uygulanmadıkça, insan haklarına saygı sözde kaldıkça Batı Avrupa demokrasilerinin her hangi bir devleti kendilerinden saymaları beklenemez. Dış itibar da büyük ölçüde buna bağlıdır.

ORTAK PAZAR:

Ortak pazara girmek için müzacaatımız Yunanistanla aynı tarihlere raslar. Yunanistan geçen kasım ayından beri hukuken ve fiilen ortak pazar asosiye üyesidir. Biz ise hala netice alamadık. Araya 27 M yıla girdiğinden ötürü biraz gecikme oldu. Fakat mesele yalnız geç kalmaktan ibaret değil. Verilen bilgiden de anlaşıldığı üzere Türkiyeyi Yunanistandan farklı bir muameleye tabi tutmak istiyorlar. Bizi şimdilik kaydı ile asosiye üye olarak almağa niyetli görünmüyorlar. Acaba neden? Ekonomik sebepler ileri sürülmesini samimi sayılamaz. Yunanistanın ortak pazara girmesinden sonra Avrupa Konseyi assamblesine sunulan resmi bir raporda Yunanistanın asosiye üye olarak kabulünde "Avrupalılık fikri ve tesanüdü ile politik düşünce lerin" göz önünde tutulduğu açıkça söylenmiştir. Yani iş ekonomik mülhazalara bağlansa Yunanistana tanınan imtiyazlar hiçbir suretle verilmeyecekti. ama politik sebepler hakim oldu denmiştir. Aynı politik düşünceler Türkiye bakımından Yunanistandan eksik değil fazladır. Hükümet bunlara değer lendirmekte gereken dinamizmi göstermiştir denemz. Hükümetten bu konuda daha büyük bir dikkat ve azim istemek hakkımızdır. Yunanistana tanınan özel siyasi durum, Türkiyeye en az o memlekete olduğu kadar tanıtılabilir. Tekrar ediyorum ekonomik şartlar değil Avrupa tesanüdü ve politik sebepler Türkiyenin derhal asosiye üye olarak kabulünü gerektirmektedir.

Kıbrıs daір

Öyle anlaşılıyor ki başta Cumhurbaşkanı Makarios olmak üzere Kıbrıs rumları hala Enosis peşindedirler. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduğundan bugün güne onların tutumu bunu gösteriyor. Belediyeler meselesi sadece işaretler den birisidir. İcra yetkisinin kullanılmasında da Makariosun Dr. Fazıl Küçük'e karşı iyi niyetli davrandığı söylenemez.

Kıbrıs Anayasasının 46. maddesi açıktır, kesindir. İcra kuvveti Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı muavini tarafından temin olunur. Yani daima icra kuvvetini kullanırken bu iki zat birlikte harekete Anayasaya göre mecburdurlar. Makarios bu maddeyi hiçe sayarak kendi başına ve Dr. Küçük'e bilgi bile vermeden dış politika yürütüyor. Halbuki buna hakkı yoktur. Yabancı memleketlere yaptığı seyahatlerde devlet başkanlığının temsil sıfatıyla yetinmiyor. Siyasi müzakereler açıyor. Dışişleri Bakanını bu esna da yanında bulundurması da durumu değiştirmez. Çünkü Kıbrıs kurtuluşun "İkili" bir devlettir. Cumhurbaşkanı tek başına ancak Anayasanın 37 maddesinde kendisine tahsis edilen yetkileri kullanabilir. Daha ileri gidemez. Gidersen Anayasa çiğnenmiş olur.

030	01			50	235	3
-----	----	--	--	----	-----	---

2

Ek 4'ün devamı

DEVLET MÜSTAVİLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

3

Belediyeler meselesi de Anayasanın güttüğü hedefe aykırı bir şekilde Makarios tarafından mahsus çıkmaza sürülmektedir.

İnsanın hatırına ister istemez şu geliyor: Makarios Kıbrıs devasına Enosis yolunda geliştirmek için şimdiki Anayasayı işletmeyecek, sonra Birleşmiş Milletlere başvuracak. İşte görüyorsunuz bütün iyi niyetimize rağmen Türklerle bir arada yaşanmıyor, onlar baltalayıcı bir davranış içindeler, Zürih ve Londra anlaşmalarını iptal edelim, Türklere azınlıklara tanınan hakları verelim. Yeni bir Kıbrıs Devletini sırf Rum Hükûmetine dayandıralım. Hükümetimizin bilhassa dikkatini çekerim: Rumların emelleri bu olabilir. İş şimdiden kavrayıp ona göre davranmazsak sonra çok geç kalmış oluruz. Zürih ve Londra anlaşmaları Türk tarihinde mutlu ve haklı bir başarıdır. Bunların sağladığı neticeyi elden geçirirsek tarihin lanetine uğrarız. Dostluğuna ve ittifakına gerçekten üstün önem verdiğimiz Atina'ya Türk görüşü hiçbir tereddüde yer bırakmayacak bir açıklık ve kesinlikle resmen anlatılmadığıdır. Zürih ve Londra anlaşmaları bozulursa yerine Enosis'ten önce Türklerin self determinasyonu yani taksim gelir. 120.000 nüfuslu Türk cemaate Kıbrısta 30 milyonluk Türk milletinin bir parçası, ondan da ileri bir devamıdır. Bunu böyle bir kere daha ilan etmek gerekir.

Bu 120 bin türkü başka bir hükûmetin boyunduruğuna kaptır demek Türkiye için şeref borcudur.

30 01 50 253 3

Kaynak: BCA, BÖKMEK, 030.01.50.299.

Ek 5. AET Çalışma Esasları

AVRUPA EKONOMİK TOPLULUĞU (AET) KOORDİNASYON KOMİTESİNİN ÇALIŞMA ESASLARI

1. Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında bir Ortaklık yaratan Anlaşmanın Geçiş Döneminin kapsamını tesbit için Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu arasında 23 Kasım 1970 tarihinde imzalanan Katma Protokol ve ekleri, Malî Protokol ile Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu yetki alanına giren maddelerle ilgili Anlaşma'nın uygulanması konusunda çeşitli Bakanlık ve Kuruluşların işbirliğini gerektiren cari işlemler 24/3/1968 tarih ve 6/9750 sayılı Kararın 3 üncü maddesi gereğince kurulmuş olan "Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) Koordinasyon Komitesi" nce yürütülür.
2. AET Koordinasyon Komitesi Geçiş Dönemini tesbit eden Anlaşmanın uygulanmasıyla ilgili olan ve Hükümetçe karar alınması zorunlu olmayan konularda oybirliği ile karar alır. Komitede karar alınmadığı takdirde konu, Başbakanın veya görevlendireceği Devlet Bakanının Başkanlığında AET Koordinasyon Komitesinde temsil olunan Bakanlıkların Bakanlarından müteşekkil bir Kurula sunulur.
3. Yukarıda sözü geçen 24/3/1968 tarih ve 6/9750 sayılı Kararın 4 üncü maddesi gereğince, Komite'de devamlı olarak temsil edilmeyen Bakanlık veya Kuruluşlarca yürütülmesi gerekli kararlarda, konunun görüşülmesinde ilgili Bakanlık veya Kuruluşların temsil edilmiş ve alınan karara katılmış olması gereklidir. Bu husus Komite Başkanlığınca sağlanır.
4. AET Koordinasyon Komitesince hazırlanmış bulunan ilişik "Çalışma Programı" uygun görülmüş ve bunun uygulanmasına geçilmesi kararlaştırılmıştır. Programda öngörülen çalışmaların sürelerle bağlanması ve bunların izlenmesi ile AET Koordinasyon Komitesi görevlidir.
5. AET Koordinasyon Komitesi bu çalışmaların gerektirdiği teknik alandaki koordinasyonun sağlanması amacıyla gerekli gördüğü ölçüde geçici Alt Komite ve Çalışma Grupları teşkil eder.

./..

2

Ek 5'in devamı

- 5 -

- b. Malî nitelikteki gümrük vergilerinden iç vergi veya resim haline getirileceklerin tesbiti ve bu konuda yürürlüğe girişten itibaren 12 ay içinde Ortaklık Konseyine müracaatta bulunulması.

8. Ortak Gümrük Tarifesine uyum:

- a. OGT ile %15'ten fazla bir farklılık arzermeyen temel vergi nisbetlerinin tesbiti,
- b. 12 ve 22 yıllık OGT'ne uyum takvimlerine göre gerekli uyum inceleme işlemlerinin hazırlanması,
- c. Uyum 22 yıl sonuna kadar ertelenecek %10 ve 22 yılın ötesinde de uyum olmayacak %5, cem'an %15 referans yılı değerindeki ithalata dahil olacak maddelerin tesbiti; bu alanda konunun trafik saptırmalarını önleme yönünden de incelenmesi,
- d. Tesbit edilen takvimlere kıyasla daha hızlı bir uyum halinde Topluluğa anlaşma gereğince avantajlı durum sağlama vecibesi yönünden 474 sayılı Kanun uygulamasının incelenmesi,
- e. İç vergi haline getirilecek vergiler için OGT'ne uyumda da gerekli istisnain uygulanmasına cevaz veren hükmün gözönünde bulundurulması.

9. Türkiye'nin sıfır veya düşük târifeli kontenjan açmak imkânı:

- a. Bu imkânın kullanılmasını gerçekleştirecek bir halin zuhur edip etmediğini tesbit yönünden aramızda ikili ticaret anlaşması bulunan ülkelere vâki ithalâtın devamlı olarak ve maddeler itibariyle tâkibi,
- b. Re'sen kontenjan açmak hakkını sağlayan şartların tebeyyünü maksadı ile gerekli ithalât istatistiklerinin incelenmesi.

10. Literasyon konsolidasyonu:

- a. Katma Protokol'un referans yılı olarak kabul ettiği 1967 yılı Topluluktan vâki ithalâtın %35'i değerindeki

./..

8

Ek 5'in devamı

- 6 -

konsolide liberasyon listesiyle genel liberasyon listelerinin revizyona tâbi tutulması,

- b. Üç yıl sonra gerçekleştirilecek %40 nisbetindeki liberasyon için şimdiden madde seçimi çalışmalarına başlanması,
- c. Konsolide liberasyon listesi çerçevesinde yapılan ithalâtın göstereceği seyrin devamlı olarak tâkibi,
- d. Halen konsolide edilmemiş libere maddelerden yapılacak ithalâтта sanayi programımız ve ekonomimizin ihtiyaçları gerekçesi ile miktar kısıtlamalarına tâbi tutulması gerekebileceklerin araştırılması ve Katma Protokol hükümleri gereğince bu maddeler için Topluluğa açılacak kontenjanların tesbitine imkân verecek verilerin sağlanması.

11. Kotalar çerçevesinde ithalât:

- a. Temel kontenjanları tesbit edebilmek üzere 1970 ve müteakip yıllar için gerekli istatistik verilerinin derlenmesi,
- b. Bu kontenjanların global değer ve madde itibariyle arttırım hesaplarının yapılması,
- c. Açılacak kontenjanların tesbiti ve bunlardan iki yıl üst üste dolmayanların ilgası gerekeceği gözönünde tutularak, temel kontenjanların gereği gibi işlemlerini sağlayacak tedbirlerin alınması.

12. İthal edilmeven maddeler:

Tam korunma veya lüks madde gerekçesiyle ithal edilmeyen maddelerden hangilerinde ve ne miktarda kontenjanlar açılacağına şimdiden tesbiti ve bu konunun zaman içinde programlanması.

13. İthalâтта alınan teminatlar:

Teminat hadlerinin yürürlüğe giriş tarihi itibariyle tesbitinin yapılması.

14. Yasak maddeler:

Katma Protokol'de belirtilen nedenlerle Türkiye'ye ithali yasak olan maddelerin tesbit olunması.

./..

9

Ek 5'in devamı

- 8 -

VII. Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından memleketimize tanınan ticarî tâviz rejimi:

- a. Genel tâviz rejimi ile tarım ürünleri için tesbit edilen geçici tarım rejiminin târife ve istatistik pozisyonlarımıza intibak ettirilmesi ve Resmî Gazetede yayınlanarak ilgililere duyurulması,
- b. Geçici rejim içinde Topluluğa müteveccih tarım ürünleri ihracatımızın yakından tâkibi ve değerlendirilmesi,
- c. Tarım ürünleri için tesbit edilen geçici tâviz rejiminin birinci yürürlük yılı sonunda ve bunu takip edecek iki yıllık revizyonlarda Topluluğa yapacağımız taleplerin gerekçeleri ile birlikte şimdiden tesbitine çalışılması.

VIII. Elemegi:

1. Topluluğun elemegi konusundaki mevzuatının incelenmesi ve gelişmelerin yakından izlenmesi,
2. 1 Aralık 1976 - 30 Kasım 1986 arasında gerçekleştirilecek işçilerin serbest dolaşımı esaslarının tesbitini sağlayacak araştırmalara bağlanması,
3. Topluluğun çalışma şartları ve ücret bakımından Türk işçilerine eşit muamele yapma yüküminin tam olarak uygulamasının yakinen tâkibi ve bu konuda aksine müşahedelerin Ortaklık Konseyine iletilecek şekilde derlenmesi.
4. Geçici rejim:
  - a. Türk işçileri ve beraberinde oturan aileleri lehine birinci uygulama yılı sonuna kadar yaşlılık, ölüm ve sakatlık gelir ve aylıkları, aileye sağlanan sağlık hizmetleri yönünden sigorta ve çalışma sürelerinin birleştirilmesi dâhil sosyal güvenlik ve yer değiştirme alanlarında Ortaklık Konseyinin alacağı kararlara mesnet olacak iç çalışmalara derhal başlanılarak bunların süratle tamamlanması,
  - b. Bu konudaki iç çalışmaların tamamlanmasından sonra, anlaşma yürürlüğe girmeden önce Topluluk yetkilileriyle hazırlık temas ve çalışmaları yapılması,

./.. //

Kaynak: BCA, BKKK 030.18.1.2.261.1.

Ek 6. AET-Türkiye İlişkileri Kronolojisi (1960-1983)

1-2 Mart 1960: AET Yunanistan ile ortaklık müzakerelerine başlamayı kabul etmiştir.

17 Mart 1960: Türkiye, AET ülkelerinin Ankara Büyükelçilerine “Yunanistan ile müzakerelere başlanırken Türkiye’nin geri bırakılmayacağını” belirten bir memorandum vermiştir.

21 Nisan 1960: AET Komisyonu, Türkiye’nin Yunanistan gibi ağır yükümlülükler altına giremeyeceğini belirtmiştir.

3 Mayıs 1960: Avusturya, Danimarka, Norveç, Portekiz, İsviçre, İsveç ve İngiltere tarafından imzalanan Avrupa Serbest Ticaret Alanı’nı (EFTA) kuran Stockholm Konvansiyonu yürürlüğe girmiştir.

11 Mayıs 1960: Avrupa Sosyal Fonu oluşturulmuştur.

27 Mayıs 1960: Türkiye’de ordu yönetime el koymuş, Türkiye-AET ilişkileri dondurulmuştur.

14 Ekim 1960: Türkiye en kısa sürede bir anlaşma imzalanması için “tüm yükümlülükleri almaya hazır olduğunu” açıklamış, 27 Mayıs sonrası kurulan yeni Hükümet, AET’den Yunanistan ile yapılan anlaşmanın ayısının Türkiye ile yapılmasını talep etmiştir.

17 Ekim 1960: AET Bakanlar Konseyi, beklemeyi daha yararlı bulduğunu açıklamış, tüm görüşmeler ertelenmiştir.

6 Mart 1961: Yunanistan müzakereleri tamamlamış, AET ile Ortaklık Anlaşması’nı parafe etmiştir.

20-21 Mart 1961: AET Bakanlar Konseyi, Komisyon’un önerisini dikkate alarak Türkiye’ye iki seçenekli bir teklifte bulunmuştur. Bu seçeneklerden birincisi 5 yıllık bir “Ticaret Anlaşması” yapılması ve Türk ekonomisinin istenen seviyeye ulaşması halinde Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasını içerirken, ikincisi Yardım Anlaşması yapılmasını öngörmüştür.

9 Temmuz 1961: Yunanistan-AET Ortaklık Anlaşması (Atina Anlaşması) imzalanmıştır.

31 Temmuz-10 Ağustos 1961: İrlanda, Danimarka ve İngiltere Avrupa Toplulukları’na tam üyelik başvurusunda bulunmuştur.

21 Ağustos 1961: Türkiye AET üyesi ülkelerinin başkentlerine gönderdiği bir memorandum ile AET’nin Yunanistan ile anlaşmasına rağmen Türkiye ile görüşmelerin başlamamış olmasını protesto etmiş ve Gümrük Birliği’nden başka bir modeli kabul etmeyeceğini bildirmiştir.

1 Eylül 1962: AET üyesi ülkeler arasında işçilerin serbest dolaşımına ilişkin ilk tüzük yürürlüğe girmiştir.

Ek 6'nın devamı

14 Ocak 1962: Tarım ürünleri için tek pazarın kurulmasıyla Ortak Tarım Politikası oluşturulmuştur.

22 Temmuz 1970: Geçiş Dönemi'nin gereklerini içeren Katma Protokol kabul edilmiştir.

23 Temmuz 1970: Katma Protokol'ün AKÇT yetki alanına giren maddelerle ilgili Anlaşması imzalanmıştır.

26 Ekim 1970: AT ve Türkiye arasında ilk Gümrük İşbirliği Komitesi toplantısı yapılmıştır.

19 Kasım 1970: Ortaklık Konseyi'nde Katma Protokol metni kabul edilmiştir.

23 Kasım 1970: Katma Protokol ve 1971-1977 yılları arasında Türkiye'ye 220 milyon Euro tutarında kredi sağlanmasını öngören II. Mali Protokol imzalanmıştır.

5 Temmuz 1971: Katma Protokol TBMM'de kabul edilmiştir.

22 Temmuz 1971: Senato Katma Protokol'ü onaylamıştır.

27 Temmuz 1971: Katma Protokol, AET üyesi ülkelerin Parlamentolarında onaylanana kadar, ticari hükümleri işletecek olan "Ara Anlaşma" imzalanmıştır.

12 Kasım 1971: AET, Türkiye'nin Genelleştirilmiş Tercihler Listesine alınmasını ertelemiştir.

13 Ocak 1972: Ortaklık Anlaşması'nın Topluluğa katılacak yeni ülkeler tarafından da kabulünü sağlayacak olan Türkiye - AET müzakereleri başlamıştır.

26 Nisan 1972: Türkiye, AET'ye bir memorandum vererek tavizlerin artırılmasını ve Katma Protokoldeki Türkiye açısından olumsuz maddelerin esnekleştirilmesini istemiştir.

20 Temmuz 1972: Ortaklık Konseyi, 1 Eylül 1972 tarihinde sona erecek olan Ara Anlaşma süresini yılsonuna kadar uzatmıştır.

1 Ocak 1974: Tamamlayıcı Protokol yürürlüğe girmiştir.

20 Temmuz 1974: Kıbrıs Barış Harekâtı gerçekleştirilmiştir.

24 Temmuz 1974: Kıbrıs'ta ateşkes ilan edilmesinin ardından AET Bakanlar Konseyi Kıbrıs'ta anayasal düzene geri dönüş çağırısında bulunmuştur.

21-25 Temmuz 1975: AET-Türkiye Karma Parlamento Komitesi, Kıbrıs ve Ege sorunlarının ancak Yunanistan ve Türkiye'nin katılımıyla gerçekleşecek müzakereler sonucunda çözüleceğini açıklayan bir tebliğ yayınlamıştır.

12 Mayıs 1977: 1979-1982 yılları arasında Türkiye'ye 310 milyon Euro tutarında kredi sağlayacak olan III. Mali Protokol'ü imzalamıştır.

Ek 6'nın devamı

30 Ekim 1977: Türkiye ile AT arasında yapılan III. Mali Protokol'ün onay işlemleri tamamlanmıştır.

8 Mayıs 1979: Komisyon'un sunduğu AET-Türkiye Ortaklık ilişkisinin tekrar başlatılmasına yönelik teklifler doğrultusunda Konsey ortak tutum almıştır.

21 Mayıs 1979: AET Konseyi, Türkiye'ye verdiği cevapta, geçiş dönemini kabul etmiş, ancak diğer isteklerin büyük bir kısmını reddetmiştir.

20 Haziran 1979: Türkiye'nin istekleri doğrultusunda yükümlülüklerin tekrar gözden geçirilmesi için AET ile müzakereler başlamıştır.

28 Aralık 1979: Ecevit hükümetinin yerine geçen Demirel hükümeti AET ile ilişkileri geliştirmek istediklerini açıklamış ve Katma Protokol çerçevesindeki sorumlulukları dondurma isteğini geri çekmiştir.

24 Ocak 1980: Türkiye'de ekonomik ve mali politikaların tamamen değiştirildiği ve piyasa ekonomisi ilkelerinin getirildiği bir dizi önlem açıklanmıştır.

30 Haziran 1980: Dışişleri Bakanı Hayrettin Erkmen Brüksel'de düzenlediği basın toplantısında, Türkiye'nin sonbaharda tam üyelik için başvuracağını açıklamıştır. Ortaklık Konseyi tarım ürünlerinin tamamına yakın bir kısmında Türkiye'ye uygulanan gümrük vergilerinin 1987 yılına kadar sıfıra indirilmesini kararlaştırmıştır. Ayrıca, Türkiye'ye 600 milyon Euro tutarında destek verilmesini öngören IV. Mali Protokol üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

12 Eylül 1980: Türkiye'de ordu yönetime el koymuştur.

16 Eylül 1980: Türkiye'de ordunun yönetime el koyup Parlamento'yı feshetmesinden sonra, AET Dışişleri Bakanları Konseyi askeri yönetime zaman kredisi tanıyarak Türkiye ile işbirliğini sürdüreceğini açıklamıştır.

22 Ocak 1982: Avrupa Parlamentosu, Türkiye-AET Anlaşması'nın askıya alınmasını Konsey ve Komisyon'dan istemiş, ilişkiler fiilen dondurulmuştur. Ayrıca, Avrupa Parlamentosu, Türkiye'de genel seçimlerin yapılması ve TBMM'nin oluşmasına kadar Karma Parlamento Komitesi'nin Avrupa kanadının görevinin yenilenmemesi konusunda karar almıştır.

8 Temmuz 1982: Avrupa Parlamentosu Türkiye'deki insan hakları ihlallerini kınayan ve Devlet Başkanı'nın açıklaması doğrultusunda 1982 Kasım ayında yeni anayasa konusunda bir referandum gerçekleştirmesi taahhütünün yerine getirilmesini isteyen bir tavsiye kararı almıştır.

26 Kasım 1983: Türkiye'de demokratik seçimler yapılmıştır.

Kaynak: <http://www.ab.gov.tr/index.php?p=112&l=1>(27.11.2013 20.15)

ÖZGEÇMİŞ

Derya TATLIDİL, 31.01.1986 tarihinde İstanbul'un Şişli semtinde doğdu. İlköğretimini Çubuklu İlköğretim Okulu'nda tamamladı. Lise eğitimini Beykoz Fevzi Çakmak Lisesi'nde tamamladıktan sonra 2006 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne başladı. 2010 yılında lisans eğitiminden mezun oldu ve aynı yıl Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda tezli yüksek lisans programına dâhil oldu. Yabancı dili İngilizcedir.